

СЕДАКЪЕТ КЕРИМОВА

*Квахъай
џикъарган*

(роман, повестар, џикаяяр, пьесаяр)

Баку – 2013

К 09(13)

Редактор: Азизрин Севда

Седакъет Керимова

К 09(13) **Квахъай йикъарган** (*роман, повестар, гыкаяяр, пьесаяр*). – Баку, “Ширваннешр” нешрият, 2013. – 464 ч.

Твар-ван авай зари, Азербайжандин ва Дагъустандин келзавайбуру вичин эсерар рикI алаз келзавай кьелемэгъли Седакъет Керимовадин “Квахъай йикъарган” твар ганвай цемужууд лагъай ктабда гъатнавай роман, повестар, гыкаяяр ва пьесаяр чи эдебиятдиз цийивал гъизвайбур я. Пешекарвилелди, артухан чIагурунар галачиз, халкъдин миже квай чIалалди кьелемдиз къачунвай и эсерар хайи халкъни хайи чIал кIанардай, гъар са касдик руьгь кутадайди хъанва.

Sədaqət Kərimova

К 09 (13) **İtən gündəlik** (*roman, povestlər, hekayələr və pyeslər*). – Bakı, “Şirvanneşr” nəşriyyatı, 2013. – 464 səh.

Tanınmış yazıçı, əsərləri Azərbaycan və Dağıstan oxucuları tərəfindən sevilə-sevilə oxunan qələm sahibi Sədaqət Kərimovanın “İtən gündəlik” adlı sayca 18-ci kitabına eyniadlı roman, povestlər, hekayələr və pyeslər daxil edilmişdir. Ləzgi ədəbiyyatını zənginləşdirən bu kitab yüksək peşəkarlıqla qələmə alınmışdır. Kitabdakı əsərlər oxucuya doğma yurdu, ana dilini sevdirməklə yadda qalır.

КІЕЛДАЙДИ!

И ктаб яхцлурни вад йис виликан Кцларикай я. Яхцлурни вад йис инлай вилик за жуван аялвал, а члаварин верци тлям квай йикъар дуьньядин виридалайни иер, зи риклиз виридалайни клани пипл тир Кцлара туна. Цлургуд йиса аваз университетдик экечна Бакудиз акъатай заз, гьа члаварин дад плузаррал аламукьдай чуьлдин некъидин дад хьиз хуьз клан тир. Гьа члавалай са хьуьтуьл лезги манидин гьава хьиз датлана зи япара ава Кцлар. Яхцлурни вад йис я аялвал хьен хьиз зи гуьгьуьна аваз, анжах къаз жезвач завай ам. Яхцлурни вад йис я зун адахь галтугиз, анжах агакъ тийиз. Гуьнедал гъиляй аватай туп хьиз къакъатзава завай а береяр. Яхцлурни вад йис я за чепе хьиз гьапарай авахьай аялвал суракъиз.

А бередин Кцларихь, а члаван кцларвийрихь цигел я зун. Са масакла тир а члавар. Масабур тир инсанар. Чеб кесиб тиртлани, гъил ахьа, рикл заха тир абурун. Умун тир къилихар, къени тир къастар. Акахьдай, квалерал фидай, дерт гьалдай сад-садахь галаз, гъил къадай дарвиле авайдан. Мугьман илифарунал рикл алай инсанрин.

Гьвечи Лезгистан тир Кцлар. Вири сад-садахь галаз лезги члалалди рахадай. Ина яшамиш жезвай маса миллетриз – азербайжанвийриз, урусриз, чувудризни лезги члал чидай. Маса районрив гекъигиз тежер къилдинвилерни къетленвилер авай и макандихь. Тварарихь лаклаб гилигдай,

зарафатрални хъуърънрал рикl алай, дуьньядин малда вил авачир, такабурлу, сая инсанар тир зи къуд пата авай-бур. Таб тийижир, гъахъдиз рахадай, чарадахъ агъвадай, зегъметдал рикl алай, хайи кlвалин хъиз, хайи Кцларин таъсибни хуьдайбур тир абур.

А бередин Кцларихъ дигай архитектура авай: пландик кваз кутунвай куьчейрин къве патани инсанри сад хътин, вилик айванар квай, цлар эгъенгдив асуннавай, багълари элкъуьрна юкъва тунвай къве гъвадин кlвалер хкажнавай. Абурун вилик кутунвай цуькверин бахчаяр къуларикай раснавай асклан чапаррин къулухъай чиниз хуьредай. Гатун чими варцара машинди яд иличиз куьчейр серинар-дай. Санани вил хкладай са кагъаз, са гъашем къванни жедачир. Михьивилляй рекlврекlв гудай шегерди.

Гатфар алуькьайла Кцларин парк виридан рикl алай ял ягъидай чкадиз элкъведай. Къуьзуьбуру лугъузвайвал, са береда инагар элкъвез-элкъвез тамари къунвайди тир. Дегъ тамарин аманат хъиз арадал атанвай и паркда къуьзуь мегъуьн, пипин, гийин, гъулцин, ибришин, гъверши, верхъи тарарин хъендик къугъвадай аялар.

Гъар нянихъ радиоладай къуд патаз а чlавуз дебда авай манийрин ванер чкlидай. И ванери гъвечи-чlехи вири сад хъиз чпихъ ялдай. Ина къуьлерун патал къилди майданни авай. Хурушум хъун кумазни жегъилрин мярекат къиле фидай. И мярекатдал шумуд жуьредин алакьунар къалур-дай: мани лугъун, хкетар рахун, амалар авун.

Ингъе межлисдин эхирда жегъилри санал къуьлдай. А чlавара Кцлара военный часть авайвилляй шегъерда са къадар урусарни яшамиш жезвай. Ихътин межлисрик абуру генани рябет кутадай. Лезги жегъилри сифте са тlимил регъуьвалдай, межлисдив геждиз эгечlдай, мярекат гур

хьунивай абуру вальсдал, тангодал, румбадал, чарльстон-дал акI илигдай хьи, чун аялар пагъ атIана абуруз килигиз жедай. Чна кузни-хукIуз мичIи чкада, чинеба кьуьлердай. Йифен кьулариз диде-бубайри эхвердалди инай акьудиз жедачир чун.

Паркдин кино-театрда жемятдихъ галаз санал кинодиз килигунилай хъсан, ам кьван рикIе ацукьдай затIни авачир дуьньяда. Иллаки Гьиндистандин кинояр кьалурдайла залда ацукьнавайбурун санал шехьна санал хьуьруьн са кьуьнивни гекъигиз жечир.

КцIарин мехьеррикай кьилди талана жедач. И шад мярекат иер театр хьиз алатдай. Пуд юкьузни пуд йифиз чамран кIвалин гьенел далдамар ягъадай. Пакамалди кьуьлдай инсанри. Свас гьиз са югъ амаз сусан паярив ацIанвай синияр кьилел кьунвай дишегълияр “Перизадаяр” лугьуз-лугьуз кьучейрай тIуз фин кьени зи вилерикай карагда. Адет яз вилик квай кьве дишегълиди бендер лугь-удай, амайбуру капар ягъаз манидин гафарик звер кутадай. Шад манийрин ванцел варарихъ экъечIай гьвечIичIехибуру абур пIузаррик хьвер кваз рекъе твадай.

Мехьерин пуд лагъай йикъан нянихъ, чинай яру дуьгуьр авадарнавай свас чамран кIвалин пипIе акъвазарайдалай кьулухъ ина дишегълийри ахьтин межлис кутадай хьи, садазни хьфиз кIандачир. Виридалайни гур демни гьа йифиз жедай.

КцIарин демерин абур тир Гьажибала. Заз зи уьмуьрда адалай хъсан арачи акунач. Гьажибала галачиз садани мехьерар ийидачир. Кьакъан буйдин, гьяркьуь кьуьнерин, зарафатар гвай адан дем идара авун са илим тир. Гьиле чумахъ кьуна, кIвачерал гьинай ятIани жагъурнавай шаламар алукина, деминилай цIар илитIдай ада. Ахпа чумахъ

чилел гьалчиз, элкъвез-элкъвез чилел ацукънавай аялар кьулухъ ахцукъарна, кьуьлдай майдан гегъеншардай. Идалай гуьгъуьниз далдамчийрив векъи са макъам ягъиз тур адан кIвачерик звер акатдай. Зверни звер тир гъа! Лугъуз тежедай къван хъсандиз кьуьлдай касди, акI кьуьлдай хъи, кIвачер чилихъ галуькдачир. Арачиди, гъа икI, межлис чандал гъидай.

Ахпа ада дем рестеда твадай. Им кьуьлдайбурун нубат туькIуьрун лагъай чIал тир. Вич гъахъ кIани, такабурулу инсан тирвиляй адан гафунал гаф эцигдайди жедачир. Дем кьилиз акъатдалди адаз сагъибвал ийидай Гъажибалади. Кьуьлериз кIанзавай дишегълиярни итимар жегъилрилай вилик кутадай. Мехъерин кIвалин иесийриз лагъайтIа, арада нубат агакъ тавунмазни кьуьлдай ихтияр гудай.

Арачидихъ гзаф везифаяр авай: демина секинвал хуьн, къал-макъалдиз рехъ тагун, садбуру яргъалди кьуьлна инсанар галудайтIа, абур деминай акъудун ва икI мад. Гъилера кьуват авай кас тирвиляй ада деминин къайдаяр кваз къазвачир кас гъасятда къамукай къуна анай акъуддай, гъавиляй вирида арачидикай вил ягъидай.

Гъажибала авай межлизда вирида чпин ацукъуниз-къарагъуниз фикир гудай. ЧурукIа кьуьлзавайбурун кIвачер чумахъдив ягъадай ада. Хъванвай ксариз демина кьуьлдай ихтияр гудачир. Юкъвал экъечIай итим, яни жегъил гада адахъ галаз кьуьлдай дишегъли акъат тавуна текдиз амуькайла (лезги демера им виридалайни айиб кар гъисабдай), Гъажибаладихъ къалабулух акатдай, ада вилербур авуна межлисдай садаз эвердай. Рушарини сусари

“ваъ” лугьудачир адаз, вучиз лагъайтIа Гъажибаладин гаф чилел вегъин хъсан кар тушир.

КцIарин демерин тай авайни? Дуъньядин вири иервилер, викIегъвилерни генгвилер жагъидай ваз ина. Чи халкъдин къени адетар, ахлакъ, жуввал – вири авай ина. Дем жегъилри чпин гъунар къалурдай халисан майдан тир. А береда свас жагъурун патал вири деминиз фидай. Вишералди инсанрин вилик къуълзавай жегъилрин чеб тухунилай, гъилеринни кIвачерин гъерекатрилай абурун рикIер кIелиз алахъдай гзафбур. Квахъзава гила и адет. Мехъерик эрекъар хъвана демина къал акъудзавай ксари хкудзава халкъдин и хъсан адетдин пун. Тек и адет ваъ, чи маса гзаф адетарни девирдини инсанрин кваз такъунри арадай акъудзава.

Чун аял тирла къугъунрин шумудни са жуъреяр авай. Абурукай кIинтI-лаш виридан рикI алай къугъун тир. Гадаяр фад-фад “лам-супа” къуьгъвадай. Им гафаривди тухун тир, къулухъ амукъайдакай “лам-супа” жедай. Ам къил агъузна, юкъ цавузна акъваздай, амайбуру адан винелай хкадардай. “Вад къван” лагъайтIа, рушарин къугъун тир. Рушариз гъакIни “туп-туп” къугъун авай, абур пинейрикай цванвай тупарив къугъвадай. Вири къугъунрик аялри, адет яз, шиирралди туькIуърнавай гъисабунралди къил кутадай. Бутылкайрин сивел алай ракъарин къерехар пIишна, къванерив абур элкъуьрунал, гъакIни ашукъ-ашукъ къугъунал гзаф рикI алай чи. Ибур акъван хъсан легъзеяр тир хьи!

Кефер патан районрикай тир КцIарин къетIенвилерикай садни адахъ яргъи, къайи къуьд хъунухъ тир. Гъавиляй хъуьтIуьз ина къилди мярекатар къиле фидай. Гъеле гатамаз инсанар аялрин гъелерин къайгъуда жедай.

Алакьдайбуру гьелер чпи расдай, алакь тийидайбуру устларрив расиз тадай. Анжах гьар квалеле са шумуд гьел хьун адет тир. Гила машинрин маркайриз хьиз, а члавуз гьелерин акунриз кьимет гудай аялри.

Гьава мичли хьун кумазни, аялар, жегьилар, гьаклини яшлу инсанар гьелерай авахьун патал квалерай акьатдай. Кцлара и кар патал кутугай са шумуд чка авай. Абурукай виридалайни сейли чка “Минайка” тлвар алай чи куьче тир. Садбур авахьиз “Кьенчлеб пелен” магьледиз фидай. Са гафуналди, гьина пел аватла, гьана гьелер гвайбур жедай. Гадаярни рушар, итимарни дишегьлияр вири сад хьиз ялдай хьуетлуьн иервили.

“Минайкада” кьиле фидай гьуьжетунар вуч тир! Санлай 10-20 аял жергеда аваз гуьлле хьиз виняйгуьз фидай. Чун гьелерин ракъарикай цаяр хкатиз, аялри рагьданамаз раснавай живедин члехи клунтларилай хкадриз-хкадриз авахьдай. Гьелцел ацукьдай шумудни са жуьреяр авай. Виридалайни виклөгьбур “Лезгинкадал” авахьдай. Им са кьвал гьелцел эцигна, муькуь клвач цавузна авахьуниз лугьудай.

Гагь-гагь гьяддин йикъара районда гьелерай авахьунин акъажунар кьиле фидай. Ана гьелерай, конкийрай, лыжайрай авахьзавайбуру иштиракдай. Кцлар кьилияй-кьилди чкадин, гьаклини кьунши районрин спортсменрив ацлудай.

Гьар цлийи йисуз мектебра гьвечли синифар патал елкадин сувар, члехи синифар патал лагьайтла, карнавал тешкилдай. И мярекатриз аялри вири йис тирвал гьазурвилер аквадай. Карнавалдин костюмар акьван иербур жедай хьи, абурун арадай виридалайни хьсан пуд жагьурун патал жюри гзаф алахьдай. Мярекат кьилиз акьатдалди гьим

вуж ятла чир жедачир, вучиз лагъайтла виридан вилерал чешмегар жедай. Гъа икл, костюмар алаз са шумуд сятда къуьлдай аялри. Карнавалдин эхирда вирида чешмегар алудайла залда гъатдай шад ванер гилани зи япара ама.

А йисара за байих тавур гзаф крарини вакъиайри зи хиялра садрани риклелай алат тийир гел тунай. Чи халкъдин хъсан адетар вилин нинияр хъиз хуьдай а члавуз кцларвийри. Руьгъдиз къакъанбур тир инсанар. Каш авачир абурухъ, нефс алайбур къериз-цларуз гьалтдай, гъабурни халкъдикай вил ягъиз, чпин нефсер чуьнуьхариз алахъдай.

Чавар алатунивай, йисарин винел йисар атунивай виликан Кцлар генани фад-фад риклел хкведа зи. Яхцлурни вад йис идалай виликан члаварихъ цигел жеда зун. Алатна фейи члаварин гъайиф члугвада за. А чавар авайвал, галай-галайвал зи мефтледа ама. Гуьгъунлай, лап са шумуд йис инлай вилик хъайи гзафни-гзаф вакъиаяр зи риклелай алатнава, анжах аял бередин гиширар садрани завай къакъатзавач, абурун рангар садрани алахъзавач.

Датлана куьгъне гелерихъ гелкъведа, са мус ятлани чна квадарай Кцлар рикле аваз, никай хъелдатла тийижиз, ийир-тийир жеда зун. Сугъул яз жува-жувазди лугъуда: “Амач а Кцлар!” Ахпа жува-жувавай жузада: “Яраб адал гъихътин харар къванатла, яраб адаз гъихътин саврухри гъад къунатла?” Жаваб жагъин тийиз амуькда зун.

Гагъ-гагъ шерзум жеда зун гилан Кцлар акваз. Угъуяр ягъаз клан жеда заз са бязи кцларвияр лезги члалан пер хаз-хаз, адахъ патан члаларин гафар кутаз-кутаз рахадайла. Садбурун лезги члал кваз такъуни хер ийида зи риклел, муькуьбурун лезгивал негъ авуни цлай кутада захъ.

Къабул жезвач завай гилан аямдин са бязи гьалар, къабулни ийидач. Им акл лагъай члал туш хьи, зун виридалайни

губгъуьна амай, девирдихъ галаз кам-камуна физ алакъзавачир, цийивилер къабулиз кланзавачир гуйтлукъ фикиррин инсан я. Ингъе гъар са девирди вичелай виликандавай хъсан затлар къачуна кланзавайди я. Икл тахъайтла, вилик физ, агалкъунар къазанмишиз, шегъредиз экъечлиз жедач. Накъанан тарихдин винелай цлар члугуна цийи тарихар кхъиз алахъун члехи татугайвал я.

Са кар ава хъи, зи хиялра жуван дуьнья, и дуьньядани къилди Кцларни кцларвияр ава. Виликан гъар са вакъиа, гъар са къиса авайвал зи риклиз куьч хъанва. Алатна феи йикъарихъ, дидед члалахъ, хайи халкъдин ацукъун-къарагъунихъ, чи жуввилихъ цигел хъайила зун жуван риклиз илифда. Квахъай вуч хъайитлани жагъида заз гъанай.

Играми клелдайди! Зи риклин са члук тир и ктаб клелайтла, вазни анай гзаф затлар жагъида. Ви риклел аламачир, вуна риклелай ракъурнавай йисарни крар, чи хъсан адетар, чи лезгивилин гелер жагъида...

Квахъаъ
иъкъарган
(роман)

ПРОЛОГ

Деклени, заз кхьинар ийиз чир хьаначиртла! Деклени, залай шиир кхьиз алакьначиртла! Деклени, заз шииррихъ галаз санал жуван кьилел атай са къадар къисаярни дафтардиз куьчиз клан хьаначиртла! Деклени, дуьньядал йикъарган лугъудай са затI авайди зи акьулдиз атаначиртла! Деклени, зунни муькуь аялар хьиз тиртла! Ингье захъ йикъарган авай. Хьайи-хьайи крар, кьилел атай къван дуьшуьшар гьа йикъаргандиз кхьидай за. Иер хатлуналди, зар алай гафаралди куьчдай за абур дафтардиз. Масадаз лугъуз тежер гафар, мецел гьиз четин гьиссер къелемдиз къачудай. Ципуд йиса авай са рушан фикирарни фагъумар, адан верцIи хиялар чIал ахьайна рахадай и йикъарганда.

Гьар юкьуз са вуч ятлани кхьиз клан жедай заз. Дафтар гьиле кьун тавур юкьуз къарай атланваз, са вуч ятлани квадарнавайди хьиз къекъведай зун. Къелем къадалди секинвал жагьидачир рикIиз. Жуван хатурдихъ хуклурайбурухъ, жува хатур хайибурухъ галаз рахадай зун дафтарда. Датлана чинеба чкадихъ гелкъведай зун, вучиз ятлани дидединни бубадин, вахаринни стхайрин патав жуван йикъарган гьиле къаз регъудай.

Йифиз, кIвалевайбур вири ксайла жуван дафтардихъ галаз кьил-къиле амуькун зи рикI алай кар тир. МичIи шуьтруь рангунин хамунин жилд алай и яцIу дафтардиз жуван рикIин сирер ахьаюн зи адетдиз элкьвенвай. И дуьньядал виридалайни кIеви дуст тир ам зи: чIугарвал тавуна, гьар са затI авайвал

ахъайна лугъуз жедай дуст. Гъар юкъуз дафтардин чарар элкъуьриз, виликан къейдера вил къекъуьриз пара кӀандай заз.

Са роман хъиз кӀелдай за жуван кхьинар. Гъамарни хвешивилер, хъуьруьнарни хажалатар авай абура. Миже кӀвахьдай хъиз жедай заз жуван цӀарарай. Ништа, жуван кӀилел атай вакъиаяр я лугъуз икъван дад гузвайтӀа заз а къейдери? Авайвал лагъайтӀа, зи кхьинар гъакӀан къуру гафар тушир, абуруз ахьтин рангар ядай хьи, гуьгъуьнлай абур кӀелдай чӀавуз зи пӀузаррихъ хъвер акатдай. Са бязи къейдери лагъайтӀа, заз шел гъидай.

Са маса дуьнья тир зи йикъарган. Ам чи хизандикай, магълединни мектебдин аялрикай веревирдер тир. Садаз ахмурардай, муькуьдан телегъ-билегъ ийидай, са масадал гъейранвалдай за. Жув-жувахъ галаз рахадай, жуван гъалатӀар тупалай авуна жуван дуванни ийидай. Са гафуналди, зи уьмуьр авайвал и йикъарганда гъатнавай.

А йикъарганди зи рикӀ тӀарай къван вуч тир! Ада акваз-акваз къайгъуяр артухарнавай зи. Ам кӀвалевайбуруз такун патал датӀана галайвал авуна кӀанзавай. Зи кар-кеспи дафтардиз аявал авун, ам чуьнуьхарун тир. Бес гъина чуьнуьхарда, гъикӀ чуьнуьхарда? КӀвалевайбурукай, иллаки Саядакай затӀ чуьнуьхариз жедайни? Къуд вилив хуьдай ада зун. Зав йикъарган гвайди, ана чинеба за вуч затӀар ятӀани кхъизвайди чир хъайи йикъалай адан къарай атӀанвай, зи дафтар гъилик авун патал пара алахъзавай.

Аквар гъаларай, ада зи сирдикай кӀвелевайбурузни хабар ганвай. Гъавилияй дафтар чуьнуьхарун зун паталди четин кардиз элкьвенвай. Гагъ месин къене авай сарин арада, гагъ хъран кӀвалин цӀуру къапар кӀватӀнавай тӀакӀа, гагъ кӀаник кӀвале цлакай куьрсарнавай чӀехи гуьзгуьдин къулухъай янавай къулунин къене чуьнуьхардай за йикъарган. Гзаф чӀавуз тавдин кӀвале хара янавай месерин арадиз сухдай за ам. Арада гел квадарун патал цура, ракӀарин кӀилел алай сварце твадай ам. Анжах

Саядаз ни къведай хътин тир зи йикъаргандин, алахъна адан геле жедай. Зунни тӀимил фан къафун тушир, гъар юкъуз чка дегишардай за дафтардин. Айбикеди гъил къачун вуч лагъай чӀал тир? Бес вучда, гъикӀда?

Эхирни гел квадарун патал къвед лагъай, тапан йикъарган арадал гъана за. Рангни яцӀувал гъа сад хътин тир къвед лагъай дафтар жагъурна. Ам зи эсиллагъ йикъаргандилай тафаватлу тир. Ада за анжах кӀвалевайбуру зи хатурдихъ хукӀурай къисаяр къейддай. Са гафуналди, зи ният хайибурун тарс гун, абур заз ийизвай гъахъсузвилерикай яргъаларун тир. Гагъгагъ и тапан йикъарган “рикӀелай алатна” зи месин патак, яни ктабрин шкафда амукъдай. Саяда ам гъиле гъатун кумазни са ялце кӀелна, ахпа дедив вугудай. Им заз жува тур лишанрилай чир жедай, ингъе жув са куъникайни хабар авачирди хъиз тухудай за. Чидач, чакай ни вуж алцуларзавайтӀа, анжах и къвериг геждалди давам хъанай.

Са вуч ятӀани кхъин тавур юкъуз вилериз ахвар фидачир зи. Кхъин, фу нен, яд хъун, пек алукӀун, мектебдиз фин хъиз зи уьмуьрда гъатнавай. Жуван дафтардин чинар элкъуьр тавур юкъуз са вуч ятӀани квадарай хъиз жедай заз.

За йикъарган кхъизвайди чи синифдин аялризни аян хъанвай. Шумудни са саядар инани авай, датӀана за вуч кхъизватӀа хабар къазвай абуру завай. Анжах хиве къазвайди вуж тир?

ДекӀени, захъ йикъарган хъаначиртӀа! ДекӀени, залай къилел атай къван крар иер хатӀуналди дафтардиз куъчариз алакъначиртӀа! ИкӀ хъанайтӀа, зи къилел а кар къведайни? Ирид лагъай синифдин тарсар куътягъ жез са гъафте амаз мектебда зи йикъарган квахъна. Эхиримжи тарсуна мичӀи шуьтрукъуьр рангунин яцӀу жилдинин дафтар портфелда авачиз акурла къалабулукъ акатна захъ. Фурут кваз портфелдин къене авай къван затӀар вири партадин винел бушарна за: дафтар са гъвел фу хъана квахънавай. Зи патав ацукънавай, чина муьтӀуьгъвал авай ПинцӀан портфел гъилелай авуна за, анжах зи дафтар

ана авачир. Синифда авай аялра сад-сад вил къекъурна за. Вирида чарни юзур тавуна Зикруллагъ муаллимдихъ яб акалзавай.

На лугъуди, цавар чилел уцѐна, на лугъуди, зи кылелай ргар яд илич хъана. Къиле вагърам акъурд хъиз хъанвай зун, гъарайдани, цугъдани, шехъдани, кѐвач чилел гъалчдани, сеперар ийидани, чизвачир. Зи йикъарган, шаксуз, са ни ятлани зи чантадай акъуднавай. Вучда, гъикѐда, дерт низ лугъуда, гъикѐ лугъуда? Ацукъай чкадал зи вилерай сел алахъзавай. Зи гъал гъасятда къатлана Зикруллагъ муаллимди. Тапарар жедайни а касдиз? Ихътин гъунар авайни садахъ? Бес йикъарган квахънавайди адаз гъикѐ лугъуда? Аялар хъуредачни? Вахъ вуч чинеба крар ава лагъана жузадачни абуру? Зикруллагъ муаллимди вичи закай вуч фикирда? Тарсар кѐлдай чкадал йикъарганар кхъин акъулсуз кар я лугъудачни?

– Зи шииррин дафтар ни ятлани чантадай акъуднава. – Чара атлана таб рахана за.

И гафар ван хъайила кас хъилевди ацлана. Ам аялар чуънуьхгумбатѐвал виже текъведай усал кар тирди вичин саягъда гъавурда тваз алахъна. Пагъливандин хътин къакъан буйдин и касди вичин яргъи шуькѐуь туплар юзуриз-юзуриз са вучар ятлани лугъузвай синифдиз.

За шиирар кхъизвайди мектебда виридаз чизвай. И карди зун виридан вилера хкажнавай. Гъавилияй зи шииррин дафтар са ни ятлани чуънуьхнава лагъай хабарди муаллимризни, аялризни кѐвелай таъсирнай.

А юкъуз тарс хъанач чаз. Зикруллагъ муаллимдиз рикѐин сидкъидай дафтар жагъурна зав вахкуз кланзавай. Ингъе жагъанач дафтар. И хабар са къил фена директордал агакънай. Агакъуникай хийир авай къван? Дафтар чуънуьхайда ам вахкун патал авунвайни и кар?

Къарай атлана, вучдатлани тийижиз амай зун. Хабар Саяда кѐвалевайбурувни агакъарнавай. Зи гевилар къун

патал дидедини бубади гзаф алахъунар авунай. Ингъе саклани жув-жувал хквезвачир зун. Къве юкъуз чин цавална ярх хъунилай гъейри маса кар алакьнач залай. Йикъар алатунивай ифин гузвай заз и карди. Дафтар ни ятлани чуьнуьхнавайди ашкара тир. Анжах ни? И кар квалеле хъанайтла, за гъасятда Саядал шак гъидай. Анжах а юкъуз за дафтар жувахъ галаз мектебдиз тухванвай, арада ана цийи къейдерни авунвай. Зи йикъарганда акъван тварар авай хъи! Тек тварар? Гила ам са ни ятлани клелиз, закай кефер хкудзавай. Гъа и кардикай фикириз, риклин къарай атлузвай зи.

Са шумуд йикъалай Саядан ванци квал юзурна:

– Муштулух! Муштулух!

Адан гъиле зи тапан йикъарган авай. Заз клусни хвеша тахъайди акур ада зай са цим акъудна:

– Им туш ман ви дафтар? Ви са пад чилин кланикай физвайди заз чизвай, анжах вав икъван таб гвайди зи акъулдиз къведачир.

Дафтар хъел кваз зи винел гадарна, ам къецел экъечинай. И гафарихъ яб акалай дидеди гафни талана къил юзурнай.

Къве йикъалай дидеди заз къацу хамунин жилд алай иер са дафтар къачуна:

– Им ви цийи йикъарган хъурай, – лагъана.

Зи вилер накъваривди ацлана:

– Бес зи са йисан хъинар?

Жаваб кваз такъуна багъдиз чукурнай зун. Дамбулдин тарцин къулухъ квай векьин клунтунин къене жува туьклуьрнавай муказ гъахънай. Ништа, гъикъван шехънайтла зун ана.

Гъа ик, квахънай зи йикъарган. Ингъе адан са бязи чинар гару цавуз акъудай чарар хъиз фад-фад зи винел къведай. Ингъе а чарар.

1. ДЕГЪ ГЕЛЕР

А ацу цуькверивди диганвай къацу гуьнедал жерг яна ацукънавай аялри и гъилера цийи къугъун фикирнавай. За, Магъитла, Хацла, Шапла, Мутла, Тлатиди, Тутлуса, Пинцла чи арадай гзаф зарб рахунар чидай са кас хяна кланзавай. И акъажунра уфтан хъайида къенин къугъу- нар тухурвал тир.

А члавуз чна сад-садаз лаклабралди эвердай. Кцлара лаклаб алачир кас акьулдиз къведай кар тушир. Лаклабарни акъван кутугайбур тир хъи, садни садакай инжиклу жедачир. Мектебдиз фидалди зи акьулдизни къведачир хъи, Магъитлан твар Магъият, Хацланди Халиса, Шапланди Шагъпери, Мутланди Муьгъьеддин, Тлатидинди Теймурхан, Пинцланди Пирмурад я. За, Хацла, Шапла, Тутлуса, Мутлани Пинцла са синифда клелзавай. Магъитлини Тлати чалай са синиф винада авай. Зи рикелла, мектебдиз феи сад лагъай юкъуз муаллимди журналдай зи твар къуна “Азгар” лагъайла аялар вири хъуьренай:

– Адан твар Кламплул я, – лагъанай абуру.

Аялри сад-садан гаф атлуз, ван алаз чпиз чида къван зарбдин гафар лугъузвай:

Къугъуник Мутла къил кутунай:

*Эгеле-геле,
Дуьгме хиле,*

*Исин татар,
Къарма хатар,
Гъажинна,
Гъустанна,
Къунлугъуна,
Берхатар.*

МагъитІа адаз гуьгъ давамардай мажжал ганачир:

*Салбазари,
Вар къацари,
Далдамишар,
Климир-кIашар,
Клишнишар.
АхачI-хихачI,
Тум атIай СумбачI.*

И гафар ван хъайила аялар вакъ-вакъ ацалтна хъуьренай.
Ахпа ПатIидал ван акъалтнай:

*Икир-микир,
Нефтур-недур,
Чила-пила,
Чарт-парт.*

Нубат зал гьалтнай:

СеркIер-меркIвер, кьинцIа пIинцI.

Зи гуьгъуьнаваз ХацIа лагъанай:

Машмаша-маш, зазни маш, вазни маш!

ТутIусал нубат гьалтайла ада квелиндаказ лагъанай:

*А зари-зари, Дербент базари,
Ваз вах авани, вах заз гудани?*

Гафарин кеті тир Магытлавай кисна акъвазиз жедайни?
Ада вичин саягъда, гафар тини хъиз ишиниз-ишиниз

*Дуьдуь-дуьдуь бастлани,
Парпитлан квал атлани... –*

лагъайла вири хъуьренай. Адан зарбдин гафар виридалайни
яргъи жедай, гъавиляй сабурдивди адахъ яб акална
кланзавай.

Зи риклел бубадивай ван хъайи гафар хтанай:

*Клупни-къамцла, клупни-къамцла,
ХандакI ядай ракъун каца.*

Хацлаз клекрез ван тахъай хътин гафар чизвай:

*Мах – махутлал,
Бах – нахутлал,
КIвачик – къутал,
Серг элягъай,
Сивеллагъай,
Псидин тум
Сивихъ гелягъай...*

Чна гъа икI сад-садан бягъсинай риклел атай къван
зарбдин гафар ван алаз лугъузвай. Чи шад, бахтавар ванер
яргъариз чклизвай. ПинцIа са къерехда секиндив ацукъна
аялрихъ яб акалзавай. Буйдив аскIан, яхун гада тир ПинцI
акурла вучиз ятлани виридан пIузаррихъ хъвер акатнай.

– Яда, ПинцI, ваз зарбдин гафар чидачни? – ПIатIиди
вичин саягъда, кваз такъадайвал хабар къуна адавай.

- Чида, вучиз чидач къван.
- Лагъ ман.
- Лугъуда ман.
- РикI акъудмир, фад лагъ.

Эхирни Пинцла лагъана:

Шерлорохус-холмухус.

И гафар ван хъайила вири члагана фена. Им Шерлок-Холмс лагъай члал тир.

Чида къван гафар вуч тир аялриз! Мецер пайгарда къван вуч тир! Гафунал гаф эцигиз жедачир хьи, абурун! Рагъ гъинихъай экъечлнатла, и къугъуна Магъитл уфтан хъана. Тахъайтла я Платиди гъарагъзавайди я, яни Мутла. И къведан мецив мез агакъариз жезвайд яни? Платиди Магъитлан уфтанвал квачел къарагъна ван алаз малумарна:

– Магъитла гъарагъна. Вирида адаз капар ягъ! Гила адакай чаз гъаким жеда!

Капарин ван хъайила, хвешила Магъитлан эвездай псиди хъиз са шумудра къилинпацарна за. Ада фена вичин чка къуна. Им пелен къилихъ галай, атланвай мегъуьн тарцин члехи кланчл тир. Шумуд йисар тир адал ацукъун патал аялар къекъерай акъатиз. Гзаф береда адал ацукъун Платидиз несиб жедай, вучиз лагъайтла и къей хциз Аллагъди гъар са жуьредин алакъунар ганвай, адаз дуьньядин и къиликайни хабар авай, а къиликайни. Адан мез лагъайтла, акъван хци тир хьи, гададин гафунал гаф эцигиз жедачир.

Эхъ, Магъитлан магъледани сувар хъана. Сад лагъай гъилер тир ам вичин мураддив агакъиз. Квач-квачелай вегъена гъакимдин чкадал ацукъна ам. А береда аялрин виридалайни рикл алай кар къуршахар къун тир. Чи акъажунар акъван гурлуз, акъван ван алаз къиле фидай хьи, чанда чан ама къван садазни далу чилиз агъаз кландачир, гъавилай вири алахъна, тлиш-плуз алатдалди, пек-лек гватдалди, чан гъилерай фидалди киклидай. А юкъузни гъакл тир, аялри къвед-къвед къуршахар къазвай, уфтан хъайиди гъасятда муькуьдахъ галаз женгиниз экъечлзавай.

Гъар гъилера хъиз къени Мутлни Патли эхирдиз амукънавай. И къведа сад-садан гарданрикай къуна цегъери хъиз къил-къиле аклурнавай. Саклани садавай муькъуд чилел ярхариз жезвачир. Садазни далу чилиз ягъиз кланзавачир. Мутла гъикл ятлани гъил вегъейла Патлидин цлур перемдин хел къуьнелай гъуз къазун хъана чилел аватна. Идакай вичик экъи хъел акатай Патлиди Мутлан гардандикай къуна, ам са легъзеда чилел гъалчна. Гила абур чилел кламплу-кламплу хъанвай. Гъилер-квачер сад-садахъ галкланвай гадаяр пахлахандиз ушар тир: къил гъиданди, квачер гъиданди ятла чир хъжезмачир.

Аялри квачел къарагъна абур сад-садал гъалдарзавай. Ингъе и къведакай гъим гужлу ятла къатлун четин тир. Акъажунар яргъал фена акур чахъ къалабулук акатнавай, абур сад-садавай къакъудиз алахънавай чун. Магъитла вичин шуклуь ванцелди “Акъваз, квачел къарагъ!” – лугъуз гъарайзавай. Гъакимдихъ яб акалзавайди вуж тир! Магъитла квачер чилел гъалчиз, квачел къарагъун тлалабзавай Патлидивайни Мутлавай. Ингъе рушан ван къвезвачир абуруз.

Уфтан жедалди абуру сад-садалай гъил къачун тийидайди къатлун четин тушир. Са тлимилни инихъ-анихъ хъанайтла, абур кламуз авахъдайвал тир. Гуьнедин ценерив гвай мерейрин валарилай алатайла дар клам къвезвай. Гадаяр аниз аватайтла вучда? Гила ял къунвай виридан. Къегъненан шад ванерни къвезмачир. Кичлела аялар финдикъ акъуд тежез амай. Вирида рикл зурзаз, и акъажунин эхир гъикл жедатла вилив хуьзвай. Эхир гъикл жедай къван? Садан гъил, яни квач хана кланзавай.

Магъитлан цлугъдин ванци чун къарсурна. Ада цлугъайла Патлини Мутл кетл хъиз мерелухдай гъуз кламуз авахъайди ақуна чаз. Цацариз аватай абур акъвзмачир. Са герен гадаяр анай акъатун вилив хвена чна. Абур акъат тавурла чун

кълабулух кваз гъанихъ чукурна. Аламатдин кар тир: гадаяр авачир, на лугъуди, чил пад хъана, чилерик фенвай абур. Пагъ атланвай чун вучдатлани тийижиз амай. Кичела чи ял къунвай. Чун гъарад са лаш къуна валариз гъахъна. Садлагъана яргъай хъиз ван атана чаз:

– Я диде! Чан диде! – Цугъзавай Мутлан ван, мичли фурай акъатзавай хъиз тир.

– Я къей Мутл, вун гъинава? – Магъитла зурзазвай ванцелди хабар къуна.

И гъилера Патлидай уфдин ванер акъатна. Валар лашарив сад-садавай къакъудайла фур хътин са чка акуна чаз: гадаяр и фуруз аватнавай.

– Патли! Мутл! – лугъуз эверна чна абуруз.

Къведани гъасятда гъай гана:

– Инаг мичли дагъар я. Чавай куьмек галачиз акъатиз жедач, – лагъана гъарайна Патлиди. И гафар ван хъайила чун кивачерив мередин валариз тлуш гана фурув эгечна. Анжах инай адан къен аквазвачир.

Мад гъилера Мутлан цлугъдай ван галукъна чи япарихъ. Ахпа Патлиди лагъана:

– Гадаяр, Мутлан кивач ханвай хътинд я. Куьне яргъи са вагърам жагъура. Белки гъадан куьмекдалди акъатиз жен чавай.

Вагърам гъинай жагъурда? Чав дегъре гва къван? Са герен гапалда къекъвейдалай къулухъ чун пашмандиз фурун патав хъфена. И члавуз Пинцла кам къалурна лагъана:

– Гъей, аялар, агъаниз килиг! Атла сала аквазвайбур пахладин сахар тушни?

Чна вирида элкъвена гъанихъ килигна. Эхъ, ибур ламу сахар тир. Пинцаз вуч лугъуз кланзаватла чун гъасятда гъавурда акъуна. Са герендила са шумуд шах гадайрин перемрив сад-садал кутлунна фурай гъуз авадарна чна. Ингъе

идакай са куьмекни хьанач – дагъар чна фикирзавайдалайни дерин тир. Эхирни чун ихьтин са фикирдал атана хьи, яргьи гурар тагъанмаз крар туькӀуьдач. Пинцирин кӀвалер виридалайни мукьва я лугьуз гурар гъун патал гъамни ТутӀус ракъурна чна.

Гъавадихъ нисинин азгарвал кумачир, гагъ-гагъ серин шагъвар галукъзавай чакъ, акваз-акваз хурушум алукуьзавай.

– ПатӀи, кичӀезвани ваз? – хабар къуна за адавай.

– Тек хьанайтӀа, и сура зи рикӀ пад жедай. Хьсан я хьи, МутӀни захъ галаз ава.

– Анаг вуч чка я ахьтин? – жузуна за.

– Асуннавай кӀвал хьтин чка я. Экв авачиз къен хьсандиз аквазвач.

– Лугьудайди герек я хьи, куь ана вуч мерг авайди я? Зилияр хьиз сад-садакай галкӀайла икӀ жедайди я ман! – МагьитӀа вичин саягъда мурмурна. – Аллагъди яргъазна, куьн авай чка жагъаначиртӀа вучзавайди тир?

– Я хизан сагъ хьайибур, гафарилай алатнава, гила кар авуна кӀанзава! – секиндиз лагъана ПатӀиди.

Са къерехда рангар атӀанвай ШапӀни ХацӀ квекай ятӀани рахазавай. ШапӀа шанкъуна гъатна акӀ ихтилатзавай хьи, ХацӀ кичӀевиляй чӀехи хьанвай къацу вилерив адаз килигиз амай. За чинеба рушарив агатна абурун ихтилатдихъ яб акална.

– Ваз вуч аватӀа чидани, ХацӀ, и чун атай рехъ ава гъа, рагъдан хьайила ина инсандин гуьгъуьна келлеяр къекъвезвайди я лугьуда. Гъар нянихъ рагъ ацукъайла сурарай келлеяр винел акъатда, абуруз инсанрихъ галаз къугъваз кӀан жеда. Валлагъ, зи бадедиз садра гуьгъуьнаваз келле къвезвайди вичин вилералди акурди я. ЧӀалахъ тушни вун? КӀантӀа къин къан: пӀир къалум! Садра зун салай хьфидайла зи гуьгъуьна гъатай келле дуьз КъенчӀеб пелел къван атанай.

– Квахъ, я кьей Шапі, мад ваз такур затіни амач жеди. Им заз раханачиртіа жедачирни? Гила завай кичіела сурарин патавай физ жезмайди яни? – Хаціа и гафар зурзазвай ванцелди лагыана.

– Гьей, Шапі, мад сурлумпі бушарнавани на? Вуч гьавалат хьанва вун Хаціал? – лагыана адаз телегь-билегь авуна за. Анжах ван хьайи гафарикай зи риклени кичі гьатнавай.

Нянин шагьварди, гьакліни яргъарай, тамун кьеняй кьвезвай кьушарин ванери чун гьарикларнавай. Аялрин вилера кичі авай, анжах вирибурни ам чуьнуьхариз алахъзавай. Чи кичі алудун патал Магьитіа арадиз гаф вегьена:

– Муті, вавай фад-фад лугъуз жедани: мехціве кьуьк, мехціве кьуьк.

Анжах Муті зарафатдай гьавада авачир. Ада акіай ванцелди лагыана:

*Зунни вун юлдашар, чантадавай машмашар,
Машмашар чклана, зунни вун киклана.*

Са кьадар вахтундилай Пинціни Тутіус легь-легь кьачуна яргьи гуарар гваз хтана.

– Я кьей рухваяр, куьн гуарар гьиз Дагьустандиз фенвай тахьуй? – Магьитіа гьуьнті гана абуруз.

– Ба ківале авай, адаз чир хьанайтіа вайни-зай хьанвай чи. Гьавиляй гуарар усунлай рекьел вегьена, гьанай гьайиди я чна, – лагыана Пинціа. Ахпа вичин гьиле авай фонар кьалурна чаз. Фонар акурла виридаз хвеша хьана.

Вад метрдин яргивал авай гуарар регьятдиз авудна чна фуруз. Ківенкїве Муті, адан гуьгьуьналлазни Патіи акьатна фурай. Ахпа зунни Пинці эвичіна дагьардиз. Пинціа фонар куькљуьрна. Дагьар акурла чун кьах хьана: хьран ківали кьван чка кьунвай вад метрдин деринвиле авай инин цлар асуннавай. Са пипіе чіехи куьшуь авай. Адетдин техилдин куьшуьдиз ушар

тир адан къакъанвал метрни зуралай пара тир. Ина гзафни-гзаф хъенчин курар, бадияр, кљуџљуяр, циперни авай.

– Фена Зикруллагъ муаллимдиз хабар гана кџанда. Ада ихътин затларай хъсандиз къил акъудзавайди я, – лагъана за.

Меслятна, гурар ина тадай къарардал атана чун. Мутџ нубат-далди кљула къуна ялна гадайри, эхирни чун атана абурун кџалив агакъна. Мутџан баде Гъарифата хтулдин хъипи тџекъ хъиз хъанвай чиниз килигна адан ханвай кџачел гъил алтадна. Ахпа ам инихъ-анихъ авуна, садлагъана къве гъилив тџарзавай кџвач ялна, ахпа чуюкъвена.

Мутџан цлугъдин ванцел кџаляй адан буба Имиралџ, диде Назлу ва сад-садалай гъвечли вахар экъечџна. Анжах къаридин чин хъуърезвай:

– Къарагъ кџвачел, черпел, ваз са затџни хъанвач!

Мутџа кичџез-кичџез кџвач чиле экисна, тџал амачиз акурла хвешџла бадедин гарданџикай галкџана:

– Чан зи платџплатџ хътин баде!

Къари абуруз мягътелвилелди килигзавай хайџбурухъ элкъвена:

– Аялдин кџвач жалгъадай акъатнавай къван.

И гафар ада секинџиз, затџни хъанвачирди хъиз лагъана. Къуънелай путун къванер къахчурди хъиз хъана чаз.

Йџф хъанватџани, чпин кџвалериз хъфиз кџанзавачир садаз-ни. Къилел атай вакъџа саданни рџкџелай алатзавачир. Хъайџ крарџикай фагъумиз, вучин, гъџкџин лугъуз амай чун.

– Ша, исятда вири санал кџватџ хъана, Зикруллагъ муаллимдин къилив фин, – теклифна за. – Адаз дагъарџикай хабар гун.

– Къе геж я, экуънахъ фена галай-галайвал адаз ихтилатда, – лагъана икъарардал атана аялар.

Зикруллагъ муаллимди чи мектебда тарихдин тарсар гузвай. Акъван пара кџандай хъџ, чаз ам! Хъсан муаллим, къџени къџилих-рин инсан тирвилџай аялринни, муаллимринни рџкџ алай кас тир

ам. Чи райондин тарихар адаз къван чидай маса кас авачир. Кцлар хуърба-хуър къекъвенвай, гъавиляйни инин гъар са пиплиз хъсандиз белед тир. Гъина дегъ гелер аватла, гъанихъ ялдай муаллимди. Фад-фад вичи тарс гузвай аяларни гъа гелерин суракъда аваз чуъллериз, тамариз, дагълариз, сур хуърерин амукъаяр авай чкайриз тухудай. Кцларин тарихдикай, адан дегъ клелейрикайни яшайишдин чкайрикай сятралди рикл алаз ихтилатдай ада.

Муъкуь юкъуз экуьн яралай чун вири сад хъиз Зикруллагъ муаллимдин квалин вилик галай. Вичин варарихъ са гапал аялар кватл хъанваз акурла къалабулух акатна муаллимдик. Ятлани пузаррик хъвер кваз чавай жузуна:

– Вуч хъанва квез, хазина жагъанва тахъуй?

Чна сад-садан гаф атлуз, са тлимил къван рангарни ягъаз, накъ чи къилел атайбуур адаз ахъайна.

Чи ихтилатдихъ сабурдив яб акалай ам хиялдиз фена. Ахпа:

– Куьн акъваз, за пекер дегишарин, исятда санал фида чун аниз, – лагъана.

Са герендилай ам вичин фотоаппаратни члехи фонар гваз квалаяй акъатна.

Чун вири санал накъанан чкадиз рекъе гъатна. Зикруллагъ муаллимдин тлалабуналди адахъ галаз дагъардиз Патлини, Мутлини, зун эвичина. Муъкуь аялриз чун вилив хуьх лагъана ада.

– Чун нубатдалди фуруз эвичида. Аллагъди яргъазна, чил уьцлейтла, я са маса кар хъайитла, куь куьмек герек жеда, – лагъана абурун гевилар къуна Зикруллагъ муаллимди.

Дагъардиз эвичилайла, ада фонар куькльурна. Инаг къиляй-къилди асуннавай гъвечли квал тир. Члехи куьшуьдиз килигайла:

– Им сур я, – лагъана ада. – Риклел аламатла, за квез ихтилатнай хъи, дегъ члавара инсанар ихътин куьшуьйра аваз тикдиз кучукдай.

Чахъ кичл акатнаваз акурла, ам хъуьрена:

– Кичле жемир, ана амайди кларабар я.

Са герендилаи ада хълагъна:

– Ихътин дагъарар мукъварив мадни тахъана жеч.

Ам вилик квай цлак агалтайла, садлагъана цал чклана. Зикруллагъ муаллим са гужуналди ярх хъуникай куътягъ хъана. Руг къаткайла ада фонардив гъаниз килигна: чи вилик гъвечли са тунел ахъа хъанвай. Тунелдин и кьил-а кьил гъа чун акъвазнавай чка хътин, асуннавай квалер тир. Инал-анал хъенчлин къапар гадар хъанвай. Яргъи тлакарал кларабар, яракърин зерятар алай. Чун са шумуд кам вилик фейидалай кьулухъ Зикруллагъ муаллимди лагъана:

– Инаг дегъ сурар я, аялар. Геж тавуна Бакудиз, археологрис хабар гана кланда. Илим патал им лугъуз тежедай хътин члехи вакъиа я.

Гурарай хкаж хъайила, адан гъиле хъенчлин бадини циб авай:

– Ибур чна мектебдин музейда тада, – лагъана муаллимди.

Чаз жагъай дегъ сурарин суракъар са йикъалай вири райондиз чкланай. Чи кьилел атай къисади лагъайтла, чун гзаф сейли авунвай, вири чи гъунардидай рахазвай. Анаг акваз кланзавайбурун лагъайтла, сан-гъисаб авачир. Ингъе Зикруллагъ муаллимдин тлалабуналди чна дагъардин кьил хъсандиз клевирна, ам алай чка чинеба хвенай хьи, археологар къведалди анай са затли квахъ тавурай.

Зикруллагъ муаллимдин алахъунар яз са вацралай чи райондиз Академиядай археологрин члехи са клеретл атана. Абуру чаз жагъай сурар алай чкадин патавай хъиз чил эгъуьниз туна. Эгъуьнзавайбуруз гагъ-гагъ чнани куъмек гузвай. Къве гъафтедилаи кьулухъ инай цлуд метрдин яргъивиле авай дегъ сурар винел акъатна. Виридалайни гзаф Татлидизни Мутлаз хвешизвай, вучиз лагъайтла и дегъ гелер сифте яз абуруз къведаз жагъанай.

2. МУРМУРКИН

Татун варцара кцларвийрин виридалайни рикI алай машгъулат гьар нянихъ кинодиз тамашун тир. Кинотеатрдиз шегьердин юкьва авай паркдин къене эцигнавай, мегъун тарарин арада чуьнуьх хъанвай кьил ахъа дараматда чка авунвай. Ина кинояр майдин эвелдилаь августдин эхирдалди, мектебра тарсар гатундалди къалурдай. Члехибурухъ галаз санал нянин сеансдин кинойриз килигун а береда вири аялар хъиз зи эрзиманни тир. Кинодиз фидай юкьуз чун са маса гъавада жедай, хвешила луварар акатдай чахъ.

Са кар авай хьи, кинодин тIвар кьурла члехибуру гъелягьар къадай чаз. Чан туьтуьниз гъана, ахпа гудай кинодин яхцIур кепек. Яз яхцIур кепек тIимил пулни тушир эхир. Гьар кIвале са кIапIал аялар авай, абуруз шумудаз пул агакьардай? Ингъе а кепекар къазанмишун патал яргъи юкьуз члехибурун тIалабунар кьилиз акъудиз, абурун гафунилай элячI тийиз алахъдай чун.

Кинодин пул гъилик авурла, хвешила жедай чун. Гьиндистандин кинояр къалурдай йикъара Кцлар кьилияй-кьилди нянин сеансдин гъавада жедай. Ихътин йикъара гьич къуьзуь къариярни кIвале акъваздачир, гъавилияй билетар виридал гьалтдачир. Кцларвийрин тIалабуналди са кино са шумуд юкьуз къалурдай.

Сиве-сивди ацIанвай залда семечкайрин чIиртIа-чIиртIдин ванер гьатдай. Кинодилаь вилик, адет яз, журнал къалурна тамам жедалди кагъазрин вишришрин ванер атIудачир.

Аялри абурукай хкудиз ширинлухар недай. Журнал кылиз акъатайла операторди эквер куьклуьрдай.

Цийи кыледай эквер туьхуьнна, вирида вилер атлумарна экрандиз килигдай вахтунда садлагъана раklar ахъа жедай, Гъарифат бадедин шуьклуь ван акъатдай:

– Мут! Я Мут! Вун гынва? Чан бадедин, мадни къайи чилел ацукънавани вун? Ма и паландал ацукъ!

Мутла вучайтлани гъай гудачир. Вучиз лагъайтла кассир Соня халадиз ам ина авай члал чир хъана кландачир гададиз. Гзаф аялар хъиз, пара члавуз билет къачун тавун патал чинеба тарцяй эвичлдай ам залдиз. Гъар гъилерани Гъарифат бадедин рикл куни адан таб винел акъуддай.

Жерг яна ацукъаганрин вилик, къацу векъерал агалтнавай аялрин юкъва авай Мутла ван акъуд тийиз акурла вилериз къецин экв аватзавайбур члалал къведай. Абуру гъарада са патахъай гъарайдай:

– Мут!, палан къачу ман!

Вичин хци Имиралиди райкомда члехи къуллугъдал клвалахзавай Гъарифат бадедиз наразивал къалурна, адаз гаф лугъудай гъунар низ авай къван? Са герендилай Мутла чара атлана къаридивай палан къачудай.

Векъерал ярх хъана, финдикъ акъуд тавуна кинодиз тамашзавайбурухъ Патлини жедай. Кассир Соня халади – и къени кылихрин иер дишегълиди гададиз регъуь тахъурай лугъуз ам акурла такур къасардай. Чукъвер бадедиз хтулдиз гудай артух кепекар авачирди адаз хъсандиз чидай. Авайни-авачир са хва къена, свас масадаз гъуьлуьз феи Чукъвер бадеди вичин хтул Теймурхан бицлек члавалай ялгъуздиз хвена члехи авунвайди виридаз чизвай. Гъавилай кцларвийри рикляй икрамдай къаридиз.

Палан Мутлав вугайдалай къулухъни гъил къачудачир Гъарифат бадеди вичин хтулдилай. Са герендилай мадни адан ван акъатдай:

– Чан бадедин, ма и гъерини фу, гишин хъайила неъ!

Регъуъла чилерай-чилериз фидай МутI:

– Бес я, баде, гъил къачу залай!

Анжах къари хтулдилай алатдачир:

– Чан МутI, къачу и фу!

Залдавайбур мадни чIалал къведай:

– МутI, къачу ман гъерини фу, фада ман!

Эхирни гада къил хура туна, бадедивай фу къачуз мажбур жедай. Къарини раklar кIевна архайиндиз хъфидай кIвализ. МутIа сифте фу чилел тадай. Са герендилай регъуъвал ала-тайла, каш кваз фаз кIас ягъадай.

Кинодин шехъдай легъзеяр атана агакъайла садаини фин-дикъ акъатдачир. На лугъуди, нефес къачузни кичедай инсанриз. Вилер атIумарна килигдай вирибуру кинодиз. Са бередилай фунцIа-фунцIдин ванер гъатдай залда, хордалди шехъдай вири – аяларни, чIехибурни, итимарни, папарни.

Са чIехи хизандиз ухшар тир залда ацукънавайбур. Киноди вири мукъвалардай – экрандай къалурзавай вакъи-аяр, на лугъуди, абурун гъар садан уьмуърда къиле физвай, ана авайбур Гъиндистандин артистар ваъ, кIцIарвийрин хайи-бур, мукъва-къилияр, ярар-дустар тир.

Кино куътягъ хъайила, вилер яру хъанваз, са маса гъавада аваз акъатдай инсанар залдай. КIвализ хъфиз кIандачир абуруз. Хъайи къван крар тупалай ийиз, кинодикай веревирдердай.

Заз лагъайтIа, гъар гъилера жув а кинода къилин роль тамамарзавай руш хъиз жедай. Маса дуъньяда гъатна, верцIи хиялрин луварраллаз яргъариз фидай зун. А хиялра зун жуваз кIусни ухшар тушир, зи иервилелни акъуллувилел вири гъейран тир. КIвализ хтайла экрандай ван хъайи маний-рин рикIел хтай гафар макъамдалди жува-жуваз тикрардай. Парчайрин кIусарикай, дидедин пекерикай жуваз дамахдин алухар расна, къилел яйлух алукина, гуъзгуъдин вилик мани лугъуз жедай зун. Жув-жуван ванцел ашукъ тир къван вуч тир! Заз акI жедай хъи, КIцIара зи ванцив къведай маса ван авач.

Раж Капуран “Авара” кинодиз, ништа, белки яхцур сеферда килигнай за. Гьар гьилера зун акурла Соня хала чалал къведай:

– Чан Азгар, галатначни вун и кинодикай? Гьа са кадрий-риз гьикъван килигдайди я? Хуралай чизва эхир ваз ам.

Дуьз лугъузвай ада. И кино заз къйляй-къилди хуралай чизвай. Вучайтлани тух жезвачир зун а кинодикай. Маяди лугъузвай “Мурмуркина дек, мурмуркин” мани лагьайтла, зи рикле акл ацукьнавай хьи, йифди-югъди зи мецел алай ам..

Гьикл ятлани, “Авара” кинодиз цийиз тамашнавай зун кинодин таъсирдик кумаз Зикруллагь муаллимди чи синифдин аялар тарсарилай къулухъ тамуз тухвана, ана са дегь клеледин амукайрихъ галаз танишарнай. Хкведайла къведкъвед, пуд-пуд рекъе гьатнай чун. Са масакла тухузвай а къуз за жув. Са квелди ятлани аялрин фикир жувахъ ялиз кланзавай заз. Са гьи кардал ятлани амайбурулай хкатна чир жедайвал, виридавай яргъаз хъана жуван саягъда Маядин мани лугъуз эгечнай зун. Акъван рикл алаз, акъван ван алаз лугъузвай хьи, за мани! Шанкъуна гьатна, къвердавай ван хкажзавай за. “Аялриз зи ван хъанайтла, хупл хъсан тир!” – лугъуз фикирдай физвай зи. Маяди хъиз къуьлерни ийизвай за, мани лугъуз-лугъуз гагъ са тар къужахда къазвай, гагъ чилел ярх жезвай, гагъ са цуьк атлана жуван киферихъ кутазвай, гагъ къве гьил цавузна фарфалаг хъиз элкъвезвай: “Авара” кинода авай хъиз.

Зун жувазни тийижиз акл и роль тамамариз алахънавай хьи, на лугъуди, и дуьньяда зав къведай са актерни авачир. Ингъе зал сари алачир, чиливай фидай пекдин булушка алай зи тандал, виликай гимишдин пулар куьрсарнавай лацу шткъу алай зи къилел. Бадеди вичин сандухда пекерин арада чуьнуьхарнавай, лацу махпурдикай цванвай и шткъудин клуфукай яргъи, яцлу кифер хкатнавай зи. Кифер зи тлал алай чка тир: жуван тифрикъ чларарин чкадал ихътин кифер хьун зи виридалайни члехи мурад тир. Магьитлан члупчулав,

яргъи киферал виридалайни пара за пехилвалдай. Гилани зи шткъудикай Магъитлан кифер хкатнавай. Гара авайвал вуч тир зун! Ванцин иер къван вуч тир зи!

Экуьнилай чигъичигъринни къушарин ванер акъалтнавай тама садлагъана секинвал гъатнавай – са ван къванни амачир. “Яраб аялри зи ванцихъ яб акалзава жал?” Зун са герен секиндиз акъвазайла, зи вилик галай пипин тарарин къулухъай хкатай гадайри – Мутла, Тутлуса, Пинцла санал ван алаз, вакъавакь къачуна авур хъуьруьнри зи пер хана. Муькуь пата Шапни Хацл акъвазнавай – им гъаклан акъвазун тушир, члагана физвай завал акъатайбур. Хацл лагъайтла, руфун къуна акл хъуьрезвай хьи, эхирни акъвазиз тахъана, чилел ярх хъана руш. Вилин накъвар михъна, ада заз лагъана:

– Вуч жеда, чан Клампул, мад мани лугъумир ман!

Заз цавар зи къилел уьцей хъиз хъана. На лугъуди, зи клвачер чиле акланвай! На лугъуди, зун цайлапанди янавай. Ништа, заз мадни гьикл хъанатла. Хацла заз ихътин имансуз гаф лугъудайди акъулдизни къведачир зи. Жувавай хъайитла, за вири зи ванцел гъейран жеда лугъузвай.

– Вучиз мани лугъун тийин? – язухдаказ жузуна за. И гафар багъна хъайи аялар вилерай хъуькъверал накъвар клвахъдалди хъуьрена.

– Лугъуз жезвач вавай мани, чан Клампул! – Шапл члалал атана.

Зун экля хъанваз акурла Мутлаз зи гевилар къаз клан хъана:

– Кландатла, вуна шиир клела.

Ада и гафар акл лагъана хьи, аялар члагана фена. Тек са зун хъуьрезвачир. Заз шехъиз кланзавай: аялри закай хъачуни зи рикл са акъван тларзавачир. Заз тлал гузвайди абурухъ Мутлни хъун тир. И карди заз лугъуз тежедай хътин азаб гузвай. Вучиз лагъайтла ам зи хиялра авай Раж Капур, зунни адал рикл алай Мая тир. Им зи сад лагъай ва эхиримжи мани лугъун хъана.

3. ХЕЛ ГАЛАЧИР БУЛУШКА

 пин веледар гъеле гъвечіизмаз ківалахиз вердишар-дай кцларвийри. Пелел гъекъ, гъилерал пих хъун, ківал хуън вуч ятла аялзамаз чирдай абуру чпин хайибуруз. “Дана епинамаз, аял къепінамаз” лугъуз, зегъметдин тарсар гудай вири диде-бубайри гъвечіибуруз. Чи ківалени гъакі тир. Чаз, ругуд аялдиз – къуд рушазни къве гададиз, гъвечіи члавалай ківалин-къан къайгъудик хъун вуч заті ятла хъсандиз чидай. Идалай гъейри, а члавуз, адет яз мектебрин аялрикай къилди бригадаяр туькљуьрна гатун варцара совхозриз куь-мек гуз тадай. Им советрин девирдин виридалайни кутугай крарикай сад тир. Хвешила фидай аялар ківалахал, вучиз лагъайтла гъакъи къачудай.

За ругуд лагъай синиф куьтягъай йисуз зунни залай къве йис члехи вах Саяд гатун са вацра чи мектебдин муькуь аялрихъ галаз санал Кцларин мукъув гвай Къележугъ хуьруьн совхоздиз ківалахал ракъурун къетіна ківалевайбуру.

– Фена ківалахрай, масабурулай артух туш хьи! Зегъметдин тїямни чир хъурай, пулунинни, – лагъана бубади. Ахпа заз килигна, сивик хъвер кваз дидедиз: – Кіампїулан буйни акъатрай са кіус, – хълагъна.

Хвешила авай чун. Чи магъледай гзаф аялар ківалахал акъвазнавай. Са вацра зегъмет члугурдалай къулухъ гъилиз мажиб атунилай, жуван гьалал пул жуваз ківандайвал харжунилай хъсан вуч авай?

А береда кцларвийрин арада са акъван тафаватлувал авачир. Заз чидай къван инсанар вири кесибар тир. Гъавилай са вацран мажиб хизандиз члехи куьмекдай къадай. Адав мектебдиз герек тир зун-вун къачуз жедай. Муькуь аялар заз акъван марагълу тушир, захъ лувар кутазвайди Мутни квалалахал физвайбурун арада хун тир.

Няниз зун пака алуکلдай пек-лекдин къайгъудик хъанай. Имиди са варз вилик Москвадай ракъурай, винел силибирриз ухшар ачух вили цуьквер алай, къат-къат авунвай ценер квай, хел галачир булушкадиз уьтуь яна гъазурнай за. Экуьнахъ тандал жуван адетдин шалварни перем гьалс тавуна, булушка алуклна дамахарнаваз акурла дидеди заз пел члурнай. Анжах зи хатурдихъ хуклур тавуна хъуьтуьлдиз лагъанай:

– Чан дидедин, вун деминиз физвайди туш эй, квалахиз физвайди я. Векуьер кватлдайла, къакъар галклиз, гъайиф тушни и булушкадин?

За вичихъ яб акал тийиз акурла дидеди ван хкажнай:

– Я бала, фена тандал шалварни перем гьалса, кылел алукла, тахъайтла келледа рагъ акъуна гижжи жеда вун.

Шел къевезвай заз, хъилай вучдатлани чизвачир. Жуван цийи булушка хутлундай фикир авачир захъ.

– Амай члавуз вуна тандал шалвар гьикъван алуклдайди я лугъуз заз ахмурарда хьи! Гила булушка алуклайла захъ галаз вучиз киклизва вун? – лугъуз гъавалат хъана зун дидедал.

– Я чан бала, я рикл бала, вун мехъерик физвач хьи, чуьлдиз квалахиз физва ман. Регъят жеч эхир ваз и пекер алаз. – Дидеди зун члалав къуна. Ада гьикъван лагъанатлани, гьикъван ахмурарнатлани, зун гъавурда акъунач хьи, акъунач. Эхирни зав зарафатдалди рахана диде:

– Икъван минетнайтла, Келлебубади вичин лам гудай хьи!

Келлебуба Кцларин чувудрин магъледин къуьзуьбурукай тир. Вичихъ ламран шарабан авай адан мискъивал мецера гъатнавай.

За чларни юзур тийиз акурла чара атлана дидедин:

– Мад ваз чида, анжах за лагъанач лугъумир, – гъа икІ гаф тамамарна чун суфрадихъ ацукъарна ада.

Зунни Саяд фу тІуьна, чай хъвана кІвалай акъатна. КІларин урус мектебдин вилик экуьнин сятдин муъжуьдан зураз чи мектебдин, гъакІни магъледин гзаф аялар кІватІ хъанвай. Абурухъ МагъитІни ХацІ галаз акурла зи сивик хъвер акатна.

Са герендилай чи патав кьил ахъа са машин акъвазна, чун акъадарна, ам рекъе гъатна. Саяда хъиз вири рушарини гаф-чІал сад авуна кІвачел памбагдин гульуьтар алукинавай, кьилихъ пІпІ кутІуннавай. Гадайрин тандал хел яргъи перемар, кьилел сафутІар алай. Са зун тир дамахарнавайди. Имиди Москвадай ракъурнавай булушка акъван иер тир хъи, рушарини гадайри залай вил алудзавачир. Уьтуьдив чІагурнавай булушкадин къатар ахъа тахъуй лугъуз герен-герен абур гъилив дуьзарзавай за. КІвачел къвалар ахъа чІеганар алукинавай.

МутІа заз килигиз, патав гвай ПинцІаз са вуч ятІани лугъуз, хъуьрезвай. Са герендилай абурун гафар зи япарихъ галуьна:

– ПинцІ, ваз са чанта кьизилар кІандани, я тахъайтІа са чанта акьул?

– Са чанта акьул, – жаваб гана гъасятда ПинцІа.

– Гъарада вичиз авачир затІ къачуда ман!

МутІан и гафар ван хъайи вири хъуьрена, зи сивикни хъвер акатна. ПинцІа МутІан къвалак гъуд геляна:

– Кафир, захъ гелягъ тавуртІа, эхиз жеч ман вавай.

Са герендилай МутІа ПинцІавай жузуна:

– ПинцІ, лезги чІала шумуд падеж аватІа чидани ваз?

– ЦІемуъжуьд, – лагъана жаваб гана ПинцІа.

– Гила цІекІуьд хъанва. Адан тІвар чарасузвилин падеж я. Суаларни вучин, гъикІин я, – лагъана МутІа зун галайнихъ килигна. Машинда авайбуру гъаргъас хъуьруьнарна.

Чахъ галаз санал совхоздиз Тутлусни физвай. Амайда-лайни куьк хъанвай гададин акунри адал гзаф тлуьн гьалтза-вайдакай хабар гузвай. Са герендилай Мутла ам къалурна Пинцлаз лагъана:

– Тутлус аквазва ман ваз, адан гъар хъуькъвекай вад гурцул тух жеда.

Мутла чларни юзур тавуна лагъай и гафар ван хъайила, аялар ван алаз хъуьрена. Тутлусан хъуькъвер къекъифна. Ада инжиклу хъана чин маса патахъ элкьюрна.

Са сятдилай чун Къележугъ хуьруьн вини кыиле, тутун тарари элкьюрна юкьва тунвай векьин чкада авай. Гъарай-вургъайдив машиндай хкадарай чи шад ванери къуд пад къунвай. И береда чи вилик бригадир Милгъаж халу экъечина. И къакъан буйдин, ацлай тандин, чина хъвер авай юкьван яшарин касди салам-каламдилай гуьгъуьниз чи тварарни фамилияр са дафтардиз кхъена. Ахпа чав гъарадав са къуьк вугана, чиле авай, яна къуру хъанвай векьер къалурна лагъана:

– Къе няналди и векьер кватина маркуниз ягъаз куьмек гана кланзава куьне. – Ахпа чавай хабар къуна: – Алакьдани квелай и кар?

– Алакьда! – Хордалди жаваб гана чна.

Милгъаж халуди совхоздин фялейрикай тир Играми чун вилив хуьн патал ина туна. И жегьил къележугъвиди чаз клвалахдай къайда чирна. Чун вири са жергеда, къвал-къвала акъвазна, къуькверив векъ кватлиз, абур гъвечи клунтариз ягъаз эгечина.

Им цавай чилел цай чклизвай са югъ тир. Са патахъай чимивили, муькуь патахъайни ара датлана къвез чи клвачерал, пекерал алклизвай къакъари аман гузвачир чаз. Иллаки заз инадзавай абуру. Къуру цацарини векьери чухвана ивидалди авунвай зи клвачер. Кылени рагъ акъаз, гьалдай физвай зун. Анжах лезги намусда гъатнавай, далу кланикиз, жуван ажувал къалуриз кланзавачир заз. Жувалай алакьдайвал гъиле авай къуькуьнив вирида хъиз векъ кватлизавай

за, муькуьбурулай кьулухъ галамуьк тавун патал чан сарак кутуна алахъзавай. Мутла арада зун кьалуриз, гадайриз са вуч ятлани лугъузвай, абурни заз килигиз чинеба хьуьрезвай. Им акваз амайдалайни хьел акатзавай захъ, зи вилерай, на лугъуди, цай чклизвай.

Нисинин сятдин 12 хьайила Милгъаж халуди кьил члугуна чал. Са герен чна гьикл кваллахзаватла килигна, хьуьрез-хьуьрез лагъана:

– Чи фялейри сятдин садаз ял ягъизвайди я. Сад лагъай югъ я лугъуз, квез за са сят фад фу недай рухсат гузва. Сятдин кьведалди ял ягъиз жеда квевай.

И гафар ван хьайила “Урра!” – гьарайна, кьуькер гьарнихъ гадарна вирида сад хъиз векъин чкадин кьерехда авай тутун тарарин хьендик чукурна чна.

Виридалайни гзаф заз хвешизвай, вучиз лагъайтла квачел акъваздай гьал кумачир захъ. Ал ракъини пелешарнавай, къакъари гьилер-квачер ивидалди авунвай зи аман атланвай. Шуршур къачуна авахъзавай хулан рагъул яд къанихвилелди хъванай вирида. Адахъ микробар хьун-тахьун садани кваз къуначир. Къайи цив чин-гьил чухъвена серин хьайила векьерал ацукънай чун. Кваллахна гьалдай фенвай чак аждагъандин каш акатнавай.

Са геренда квалаяй гъанвай къван недай-хъвадай затлар чантайрай векьерал акъудна тунай чна. Хьран фари, чар авай лавашри, нисиди, шуради, ругур какайри иштагъ амайдалайни ачухарнай чи. Садбуру фан клусар цламарал гьалдиз ам банкада авай къатухда аклуриз незвай. Парабурув арада ниси тунвай лавашар гвай. Завай лагъайтла, сиве тунвай клус хьуьткъуьниз жезвачир. Агьургъан акьалтнавай зал. Анжах им залай гьейри садазни чизвачир. Регъуьла завай и кар садазни лугъуз жезвачир. Чирна, ламралай аватайди хъиз амукъиз кланзавачир заз.

Фу тлуьна куьтгъайла гьарада вичин чанта кватлнай. Ахпа ял ягъун патал векьерал ярх хъанай вири. Хьуьцлур гузвай

кѳвачерин тѳлѳци инадзавай заз. Элкъвез-элкъвез къакъари къунвай булушкадин ценери зи кѳвачерик ахътин квал кутунвай хъи, шел къвезвай заз. Им тѳимил тир хъиз Мутлани герен-герен зи кайи хамарал къел алахзавай. Ада заз килигиз, явашдаказ лугъузвай:

*Дарам-дурам дурушка,
Къакъари къур булушка.*

Хъел акатнавай захъ, анжах сас сарал илисна акъазнавай, жувак хъел квайди абуруз чирна виже къвезвачир. Эгъ, михъиз жедай гъалда амачир зи булушка. Адан гъайиф ѳлугваз, къетнелай къакъар михъзавай зи гъилер эхирни тентес хъанай. Жув мус ахвариз фенатлани байихначир за...

Ахварай акур къван крар вуч тир? Зун, Магъитѳ, Мутѳ, Здукѳ, Пинѳцѳ, Тутлус никле авай. Яру хъана бубуйрив диганвай никле епинай ахъа хъанвай данайри хъиз ѳингаварзавай чна. Гъарадан гъиле са ѳлехи клунѳ бубуяр авай, гъакѳ ятлани вил аѳлузвачир чи, гъилляй аватиз, мадни кѳватѳ хъийизвай ѳуьквер.

Садлагъана яргъай хъиз къаравулдин ван галукънай чи япарихъ:

– Гъей, куьне никѳиз вучиз клур гузва, гурѳлур?

Адан ван хъайила чна регъелдихъ чукурнай. Зи кѳвачер лагъайтѳа ѳлехи къалгъанра гъатнавай, саклани абур анай акъудиз жезвачир. Къаравул агатунивай захъ зурзун акатзавай, анжах къалгъанри зун акѳ къунвай хъи, кам вегъиз жезвачир. Къаравулди агакъайла гъиле авай чумахъ зал агалдарнай. За тѳлѳдикай ѳлугъзавай, аялри лагъайтѳа, зи язух татана ван алаз хъуьруьнарзавай. Захъ хъел акатунивай абуру гъарайзавай:

– Хъсандиз гатут ам, къаравул халу, бегъем тѳар жедайвал ая. Ваз гъамни тѳимил я, Кѳампѳул!!!

Абурун гъарайдин ванер къвердавай яваш хъана:

– Кѳампѳула пѳул кѳампѳула, кѳампѳула пѳул кѳампѳула!!!

Гъинай ятлани, лап яргъай къвезвай заз ванер. Ширин ахварал фенвай завай гъеле вилер ахъайиз жезвачир. Анжах

ванер квердавай муквал жезвай. Инге гила лап патавай атана. Абурухъ Хацлан, Пинцлан, Магьитлан, Мутлан ванерни какахнавай. Яраб вуч лугъуз кланзавайтла абуруз?

Квелинвилей саклани вилер ахъайиз жезвачир завай.

– Клампула плула клампула!

Ибур вуч ванер ятла мадни байхзавачир за. Эхирни кьатлана за вуч хъанватла. Къванер хъиз залан хъанвай клакларин арадай килигайла зи кьилив са клапал аялар акъвазнавай. Хордив гъарайзавай абуру: вири зун ахварай авудиз кланз гъавалат хъанвай. Мутла лагъайтла, са члехи твал кьуна, адан клуфув зи дабанрик тихтихар кутазвай.

Магьитла зи чинал са капаш яд иличначиртла, ништа гьикъван члавалди ксудайтла зун. Чина къайи яд акъур зун къудгъунна къарагъайла аялар вакъавакъдалди хъуьрена. Ламралай аватнавайди хъиз тир зун. Эклъ хъана вучдатлани тийижиз амай. Виридалайни писди ам тир хъи, чун Кцларай Къележугъдиз гъайи машиндин шоферни аялрин арада авай. Гъамни абурухъ галаз санал хъуьрезвай. Им акл лагъай члал тир хъи, югъ няни хъанва, кваллиз хъфидай вахт алукунава. Шел акатнавай захъ – икъван гагъди ксана амай зун садани ахварай авуд тавун вуч лагъай члал тир?

Са кьерехда акъвазна хъвер галаз чун галайнихъ килигзавай Милгъаж халу акурла зун чилерай-чилииз фена. Са герендила аялар машин галайнихъ чуквайла ада масабуруз ван текъведайвал, явашдаказ заз лагъана:

– Чан хтул, пака кваллахдин пекер алукина ша, хъурайни?

Регъуьла лугъудай гаф жагъанач заз. Кьил агъузана адан патавай алатна. Машин Кцлариз агакъдалди за сивяй са гаф къванни акъуднач.

Машиндай эвична кваллиз хъфидайла жуван хъел Саядалай аладарна за:

– Вавай хъайитлани зун ахварай авудиз жезвачирни? Виридав закай ягъанатиз туна вуна. Регъуь хъаначни ваз? Зун ви вах тушни?

– Зун тїмил алахъна къван? Вун накъ кьейибур хъиз ксан-
вай. – Саяда вич михьидиз акъудна.

Ахпа Магъитлан къвалак гелягъна за:

– Вахъ галаз зи ихтилат ахпагъаз амуьрай, илисай иблис!

Зи булушка къакъарикай михьун патал са гьафте
кївалевайбур алахъна. Эхирни, чан туьтуьниз кїватї хъайи
дидеди лагъана:

– Гадара я кас и тїрих.

Зун инжиклу хъана акурла, ада хуьтуьлдаказ зи гевилар
къачуна:

– Чан Кїампїул, авайвал лагъайтїа, и булушкади вахъ галаз
къазвачир, види шалварни перем я.

И гафари зи рикї тїарна. Дидедиз са гафни талана гуьз-
гуьдиз килигна за – анай чїупчїулав, яхунвиляй кїарабар
хкатнавай Кїампїула килигзавай. Тек къуьнерал чкїанвай
руьхъведин рангунин чїарари лугъузвай хъи, ам руш я. Жуван
лакїабди лугъуз тежедай хътин хъел кутуна захъ. Садлагъана
зи рикїел совхоздиз фидайла Мутїа рахай къиса хтана: “Ваз
са чанта къзилар кїандани, я тахъайтїа са чанта акъул?” И
гафар низ лагъанвайди ятїа, гила къатїана за. Ишелди бами-
шарна зун. Къелемдихъни чарарихъ гелкъвена зун. Заз
жуван рикїин тїал иливариз кїанзавай. Шехъиз-шехъиз жуван
дерт чарариз ахъайна за.

Экуьнахъ кївалахал фидайла зи пїузардал чїехи са пих
акъатнавай – гъайифар хъанвай заз. Перемни шалвар
алукїна, къилихъ бишмедин пїипї кутїунна кїваляй
экъечїдайла заз жув цїипуд яшарин аял хъиз ваъ, цїемуьжуьд
яшарин агакънавай руш хъиз хъанай. Са юкъуз са шумуд йис
чїехи хъанвай зун.

4. КІАМШУЛ

Са гынай ятлани, яргъай къвезвай и ван Мутланди тир, идахъ са шакни авачир. Анжах Мутл вич акваз-вачир, гына ятлани чъунуьх хъанвай ам.

*Чулав, члулав клумпия,
Къиле къапаз тлумпия, –*

лугъуз тлагъ гузвай заз.

Гила ван лап мукъувай атана агакъна зав. Агъаан, чир хъана заз Мутлан чка. Мектебдив агакъиз са тлмил амаз рекъин эрчлї пата авай зуракл эцигунрин къилел акъахнавай ам. Гагъ-гагъ гъанай къил хкажиз, захъ хъел кутун патал и гафар тикрарзавай. Зун кларарай акъудун паталди тир и кар. Жуван лаклабдикай заз гзафни-гзаф хъел къвезвайди хъсандиз чизвай адаз, гъавиляй рикл алаз эгечлнавай ам вичин клвалахдив.

За ван татай къасарнай. Адан гафар кваз такъуна, жуван алемда аваз мектеб галайнихъ фенай зун. Гагъ-гагъ ктабрив ацланвай чанта цавуз хкажиз, къаз, гагъ ам гваз фарфалаг хъиз элкъвезвай. За вичин гафар кваз такъаз акурла Мутлак ништа, гъикъван хъел акатзавайтла.

Жуван лаклабдикай къван дуьньяда са куьникайни зегъле фидачир зи. Ви риклел герен-геренда вун члулав тирди хкуникай низ хуш къведай къван? Жуван акунрикай тахъайтлани чан туьтуьниз атанвай зи. Яхун, члулав чин гатун ракъари

амайдалайни кана члухнавайди низ сир тир къван? Датлана шалвар алаз къекъведай за мектебдиз фидайла тандал булушка алуќна ќланзавай. Рушарин пекери зав ќязвачир-виляй ќвалени, мектебдани вири члалал къведай:

– Чан ќамплул, им гъихътин акунар я? – лугъудай абуру.

За жув винелай къайгъусуз хъиз ќалурдай лугъуз садаз-ни чизвачир хъи, “ќамплул” гафунни зи ќенер кузва, зи ќиляй гум акъудзава, буравдив хъиз зи риклел илисзава. Гилани Мутлавай “ќамплул” гаф ван атайла зи бахтатарвал са легъзеда квахъна, чина цифедин маргъар гъатна.

Лупна са живедин ќлуп алќана зи къуњел. Акл алќана хъи, тлалдикай вилерилай мичливал фена зи. Анжах Мутлаз чир хъайитла хъи, заз тлар хъанва, хвешила рекъида ам. “Ам акваш ваз!” лагъана фикирна са затни хъанвачирда хъиз жуван рекъиз давамна за. Къвед лагъай ќлуп атана япа акъуна зи. Яб алатайд хъиз хъана заз. Тлалди къекъерай акъудна зун. Мад завай эхиз жезмайд яни? Чанта чилел гадарна Мутл галайнихъ гъикл звернатла риклел хквезвач зи.

“Акъваз вун садра, аку за ви пемпе гъикл цавуз акъуддатла! Килиг за ви ќуртл гъикл атлудатла! Ви яргъивални гъаркъувал сад ийин зи хиве!” Чуњуњ хъайи чќадай цийиз акъатнавай Мутла за адал хќадардайди саклани хиялдиз гъизвачир жеди. Ништа, гъихътин гуж атанвайтла зи гъилериз. Са ялце Мутл чилел алабарнай за. Ам живедин ќенез ярхарна жуван капашар ацлуриз, жив адан чинал алтадзавай, перемдин яхдайд ќенез раќурзавай. Анжах саклани хъел акатзавачир гададихъ, зун ќапарай акъатун гъич тветлрейни ќязвачир. Члгана физвай Мутл. Ван алаз, къуњер юзаз хъуњрез, захъ амайдалайни хъел ќуатазвай. Адан и гъалди зи амай-амачир къарайни атланай.

Живеда къатадалди чи къведан пекерни куьцѐна пѐвртѐх хъанвай. Анжах аквар гьаларай, им Мутѐан вежинани тушир. Галатна нефес кьунвай зи, гьавиляй Мутѐ ахъайна живедин къене ацукънай зун. Им акурла Мутѐа эрчи гьилив заз тѐветѐ чукурдай жуьредин ишара авунай. Идан гуьгъуьнаваз:

– Чулав, чѐулав кѐлмпия, – лагъана цѐйи кѐилелай вичин адетдин манидал илигайла шел акатнай захъ. Анжах заз чизвай хьѐ, адан патав шехъайтѐа зун кушадилай аватда, зун-зун жедач, зи кѐимет пуд кепек жеда. Эхнай за тѐлал. Ялнай за вилин накъвар къенез. Мутѐ гатадай аман захъ амачирвиляй рикѐ ханваз, инжиклу гьалда къарагънай зун кѐвачел. Мутѐаз хъел кваз килигна, винеллай живер гьилеривди михъна къетне чанта гадарай чкадлай ам кьуна мектеб галайнихъ фенай.

Кутугначир заз а югъ, гьич кутугначир. Вучиз лагъайтѐа кѐилел атай къазаяр идалди куьтягъ хъаначир зи. Жувавай хъайитѐа, дамахарнавайди тир за: дидедин экуь вили рангунин жакетдин дуьгмеяр алай вилик пад кьулухъарна, ам свитер хьиз алуکلнавай. Фурсариз кланзавай заз, вучиз лагъайтѐа а чѐавуз свитер чи синифда садазни авачир.

Мектебда аялриз зи “свитер” акурай лугъуз пальтодин дуьгмеяр ахъаз туна, ацукънай зун жуван чкадал. Рушариз зи “цѐйи пек” гьасятда акунай, ингье гадайри са затѐни къатланачир. Са кар авай хьѐ, зи “свитер” куьцѐна шткьундайвал хъанвай. Къетнен ифѐин залай алатзавай, гила мекъѐ фул гьатзавай зи чанда. Анжах жув эклѐй хъанвайди къалуриз кланзавачир заз патав гвайбуруз.

А юкьуз синифдиз гьахъай-гьахъай муаллимар гаф-чѐлал сад авунвайд хьиз зи пальтодал гьавалат хъанай. Зун пальто алаз ацукьун сакѐани къабул жезвачир абурувай. За жув

начагъ хъанвайди багъна къалурайдалай къулухъ гъил члугунай муаллимри залай.

Вад лагъай тарс Зикруллагъ муаллимдинди тир. Ада гузвай тарих тарсунал чи гзафни-гзаф рикl алай. Къакъан, яхун кас тир Зикруллагъ муаллимди вичин тарс чаз акъван хъсандиз чирдай хъи! Муъкуъ муаллимри хъиз ктабда авайбур рахана вичин кар тамамардачир. Ада чаз лезгийрин тарих-дикай, чи халкъдин къилел атай къван мусибатрикай, чи къегъалрикай акъван рикl алаз, акl куз-куз ихтилатдай хъи, тух жедачир чун абурукай. Парабур вил ядай Зикруллагъ муаллимдикай. Адан эрчlи гъилин яргъи, шуькlуъ къалурдай тlуб садра къиле акъурбуруз къвед лагъай гъилера и тlал члугваз кландачир. Анжах адан чlехи танда хъуьтуьл, къени рикl авайдини садазни сир тушир.

Зикруллагъ муаллим са масакlа элкъвенай зал:

– Пальто хутlуна, къецел экъечlайла мекъи жеда ваз!

Заз вучайтlани хутlуниз кланзавачир пальто. Хутlунайтlа, виридан вилик беябур жедай эхир. Къулухъ пад виликнавай, яргъи ценер клватlна санжахрив къваларал клевирнавай дидедин чlехи жакет акурла синифда гъихътин хъуьруьн гъатдатlа хъсандиз чизвай заз.

Зикруллагъ муаллимди залай гъил члугун вуч лагъай гаф я? Жув квадарна, вучдатlани чизвачир заз.

– За низ лугъузва? – И гъилера Зикруллагъ муаллимди хъел кваз лагъана. Виридан вилик беябур хъунилай хъелна клвализ хъфин саламат тир. Жуван чанта къуна синифдай экъечlиз клан хъайила, залай къве парта вилик ацукънавай Мутlа захъ гъи саягъда клвач галклурнайтlа, зун гъи саягъда чилел ярх хъанайтlа зи рикlел аламачир.

Вилер ахъаяла зун чилел, жуван пальтодин винел ярх хъанвай. Зи къилел лагъайтlа, лацу халатар алай къве

дишегъли акъвазнавай. Синифда дармандин ни гъатнавай. Зи тандал алай дидедин члехи жакетдин санжахрив клевирнавай патар гъармад санихъ куърс хъанвай. Им акурла къудгъунна къарагънай зун. Зун жувал хтун акурла духтуррин патав цуквал ацукънавай Зикруллагъ муаллимдиз бегъем хвеша хъанай. Ингъе жуван тлал вилериз аквазвачир зи. Там-тлас хъанвай, регъула рекъизвай, чилерай-чилериз физвай зун. Къил хкажна садан чинизни килигиз жезвачир завай. Аялрилай, на лугъуди, яд иличнавай. Гъамиша ргазвай абур къе чпин чкайрал секиндиз ацукънавай.

– Вахъ Муьгъеддина кlvач галкlурнайни? – хабар къунай завай Зикруллагъ муаллимди.

Кичlела рангар атlанвай, вучдатlани чизвачир Мутlаз кирсеба килигна:

– Ваъ, зи жуван кlvач галкlанай, – лагъанай за.

“Тади куьмекди” зун кlvализ хутахнай.

Мутlа захъ кlvач галкlурайла, зи къил чиле бегъемдиз акъунвай къван. Дуъз са гъафте завай тlалдикай вилер ахъайиз хъаначир. Са гъафтеда тарсариз физ хъаначир завай. Им зи рикlяй тир: заз акl жезвай хъи, зун мектебдиз фин кумазни аялри, иллаки Мутlа зун кларарал вегъида. Са гъафтедилай мектебдиз фейила тарсунин вахтунда Мутlа чар ракъурнай заз. Ана кхъенвай: “Заз регъуъзва”. Жаваб ганачир за адаз. Вучиз лагъайтlа адаз регъуъвал вуч лагъай затl ятlа чизвачир. Регъуъ заз ийизвай, “свитердин къиса” сакlани рикlেলাй алатзавачир зи, азим чlавуз завай жувал хкъез хъаначир.

5. КЪАЛУРГАН

 ад лагъай гъилер тир чи тавдин квал сиве-сивди инсанрив ацгуз: дидединни бубадин мукъва-къилияр, чи къуншияр квачер гагъадарна чилел экянавай члехи сумалгал ацукънавай. Сад лагъай гъилер тир чи тавдин квалин пипле сад-садан винел кватнавай лагъличайрин хара цраз. Дидеди вичин гъилеривди сарикай расна, винел рангарин парчайрив гиширар цванвай чинар гьалднавай и лагъличайрал регъятдиз ацукънавай мугъманар. Гъвечли-члехи вири хвешила авай. Чун ругуд аял, гъаклини магъледин аялар дакларрин тлакларал, стулрални тлапларал ацукънавай. Чижерин куьнуьда жедай хътин ванер гъатнавай квалеле.

Эхиримжи цлуд йисан къене месе гъатна садрани квалаяй акъат тавур чи къунши Туьтуь халани илифнавай чи квалелиз. Къаридин хва Изетуллагъа ам къужахда къуна гъанвай. Туьтуь хала аял хъиз дивандал ацукъарна, къваларикай хъуьцуьганар кутунвай. Къари атуни и кватлалдик са масакла руьгъ кутунвай – ам квалелени, хуьрени виридаз пара кландай.

Зи гъвечли стха Уфтан са хъвехъ фу гъаз къенез гъахъна. Гъери алтадна винелай пасукл алагнавай хъран фу ада акъван иштагъдивди незвай хъи, Туьтуь халадин къве шулди – Герейни Изета “Чазни гъерини фу кланда”, – лугъуз къал къачуна.

– Куьн иниз фу нез атанвани, тахъайтла къалургандиз килигиз? – вичин саягъда телегъ-билегъ авуна Туьтуь халади

аялриз. Абуру гъил къачун тийиз акурла: – Вач, фена Саимат халадивай къачу, – лагъана къариди абур вичин чандилай алудна.

Са герендилай чи квализ атанвай аялрин виридан гъиле гъерини фу авай. Сивин патар, гъилер, пекер гъеридай къацанвай абур къе садани кваз къазвачир, абур гъич садан риклелни аламачир, къил-къиле туна чпин верци ихтилатрал илигнавай члехибуру. Квалин са пиплей ксарин, муькуь пиплей дишегълийрин ванер къвезвай. Анжах вирибурун вил зи бубадал алай. Сабурдалди адаз килигзавай. Квалин вини къиле авай столдин патав акъвазнавай бубади устлардихъ галаз санал квалах тамамарзавай. Са герендилай ада чахъ элкъвене лагъана:

– Исятда телевизорди къалурда.

ИкI лагъана ада квалин экв туьхурна ва садлагъана гъвечI элкъвей столдал алай чулав къватидай квализ вили экв чклана. Экрандай къалурзавай кадрияр акурла куьнуьдин ван атлана. Квале лугъуз тежедай хътин са секинвал гъатна. “Рекорд” телевизордин вилик ацукънавайбурун мягътелвилин и къил а къил авачир. Туьтуь халадин лагъайтIа, пагъ атланвай, вичин вилерин чIалахъ жезвачир къари. Ада мягътелвилелди тикрарзавай:

Я Аллагъ, ваз гъамд хъурай! Им вуна къалурзавай алапат я чаз.

Гагъ-гагъ вилералди акурбурун саклани чIалахъ тежез:

– Я вахар-дидеяр, икъван инсанар са гъвечI къалурганда гъикI гъатнава? – лугъуз вич-вичихъди рахазвай ам.

Концерт гузвай телевизордай. Чилелай фидай хътин яргъи пекер алуькIнавай са таватди жергедаваз ацукънавай макъамчийрин вилик акъвазна мани лугъузвай. Экран мукъвал хъайила, маничидин сиве авай гъвечIи, лацу сарарни кваз акуна чаз. Руша акъван хъсандиз мани лугъузвай хъи, вирида сив

ахъайна, гъейранвилелди килигзавай телевизордиз. А манидин таъсирдик кваз хиялри тухванвай вири. Ахпа са касди мугъаматдал илигнай. Мани куътягъ тахъанмаз дишегълийрин кӀвачераллай гъвечӀи аялрин са паяр ахварал фенвай.

Дакарда ацукънавай МагъитӀа адан кӀвачерикай хъиз са къвалак чилел ярх хъанвай ТатӀидилай вил алудзавачир. Мецик звер квай ТатӀидал вучиз ятӀани ван алачир, вил илисна килигзавай ада телевизордиз. Адан и гъал акуна МутӀ чӀалал атанай:

– Хийир хъуй, вуна мез хъуьткъуьннава тахъуй?

ТатӀиди адаз жаваб гудай ният авачиз, телевизордин фикирдик кваз квелиндаказ лагъана:

– Алат залай, МутӀ!

Концерт куътягъ хъайила, урус чӀалалди кино къалурнай телевизордай. Вирида нефес къенез ялна килигзавай экрандиз. Кинода кӀиле физвай вакъиайри абуруз кӀвелелай эсерзавай. Гагъ-гагъ къунши папарин хъел квай ванерни акъатзавай:

– Ягъ, я вакӀан хва вак, фу кӀилиз акъатнавани ви? – Телевизордин суракъда аваз са кӀил интернатдин магъледай чи кӀвализ атанвай Бисен халадивай гъахъсузвилер сакӀани эхиз жезвачир.

Кинода авай гадади вичиз кӀани рушан хъуькъвез темен гайила, дишегълийри регъуьла кӀил хура тунай.

– Гилан жегъилрихъ абур-гъая амач, – Туътуь халади хъел кваз икӀ лагъайла, садбуру адан гафар тестикъарнай.

Аялри, гъикъван абуруз ахмурар авуртӀани, физ геренгеренда телевизордик гъил хукӀурзавай. Им акваз, чӀехибуру чка-чкадилай абуруз ахмурарзавай:

– Кямир телевизордик, токди ягъада куьн!

Анжах аялри кваз къазвачир абурун гафар. Иллаки Туътуь халадин къве шулди гъил къачузвачир телевизордилай.

Гагъ-гагъ ацукъай чкадлай къарагъиз, фена кап аладарзавай адалай. Эхирни эхи хъанач къаридивай:

– Я земеклар, члурда эхир куъне телевизор!

Гунугар къилиз акъатайла бубади телевизор туьхуьрнай, ахпа адалай къалин са пек авадарнай:

– Телевизор экуьникайни руквадикай хуьн герек я! – лагъанай ада.

Кьуланфер хъанвайтлани, садазни телевизордин виликай къарагъна хъфиз кланзавачир. Дидеди сумагдал суфра эклъна чаяр гъанвай. Гилани экрандай акур къван затлар туплалай ийиз эгечлнай члехибур.

– Я Саимат, гила гъар нянихъ чун куь клвализ телевизордиз килигиз къвервал я, – лагъанай Бисен халади.

– Деклени, куьн атурай. Телевизор инсанар агудун патал акъуднавай затл я. Ам хъаначиртла, куьн чи клвализ къвез тирни? – хвешила жаваб ганай дидеди.

А йифиз чаз хвешизвай къван вуч тир! Члехибурухъ галаз санал ацукъна абурун ихтилатрихъ яб акалунилай хъсан вуч авай? Ихтилатар лагъайта, телевизордикай тир. Дуьньядин и мужидатдикай рахуналди тух жезвачир чун. Телевизорди вичихъ галаз чи клвализ лугъуз тежедай хътин шадвални гурлувал гъанвай.

Ништа, йикъа шумудра адан винел алай руг михъзавайтла дидеди. Аялриз садазни телевизор куьклуьрдай ихтияр авачир: “Куьне ам члурда”, – лугъуз ахмурардай дидеди.

Гад акъатдалди чи клвал гъар юкъуз гъа са къайдада ацлуз алахъна. Мукъва-къилийрин арада чи клвализ илиф тавур касни амачир. Гагъ-гагъ яргъал магълейра яшамиш жезвай кцларвиярни къведай чиниз. А члавуз Кцлара телевизор тектек клвалера авай. Гзафбур кесиб тир. Садбуруз пул авайтлани, телевизор къачун абурун акьулдиз къвезвачир. Инсанар цлийиз-цлийиз вердиш жезвай адахъ. Йикъар,

гъафтеяр алатунивай къабулна инсанри и цийивал. Чи кваллиз къезвайбур акваз-акваз къери хъана, кар-кеспи къилелай алахъзавай инсанриз сятралди телевизордин вилик ацукъдай вахт авай къван? Гила абур къериз-царуз, хъсан са кино хъайила, гаф-члал сад авуна къезвай чи кваллиз. Ихътин йикъар а члавуз члехибурунни, гъвечлибурунни рикляй тир.

Кино гудай йикъара къунши папари нубатдалди недай затлар чрана чпихъ галаз чи кваллиз гъидай. Халичадал ацукъна, кинодиз килигиз-килигиз шуъреяр, гузан фар, афарар, тунутлар нен адетдиз элкъвенвай. Дидеди суфрадал са синида аваз клерецар, шуъмягъар, пакварни тадай.

Мектебдин вахт атана агакъайла атун-хъфинар лап тлимил хъанай. Аялрин тарсариз зарар тахъуй лугъуз члехибуру гъафтеда къведра – кишдинни гъяддин йикъара къалургандиз килигда лагъана меслят авунай.

Квалеле телевизор аваз адаз килигиз тахъун инад тир. Акатай гунугриз килигдай ихтияр авачир чаз. Телевизордиз вири хизанди санал килигна кланзавай. Муькуь вахаризни стхайриз садра ваъ лагъайла ван жедай, анжах зи фикир-зикир датлана телевизордин патав гвай. Эгъ, дидени буба члалал гъун регъят тушир. Телевизор куькльуриз клан хъайила абуру къведани: “Вач, жуван тарсар клела!” – лугъудай. Анжах гъар са кардиз чара авайд я. Телевизор тавдин квалеле, тавдин квални къвед лагъай гъавада авай. Чи члехи хизан лагъайтла, сад лагъай гъавада ксуз-къарагъзавай.

А берета гзафбур хъиз чи кваллинвиарни фад ксана фадни къарагъдай. Гъар юкъуз экуьн яралай дидеди кал нехирдиз рекъе твадай. Буба гъар юкъуз экуьн яралай квалаяй экъечлна совхоздин машинда аваз Къележугъ хуьруьз квалахал фидай. Гъавиляй йифен сятдин 10-даз чи квалелейабур вири ширин ахварал жедай. И кар чизвайвиляй за жуван дердиниз чара жагъурнавай. Сятдин 10-далай къулухъ квачин туплараллаз

къвед лагъай гъавада авай тавдин квализ гъахъна, раklar клевирна, телевизор куькьурдай за. Адан ван тимиларна, эхиримжи гунуг куьтягъ жедалди килигдай. А члавуз гъар йифиз хъсан са кино къалурдай. Мичли квалеле чилел ацукъна хвешила килигдай за кинойриз.

Чи тавдин квалин са даklar къуд метрдин яргъивиле, къве метрдин гъаркъуьвиле авай гъвечли са квализ ахъа жезвай. Чил накъвадив асуннавай и квал чл гъамбархана тир. Багъдин емишар ина хуьдай члехибуру. Йиса садра абурукай хъсанбур хкъана Урусатдиз маса гуз тухудай бубади. Амайбур гатфаралди недай чна. Садра ацукъайла са бади ичерни чуьхверар уьни тавуна недай! “Квел алай нефс вуч я!” – лугъуз гагъ-гагъ ахмурардай чаз дидеди. Анжах адаз вичизни чаз хъиз, пара кландай майваяр. Чалди хъанайтла, гъамбарханада авай майваяр са вацран къене тлуьна куьтягъдай. Анжах дидедин фикир гатфаралди чун, вичи лагъайвал, витаминралди таъминарун, гъаклини чл нефсиниз тербет гун тир. Гъавилай куьлег ядай ада гъамбарханадиз. Чи квалеле идалай гъейри куьлег ягъанвай маса чка авачир.

Чи квалеле хъсан са адет авай. Гъар нянихъ, фу тлуьрдалай са сят къван вахт алатайла диде са члехи кур къуна гъамбарханадиз фидай. Ктлизвай, члур жезвай ичерни чуьхверар хкъана, чуьхвена, миьхна столдал тадай ада. Чнани иштагъдивди недай абур. Ахпа дидеди мад са кур ацлай ичерни чуьхверар чуьхвена са къерехдик тадай хъи, экуьнахъ чавай абур мектебдиз тухуз хурай.

Тавдин квалин гъамбарханадиз ахъа жезвай даklarдай розмаринрин, синабрин, шафранрин, наполеонрин, белфлоррин атир чклидай. Маса гун патал чара авунвай ичер лагъайтла, даklarдин лап вилик, гар алай чкадал жедай. Абур акваз, сивяй яд авахъдай чл.

Садра гьикI ятIани, кIвалин пипIе авай сар гатадай шуь-
мягъдин тIвалунин кIуфуз мисмар яна за. Дакардин са хел
ахъайна, тIвалунал алай мисмар са ичина акIурна. Ич акъван
регъятдиз зи гьилиз атана хьи! Гъа и къайдадив вад-ругуд
чIехи ич жуван патав кIватIна, пенжер ахгална, тIвалунал
алай мисмар ахкъудна, фена телевизордин вилик жуван чка
къуна за. Миже кIвахъзавай ичер нез-нез телевизордиз кили-
гунилай хъсан кар авайтIа?! Са вацралай дакардин кIане
кIватIнавай ичерал гел хъначиртIа, и саягъда хъянавай май-
ваяр вири тIуьна куьтягъдай за.

Дуьньяда залай бахтаварди авачир. Дегиш хъанвай зун.
Телевизордай къалурзавай кинойрин гъавада авай зун. На
лугъуди, экранда авайбурун шадвилерни гъамар, кIаниви-
лерни такIанвилер зибуру тир. Жув кинойрин къилин къагъри-
манриз ухшарариз гъабурув къведай гьерекаатар ийиз, къили-
хар дегишариз алахъзавай зун. Йикъа са гъавада аваз жува-
жув са масакIа гьиссзавай.

Гъар чинеба кар винел акъатда, гъар чуьнуьхгумбатIди
вичин жаза къачуда лугъуда. Къуна садра дидеди зун. Са кап
хъран фал къел алахна, винелай серг гуьцIна, къалиндиз шур
алтадна, ам лезетдивди нез, мичIи кIвале ацукъна кинодиз
килигзавай за. Чилел са къапуна за тIуьнвай ичерин кIапар
авай. Виктор Гюгодин “Магърумнавайбуру” романдин бинедал-
лаз чIугунвай кинодин лап марагълу чка къалурзавай.

Садлагъана ракар ахъа хъана. Къенез гъахъай дидеди экв
куькIуьрна, хъел кваз заз килигна:

– Им гьи чIав я, КIампул? Ксун тавуна вуна ина вучзавайди
я? Пака мектебдиз фидай фикир авачни вахъ?

Ахпа ада фена телевизордал гьил эцигна:

– Эхирдиз акъатда вун телевизордин! Гьикъван килигда?
Курда на ам! Гъайиф къведачни ваз? Ам хуьдай затI я ман,
инаддай туш хьи!

Заз са герен ихътин ахмурарна, телевизор туьхуърна диде-ди. За шел кваз минетна:

– Чан диде, вуч жеда, туьхуърмир ман телевизор. Кино куьтягъ жез тек зур сят ама. Марагълу чка алуькнава. Вуч жеда, куькӀуьра ам!

Эгъ, аман-минетди дидедиз таъсирзавайди яни? Вичин гаф къулухъ вахчузвайди яни ада? Хъел кваз телевизордин винелай пек авадарна, экв туьхуърна, зун кӀваляй акъудна ада.

Ша кус ман гила, гьикӀ ксудатӀа! Ахвариз фин вуч лагъай чӀал я? Жан Вальжан рикӀелай алатзамайди яни? Адан кӀилел атай къван кради рикӀ тӀарзава зи.

Муькуь юкъуз мектебдай хкведайла ктабханадиз фена зун.

– Заз “Магърумнавайбур” ктаб кӀанзава, – лагъана за.

– Сенфиз кинодиз килигнавай хътинд я вуна, – хуьрена Ксения Григорьевна. И къени кӀилихрин урус дишегъли КӀцӀара тийижирди авачир. Лезги чӀалалди акъван хъсандиз рахадай хъи ам!

– Эхирдал къван килигиз тунач дидеди, – шел-хвална за дишегълидиз.

– Хъсан хъана килигиз тунач, гила за вав ктаб вугуда, аквада ваз ам гьикъван марагълу ятӀа. Ахпа вуна жува гекъигда ктабни кино.

ИкӀ лагъана, ада зав яцӀу са ктаб вугана.

– Вуч чӀехи ктаб я! – мягътел хъана зун.

– Им сад лагъай ктаб я. Мад къве ктаб авайд я, – хуьрена дишегъли.

Ктаб хуьчӀуьк кваз кӀвализ хтана зун. Зур сятдин къене тарсара вил къекъуьрна, ктаб кӀелиз эгечӀна. Куьчени, фу тӀуьнни, телевизордиз килигунни рикӀелай алатна зи. Ктаб чилел таз жезвачир завай. Муькуь юкъузни гъа икӀ хъана. Пуд лагъай юкъуз ктаб кӀелна куьтягъна, ктабханадиз хутахайла Ксения Григорьевнадин пӀузаррихъ хъвер акатна:

– Гъа, гьикӀ я, марагълу яни ктаб?

Зи жаваб ван атайла ада гъа идалайни яцѹ кьве ктаб гъана зи вилик эцигна.

– И ктаб чѣхи синифра кѣлзавайбур патал я. Сад лагъай гъилер я завай ирид лагъай синифда кѣлзавай аялди “Магърумнавайбур” хабар къаз, – лагъана ада.

Заз жув кѣвализ мус хтанатла чир хъанач. Чанта санихъ гадарна, дакларда ацукъна каш галаз ктабдин гуьгъ кѣлзавай за. Пака гъяддин югъ тир, мектебдиз фин герекзавачир. Хвешила жуван дуьньядив агатнавай зун. Кѣлзавачир за ктаб, хъазвай, риклиз кужумзавай. Кѣвалевайбур мягътел хъанвай зал. Датлана жуван дустарихъ галаз чуьллера къекъ-ведай, кѣвализ анжах ксун патал хкведай зун гила садавайни кѣвалай акъудиз жезвачир. За Виктор Гюгодин “Магърумнавайбур” кѣлиз акурла дидедиз хвешила вучдатлани чизвачир.

Са шумуд йикъан къене за пуд жилдинин и зурба ктаб кѣлна куьтягънай. Ам акъалтарайла йифен сятдин пуд тир. Зи фунцѣфунцѣдин ванцел кѣвализ гъахъай дидеди зун вичин хурув агудна темен ганай:

– Шехъмир, Азгар, шехъмир.

Зун секинарун регъят кар тир къван? Зи вилерай яру юргъар авахъзавай. Жан Вальжанан туькьуьл къисметди рикляй тѣквен акъудзавай зи. Са гуж-баладалди секинарнай дидеди зун, ахвариз фидалди зи патавай къарагъначир.

Муькуь юкьуз ктабарни гваз ктабханадиз фенай зун. Зи сефил гъаларилай Ксения Григорьевнади гъар са затѣ къатланай. Ада зун гъиликай къуна, залда авай чѣхи дивандал, вичин патав ацукъарнай. Жан Вальжанакай, Козеттадикайни Мариусакай акъван рикѣ алаз раханай хъи, ам. Вичин тай-туьшдихъ хъиз ихтилатнай ада захъ галаз. Ахпа Этель Лилиан Войничан “Овод” ктаб зав вугана:

– И ктаб са ялце кѣлда вуна, – лагъанай.

Гъахълу тир ам. Фу нен, тарс клелун, ксун риклелай алуднай за. “Овод” хиялра гъатнавай зи, адалди нефес къачузвай за.

Гъа икI, киткана зун ктабар клелунихъ. Сятралди дакларда ацукъна, юза тахъана клелдай за. Ктабри акваз-акваз дегишарзавай зун, “Клампул” лаклаб алай гъвечли, яхун, чулав рушакай дуйньядин крар къатлузвай, уьмуьрдикай веревир-дерзавай, муьгъуьббатдин гъиссер акатзавай руш жезвай.

Мад тандал шалвар алукиз кланзамачир заз. Гила фад-фад зи фикирдай дамахарун физвай.

Ктаб клелна куьтягъайла жува-жувавай жузунай за: гъикъ-ван члав ятIа зун аялрихъ галаз къугъван тийиз?

Къетнелай зун ацукънавай даклардиз къван гуз, зун къапарай акъудиз кланзавай аялар галайнихъ килигнай за. Кланз-такланз абурун къилив фенай. МутI, ТIатIи, МагъитI, Пинци чи гъенел алай. Зал булушка алаз акурла МутIа сивик хъвер кваз гъа вичин саягъда лагъанай:

*Дарам-дурум дурушка,
Хел галачир булушка.*

Адаз зи булушкадикай хуш атанвайни, атанвачирни, булушкади зав къазвайни, къазвачирни, и гъилерани саклани къатлуз хъначир завай. Хъел акатнай захъ. Анжах рикле авай-бур винел акъуд тавуна аялрив агатнай зун.

– Я къей Клампул, ваз профессор жез кланзава тахъуй? – вичин саягъда, айгъамдалди раханай зав МагъитI. За адан гафар кваз къуначир, гъич абурукай фикирни авуначир, вучиз лагъайтIа зи фикир кIвале зуракIдиз тунвай ктабдин патав гвай. Чингиз Айтматован “Яру яйлух алай гъвечли къа-вахди” рехъ хуьзвай зи...

6. КІУЛАЦ

ol ун аял тир береда куьлег вуч ятла чидачир кцларвийриз. Куьлег янавай кьуд-вад квал анжах авай Кцлара, абурни кьуллугьрал алай ксаринбур тир. Парабур руак акьална ризадал чевте вегьедай. Юкьуз вирибурун квалерин ракларар гьакл агудна жедай. Кьуланфериз, атун-хьфин куьтягь хьана, рекьерай гел атлайла клириналди кевирдай инсанри ракларар. Садбуру лагьайтла, ерли кевирдачир абур. Риклер хьиз инсанрин квалерин ракларарни ахьа тир. Рехь мукьвал хьурай лугьуз кьуншийри чпин саларин арадани рак тадай.

Кьванцин паруяр а члавуз садахьни авачир. Ихьтин адетдихь ялнавачир гьеле инсанри, я акьван пуларни авачир абурхь. Тваларикай сад хьиз иердиз хранвай жугьунар авай виридахь. Кцлара абур храз алакьдачир кас авачир. Кьуд-вад йисан уьмуьр жедай ихьтин жугьунрихь. Абурун твалар кьуру хьайила, иесияр цийибурун кьайгьудик жедай. Цурубурукай лагьайтла, хьрак кутадай чларчлар жедай.

Инсанри сад-садакай затни чуьнуьхардачир. Чуьнуьхардай затларни авачир абурхь. Вирибурун квалер-кьар, ацукьун-кьарагьун гьа сад хьтинди тир. Са кап фу кьуншидихь галаз пай тавуна недачир садани. Абурун арада кьекьерай акьатнавайбур авачир. Масадан тлалдикай хабар кьадай алакьун авай а члавуз виридахь. Начагь инсандикай хабар кьун, адал кьил члугун виридан гьече тир.

А береда вири Кцлара тек кьве набут кас авай. И кьве набут виридаз чидай. Абуруз тек са чпин хизанри ваь,

гъаќни вири кцларвийри аявалдай. Абурукай сад Туътуъ хала, муъкуъди Селми халадин хва Магъмуд тир. Туътуъ хала месе гъатна цлуд йис хъанвай. Къудкъад йис жедалди кыл тла хуън вуч ятла чир тахъай, вичин сагъламвилелди вири мягътеларай, къудкъад йиса аваз садлагъана начагъ хъайи паб “къе рекъида, пака рекъида” лугъуз азим йисар тир. И ширин мез авай дишегъли вирибурухъ галаз “чан” лугъуз рахадай. Суваррик, мел-мехъеррик мукъва-къилийри, къуншийри къажгъанрин кыл алудайла сифте Туътуъ халадин твар къуна, адаз пай ракъурдай.

Вичин хизандизни пара кландай къари. Садан хатурдихъни хуклур тавуна, ислягъвилелди, умундаказ кыл хуъдай дишегълиди. Адан хва Изетуллагъани свас Салигъата хъиз, хтулри, шулрини рикл алаз аявалдай къаридиз. Къунши папари гагъ-гагъ язух цлугвадай Салигъатан, чпин арада Туътуъдиз телегъ-билегъ ийидай абуру: “Туътуъдиз килигдалди Салигъат къуъзуъ хъана хъи! Аллагъдин квалахар аку ман. Салигъат къулу-къулухъ я, Туътуъ вили-вилик”. Гъаќни тир. Квалеле азарлуди авайдан гъалар гъикл хъурай? Аялри гъикъван куъмек гайитлани, гуж мад Салигъата акъазвай эхир. Анжах ятлани свас гъамиша чина хъвер аваз, умундаказ гелкъведай вичин яран дидедихъ.

Салигъатан хизан кылел квалеле, Туътуъ хала лагъайтла, ялгъузидиз кланик квалеле жедай. Чехи дакларар квай и квалеле Изетуллагъа вичин диде паталди вири къулайвилер туъклуърнавай. Цуъкъведин атир къведай къаридин кваликай. Къуъд-гад датлана ахъа жедай Туътуъ халадин даклар. Дуънья адаз и даклардай аквадай. Гъанайвилер атлума килигдай ада магъледиз: чина хъвер аваз, пел ачухдиз. Садрани вичин начагъвиликай, тлазвай чандикай гаф куддачир. Аллагъди ракъурнавай къада-бала секинвилелди къабулнавай ада. Вичин кылив атайбурухъ галазни милидаказ ихтилатдай дишегълиди. Инсанар дуънья акунвай и къаридин тлам квай ихтилатрикай тух жедачир.

Туйтуь халайрин пелел алай квал гзаф кьякьандиз эцигнавай. Сад лагъай гвавада яшамиш жезвайтлани, Туйтуь халадин даklarдай чи магъледин вири квалер капун юквал алайди хъиз аквадай. Абурун йифизни агал жедачир раklarихъ датлана свар жедай. “Чан балаяр, риклинихъ свар тур, ам клеви хъайила заз зи басарат клевирайди хъиз жеда”, – лугъудай къариди.

Са юкюз мектебдай хкведайла чаз Туйтуь халадин квалин чин-чина авай къунши Келби халудин варарихъ ичирнавай кванер акунай. Чун цийиз фу туйна куьчедиз экъечнавай хьи, “ВАЗ” машинди а кванерин винел мад кванер ичир хъууна.

Келби халуди тваларикай хранвай жугъун чукурна кве гъафте тир. “Яраб ада икван кванерикай вучзаватла?”, – лугъуз фикирзавай чна. Гъа юкюз кве касди йиф жедалди квалахна анал. Квалин виликай еб чулгваз хандаklar эгъуьнна абуру.

Келби халу прораб тир. Райондин шумудни са цийи дараматар и юкван яшарин касди эцигнай. Магъледа садакни какахъдачир, мус акуртлани, чинай маргъузар авахъдай Келбиди вичин квалелай элкъуьрна кванцин пару чулгвазвай. Им чи магъледин сад лагъай пару тир, гъавиляй къабул жезвачир чи рикливай и кар.

Чун – аялар, магъледин вини кыле, Туйтуь халадин квалин вилик галай гуьнедал ацукънавай.

– Ша, клинтл-лаш кьугъван, – кланз-такланз лагъана Мутла.

– Лаш акъурай Келбидин къвала, – вичин саягъда сеперарна Патледи. Хъел авай адаз Келби халудикай. Са адаз ваъ, вири аялриз квалелай кванцин пару чулгвазвай, вичин хизан магълевийривай кьякьудзавай къуншидикай хъел авай. Тахъайтлани ам аквадай вилер авачир аялриз гила чпин хъел гьикл элекъардатла чизвачир.

Магъитла лагъайвал, чпи тлуб-тлуб хкудна, чпикай циб-циб атлудай Келби халуни адан хизан кылих авачирбур тир.

КІваляй кѣцел акъат тийиз, садакни какахъ тийиз, илис хъайи шуькьунтІ хъиз авай абур. Къуншийрихъ галаз финхтун авачир абурун рикІинихъ гъафтеда садра, яни къведра са “Вилис” машин акъваздай, шоферди ацІай чантаяр авудна хъфидай. Багъалу пек-лек алукидай абур. Магълевийрилай чеб вине къаз алахдай и хизан садазни кІандачир.

Агъадихъай тади кваз са кас къвезвай. Яргъалай и лацу панама, бастумдин костюм алай, кІул хкатнавай кас садазни чир хъаначир. Мукъув агатайла ам Келби халу тирди къатІана чна. Адет яз “Вилисда” аваз физ-хкведай и кас къе вучиз ятІани кІвализ яхди хквезвай. МутІа хъел кваз ам галайнихъ килигна, тІвал зарбдив чилел гъалчнай:

– КІулац ламран хва!

И сеперда гзаф манаяр авай. Са герендилай ахъа дакІардай Туьтуь халади эверна Келбидиз:

– Келби, я Келби!

КІулаца ван татай къасарна. И кардин гъавурда акъур хътинди тир Туьтуь хала, гъавиляй ван алаз лагъана ада:

– Я Келби, са инихъ ша кван!

Кас кІанзни-такІанз фена къаридин дакІардихъ.

– Вуч хъанва, Туьтуь хала?

– Ваз саламалейк, чан хва.

– Алейксалам! – хъел кваз жаваб гана касди.

– Я чан хва, вучиз хъел кваз рахазва вун? – къариди хъуь-туьлдаказ жузуна. Анжах Келбидин чІарни юза хъанач. Ада къаридиз жаваб гана:

– Лагъ кван жуван гаф! Заз ийидай кар-кеспи ава.

– Вуна вуч эцигзаватІани, хийирлу хъурай. Вазни ви хизандиз кутугайди, туькІвейди хъурай! – вичин саягъда хийир-дуъа авуна къариди.

– Лагъ кван ваз вуч лугъуз кІанзаватІа. Вуна заз сеbeb авачиз эвердайди туш.

– Са гаф лагъайтІа, ви хатурдихъ хкІач хъи? – Туьтуь халади адавай жузуна.

– Ваъ.

И гъилера къариди векъидаказ лагъана:

– Вуна къванцикай сенгерар туькӀуьрзавай хътинди я, гъа!
Никай чуьнуьх жезва вун?

Ихътин гаф ван жедайди акъулдизни къведачир жеди КӀулацан (Адаз мад садани Келби хълагънач).

– Туьтуь хала, жуван кӀвал я, сенгерар туькӀуьрдани, я тахъайтӀа кӀелеяр, заз чида, идакай квез вуч ава къван?

– Элни жуванди я, чан бала. Элдикай чуьнуьх жедай затӀ туш! – Туьтуь халадин ванце ахмур авай. Ингъе къуншидин хатурдихъ хукӀуникай кичӀе хъана адаз, гъавилай хуьтуьлдаказ хълагъна. – Вун зи гафарикай инжиклу жемир, чан хва. Къуни-къунши такуна паруйрин юкъва эхиз женни инсандивай? Мад чун вучиз яшамиш жезва къван?

– Туьтуь хала, къуьзуь паб я вун, жуван дердидихъ гелкъуьгъ. Чибуру хъсан адетар геж къадайди я. КӀелевияр аку, къванцин пару авачир касни авач абурухъ.

– Абур кӀелевияр я, чун кӀарвияр, гъар чкадихъ вичин къайдаяр авайди я, – къариди и гафар ван алаз лагъана. Анжах гаф акатдай хванахва тушир КӀулац.

– Эгъь... – лагъана, мад са гафни талана, гъил юзурна фена ам.

Къве гъафтедин къене пару хкажна устӀарри. Гъич ярашух тушир и цийи пару чи магъледиз. Парудик кутунвай ракъун варарини къазвачир. Муькуь жугъунар вири сад хъиз рикӀ ахъайдайбур тир. Шуьмягъдин тарцин тӀваларин арадай къацу салар, лацу эгъенгдалди асунар авунвай кӀвалер акъван иердиз аквадай хъи. Жугъунрай къецихъ тарарин бар алай хилер, гъакӀни шумудни са жуьредин цуьквер хкатдай, кӀантӀа атӀутӀ, кӀантӀа ни чӀугуна алат.

Аялрихъ галаз санал пашмандаказ КӀулацан парудиз килигайла зи рикӀел къве йис вилик хъайи са кар хтанай.

Дидеди зун вичихъ галаз КӀеледиз мугъманвилиз тухванай. Ана къве юкъуз чи миресрикай садан кӀвализ илифнай чун.

И райондин квалер вири сад хъиз элкьюрна кванцин паруйри юкьва тунвай. Келейриз ухшар тир и кьякьян паруяр. Сифте абур акурла кичі акатнай зак. Абурун кьулухь квалер авайди, анра инсанар яшамиш жезвайди фикирайла рикі чукьквенанай зи. Ихьтин чкада кьарай текъвез, эхиз тежез рикі пад жеда хьи, – лугъуз фикирнай за.

Миресдин члехи хизан гъа ихьтин келейрикай сада – кьецикай са анжах шифер алай къав аквазвай квалеле яшамиш жезвай. Рестеда авай квалер-кьар, вижевай мебеларни гамар, гьар жуьредин кьулай шартлар авай абурухь. Квалин кьулухь лагъайтла, бегьер гузвай багъ галай. Бегьердин заланвиликай ичин, чухьвердин, нардин, алучадин тарарин хилер чилел кват хъанвай.

Квалинвиар вири сад хъиз чи кьуллугъдал акъвазнавай. Датлана суфрадал дуьньядин няметар гъизвай абуру. Гъакі ятлани кьарай кьезвачир заз ана. Кьякьян кванцин цлар акваз риклин кьарай атлузвай. Вердиш тушир зун ихьтин чкадиз. Кеве тунвай кьуш хъиз азадвилехь цигел хъанвай зун. Дидеди и гьалар акваз язух члугвазвай зи. Гагъ-гагъ зи килелай кап аладариз лугъузвай:

– Эха, пака чун хьфирвал я. Са клус кван сабур ая, квалин аялрихь какахь, абурухь галаз кьугъугъ.

Ракларар датлана клевирнавай и квалаяй, на лугъуди, садни кьецел экъечлзавачир. Кьуншийрин, мукьва-кьилийрин арада са акъван фин-хтун авачир. Хизанри чпин келейра сад-садакай хабарсуз, чеб-чпиз уьмуьр гьалзавай. Гада аялар куьчеда, магъледа кьугъвазвайтлани, зи яшда авай рушариз кьецел экъечлдай ихтияр авачир. Абурухь чпиз хас кьугъунар авай.

– Куьне и келеледа гьикі таб гузвайди я? – лагъана жузунай за квалин аялривай.

– Чун икі вердиш хъанвайди я, – жаваб ганай абуру.

Зи суалдин ван хъайи квалин иесиди зун галайнихь эл кьвена лагъанай:

– Чан руш, чаз икI регъят я. Пару тахъайтIа, садаз муькуь-дан кIвалин къен аквада эхир.

Пагъ атIанай зи:

– Акурла вуч жеда къван? Фин-хтун авачир, часпарар чIугунвай ихътин кIвалера зи рикI пад жеди.

– Гъар инсандиз вич вердиш хъанвай чка, анин къайдаяр къабул я, – лагъана дидеди арадиз гаф вегъенай.

КIулацан парудиз килигиз-килигиз зи рикIел къунши районда акур гъа паруяр хтанай.

Чи магъледиз акваз-акваз са къайивал гъанай КIулацан паруди. Лугъуз тежедай къван рикIиз чими тир чи магъледин ақунар а къванцин паруди акI чIурнай хьи... Са чIавуз чи къуншийрин виридан жугъунар элкъвез-элкъвез шумудни са жуьредин цуьквери къунвай. КIулацрин кIвалин вилик пад къапкъацу чIур жедай. Априлдин эхиррилай июндин эвелралди и чIур куьпкьюльу лацу цуькверивди дигидай. Гзаф чIавуз и иер халичадал къугъвадай чун. Гила а чкадал вацIун къванерин кIеле хкаж хъанвай.

Адан гуьгъуьналлаз КцIара мадни паруяр хкаж хъана. Чна мектеб куьтягъиз мукъва вацIун къванерикай, кубикрикай, ракъарикай эцигзавай абур инсанри. КIвалин къен, багъ авай гъаят тақурай лугъуз инсанри къвердавай къакъанарзавай цлар. Куьлегар ягъазвай варариз. Ахпа саларин арада авай рақIарар кIевириз эгечIнай къуншияр. Са масакIа жезвай инсанар. Акваз-акваз къилихарни дегиш жезвай абурун. Яраб Аллагъ, КIулацалай гатIуннатIа и дегишвилер? – лугъуз фад-фад жува-жуваз суал гуда за. КIулаца тавунайтIа, са масад вилик акатдай жал? Ништа! Белки акатдачир? Чпин адетар хвенвай халкъар тIимил ава къван?

7. ШКЪАКЪ ИСАКЪ

Кџара Шкъакъ Исакъ тийижир кас бажъагъат жагъи-дай. Хендеда Мислиматан хцин амаларни къилихар гъвечидалай чџехидалди виридан мецера гъатнавай.

Шкъакъ лаклаб Исакъал Алият и кџвализ свасвиле атай йикъалай атанай. Мехъер хъана, свас гъайи йикъан экуьнахъ сусан сандухдин паяр нез атай мукъва-къилийрин вилик эцигун патал суса ргур верчер акъуддайла чамра адавай хабар къунай:

– Вав шумуд верч гва?

Суалдин гъавурда такъур Алията мягътелвилелди адаз килигна жаваб ганай:

– Цџуд.

– Абур вири мугъманрин вилик тазвани вуна?

– Бес тадачни?

– Вири тамир, са пай чаз тур. Пака, муькуь къуна чна вуч нервал я?

Пагъ атлана амай суса лагъана:

– Мехъерин паяр мукъва-къилийри нен паталди тушни? Туртла, чџур жеда эхир абур.

– Са затџни жеч, атай-фейбур къери хъайла хъран кџвале авай фура тада чна абур. Къвед-пуд къуз тухдалди неда.

Вилел кџвенкџвер алаз рахазвай гъуьл акуна лугъудай гаф жагъанач папаз. Вич-вичихъди рахана ам:

– Вун Исакъ ваъ, Шкакъ я хъи!

Къведан арада хъайи и ихтилат са йикъалай вири Кцлариз чклана, кцларвийри Мислиматан хциз Шкъакъ Исакъ лаклаб гана.

Шкъакъ Исакъан мискъивилер са куънивни гекъигиз тежедайбур тир. Гъар са куъниз мадарунин виляй килигдай ада. На лугъуди, им уьмуърдин мана тир касдин.

Электриквал ийизвай, датлана михъивилихъ ялзавай, шалвар гъамиша уьтуьда, перемар крахмалда аваз къекъведай Исакъаз адан таяри-туъшери гагъ-гагъ мез какахъна Шкакъ Исакъ лугъудай. Кваз къадачир ада им, чларни юзур тавуна вичин кар-кес-пидихъ жедай.

“Гъар пуд литрдин балонда 32 тлур цлурай гъери гъатда, 32 тлур гъери 32 йикъан хуьрек лагъай члал я, гъар са тлур гъеридикай са къажгъан хуьрек чраз жеда”, – лугъудай ада. “Хъсан папавай пуд чларчликай хърак са хвах фу чраз жеда“, – лугъуз вичин папаз мадаруникай датлана тарс гудай касди.

Исакъан квал гъамиша рестеда жедай. Ина лугъуз тежедай хътин салагъади виридан фикир желбдай, къуд пата михъивили реклв гудай. Квалинвийри чилел са гъвел авадарайла, касди абурун къилел къел регъведай. Кар я, аялрикай сад винелай адыл авадарнавай месел ярх хъайитла, квалеле цай акъатдай: “Гъайиф тушни мес-къуьждин?“ – лугъуз аялрал гъавалат жедай кас. Диван авачир и квалеле аялар мажбур хъана чилел алай лагъличайрал ярх жедай.

Гъар са куъник акахъдай и кас. Квалеле гъар са затл чка-чкадал хъана кландай адаз. Кул вуч я, кулунал къван гъар са затлунин таъсиб члугвадай. Кар я, квалеле сада къулан пад-къерех псидин кулунив ваъ, адетдин кулунив шткайтла, ам члалал къведай:

– Мад фена таран кул яхъ ман!

Абурун квалеле гъар жуьредин кулар авай, абурукай гъикл менфят къачудатла виридаз хъсандиз чирнавай касди. Псидин кулунив квалин къав, пиплер, къулан патар, къалан кулуналди

айвандин чил, верхи кулуналди лагъайтла, гъен шткана кланзавай.

Гатфариз салара цанар цадайла, папав иви хъваз гудай ада. Вуч цайитлани, клвенкве еб ягъана дуъз цларар ийиз гудай папав. И цларарай акъатдай ихтияр адаз авачир. Афнийри чиричи вегъейла, абур салагъадивди чиле аклурнавай тваларал кутлуниз тадай. Чиричирикай сад чилел аватайтла, ада абурал алай хилер аялриз къалурна лугъудай:

– И хилер аквазвани квез? Галайвал авуртла, пака абурү вирида цуък акъудда, ахпани бегъер гуда.

Исакъаз са балонда шумуд афни, шумуд помидор гъатдатла хъсандиз чидай. Папан квилел акъвазна, хъуьтлуъз недай клуъ затлар гъазуриз тадай ада. Са кар авай хьи, и гъил клеви касдивай хъуьтлуъз жив къванни къачуз жедачир. Абурун риклинихъ атай-атайди пашмандиз хъфидай. Фад-фад ихътин ванер галукъдай чи япарихъ.

– Я Исакъ, са геренда пер гице зав.

– Зи пер ханва хьи! Гъил атлайди хъиз ама зун.

– Исакъ, куъ шланг са сятдиз тухун за, салаз яд гун. Чиди яран дидедин клвализ тухванва.

– Чи шлангдив яд гуз жезва къван? Ам твек-твек хъанва хьи!

– Исакъ, вуна куъ гулар вугудани зав?

– Гулар са варз я ни ятлани тухвана, гъелени хканвач.

Гагъ-гагъ къуншийрихъ хъел акатдай:

– Пагъ, вал Шкъакъ твар эцигайдан агъбат хийир хъуй!

Клусни кефи хадачир Исакъан и гафарикай. Чларни юзурдачир ада. Ингъе са кар авай хьи, вичин тлулни дегишардачир касди, гъа Шкъакъ тир хьи, тир. Районда ам са акъванни кландачир. Къуншийри фадлай адан клваликай клвач атланвай. Мукъва-къилибуру адан рак къериз-цларуз ахъайдай.

Шкъакъ Исакъаз къве рушни са гада авай. Адан члехи хва Ханмурада интернатда клелзавай, тек са гъяддин йикъара

квалеле жедай ам. Адан рушариз бубадин рухсат авачиз куьчедал акъатдай ихтияр авачир. Парникдин набататар хьиз датлана квалелин кьене жедай абурувай магъледин аялрихъ какахьиз жедачир. Къецел экъечлайла, садахъ галазни мез жагъуриз тахъана са герендилаи квалелиз гъахъ хьийидай абур. Исакъан гъвечли гада, Пинци лаклаб алай Пирмурад лагъайтла, вичин хизандилаи тафаватлу аял тир. Рикл ахъа, къилихар хъуьтуьлбур тир и гада датлана чахъ галаз жедай. Ингъе абурун я квалелиз, яни гъаятдиз чакай садни фидачир, гъич гададини чаз эвердачир. Пинцидан бубадин хесет чизвайвиляй гъич абурун квалелиз физни кландачир чаз.

Масабурун хьиз тушир Пинцирин квал, са масакла тир. Абурун вараринни квалелин ара бетондив кьунвай. На лугъуди, тунел ахъайнавай къецелай кьенез. Адетдин экуь гъенерилай кьулухъ и мичли чкади рикл чукъуьдай инсандин.

Шкъакъ Исакъан кар-кеспи бетондин квалехар ийин тир. Гъиле пул гъатун кумазни чирх, кьум, цемент къачуна гъидай, квалелин кьуд пад мягъкем хъурай лугъуз бетондив клевирдай.

Къунши папари Алиятанни адан аялрин язух члугвадай:

– Гуч тахъай Алията и къефесда гъикл эхзаватла? Чан аламаз мичли сура тунва хьи, касди вичин хизан. Им гъихьтин инсан я, Аллагъди ам гъикл халкънавайди я?

Кцарвийрин адетдин гегъенш, ачух пенжеррилай тафаватлу тир и квалелин пенжерар: абурун гъвечли шуьшеяр къалин пердедив клевна жедай. Пинцидан вахари а пердейрин кьулухъай магъледин аялриз килигдай.

Садра йифиз гъарай-вургъайдин ванери зун ахварай авуднай: чи квалелин вири эквер куьклевнай. Ингъе бубани диде авачир. Къецел экъечлайла, магъледин кьиле авай Шкъакъ Исакъан квалели ялав кьуна куз акуна заз. Адан квалелин вилик пад цеквер хьиз инсанар тир. Исакъан квалелин агъа патай авахъзавай хулай ведрейрив яд ялзавай инсанрин сан-гъисаб авачир.

Гъвечи-чѣхи вирида сад хъиз чан алай зунжур туькӀурна, хулай ялзавай цѣй ацӀанвай ведреяр сад-садав вугузвай, вилик акъвазнавайбуру яд цӀайлахандал иличзавай. Ингъе, идакай са хийирни авачир. ЧартӀачартӀдив кузвай кӀвалин къавукай хкатзавай къеверин кӀусар къуд патаз хкадар жезвай. Йифен къулар, кузвай кӀвалин лугъуз тежедай хътин чѣхи цӀайлахандин ялаври экъу авунвай. Им рикӀе кичӀ твадай экв тир. Са къерехда акъвазнавай къуъзуь къарийривай чпин вилин накъвар акъвазариз жезвачир.

Югъ ахъа хъайила Исакъан кӀвалин чкадал кана чӀух хъанвай цларин амукъаяр амай. Вири йифди кӀвалахай, чинар, гъилер тӀарундай акъатай инсанар пелеш тир. КӀвачел къах хъана амай, фикир-фагъум квадарна, меци гаф къазмачир Исакъаз килигиз кичӀезвай абуруз. Гъелени вичел хтанвачир кас. Къуншийриз адаз лугъудай, рикӀдуркӀун гудай гафар жагъизвачир. Са къерехда Алият вичин аялрихъ галаз акъвазнавай. Шехъзавачир ам. Аяларни шехъзавачир. Сиви чъкъ тийиз, вичин гумзавай кӀвалин цлариз килигзавай дишегълиди. Абурун вараринни кӀвалин арадал эцигнавай тунел чкӀана, гъен ачух хъанвай.

Къуншийри ара датӀана хизандиз мез-гъвел ийизвай, абуруз ял ягъин патал чпин кӀвалериз теклифзавай. Са герендилаь къуншияр вири са арадиз атанай. Абуру чпи мел авуна Исакъан кана чӀух хъанвай кӀвал цийи къилелай эхцигун къетӀнавайди малумарнай. И крар арадиз гъун патал гъарада вичелай алакъдай къван пулунин куъмекар ийида лагъана гаф ганай.

– Вуна ви рикӀиз са кӀусни дарвал гумир, чна ви кӀвал авайвал эхцигда, – лагъана ксари Исакъ юкъва тунай.

– Авайвал герек авач! КӀандач заз авайвал эхцигай кӀвал. КӀандач заз а мугъар! – Къетнелай секиндив акъвазнавай Алията и гафар акӀ лагъанай хъи, вири ам галайнихъ элкъвенай. Адан плузарар зурзазвай.

– Авайвал жер къван квал амачиз амукъун хъсан я. – Алията хъелни тлал какахъай ванцелди лагъанай и гафар. Адан рангар атланвай рушар дидедив агатна кис хъанвай. Чна лагъайтла са къерехда секиндиз акъвазнавай Пинцлаз чан-риклавай.

Муъкуъ юкъуз экуънахъ Пинцприн гъенел зуърнечийри “Сегъерар” макъамдалди инсанриз мелез эвернай. Зур сятдин къене гзафни-гзаф инсанар кватл хъанай анал. Цларин амукъаяр чукурзавай, кирпичар атлун патал хандакI эгъуънзавай, машинра аваз гъанвай накъв гъенел ялзавай итимринни папарин ванерив ацанвай чи магъле. Чна аялрини алакьдай куъмекар гузвай члехибуруз. Им заз акур виридалайни члехи мел тир. Ада инсанрик кутунвай руъгъ вуч тир! Исакъан хизандин тлал элдин тлалдиз элкъвенвай. Экуън яралай йифен къуларалди кваллахзавай инсанри.

Гъа мелер сеbeb яз къве вацран къене цийи квал эхцигнай жемятди абуруз. Алият халадин тлалабуналди, ам къве гъавадин, пуд вилин, ачух айванни, члехи дакларар квайди хъанай. Кайи квалаяй са затлни гъилиз тахтай хизандиз пул кватлна, кваликай квал хъжедалди герек тир гъар са затI къачунай кцларвийри.

Инсанрин и къайгъударвиликай яни, я тахъайтла вичин мугъар куникай яни, квекай ятлани гъайифар хъана месе гъатай Шкъакъ Исакъ са тлимил члавалай рагъметдиз фенай. Алият халади лагъайтла, са береда гъенни квал сад-садахъ галкурдай бетондин тунелдин чкадал гъич са тар къванни цаначир. “Квалин вилик пад ахъаз амукърай, тахъайтла зи рикI чуъкъуъзва”, – лугъудай ада. Гуъгъуънлай инаг цуъкверин бахчадиз элкъвурнай дишегълиди. Къуншийрин аялри мектебда къиле фидай мярекатриз инай цуъквер ялдай. Садазни ваъ лугъудачир Алият халади, рикI алаз виридаз клунчлар гудай.

8. ЧУЪНУЪХГУМБАТИ

o и магъледин аялриз виридаз чешне къалурзавайди сивяй гъар са гаф чурурна акъуддай Хаџі лаклаб алай Халиса тир. Заландаказ рахун, фикирна жаваб гун абурун хизандиз хас кар тир. Са махсусвал авай абурухъ: Хаџан буба, диде, вахарни стхаяр вири сад хъиз аџай жендекдинбур тир. Хаџан буба Играмуддин халу Ватандин Чџехи дяведай са кІвач галачиз, гъиле кІекІецар аваз хтанвай. Пенсия къачузвай ада кІвалахзавачир. Ингъе зегъметдал гзаф рикІ алай и касди гъаятда вичиз къилди кархана туйкІурнавай, датІана гъиле рандани мишер аваз жедай ам. Яргъи юкъуз кІарасдикай ферчинар, кІарар, кваяр, тІурар расдай, тІапІар, къекъуьнар, маса затІар дуьзардай. Базарчи Алибубади абур базардал маса гуз туна, пулуни са пай устІардив вахкудай.

Хаџан диде Минавер хала чи мектеб къакъаждайди тир. КІвалин вири заланвал хиве гъатнавай и дишегълиди мектебдани ара датІана кІвалахдай. Мус килигайтІани, синифдин утагъар михъиз, чуьхуьз аквадай ам. Вичин аяларни зегъметдал рикІ алаз вердишарнавай Минавер халади. Абурун кІвале къетІен къанунар авай. Бубадикай вил ягъадай аялри. Абуруз магъледин маса аялриз хъиз, чпиз кІандай чІавуз кІвалаяй акъатна чуьллера гъатдай ихтияр авачир. Хаџі, адан гъвечи вахни къве стха адет яз, гъафтеда къведра – кишдинни гъяддин йикъара магъледин аялрихъ галаз къугъваз экъечІдай.

Гагъ-гагъ язух члугвадай чна Хацлан. Гъвечли папаз ухар тир адахъ ял ягъидай мажал жедачир. Анжах са кар ашкара тир хьи, Халиса чун хьтин адетдин аял тушир, вичин яшарив къвезвачир амалар чидай адаз, квалихъ ялдай, михьивилер кландай акьуллу руш хьиз твар акьуднавай. Датлана кул жедай адан гъиле. Гъафтеда садра квалин чилиз эклянавай сумагарни гамар багъдиз акьудна хъсандиз юзурдай, рагъ гана, ахпа къенез хкидай. Квелиндачир Хацлаз. Тарсарай лагъайтла, абурун аялри вирида сад хьиз “вадар” къачудай. Мектебда “Играмуддинан акьуллу аялар” хьиз сейли тир абур.

Адетдин къве гъвадин, члехи айванар галай квалерин арада Хацрин са гъвадин гъвечли квал акурбуруз адан иесяр кесибар тирди гъсятда чир жедай. Хацрин квалин аваданлух са ракъун кроватдикай, къапар тадай гъвечли шкафдикай, садни кларасдин столдикай ибарат тир. Аялри тарсар гъамиша даklarда гъазурдай. Чеб чилел лагъличайрал ацукъна, кхьинар гъана ийидай. Кроватдал харадиз янавай месер са къайдада салагъадив кватнаваз аквадай чаз. Адан са къиликай Хацлан дидеди лацу агъдал мулине гъаларив цванвай нехишрин турли авадардай. А береда ихьтин турлияр вири квалера авай. Сад-садан винел кватнавай члехи хъуь-цуьганрилай лагъайтла, са маса жуьредин турлияр авадардай.

Хацрин квалеле ругуд стулдилаини къве тlapунилай гъейри ацукъдай маса зат авачир. Пекер айвандик квай, крахмалдал вегъена члагурнавай лацу перде авадарнавай кларасдин клирерикай куддай абур. Хизанди фу чилел суфра экляна недай. Къиляй-къилди сумагарни гамар акайнавай и квал акъван михьи, акъван риклиз чими тир хьи, къуншийрин аялриз анай хъфиз кландачир.

Кесиб ятлани, лугъуз тежедай къван заха, рик ахъа инсанар тир Играмуддин халуни Минавер хала. Гъавиляй абурун квалелай мугъманар алахъна фидай. Раklarай къенез гъахъай инсан фу тагана рахкудачир абур. Чпиз авай-авачирди

гъсятда суфрадал гъидай. Мад са адет авай и квалеле: багъда тарарин кланик авахъай майваяр кватна къецел алай къакъундал тадай абур. “Чилел авахъна терг жедалди, къуншийрин аялри тлуърай,” – лугъудай. Аялрини рикл алаз къачуна недай абур. Тутар хъайила абур авадарна къуншийриз пай ракъурдай Минавер халади. Абурун къав лагъайтла тамун няметрикай кидикрив, инийрив, жиклийрив, чухлумпирив, вацун килирийрив ацлана жедай. Абур Минавер халади вичин аялрихъ галаз санал кватна къурурдай, хуьтлуьн йикъара захавилелди чаз гудай.

Садра гъикл ятлани нянихъ Хацрин хизанди фу недай береда абурун квалелиз фенай зун. Минавер халади цийиз чранвай хъран фан ни гъатнавай квалеле. Иштагъдивди фу незвайбурув агатна гъил суфрадал яргъи авунай зани. Нисидин гъвелар квай цлвегъедиз чичлег куьткъуьннавай абур. Хъран фу ракъун бадида авай и къафундивай гуьцлиз ништа, гъикъван тлуьнайтла за. Им тахъана заз са къафундини икъван дад гайиди тушир.

Квалелиз хтайла зун дидедал гъавалат хъанай:

– Ахътин дадлу къафун вуна вучиз гъазурдач, я диде?

Ихтилат цлвегъедикайни факай физ акурла диде акъван хуьуренай хъи!

Садра зунни Хацл указ пешер гъиз фенвай. Адет яз гъар гатфариз тарари цийиз пеш ахъаяйла аялар малариз пешер гъиз указ ракъурдай члехибуру. Тарарин пешер суьтуьл береда абурок витаминар пара жеда лугъуз чпини чуьлдай хкведайла са къужах таран хилер гъидай. Нехирдай хтай маларин вилик и хилер вегъидай хъи, гъайванри экуьналди гирнагърай.

Пешер гъиз фин чи рикл алай кар тир, гъавилияй хвешила рекъе гъатдай чун указ. Дуьнья чаз гайиди хъиз жедай аялриз а члавуз. Са шумуд сятда къугъвана, галатайла тарарин хилер атлана, абур еперив кутлунна далудаллаз хкидай чна квалелиз.

А юкьуз пешер гъиз чун къвед – зунни Хаці фенай. Им рикі ахъайдай гуьлуьшан югъ тир. Рук гатфарин иервилеривди диганвай. Ина акъван цуьквер экъечінавай хьи, ківач эцигиз гъайиф къвезвай чаз. Цуьквер ківатіиз-ківатіиз рукан юкьва авай чи рикі алай къацу таладиз фена акъатнай чун. Галатна, ял ягъин патал векъерал ярх хъайила лугъуз тежедай хътин каш акатнавай чахъ. Чи руфунрин къуркъурдин ван сакіани атіузвачир.

– Ваз исятда вуч нез кіндай? – жузунай завай Хаціа.

– Цівегъни фу, – лагъана жаваб ганай за. Зи вилерикай чими фу, чичіегни шур какадарнавай цівегъ карагзавай.

– Вазни шеъ жагъана! Мурад авурла са аціайди, дигайди ая ман! – Хаціан вилери рапрапнай. – За исятда цкІан недай. Алаз-алаз кІеребичдин хвехвер кутунвай гъерен якІукай чранвай цкІан. – И гафар лагъай Хаціан сивел яд атанай.

– Хъчарин афарни пис жечир, зарзарарни тегъмезханар, цириярни вергер галай. Къвалал серг кутунвай мукашдив аціай бадини алаз, – агъ аладарнай за.

– Белки чна котлетар нен? – хъел кутунай захъ Хаціа.

Гишила аман атІанвай чи. Гила икъван пелеш яз тарарин хилер атІутІ кван вуна, гъикі атІудатІа. Ахпани кІула залан шеле аваз инай кІвале къван рехъ алцума.

– Хаці, кІвализ агакъай кумазни за вучдатІа чидани? Фал къел алахна, хъсандиз серг алтадда, ахпани къалиндаказ шур гуьцІна ягъада жуван бедендиз, – лагъанай за.

– Вуна вучдатІа чидач, амма за хъфена келемдин дулмадин чан къачурвал я. Хъсандиз чимна, бадидиз акъудна, кицикдин цуру какадариз, яваш-яваш нервал я, – лагъана Хаціа. И гафарин ван хъйи зи пагъ атІанай. Тапарарзавай ада. Ништа, эхиримжи гъилера дулма мус тІуьнвайтІа фатгъирди. Идакай фикирайла рикі тІар хъана зи. Адан хатурдихъ хукІун тавурай лугъуз гафар кваз къунач за.

Тала верчерив ацланвай. “Къав” къачуз къарай атлузвай абуру чи. Атана лап чи патав акъвазнавай и чин алайбур, чукурайтлани алатзавачир.

– Цай хъанайтла, са верч туклуна, шиш ядай чна, – Хацла зарафатарнай. Ахпа адан акъулдиз вуч атанатла:

– Клампул, садра хъайитлани чна квализ базарлух авуртла жечни? – лагъана.

Зун гъавурда акъан тийиз акурла, ада давамарна:

– Ша, гъарада са верч къуна, тухун квализ. Ина абур гзаф ава.

– Вучда абурукай? – мягтелвилелди жузуна за. – Ви кълизни текъведай фикир жеч. Пара клелна, акъул квадарнавай хътинди я вуна.

– Гьикл вучда? Чрана неда ман. Ништа, чи дидейриз гьикъван хвеша жедатла, – лагъай Хацл хуш хиялди тухванай.

– Ви акъуллувал вуч я, чан текъей Хацл! Им зи акъулдиз гьич садрани къведачир, – тарифарнай за рушан.

– Акъул къиле жедайди йе, къиле! Види гъаклан келле я! – хъуьренай Хацл.

Дидедиз хвеша авун, квалик жуван пай кутун патал гафчлал сад авуна галтугнай чун верчерик. Къетне чукурайтлани чи къвалалай алатзавачир абуру гила лув гуз, катиз чун чандивай ийизвай. Анжах гьил къачун вуч лагъай члал тир? Гьекъни-каф хъана гъатнавай чун абурун геле. Эхирни са зулумдалди гъарада са верч къунай. Абур луварар элкъуьрна хъуьчлуьк кутуна, указ вучиз атанвайди тиртла риклелай алудна, рекъе гъатнай чун квализ. Хвешизвай къван вуч тир чаз! Сад лагъай гьилера квалик пай кутазвай чна жувалай рази яз манидал илигнавай. Хацла гъарай ацалтна “Даллай” лугъузвай:

*Япунчидал чиг алай,
Клани ярдал рикл алай,
Рушаз гада акурла,
Гьикл шад тахъуй рикл даллай.*

Ахпа кьведа санал лагъанай чна:

*Даллай, даллай, рудаллай,
Яхул даллай, рудаллай.
Аман даллай, рудаллай,
Даллай, даллай, рудаллай.*

Нера чранвай вечрен ни гъатнаваз атана агакьнай чун кӀвализ. ХацӀаз сагърай лагъана, гуьлле хьиз варарай кьенез гъахънай зун. Чинеба верч хъран кӀвализ ахъайна, рак жуфт-даказ кӀевнай за. Ахпа кӀвализ тefена, хвешила ван алаз гьенелай эвернай:

– Де! Я де!

Дидеди гъай гузвачир.

– Де! Вун гьинва? – Зи ван кьуд уьлкведилай алахъзавай.

– Де туьквендиз фенва, – лагъанай заз кӀвалевайбуру. Захъ фурут акатнавайди кьатӀай Саяда жузунай:

– Хийир яни?

Анжах адаз са гафни лугъуз кӀанзавачир заз. КӀвенкӀве жуван дидедиз хвеша ийиз кӀанзавай. Ихътин сир хуьн четин ятӀани, мад чара авачир.

КӀвале кьарай текъвез акуна, эхирни куьчедал экъечӀнай зун. Ина магъледин аялрикай садни авачиз акурла квелинда-каз ХацӀрин кӀвал галайнихъ фенай. “Минавер халадиз ХацӀа гъанвай верч акуна яраб гьикъван хвеша хъанватӀа,” – лугъуз, жув-жувакди раханай зун. Абурун рикӀинихъ фейила япарихъ Минавер халадин гъарай-эвердин ван галукъна мягътел хъанай зун. Им тахъана и папа садрани ван хкажайди тушир. Сиве тур тӀуб кӀас тийидай адаз вуч хъанвайтӀа?

– Вуна базарлухнава ман? – Им Минавер халадин гъарайдин ван тир. Ахпа са кве ятӀани тӀвал акьур ван акъатнай абурун багъдай. – Чун эллерал гьалчиз кӀанзавай ман ваз? Гилад чуьнуьхгумбатӀи тир ман чаз кӀамайди! – Чуьвв!!! кьачуна экъи са ван акъатзавай. Им чумалд тӀвалунин ванциз ухшар тир.

Са герендилай дишегълидин шел-хвалдин ван акъатна:

– Я вахар-дидеяр, им вуч кар я зи кыилел атайди? Им вучтин мусибат я заз акурди?

Кичіела чандик зурзун акатнаваз Хацірин ківалив агатнай зун. Асклан жугъундилай заз Минавер халади чумалдин тівалунив Хаці гатазвай саягъ акунай. Ван акъуд тийиз, зарулдиз шехъзавай Хаці. Къвала тівал акъунивай “уф” аладарзавай руша.

– Валай гъейри мадни ківализ базарлух авурди хъанани? – Гъил акъвазарна, хъел кваз жузунай папа рушавай.

– Ун, Кіампіула. – Шехъиз-шехъиз жаваб ганай Хаціла.

– Гъамни ви тай я ман! Къвед са къуз кый куън! Квез къведаз Аллагъди садан акъул ганвач. Куън сад-садал кутлунна ваціуз вегъена кланзавайди я, – лагъанай папа. Саклани хъел элекъзавачир адан. Эхирни къагъзавай верч хъел кваз рушан хъуьчлук кутуна гъарайнай:

– И хайратдиз фейиди гъинай къунатла, гъанизни хутахда вуна, тахъайтла за ви хам алажда. Са сятдин вахт гузва за ваз, ван хъанани?

Минавер халадиз такурай лугъуз зун фад абурун ківалин вилик галай чіехи тутун тарцин къулухъ чуьнуьх хъанай. Абурун варар ахъа хъана, Хаці хъуьчлук верч галаз ківалей экъечлалла, зун пашмандиз адав агатнай. Хаціла вичин шехъна даклунвай вилералди мягътел яз заз килигзавай. Абура са суал авай: “Бес вун гатаначни?” Вичи гъич са гафни лагъаначир. Гаф лугъудай гъалда авачир ам.

Эхирни адан гевилар къуна, вучиз за тівал акъунвачтла гъавурда тунай Хаці:

– Де туьквендиз фенва, ам гъеле ківализ хтанвач.

– Ви бахтунни гъана, тахъайтла вани за акъурбурукай акъадай, – лагъанай Хаціла. – Фад фена жуван верч хкваш, фена ахъай хъийин чна абур таладиз.

Чи ківализ агакьдалди мад садайна гаф акъатначир. Чандик кичі акатнавай зун зверна хъран ківализ гъахънай, верч къуна къецел экъечінай. Диде хтайтла, зи вайни-гьал жедайди хъсандиз къатлузвай за.

Кьил чиле туна, пад-къерехдиз килиг тийиз, йигиндаказ физвай чун магъледай. Мутлазни Патидиз, иллаки Магъитлаз чун такурай лугъуз Аллагъдиз дадзавай чна рикле. Абуруз чир хъайитла, чакай ягъанатдайди хъсандиз чизвай чаз. Иллаки Мутла, ништа, гьикъван члвалди заз инад ийидайтла. Вуч хъсан я хьи, я къуншийрикай, яни магъледин аялрикай садни гьалтнач чал. Таладиз агакьна верчер аниз ахъай хъувурдалай къулухъ чун эхирни жув-жувал хтанай. Къведни экля хъанваз векъерал ярхар хъанай. Чакай саданни ван акъатзавачир. Са герендилай Хаці члалал атанай:

– Гьей, КіампІул, инсан чъунуьхгумбатІвилик икІ киткизвайди я гъа! Са кам я вегъена кланзавайди.

Хаціа и гафар акІ лагъанай хьи, кичі акатнай зи чандик. Регъуь хъанай заз. Хаціавайни регъуьла маса гаф хълагъиз хъаначир. Къетне зи рикле Минавер халадиз хкаж хъайи хъилен ялав яваш-яваш туьхуьзвай. Пашмандиз, сивяй са гафни акъуд тийиз, метІер къужахда къуна, азим члвуз ацукънай чун векъерал. Са герендилай гишинвал риклел хтанай чи. Каш ацалтна руфуна гугрумдин ванер гъатнавай чи. Садлагъана тала цурун пешерив ацланвайди байихнай чна. Акъван дадлу тир хьи, абур. Хурушумдин серин шагъвар галукъайла тамуз вучиз атанвайди ятла риклел хтанай чи. Гъарада са чІехи шеле хилер атІана ківализ рекъе гъатнай чун.

9. ТУТІУС

А ацу якларин, гзаф иер, ацлай гада тир Тутлус. Панурда цийиз чранвай тлунутдиз ухшар тир ам. Яру хъуькъверилайни даклунвай руфунилай ам тлун-хъун гзаф авай квалин велед тирди гьасятда чир жедай. Гьар Тутлус акурла чна адан шалвардин жибинра вил къекъурдай. Абур даклунваз акурла аялри аман гудачир гададиз. Гзаф члавуз недай затлар, иллаки ирисарни барбарисар жедай гададин жибинра... Тутлусани клусни мискъивал тавуна захавилелди пайдай чаз жибинра авайбур. Жибинар ичли яз акурла садни агатдачир адав, ам авайди рикелни къведачир чи.

Тутлусан буба Жаруллагъ халу чи магъледа авай туьквендин члехиди тир. Тутлуса квалевайбуруз тийижиз фад-фад чаз анай шумудни са жуьредин къенфетарни ширинлухар гьидай. Жибинда авайбур чаз сад хьиз паядалай къулухъ вичизни пай тадай. Гьар гьилерани Патли адал гъавалат жедай. Синтлер ягъаз тахъайла ада ялна Тутлусан гъилевайди къакъуддай:

– Вун тахъайтлани якла-чларчле ава, це чна нен. Бес чаз – кесибриз са югъ аквадайди тушни?

Клусни инжиклу жедачир Тутлус. Гагъ-гагъ вичихъ хуклуртлани, садрани инжиклувал винел акъуддачир, ван ацалтна къенфетар фитинзавай аялриз килигиз акъваздай. Хендеда Чуькверан хтул тир Патлидин рангар алахънавай, чуьхуьдалди жуна хьиз хъанвай перемдиз килигна, куьтлани ийидачир. Чаз хьиз, Тутлусазни хъсандиз чизвай хьи,

Татлїдал пине янавай калушар алатлани адан жумартвилиз гаф авач. Гъавиляй Татлїди вуч авуртлани, хьелдачир Тутлуса. Авайвал лагъайтла, гыл заха, рикл михи гада тир-виляй аялри клеретлїдиз къабулнавай ам.

Тутлуса гъайи барбарисринни ирисрин ни гъатдай гъавада. Абур фитинна кфет хкудун рикл алай машгъулат тир чи. Къенфетар гъунай Тутлусаз сагърай лугъун вучиз ятлани гыч садан акъулдизни къведачир. На лугъуди, чаз къенфетар паюн Тутлусан буржи тир. Гъар гыкл ятлани, вердишарнавай ада чун вичин паярал, гъавиляй ам акун кумазни кланз-такланз гададин шалвардин жибинра вил къекъурдай чна. Адани гъвечли аялриз пай гудай члехи итимдин саягда гыл жибиндиз тухудай. Чи гылер вичихъ яргъи хъайила, хвешивляй реклв гудай адан вили вилери.

Тутлусан асул твар Садикъ тир. Ингъе къве йис вилик адакай садлагъана Тутлус хъанай. И кардихъни вичин тарих авай.

Кцларай Цлру Худат хуъруъз физвай рекъин чапла пата, тамун вини къиле авай къакъан гуънеда чи виридан рикл алай чуъхвердин багъ эклъ хъанвай. А береда Кцларин маса совхозрин багъларихъ хъиз и багъдихъни жугъун авачир. Ам гъайванрикайни ничхиррикай хуън патал цацарив клевнавачир. Тебиатдин лугъуз тежедай хътин иер чкадал кутунвай и багъ. Адан вини къиле багъларизни никлериз гудай яд физвай дерин къубу авай.

Багъдин са пад и къил а къил авачир къуълуън ник тир. Адан эрчли пата клалал авай. Чумалдин, инийрин, кицикрин, чухлумпирин тарари, мередин валари къунвай и клалалдихъ шумудни са иер, гъвечли тлулар авай. Абур сад-садалай иер цуъкверивди диганваз жедай. Гъар тлула са жуъредин цуъквер авай: яру, вили, хъипи, шуътруъ рангунин цуъквер. Гъавиляй чна абуруз “Яру тлул”, “Хъипи тлул”, “Вили тлул”, “Шуътруъ тлул” хътин тварар ганвай. На лугъуди, лезги рушари хранвай

гамар тир абур – чара-чара чешнейрин гамар. И тѹларал чи акъван рикI алай хьи, гьиниз фейитIани, элкъвез-хквез гъана ял ягъидай. Иллаки верхин кулар кIватIдайла инай тIуз хъфидай чун.

ВикIегъда къван вуч тир а чIавуз кIцIарви аялрин! Гьи дерада, гьи гьунеда, гьи тама, гьи багъда гьихътин тар, гьихътин майва аватIа чир жедай абуруз. Чижерин лужари хьиз гъаниз лув гудай.

Июндин эхирра ЦIуру Худатин мукъув гвай чуьхвердин багъда гатун чуьхверар атIудайвал хъанва лагъайлани чун чамарда гъатнай. Зун, МагъитI, ХацI, ТIатIи, МутI, ПинцI, Садикъ багъдиз атайла алааматдин кар акунай чаз. Инин виридалайни къакъан пелел экъечIнавай чIехи тутIусдин тарцел пешерилай гзаф чуьхверар алай. Адан ценерив, на лугъуди, са ни ятIани хъипи чуьхверар сад хьиз экIянавай. КIвач эцигдай са чIиб къванни чка авачир ина. Чижери “жувв” ийиз абурулай лув гузвай. Къуд пад хузарив, пепейривни, чепелукърив ацIанвай. Гъавада чуьхверрин къил элкъурдай хътин верцIи ни гъатнавай.

Яргъал рехъ атIана галатнавай, гишин хъанвай чаз чуьхверар акурла хвеши хъайи къван вуч тир!

– Ша, тараз акъахин! – ТIатIидин сивяй гаф акъатун кумазни, чун вири зверна тутIусдин тарциз акъахнай. Ина гъар сада са хилел лабар вегъенай. КIас ягъайла миже кIвахъзавай, вирт хътин тутIусар незвай чун дуьнья рикIелей алудна кеф-кефина авай. Ингъе руфун тух хъанвайтIани, вил ичIи яз дакIвай, хъипи чуьхверар кIас ягъаз инсафсузвилелди чилел гадарзавай чна. Ахпа сад-садал хъипи чуьхверар гадариз эгечIнай чун. Чи шад ванер, гъарай-вургъай къуд патаз чкIанвай.

Чун чIехи, къуьзуь тарцин хилерал къушар хьиз къугъунивай чуьхверар таппатарапдив кIаник авахъзавай. Абуру чилел гъалч хъайила акъудзавай ванери чаз кеф гузвай.

Садлагъана чухверд тарцин клукіни-куквал акъахнавай Пинцлан гъарайдин ван акъатнай:

– Аялар, къаравул къвезва!

На лугъуди, шуьтленкылдай хьелер акъатнай. Са легъеда чилел хкадарна, там галайнихъ чукурнай чна. Ярх жез, къарагъиз, сад-садалай алатиз зверзавай аялар. Гъармад вичин чандин къайгъуда авай, кичіела вучдатлани чизвачир чаз.

Багъдин патав гвай гаплалдиз агакъайла, чи япарихъ Садикъан цугъдин ван галукънай. Къетне тлуър къван чухверрикай руфун тла хъана валарихъ фейи Садикъ дуюньядикай хабарсуздаказ тутлусдин тарцив ахгатайла къаравулдин гъиле гъатнавай. Хъиляй плузарар жакъвазвай къаравул Девришали халуди гададин япукай къуна ялзавай, адани тлал эхи тежез гъарайзавай. Касди чи виридан хъел Садикъалай аладарзавай хътин тир.

– Аку за ви чан гъикі къачудатла. Аку за ви ял гъикі атлудатла! – лугъуз гъарай-эверзавай ада. Ахпа чун галайнихъ элкъвена кас: – Я руфуна чуклул акъурбур, куь нефсиниз тербет авачни? Гъайванар квелай генани инсафлу я. Абуру чпин руфуна гъакъда къванди тлуьна, гирнагъда, куьне хъиз ийидач. – Икі лугъуз ада ара-ара Садикъ гъутув ягъазвай, адани як атлайди хъиз цугъзавай.

Кичіела вучдатлани чизвачир чаз. Къен хъилевди ацланвай Девришали халудин хурукай Садикъ гъикі къахчудай? Яшунилай виклегъ кас тир Девришали халудин залан гъутуниз таб гун четин кар тир. Гъавиляй чна Тутлусан язух члугвазвай. Ван ацалтна шехъзавай гададин гъалар акваз ийир-тийир хъанвай чун.

Ингъе Платидивай эхиз хъанач. Вуч фикирнатла, чаз са гафни талана, чуьнуьх хъайи чкадай экъечіна тутлусдин тар галайнихъ фена ам. Чунни кичіез-кичіез адан геле гъатна. “Яраб Платиди вучдатла?” – лугъуз фикирзавай чна.

Къаравулдинни Садикъан къаншардив агакъайла, Платиди лагъана:

– Девришали халу, Садикъал са тахсирни алач, ам ахъая. Тар юзурна чуъхверар авадарайди зун я. И язух гъич тарциз акъахайди туш. Ам руфун тла хъана валариз гъахънавайди тир. Гатаз кланзаватла, зун гатут!

Платидиз секиндив яб акалай касди хабар къуна:

– Тапарарзавач хьи вуна?

Платиди гъил хурал туна къин къуна:

– Валлагъ, биллагъ, сумаллагъ!

Къаравулдин хъел са тимил къван элекъай хъиз хъана чаз.

– Гъак! яни? – лагъана ада шехъдалди вилер даклунвай Садикъавай жузуна. Садикъа къил юзурна. Им акурла къуъзуьда адан яб ахъайна, фена векъерал ацукъна. Жибиндай кагъазни тенбек акъудна, абурукай къат! дуьзарна. Къатиник цай къана, сиве туна, нерин хилерай гум акъудна. Ахпа Платидиз килиг тавуна лагъана:

– Пуьрди тлуьна, амайдаз клур гана кланзавад яни? – Гила къуъзуьдан хъелдик тлал какахънавай. Туьтуьна акланвай къагъар туькъуьниз жезвачир адавай. Чуру алай адан яхун чин акъван гъамлу тир хьи! Гила чна Девришали халудин язух члугвазвай. Садикъ гатуналди ада чахъ кутунвай хъелни циф хъиз чкланвай.

– Дуьньяда са чуьхвердихъ цигелбур гъикъван аватла чидани квез? Жуван хук авай чкада масадан каш четин рикел къведи, яни?

Ик! лагъана, къуъзуьда чуьхвердин тарцин клан чаз къалурна яйлухдив вичин пелен гъекъ миьна. Адан вилик акъвазнавай Платини Садикъ са гафни лугъуз тежез амай.

Са герендилай кас ацукъай чкадилай къарагъна, мад са гафни талана атайвални хъфена.

Чун чуьнуьх хъайи валарикай хкатна Платидивни Садикъав агатна. Чи къетнен бахтлувални шандакъвал гъиниз ятлани

квахънавай, адан гелни амачир мад. Тарцин клан шупІ хъанвай чуьхверрив ацІанвай. Чун абуруз килигиз, вучдатІа тийижиз амай. ПатІиди хъуьтуьлдаказ, гевилар къадай саягда Садикъан къуьнуьк геляна:

– Шехьмир, ТутІус.

Вирида Садикъаз килигна. И цїйи тІварцІи адав акъван хъсандиз къазвай хъи! ДакІунвай хъипи тутІус чуьхвердиз ухшар тир гада. КІусни инжиклу хъанач Садикъ ПатІидикай. Ингье, ада ПатІидиз са масакІа килигзавай. И килигунай мягьтелвални къатІуз жезвай, кланивални. Са ада ваъ, зани, МагъитІани, ХацІани, МутІани, ПинцІани вирида сад хъиз и виридалайни викІегъ гададиз Садикъан саягда килигзавай. Чаз лугъудай гаф жагъизвачир.

– Ша, кІвалевайбуруз чуьхверар тухун чна. ТахъайтІани вара-зара жезва абур, – лагъана ПатІиди чилел авахънавай чуьхверар вичин цІуру перемдин ценциз кІватІиз эгечІна. Чнани гъада хъиз авуна.

Гъа чІавалай Садикъакай ТутІус хъана. Вичин асул тІварцІелди садани эвер хъувунач адаз. Са шумуд йикъалай бубадивай Девришали халу гъихътин кас ятІа чирна за. Ватандин Чехи дяведа женг чІугвадайла пабни къве аял хуьре каш чІугуна къейи и касди гуьгъуьнлай паб къачунатІани, адаз веледар хъхъанач, лагъанай заз бубади. За и гафар аялрив агакъарайла абур шерзум хъанай. Гъа чІавалай мад майвадин тарариз эвеланд хъиз инад хъувунач чна.

10. БАРКАВАНАР

Адет яз, хъуѳуьн ярѳи йифериз бубади чаз лезги махар ахъайдай. Чида къван махар вуч тир адаз! Шарвилидикай, Таѳан паѳливандикай, Эсед Искендеракай, ирид юкI алай Мегъамедакай, ѳакIни чи маса къегъалрикай тир вижевай махарни къисаяр тир абур. Акъван рикI алаз, акъван хъсандаказ рахадай хъи, адан ихтилатар авайдай къадай чна. Са мах къведра ахъайдачир, рикIелай алатна ѳа са мах мад садра рахаз кIан хъайила, чна хордалди: “Ам ваъ! Ам ваъ!”- лугъуз ѳарайдай. ѳавиляй бубади чун ѳар ѳилера цIийи махарални къисайралди мягътелардай.

Чими къулав ацукъна чна – ругуд аялди, ѳейранвилелди яб акалдай адахъ. Къецел къайни жив алай ярѳи йифер куьруь ийидай къуват авай бубадин махарихъни къисайрихъ. Бубади абур акъван ѳасаѳатлудаказ рахадай хъи, гаѳ-гаѳ дидедини ѳилевай кар-кеспи алай-алайдал туна, чи патав ацукъна, абурохъ яб акалдай. Заз зи яшинда икъван верцIидаказ мах ахъайдай къвед лаѳай инсан акурди туш. Са махуни лаѳайтIа, чи рикI гзаф тIарнай. А мах къедалди зи рикIелай алатзавач. Бубади куз-куз ахъайнай ам. Яраб а мах вичи туькIурнавайди тиртIа, лугъуз гаѳ-гаѳ ѳикирда за. Тек са ам ваъ, бубадивай ван хъайи маса махар, къисаярни заз мад санани ван хъхъанач, санани кIелнач за абур.

Бубадин махарин суракъар чи маѳледизни чкIанвай. Вучиз лаѳайтIа гаѳ-гаѳ за абур аялриз ахъайдай, абурони

мягътелвилелди яб акалдай. Адетдин махарилай тафаватлу тир абуру вири чпихъ ялдай. Зи риклелла, садра чи магъледин аялар геждалди чи квале амай. Квал аялрив ацанваз, абурун ванери япар биши ийиз акурла, бубади чаз са мах ахъайнай. Ингъе а мах.

Дегъ члавара лезгийрихъ дагъларин ценерив гвай члехи са магъл авай. Инаг Аллагъди рикл алаз туьклуьрнавай баркаван чка тир, бахтавар эллер авай адахъ. Пебиатди иервилерни клубанвилер захавилелди, булдаказ бахшнавай и магълдиз. И кьил а кьил таквадай генг яйлахар, йиса кьведра гад кватлдай мублагъ никлер, рикл ахъайдай къацу тамар авай ина. Къакъан дагълари гъар патахъай секинвални регъятвал хуьдай и чилерин.

Шуршурзавай къайи булахрини гугрумиз авахъзавай йигин вацлари чан гъидай чуьллерал. И магълдин багъларани салара кватлна куьтягъ тежедай къван бар авай.

Ина уьмуьр гьалзавай инсанар иер акунар, тларам танар авай виклегъ, кьегьал ксар хъиз вириниз сейли тир. Яргълди уьмуьр гьалдай, начагъвилер вуч ятла чидачир абуруз. Къени къилихрин, чина датлана мили хъвер авай, ширин мецелди рахадай, къал-къул, шел-хвал, ягъанатарни сеперар тийижир инсанар тир абур. Рикл тлардай гафар лугъудачир сад-садаз: ихътин гафар ерли чидачир, сивиз къай гудачир, хъел аладардачир, фур эгъуьндачир сада садаз.

Зегъметдал гзафни-гзаф рикл алай абурун. Ксарини, дишегълийрини ара датлана пелен гъекъ авадагдай, гьилерал пихер жедалди, галатун тийижиз квалахдай. Йикъар бакардиз акъудун, масадан ризкъида вил хъун вуч кар ятла чидачир абуруз, гъавилай ина виридан квалер-къар рестеда авай. Ракларар клевирун, дапларар кудун, сада-садакай са вуч ятлани чуьнуьхарун чидачир абуруз.

Мад са къетленвал авай: гаф чинал лугъудай, суьлуьквилер тийижи сая, къени инсанар тир абур.

Жуванд, патанд лугъуз магъалдин инсанар хайибурузни тахайбуруз пайдачир абур, виридаз са виляй, жуванбуруз хъиз килигдай. Вилерал к1венк1вер авун, къисас къахчун хътин крар абуровай яргъа тир. Сад-садаз хайибуруз хъиз икрамдай. Вили къачун тийин, сад-садан к1вачикай ялун авачир абурохъ. Са к1валин шадвилер вири элдин шадвилериз, са хуьруьн мелер вири халкъдин мелериз элкьвенвай ина.

Ава къван суварар вуч тир абурохъ! Суварар тек т1уьн-хъуналди ваъ, гъак1ни шад мярекатралди, ван алай демералди тафаватлу жедай. Ахътин варз авачир хъи, элди санал к1ват1 хъана манийрални къуьлерал илиг тавурай. Рагъданилай къуланфералди давам жедай ихътин шад мярекатрив жегъил, къуьзуьд талана вири сад хъиз, рик1 алаз эгеч1дай.

Мехъерар ина адет яз ирид юкъузни ирид йифиз кыле фидай. Цийиз туьк1уьрзавай хизандиз гъар са касди алакьдайвал куьмекар гудай. Са гафуналди, хукунин ваъ, руьгъдин къайгъудик жедай инсанар. Уьмуьрдин бахтаварвили, яшайишдин къулайвили абурун иервилер амайдалайни артухарнавай.

И элдал маса сихилри Баркаванар т1вар эцигнавай. Хъсан суракъар яргъариз чк1ланвай абуроз вирида икрамдай, абуровай вил къадай, абуровай кичедай, абурун пехилвалдай, абуровай чириз алахъдай патанбуру. Садбуруз чешне къачуз клан жедай абуровай. Къунши магъалрайни виляятрай и бахтавар элдин суракъда аваз гзаф инсанар къведай. Мугъманрал рик1 алай, чпин к1валериз илифайбуруз къеневай рик1ни акъудна гудай Баркаванри абур чпин адетралди къабулна, алакьдайвал гъуьрметар авуна рекъе твадай. Хъфей мугъманри ина вилералди акурбурукай гъейранвилелди рахадай чпин жемятриз. Са карди лагъайт1а, абур генани

гъейранарнай: Баркаванрин гадаяр хъиз рушарни кичІ тийи-жирбур тир, гъавиляй абурун хура са душмандивайни акъва-зиз жедачир.

Са бязи патанбуруз ял залан тир абурун. Къунши магъал-ра хъсан инсанар хъиз писбурни авай. Масабурун хъсан йикъал, алакъунрал, къени крарал пехил тир ксарив и гафар агакъайла абуру хъиляй плузарар жакъвадай. “Баркаванрин пер хана кІанда”, – лугъудай садбуру. ЧукватІурар тІвар алай тайифадин къилевайбур гъа ихътин ксар тир. ДатІана чпихъ ялдай, гъвечІи-чІехид тийижир, тарифдал рикІ алай ксар тир абур. Абурун ацІай нефсиникай, чІуру къилихрикай Баркаванризни хабар авачиз тушир.

ЧукватІуррин къарай фадлай атІанвай. Абуру ийир-тийир хъанваз, ара датІана баркаванрин крар тупІалай ийизвай. Басрухар гана абур арадай акъуддай фикир авай абурухъ.

Садра и магъалдин къиле авай касди вичин гъилибанар санал кІватІна лагъана:

– Къенин къалай чи виридалайни чІехи душманар баркаван-нар я. Жеждал вегъин тавуна, а сихил муьтІуьгъарун герек я, тахъайтІа абурун вягътедай физ жедач. Чара акун тавуртІа, абуру чи чилерал вегъида.

Гъилибанрикай сад ада лагъайбурухъ галаз рази хъанач:

– Баркаванри садрани маса чилерал вегъейди туш. Ингъе чпиз басрух гайила, абурун ксарихъ галаз санал дишегълий-ри, къуьзуьбуру, аялрини яракъ къуна, хайи чилер хуьда.

ЧукватІуррин къил хъуьрена:

– Чи къуншидал ихътин гужлу сихил хъун са акъванни хъсан кар туш. ИкІ фейитІа, Баркаванрин къуват амайдалай-ни пара жеда, къе тахъайтІани пака са къуз чал вегъида. Заз а крар чин тийиз туш. Къегъалвал кагъалвилин, гъахъ табдин, хъсанвал писвилин куьмекдалди муьтІуьгъариз жеда. И крар

къилиз акъудун патал гъакіни амалдарвал герек я. Къенин йикъалай куъне абур сад-садавай къайи ийидай рекъер жагъура. А магъалдин инсанрин арада мидявилеринни душманвилерин тумар цана кланзава.

Эхирни Чукватлурар ихътин икъардал атана: са шумуд кас багъманчивилин сирер чирунин багънадалди къунши магъалдиз фирай, чпин ниятар къилиз акъудун патал гъана амукърай.

Баркаванрин твар-ван авай багъманчийри мугъманар рикі алаз илифарна. Багълар кутунин, йиса къведра гад клватлунин сирер чирзавай абуру мугъманриз. Мугъманри лагъайтла, верци гафаралди, мили ихтилатралди, сикірен амалралди къвердавай инин инсанар чпихъ ялзавай. Абуру баркаванрин рикіера чинеба шаклувилин тумар цазвай. Идаз адакай, адаз идакай рахаз, рикі тлардай гафар лугъуз, чпин ният къилиз акъудиз алахъзавай.

Сифте члавара ихътин гафар садани кваз къазвачир, куъз лагъайтла масадан гуъгуъна рахун, шел-хвал авун, рехне кутун абуруз хас крар тушир. Анжах миян чиле къени тумуни хъиз, члурудани цир гуда лугъуда бубайри. Инани акваз-акваз члуру ихтилатри, гатфарик чиликай члурад хкатдай саягда къил хкажзавай. Магъалдин инсанрин арада къяр гъатзавай. И къяр гъинай атанвайди я, гъида гъанвайди я, вучиз гъатнавайди я лугъуз веревирдер ийизвайбур тимил тир. Вучиз лагъайтла, Чукватлурри и магъалдин вилик-къилик квайбур чпин гъилиз къачунвай. Абурун фикирар фадлай писвилехъ дегишарнавай. Сая инсанарни гъабурун члалахъ хъанвай.

Чпин крар икъван регъятдаказ къилиз акъатдайди Чукватлуррин хиялдизни къведачир. Ингъе кар-кардай, яд-члудхвардай фейила абур хвешила чпин магъалдиз элкъвенай. Баркаванар лагъайтла, акваз-акваз дегиш жезвай.

Къвердавай хизанра, мукъва-къилийрин, ярар-дустарин арада, хуърера, вири магъалда гьулгъула гьатзавай. Стха – стхадин, вах – вахан, велед – дидедин, жегьил – къуьзъудан, дуст – дустунин чина акъваззавай. Къвердавай къвалерай берекат къакъаж жезвай.

Баркаванрихъ садлагъана чпин къилел атанвай и мусибатдин гъавурда акъазвайбурни авай. И гум гъинай къвезватла, фитнедин цайлахан гъинал туькъурнаватла чизвай абур чпин ватанэгълияр гъахъ рекъиз хкиз алахъзавай, ингъе са кар авай хъи, Чукватлуррин векилри цайи тумари дериндиз пун вегъенвай. Абурун члур ниятри къил къунвай, къуз лагъайтла акьуллу ксарихъ яб акалдайбур тлимил амай, гзафбур мидявилине рекъе гъатнавай.

Виликан члаварин шадвилерни садвилер амачир Баркаванрихъ. Гила абур фад-фад начагъ жезвай, фикиррини хажалатри штлумарнавай инсанри эвелан хъиз рикл алаз къвалахзамачир. Гзаф инсанар жегьилзамаз рекъизвай. Виликан иер суй, виликан тларам тан амачир абурухъ. Парабурун риклера пехилвал лугъудай гъуьлягъ гъатнавай. И гъуьлягъди герен-герен вичин агъу ахъайиз, хъсанвилер арадай акъудна, писвилерихъ ялзавай. Виликан мелер, мехъерар, суварар, шад межлисар амачир. Инсанрихъ чпин гъиле гъатай ризкъи мукъва-къилийрикай, ярар-дустарикай чинеба недай адет акатнавай. Табни гъилле кужумнавай инсанрин риклери.

Шумудни са йисар алатайла Чукватлуррин къилевай касди “Баркаванрин гъалар гъикл ятла аку кван!”, – лагъана гъилибанар мад гъилера къунши магъалдиз ракъурна.

И гъилера гъилибанар финни хтун сад хъана. Абуру:

– А квез чидай Баркаванар мад амач, – лагъана вилералди акур крарикай ихтилатна чукватлурриз. Чукватлуррин

къиле авай касди спелриз звер гана, плузаррик хъвер галаз лагъана:

– Куьн са акъван архайин жемир, хклунар гатун марфар хъиз фад алахъдайди я. Шаклувилерни яргъал фидайди туш. Гъавиляй гила куьне Баркаванрин риклера мидявилини тумар цана кIанда. Геждал вегъимир, акI ая хъи, кIвалерай, хизанрай къалар кими тахъурай. Инсанрин къил чпихъ какахърай.

И гъилера гъилибанриз Баркаванрин арада кIвалах тухун са акъван четин хъанач. Са тIимил чIавалай магъалда ахътин гъулгъула гъатна хъи, ван хъайибурун пагъ атIана. Са къадар чIавалай Баркаванар пайи-паяр хъана. Гъа ихътин татугайвилерикай менфят къачур ЧукватIурри чIехи къушун кIватIна абурал вегъена.

Са береда са чIиб чил хуьн патал вири сад хъиз кIвачел къарагъдай баркаванрин парабурун рикле хайи ватан, хайи чил хуьнин гъиссер амачир. Гъавиляй чIехи магъал чпин пацук кутуна ЧукватIурри. Гила чанда кичI авай муьтIуьгъ лукIариз элкъвенвай Баркаванар. Чеб-чпел элкъвенвай абур. Абуруз маса душман герекзамачир.

Варцар, йисар алатна. Са бередилай Баркаванрин къегъал тIварни маса сихилрин рикIелай алатна. Гила абуруз къуншири Варзаванар – чпи чеб маса гудайбур лугъузвай...

11. БАДЕДИН МУТЪМАНАР

Зулун марфар авай йикъар алукънавай. Йифиз къулан цай тухуьнна, къайи квале кыл месикай хкудиз тежез азим члавуз амукъдай чун. Гъа ихътин са юкъуз дидедин ванци ахварай авуднай чун:

– Къарагъ, аялар, бадейрин квализ физва чун!

Гъеле йифни югъ къакъат тавунмаз бадедин квале вуч ава чи, лугъуз фикирна за. Дидеди чи ахвар алатрай лугъуз дакларар ахъайна. Анай атай къайи шагъварди чандик фул кутурла яргъандик кыл чуьнуьхарна за жуван. Дуйньяда экуьнин ахварилай ширин затI ава жал?

Заз акI ахвар ийиз кланзавай хьи, къекъем къекъемдивай къакъудиз жезвачир. Анжах и гъилера дидедин ванце са маса жуьредин гьукум авай:

– Къарагъ лагъаначни за квез!

Гъасятда ахвар квахъна чи. Чун къуд руш са герен къачлузунар аладарна, квелинз-квелинз къарагъна. Ахвар ханвай чи гъвечли стхаяр Уфтанни Урват месин юкъвал ацукъна, вилериз гъуд гуз, ван алаз шехъзавай. Абурун ванци вири ахварай авудна. Дидеди аялар са гуж-баладалди секинарна:

– Квез чидани агъа магъледа вуж аватIа? – гевилар къаз алахъна ам аялрин.

– Баде! – санал жаваб гана абуру.

– Исятда чун вири бадедин къилив фирвал я. – Дидеди аялрал пекер алуکلариз гатIунна.

– Вуна тапарарзава! – Чалахъ хъанач Уфтан.

– Валлагъ! – Къин къуна дидеди.

– Ба гъинва? – жузуна Урвата.

Дидеди адан суалдиз жаваб ганач.

– Заз ба кѳанда, – тикрарна аялди. Анжах адан гафар кваз такъуна, дидеди абурал пекер алукарна, гурарай кланик авудна. Муъкуъ аялар адан гуъгуъна гъатна.

Завай буба ксанвай кѳалин рак ахъай тавуна акъвазиз хъанач. Ам мичи кѳале гѳилер хъуъчуък кутуна стулдал ацукънавай. Зун акурла бубади вич хъуърез мажбурна. Анжах им гъамлу хъуъруън тир. Вучиз ятлани адан язух чугуна за. Гевил кваз клан хъана заз бубадин. Дидедиз ван текъведайвал, явашдиз жузуна:

– Ба, чун бадейрин кѳализ вучиз физватѳа чидани ваз?

Ада къуънер чуъкъвена. Им акѳ лагъай чѳал тир хъи, бубани диде хъел я, тахсир квайдини буба я. Тахъайтѳа ам икъван секиндиз ацукъиз тушир.

– Азгар, вун вутѳ хъана? – Дидедин хъел квай ван атун кумазни бубадиз гѳил юзурна, сагърай лагъана ракар акъална фаддиз кланик эвичѳна зун.

Чун варарай экъечѳдайла кѳекери хъитѳкъинзавайбуру хъиз гъарайзавай. Бадейрин кѳализ чун цѳиргъина аваз ирид кас рекъе гъатна. Виридалайни вилик къужахда Уфтан къунвай диде физвай. Адан гуъгуъна зи чѳехи вах Саяд авай. Кѳула шаршавдик кутунвай Урват къунвай ада камар аста-аста вегъизвай.

– Камар тете вегъ, алабацар жеда вун! – лагъана жуван саягъда гафар гъалчна за вахал. Адани заз гъа зи саягъда, айгъамдалди жаваб вахгана:

– Квахъ инлай, Кѳампѳул, тахъайтѳа кѳвачерик акатда вун зи. – Им зи буйдин гъвечѳивилиз ишара тир.

Чун пуд вах сад-садан гуьгъуьна гъатнавай: – зун, Чимер, Синер.

Къвалей экъечдайдла дидеди чаз къевелай лагъанай:

– Аку гъа, куьчеда куьн садни рахадач. Бадейрин къвализ агакъдалди куь саданни ван татурай заз.

Чнани дидедин гафуниз амал ийиз ван акъудзавачир. Дуьз лагъайтла, виридахъ ахвар кумаз, садахъни рахадай аман авачир.

Гъамиша баде акун патал цигел тир чаз къе и рехъ къилиз акъудун акъван четин, акъван залан тир хъи! Бадедин къвалер чалай къве магъле агъадихъ галай камун магъледа авай. Гъамиша са геренда агакъдай чун аниз. Къе лагъайтла, къвачер гуж-баладалди ялзавай чна.

Дидедин иер, лацу чин мичи вили рангунин тавдиз атанвай. Ам тлимил рахуни, фикирлудаказ, хияллудаказ къекъуьни вуч ятлани, са члуру кар хъанвайдакай хабар гузвай. Гъич кефияр авачир адан, вилер сугълвилив ацанвай. Гъамиша лугъуз-хъуьредайд дидедай къе са гаф къванни акъатзавачир. Адан и гъал акваз гъвечибуруни чпин шандакъвилерилай гъил къачунвай.

– Чун бадейрин къвализ вучиз физватла чизвани ваз? – жузуна за Саядавай.

– Заз вуч чида къван? – жаваб гана ада. Ингъе и жавабдик “Заз дидеди лугъумир лагъанва” хътин мана квай.

– Ви са пай чиликай физва, – лагъана за адаз. Саяд вичелай рази яз хъуьрена. Гъа идалди адаз лугъуз къанзавай хъи, вичиз гъар са куьникай хабар авайди я, анжах садазни лугъузвайди туш.

Эхирни агакъна чун бадейрин къвализ. Ам члехи багъдин юкъни-юкъвал алай къве гъавадин, вилик члехи айванар квай лацу цларин къвал тир. Чиркъелай са къапал аялни галаз бубад къвалин ракъарихъ акъвазнавай вичин руш акур бадеди

мягътелвилелди вахтсуз мугъманриз килигна. Уфтанани Урвата хвешила гъилер ахъайна чеб къаридал вегъена. Чимерни Синер гъарад са патахъай адан ценцихъай галклана.

Саядани за члехибурун гафарихъ яб акалзавай. Абурун ихтилат авайвал риклел хуыз алахънавай чун. Анжах гъавурда акъадайвал рахазвачир абур. Бадеди тлуб сивел эцигна, “квалевайбур ксанва, секин хухъ” лагъана, квализ тухвана чун. Рехъ атана галатнавай аялар гъасятда чими къулан патав вегъенвай бадедин месел ярх хъана. Чка тахъайбур кроватдал къаткана.

Уфтаназ вучайтлани ксуз кланзавач. Ам “квар-квар” лугъуз бадедал гъавалат хъанва. Эхирни бадеди ам клулал къуна квар юзурзавайда хъиз, вилик-къулухъ жез лугъузва:

– Квар-квар, члемни фу низ хъурай?

Уфтана хвешила гъарайзава:

– Бадедиз.

– Квар-квар, айранни фу низ хъурай?

– Дедиз.

– Квар-квар, къатухни фу низ хъурай?

– Саядаз.

– Квар-квар, хъурхъар-епер низ хъурай?

“Низ жеда къван? Азгараз!” – инжиклуз фикирзава за.
“Зал хъурхъар-епер, садни квар чуьхуьн гьалтда”.

Уфтanan хъуьредай ван чклизва кваллиз:

– Хъурхъар-епер Азгараз!

– Квар-квар, неклегъан чуьхуьн низ хъурай?

Уфтanan чкадал за жаваб гузва:

– Масадаз гуз тахъуй!

– Квар чуьхуьнни Азгараз! – Уфтана хвешила гъарайзава.

– Ша гила бадеди вун ксурин, – бадеди адаз чан-риклизава, анжах ахвар квахъай Уфтана адалай гъил члугъазвач:

– Мадни, мадни, – лугъуз шандакъвалзава.

Бадеди секин ванцелди цийи кылелай “Квар-кварзава”.

– Квар-квар, чѐмни фу низ хьурай?

Гьа икI, мус ахварал фенатIани чир хьанач чаз.

Са кьадар вахт алатайла хайибурун кушкушдин ванери ахварай авудна зун. Бадени диде кьулан патав чин-чина ацукьнавай. Бадедин члулав махпурдин шткьудин кланикай хкатнавай рехи мекери, адан лаплацу чини, члулав члехи вилери адан хьуьтуьл ванцихъ галаз акьван кьазвай хьи! Чаз садрани ада ван хкажиз, пел члуриз акуначир. Кыляй-кылди сабурдин кIетI тир зи бадеди гьа вичин саягьда, секин ванцелди дидедиз лугьузвай:

– Чан бала, Саимат, рипинал гьул гьалчдай затI туш. Инсандихъ са тIимил кьван сабурни хьана кланзавайди я. Вахъ ругуд аял ава. Ван хьайибурукай айиб тушни? Жуван муг серинармир. Жуван кьул жува кьайи ийидай затI туш.

– Зун хьфидач аниз, як атIайтIани хьфидач. Мад эхи хьжезмач завай! Ваз чизвачир акьван крар ава хьи... – Дидеди са ялце лагьана и гафар.

– Хьфиз кландачтIа, хьфимир ман, чан руш. Им ви кIвал я.

– Дахадиз хьел кьведачни?

– Хьел атайтIани, вах кIвалаяй чукурдач хьи, стхади.

И гафарилай дидени буба клевелай хьел хьанвайди чир хьана заз. Анжах цикьвед йиса авай аялдин акьулдивай кьатлуз тежер акьван затIар авай хьи! Аялар вири хвешила авай. Чи ругудан, гьакIни халудин кьуд аялдин ванер акьалтна язух бадедивай чи вягьтедай физ жезвачир.

Баде акьван пара кландай хьи, чаз! Абурун кIвализ фейи югъ сувариз элкьведай. Тух жедачир чун адан верци ихтилатрикай. Баде лацу чина элкьвез-элкьвез шуйткьверар гьатнавай кьакьан буйдин, яхун кьари тир. Буфтаяр галай перем, виликай гимишдин пулар куьрнавай шуткьу алукIдай ада. Тандал члулав рангунин кьати-кьатарин вахчаг жедай.

Гъар нянихъ квалинбур ксайдалай къулухъ вичин пекериз утуъ ягъун адан адет тир. Чун и кардал мягтел жедай: къарийрини дамахардай заті яни?

Дуњьяда бадедин квал кван иерди, регъятди, рикліз чимиди авачир. Адал гзаф рикі алай чи. Иллаки бадедин багъдал ашукъ тир чун. Кцлара гзафбурухъ хъиз, чахъни авайди муъжуъд сунтлух чил тир. Бадейрин магълевийрин салар лагъайтла чибурулай къведра члехи тир. Ина ичин, чуъвердин, пинидин, дамбулдин, кицикдин, тутун тарарин бегъер кватна куътягъ жедачир. Вичин авай-авачир са хцин, зи халу Рчлбан хизандихъ галаз санал яшамиш жезвай бадеди квелинвал тавуна, багъдин бегъердикай ара-ара вичин къуд рушазни ракъурдай. Пудкъанни цуд йис хъанвай и къариди тарциз акъахна абурун бегъер акъван хъсандиз кватідай хъи. Адан виклегъвили са чун ваъ, къуншияр, мукъва-къилиярни мягтелардай.

Бадедин багъ, на лугъуди, набататдин багъ тир. Ина менфят авачир са набататни экъечлдачир. Бадедилаи вичелай лагъайтла, лукъманвални алакъдай. Паркъулрикай, дамард пешерикай, мурзун цуъкверикай, гъакліни маса векъер-къаларикай шумудни са жевгъерар гъазурдай ада. Гатфарилай зулун юкъваралди тамарайни суварай цуъквер, векъер кватна къурурдай бадеди. Гагъ-гагъ чуъллериз, тамариз, вацлун къерез цуъквер, векъер кватлун патал зунни тухудай ада. Заз алахъна набататрикай, абурун сирерикай рахадай.

Гъафтеда садра хъар кутуна са хвах фу чрадай, нехирдай хтай калар ацана динжардай бадеди. Са герен санал акъваздачир, гъиле я кул жедай, я пер, яни акъванар. Акъванарни вичиз ухшарбур тир адан, датлана хтулриз са вуч ятлани храдай. Баде ксузвай квалин са пипле авай тара лагъайтла, гъа-миша ційи гам жедай. Йиса къве гам атлудай ада. Гагъ-гагъ халичайрин ційи чешнейрин суракъда аваз Кцларин яргъал

хуърериз рекъе гъатдай. Цудралди чешнейрин арадай вичиз кландайбур хкъана хкъедай.

Гъа юкъуз геждалди къугъвана чун. Эхирни халуни халу-свас аяларни галаз чпин тавдиз хъфена. Урват къил дидедин метлерал туна ксанвай. Уфтан бадеди вичин кѳвачерал эцигнавай лагъличадал ярх хъанвай. Бадеди кѳвачер юзурун рикѳелей алудайла, фад адан къвал гъилив гатазвай:

– Баде, акъвазмир тѳун!

Чун къуд руш далу цлак гана, мус месер вегъедатла лугъуз авай. Анжах я диде, яни баде чкадилаи юза жезвачир. Эхирни баде члалал атана. Ада дидедиз ахмурар авуна:

– Я чан бала, аялар гъилий фена хъи! Къарагъна абур месик кутур тѳун!

– Я де, мес вегъин герек авач, хъфида зун, кал нехирдай хтана гъикъван вахт я. Исътда лав гатазвайди я гъайванди, ам ацана кландачни?

– Бес вун амукъиз атанвачирни? – Бадедин ванце ягъанат какахъай хвешилвал авай. Им чна хъиз, дидедини къатланай. Ам экъя хъанвайтлани, вичин и гъал хиве къаз кланзавачир. Гъавилий жаваб гана:

– Каликай архайин туш зун, тахъайтла хъфидачир.

– Им ви атлай гаф яни?

– Ун, я диде.

– Акѳ ятла, къарагъ, аялар чандивай мийир! – Бадедин чина хвешивилин мили хъвер гъатнавай.

– Са тѳимил вахт алатрай, къуншийрал дуьшуьш хъана кланзавач заз, – лагъана дидеди. Ахпа хъуьтуьлдаказ хълагъна: – Зи кѳвалин сирдикай масадаз вучиз хабар хъана кланзава къван?

Къайни циф какахънавай мичѳи йиф тир. Чун иридни накъанан хъиз мадни цѳиргъина гъатнавай. Кѳвенкѳве къужахда

Уфтан авай диде, адан гуьгъуьнаваз кӀула Урват кьунвай Саяд, абурун кьулухъ кваз зунни, Чимерни Синер физвай.

Бадейрин кӀваляй акъатдайла дидеди чаз лагъана:

– Аку, чун иниз атайди садазни чир тахъуй гъа! Ван хъанани квез?

– Хъана! – хордалди жаваб гана чна.

Яргъалда къван вуч тир рехъ! Саклани куьтягъ жезвачир ам. Эхирни агакъна чун кӀвализ. Варар къеняй кӀевнавачир, гъакӀ кьезилдаказ гелягъун кумазни ам гъасятда ахъа хъана. Гъенеллай тутун тарцин кӀаник квай кӀарасдин тахтунал буба ярх хъанвай. Адан винел чӀехи бадин чепкен алай. Чун акурла буба къудгъунна къарагъна. Адавай вичин хвешивал чуьнуьхариз жезвачир. Эхирни тахсиркарвилелди дидедин чиниз килигна лагъана:

– Саимат, данади цӀурзавай, за ам калихъ агалдарна.

– Хъсан хъана, Абдул, – явашдаказ жаваб гана дидеди. Бубади Урват Саядавай къахчуна, куьтӀни тавуна кӀвал галайнихъ фена. Дидени адан гуьгъуьна гъатна. Зани Саяда садсадаз килигна. Регъят хъана чаз. Хвешила къавал акъахна, гъарад вичин месик акахъна.

Им зи дидединни бубадин чаз чир хъайи сад лагъай ва куьтягъ хъайи хъел тир.

12. ХЪАР ГЪЕДЕТ

Кцларин агъа магъледа Дуьгме хала лугъудай са къари авай. Датлана гъиле клеклец хъайи, и юкъ какур, яхун, асклан, куьлуь дишегъли фадлай дуьньядилаи фенватлани, фад-фад зи вилерикай карагда. Гъар риклел хтайла язух къведа заз адан. Акъван язух къведа хьи, вилерал шел акъалтда. Хъуьтуьлвилин чешне тир и умун инсан виридахъ галаз клуфук мили хъвер кваз акъван шириндиз рахадай хьи! Гъвечли-члехи талана гъалтайбуруз сифте вичи салам гудай, абурун кефияр хабар къадай. Чаз – аялриз адалай вилик салам гуз кландай, ингъе мажал гудачир къариди. Ада уьмуьрда са нин ятлани хатурдихъ хуклурун, рикл хун мумкин я лагъай гафар инсандин акъулдизни къведачир.

Дуьгме халадиз Къиримхан, Регъимхан, Гъедетхан тварар алай пуд хва авай. Къиримханни Регъимхан паб-аял галаз Кцларин вини кыле, цийиз кутунвай магъледа чпиз квал эцигна яшамеш жезвай. Къаридин кылив адан гъвечли хва Гъедетхан гвай. Вичин дидедилаи тафаватлу яз ам пагъливандин ухшар авай, къакъан буйдин, хкатай хътин керкил руфун авай яцлу кас тир. “Хъар Гъедет” лагъай лаклаб гилигнавай кцларвийри адахъ. Чпел лаклабар алай муькуь инсанар хъиз, Гъедетни вердиш хъанвай вичин лаклабдив, на лугъуди, ам дуьньядиз “Хъар Гъедет” яз атанвай. Диганвай лаклаб тир. Инсанризни ам муькуь Гъедетрикай чара авун са акъван четин тушир. Гагъ-гагъ тийижир ксари жузадай чавай:

– Гъедетан квал гынал ала?

- Гъи Гъедетан?
- Хъар Гъедетан.
- Ангъе, анал, – жаваб гудай чна.

Сифте чаз пара незвайвайвиляй инсанри адахъ ихътин лаклаб гилигнавайди хъиз жедай. Тахъайтла хъар хъиз хкатай члехи руфун жеч эхир инсандихъ. Гуьгъуьнлай чун гъар са куьнин гъавурда акъуна.

Кцларвийри ихтилатзавайвал, Дуьгме халадин гъуьл Ватандин Члехи дяведиз фейила адан гъвечли хва Гъедетхан йисни зуран аял тир. Текдиз, азиятдив члехи авунай дишегълиди вичин рухваяр. Дуьгме хала чпин квалин патав гвай поликлиникадин санитар тир. Экуьнлай няналди квалахдай, са герен санал акъвазачир ада къакъажзавай кабинетрини палатайри михъивилияй реклв гудай. Ам акваз муькуь санитаррини рикл алаз квалахдай. Гъиле макъам гъатун кумазни квализ зверна аялрикай хабар къадай Дуьгме халади. Хендедади вичин сивикай, тандикай атлана, йиф-югъ талана квалахна, абур члехи авунай. Пудан гъилни фав агакъарай къариди вичин къве члехи хъиз кылди чилер къачуна ганай. Абуруни гъана чпиз квал-югъ авунвай. Вичин пудкъанни вад яш жедалди квалахнай дишегълиди. Эхирни “ви пенсия ваз кылелай алахъна фидайвал бес я”, лугъзвай вичин рухвайрин тлалабуналди квалахдивай къерех хъана, квалеле ацукънай ам.

Гъедетан мехъерар къедалди зи риклел алама. Кламун магъледа яшамиш жезвай Дуьгме халадин гъенел далдамар атанва лагъайла чун – Пелен магъледин са кlapлал аялар – зун, Магъитл, Мутл, Патли, Здукл чукурна гъаниз фенай. Дуьгме халадин аскан, гъвечли кваллиз чазни гъахъиз кланзавай.

Мехъерин юкъуз адет яз квалин вири раklarар ахъа жеда, нивай хъайитлани анай къенез гъахъиз жеда. Тавдин квал сиве-сивди цийи сусаз килигиз атанвай рушарив, сусарив, яшлу дишегълийривни къарийрив ацланвай. Гъавилияй чаз

аялриз ківале чка авачир. Свас такуна чавай эхиз жедай кьван? Чун гъарад сакла синтлер ягъана гъахънай тавдин ківализ. Инин вини пипле акъвазнавай, чинал алай яру дуь-гуьр алуднавай сусан иервал акурбурун пагъ атлузвай. Чавай – гъвечи рушаривай адалай вил алудиз жезвачир. Иллаки Магъитла сив ахъайна, гъейранвилелди сусаз килигзавай. Ада сусан чкадал вич хиялдиз гъизвай жеди.

Серфинат тир сусан твар. “Тварни вич хътин иерди я, чан текъейдан,” – лагъана Магъитла зи япал. Чехибуру ківалей акъудначиртла, ништа, чун гъикъван чвалди Серфинатаз килигиз амукъдайтла.

Цийи сусан тарифар ам гъайи йикъалай вириниз чкланай. Адан твар мецера гъатнай, кцларвияр адакай гъейранвилелди рахадай. Сусан къакъан буйдин, лацу якларин, яргъи чулав киферин, риклиз хуш акунрин тарифардай инсанри. Ингъе Кцлара мифер фад чклидай хъиз, фадни рикледай алатдай. Иер Серфинатакай гъикл Сефигъ Сефитл хъанатла зи риклел аламач. Зи риклел аламайди ам я хъи, мехъерилай са шумуд йисар алатайла а къелечл якларин, иер сусакай къатай тини хътин алахъай, яцлу са паб хъанай.

Виликан иервиликай гелни амачир Серфинатан. “Чина атлугъай хъел, сиве туюкъуьл мез ава Сефигъ Сефитлан”, – лугъуз ихтилатдай инсанри адакай. “Ада Дуьгме халадиз вил гана экв гузвач” лагъай хабарарни чклизвай Кцлариз. Инсанрик хъел кутазвайди суса яран дидедиз инад кун тир. Къени къуьл хътин, мез ширин Дуьгме халадихъ галаз рекъе тефин акъулди къатлудай кар тушир, вучиз лагъайтла, гъуьл-ягъдихъ галазни мез жагъуриз алакъдай паб тир ам. Гъавилей къуншияр, мукъва-къилияр Серфинатал гъавалат хъана адаз акъул гуз алахъдай. Анжах бубайри лагъайвал, сефигъдай акъуллу кар акъатдач. Сефитлан кар-кеспи вичин яран дидедиз – Дуьгме халадиз сеперар авун тир:

– Яллагъ ви гурмагъдин гум атлурай! Яллагъ ви сивин дад квахърай! Яллагъ ви ял къурай! Яллагъ вун ирид чилик акатрай! Яллагъ вун эхиратдин ахвариз фирай! Яллагъ вун жегълемдин цлу курай! Яллагъ ви кларабар гуьургъуь хурай!

Ихътин сеперар ван хъайила, хайибурни, яд-ягъиярни пагъ атлана амукъдай, абурувай Сефитлан крар саклани иливариз жедачир. Сиве мез авачир, бегъем тлуьн галачир, вичин къайгъу вичи члугвазвай и гъвечли, яхун къари рекъе тагун акьулдиз къведачир кар тирди хъсандиз къатлузвай мукъвакьилийрини къуншийри. Къариди вичин пекер вичи чухъуьзва, са клвале къве къажгъан ава лагъай хабарар къуд патаз чуклунивай сусан хайибуруни адаз гъахъсузвилер мийир лугъудай. Анжах садан гафарни кваз къадачир, вучайтлани вичин тлул дегишардачир Сефигъ Сефитла:

– Квез Дуьгме чидач, ам чир хъун паталди адан свас хъун герек я. Адан са пай чилин кланикай физвайди я. Халкъариз вич малаик хъиз къалурзавай ам халисан малкамут я. Туькъуьл тларун я ам. Виже къведай инсан туш. Кар-пеше югъди-йифди кали хъиз гирнагъун я.

Эхиримжи гафар ван хъайила вири хуьредай. Сиве са сасни амачир къаридивай жими-жуьруьдилай гъейри са затлни нез жезвачирди виридаз хъсандиз чизвай. Гъаклни суса гъар гъилера гъукумдалди къаридин пенсиядин са пай адавай къакъудзавайдини чизвачиз тушир инсанриз.

Садра гъикл ятлани Кцларин эл алахъзавай тазиятда Сефитла гъа вичин саягъда яран дидедикай ягъанатар ийизвай:

– Цихъ биргендрай вич! Зи чандихъни тандихъ тлазвачир чка кумач, анжах им аку, кланчл хъиз я. Начагъвал вуч затл ятла чидач малкамутдиз. Къена чи чандилай алатнайтла, гурбагур!

Вичихъ яб акалзавайбур пара хъунивай ам шанкъуна гъатзавай. Сивик квай звер вуч тир Сефитлан:

– Руфуна хьар авай зиндикъ! Я тух жериди туш, яни артух. Клертедилай хкадарна кланзавай вахт я. Хьалаш хьиз хьана клвачерик акатзава цангур. Вилералди шумудни са хтулни шул акунва, ятлани дуньядилай гьил къачуз кланзавач. Яллагъ ам техквердиз фий! Ял къурай адан!

Дишегълийрикай сада жузуна:

– Я свас, ваз вучиз икъван даклан я къари? Ам гьакъван пис инсан я къван?

– Хьсанди тиртла, зи пили къенвайни?

И члавуз Хьар Гьедет къенез гьахьна. Сада кушкушдалди лагъана:

– Секин хьухъ, касдиз ван атайтла, къал къачуди.

Анжах суса вирибуруз ван къведайвал хьлагъна:

– Хвани адакай бизарди я. Къаридиз “ви таяр-туьшер фадлай а дуньядиз фенва, бес вун мус фида?” – лугъузвайди я ада.

Вичин папа ван алаз лагъай и гафар ван хьанатлани, касди кваз къунач.

– Куь чка дар ийизвани къариди? Вуч кланзава квез адавай? – хьел кваз жузуна тазиятда ацукьнавай Туьтуь халадин свас Салигъата.

– Бес дар ийизвачни? Вилин кланик гьамиша са къуьзуь къун хьайила хуш къведани ваз?

– Уьмуьр Аллагъди гузвайвал, Аллагъдини вахчузвайди я. Куьне къари чан алаз суруз ялзава хьи, – хьел кваз лагъана дишегълиди. Ахпа хьлагъна: – Пака ви эхир гьикл жедатла садазни чидач. Гунагъ кар мийир, Сефият!

– Квехъ галаз рекье физвачни къари? – жузуна Селми халади.

– Рекье тефир ихтияр авани адаз? Сив гуддаиди йе, рекье тефейла!

Кваллиз гьахьай Дуьгме халадиз и гафар ван хьанатлани, ада ван тахьай къасарна. Фена гьа вичин сусан, Сефитлан

къилив, халичадал ацукъна ам. Сефитла сивин харчивал хвена, пеле шуткъверар туна. Къариди и кар къатланач.

Фекъиди “Ясин” кълна куътягъайдалай къулухъ Дуьгме халадиз вич ацукънавай чкадилай къарагъиз клан хъайила, суса далудикай адак геляна. Са тлмил амай, ам чинихъди физ. Гуж-баладалди вич хвена къариди. Суса къур кар квалеле ацукънавай дишегълийрини къатлана. Къариди вичин сусахъ элкъвена килигайла адан вилерал нагъв алай. “Ваз завай вуч кланзава?” – лагъана жузазвай а гъамлу вилери.

Гьедетхана бубадин квалин къвалал вичиз къве гъвадин къакъан, члехи квалер эцигна аниз куъч хъайила, вучиз ятлани Дуьгме хала цуру квалей акъудначир. “Къуъзуъ паб я вун, гурарай акъахун, гурарай эвичлун четин жеда ваз”, – лагъана, диде цуру квалеле ялгъуздииз тунай. Къуншийри ихтилат авурвал, гъа члавалай къаридикай гъафтейралди хабар къадачир гъуълуъни папа. Дуьгме халадин бахтуни анал гъанвай хъи, вичин яшарив гекъигайла, ам пара виклгъ, кар алакьдай къари тир, садрани гъил-гъилел эцигна ацукъдачир. Ада ара датлана квалин къулухъ галай члехи багъдиз къуллугъдай. Хъуътлуън яргъи йикъар хтулрииз сун гуълуътар, бармакар, жандумар храз акъуддай.

И рикл тлардай къисадикай хабар авачирди бажагъат жедай Кцлара. Гъавиляй вирибуруз гзаф хъел авай Хъар Гьедетакайни Сефигъ Сефитлакай. Иллаки аялрииз абур аквадай вилер авачир.

Садра абурун квалин патавай алатдайла заз бегъем какванвай, клеклещдин куъмекдалди явашдиз къекъвезвай Дуьгме хала акунай.

– Гъикл я вун, чан ширинди, – лагъана вичин саягъда мезгъвел авунай заз къариди.

– Гъей, ви вилер пиди къунва тахъуй? Раклар вучиз агалзавач? – лагъана гъараяр ганай къвед лагъай гъвадин айвандай

Сефигь Сефитла вичин яран дидедиз. Дуьгме хала са гафни талана, кьулухь элкьвена, свар кумай раklar клеvirна, кьулуь-кьулуь камар кьачуз кьучедай гьуз фенай.

Ишел атана вучдатлани чизвачир заз. Чи магьледиз хтайла анал кьугьвазвай Мутни МагьитI акуна абурув агатнай зун.

– Ваз вуч хьанва, риклин кьил? – вичин саягьда зи гевилар кьаз алахьна МагьитI.

– А ваклан рушан тарс гана кланзава, – шерзум яз лагьана за.

– Гьи ваклан рушан? – МутIа жузуна.

– СефитIан ман... – хьел кваз жаваб гана за. Ахпа жуван вилералди акурбурукай ихтилатна.

– ГикI гуда кьван адан тарс? Ахьтин мурдар инсанриз са кьунини таьсирдайди туш, – пашмандаказ лагьана МагьитIа.

– Мурдардаз мурдардивди кичлерарда ман... – Садлагьана кьилиз атай фикирдикай жувазни хуш атана.

– Вуч мурдардив, КIампул? – МутIани МагьитIа хордалди жузуна.

– СефитIан кIвализ мурдар ахьайна кланда! – жуван фикир агакьарна за абурув.

– Гьинай жагьурда вуна мурдар? – МагьитIа кичлез-кичлез жузуна.

– Квез хабар авач, Кьележугьдин кьуд пад курамалар я. Ангье, икьван авайбур! – ИкI лагьана, за кьве гьил ахьайна, абуруз курамалрин яргивал гьикIван ятIа кьалурна. – Кьележугьда чаз сал ава, гьар гьяддин юкьуз чун салаз аяваллиз физва. И гьилера аниз фейила са чанта курамалар тагьайтIа, зун бубадин руш туш! – хьел кваз лагьана за.

– Курамалди класзавач эхир! – МагьитIа и гафар акI лагьана хьи, на лугьуди дуьньядал адан виридалайни чIехи мурад Сефигь СефитI гьуьлягьдин зегьер гана рекьин тир.

– Клас тавуртIани, а ваклан рушан рикI кIвачерик авудда хьи! – лагьана за.

Хвешила вучдатлани чизвачир аялриз.

– Вуна и кар кылиз акъудайтла, мад ви тай авач! – руьгь кутуна зак Мутла.

Гъамиша кланзни-такланз фидай зун дидедихъ галаз Къележугъда авай чи салаз. И гъилера аниз фидалди дидедин чан туьтуьниз клватлнай за.

– Чун Къележугъдиз мус фирвал я? – лугъуз герен-геренда адавай хабар къазвай.

– Хийир хъуй, мад акбулдиз вуч атанва ви? – лугъуз диде-ди мягътелвилелди завай жузазвай.

Къве йикъалай – гъяддин юкъуз эхирни Къележугъдиз рекъе гъатнай чун.

Дидедихъни члехи вах Саядахъ галаз санал нисиналди керкидив пахлайрин эчелар михънай за. Нисинихъ фу тлурдалай къулухъ дидени вах ял ягъин патал тутун тарцин хъендик акайнавай рухунал ярх хъанай. Зун лагъайтла, парчадин чанта къуна курамалрихъ гелкъвенанай. Инал-анал, хъипи накъвадал чпиз рагъ гузвай иер шуьтруь рангунин курамалар алай. Жуван аялвал и хуьре акъудай зазни къележугъви аялриз хъиз абурукай кичледачир. Гъвечли члавуз чун абурув акъван къугъвадай хъи!

Са геренда пуд курамал къуна чантада тунай за. Чанта гваз хтайла дидедини ваха пахлайриз яд гузвай. Рухунал абуру клватлнавай къацу гъажиклаяр алай. За гъажиклаяр курамалар авай чантадиз вегъена, адан сив хъсандиз клевирнай.

– Гъей, Клампул, бес я эведемиш хъайиди, пер къуна иниз ша! – Дидедин ван хъайила за жуван тадарак авуна куьтягнавай.

Нянихъ буба совхоздин къил ахъа машин гваз чун клвализ хутахиз атайла за гъасятда курамалар авай чанта кузовдиз

гадарнай, гуьгъуьналлаз жувни акъахнай. Ахпа вахазни диде-
диз машиндиз акъахиз куьмек ганай.

Чун Кцлариз агакъайла хурушум тир. Нехирдай хтай кал
динжарун патал цуриз гъахъай дидедин кьил какахъайла за
гъажиклаяр бушарна, чантадин сив клевирна, ам багда авай
векьин клунтунин кланик чуьнуьхарнай. Ахпа хвешила фена и
кардикай Мутлазни Магьитлаз хабар ганай. Чи планди кьил
къадалди ам сир хьиз хуьн къетнай чна.

Пакаган юкьуз чун пудни Хьар Гьедетан квалин вилик
квей гъвечи паркда абур вилив хуьз эгечнай. Гъуьлни паб
квалей акъатдай вахт чирна кланзавай. Мад яргни юкьуз
квалей ацукьдачир хьей, абур.

Ништа, шумуд сят аламукънайта чун инал. Ингъе эхирни
варар ахъа хъана, Сефигь Сефити гъиле чанта аваз квалей
экъечнай. Ам куьчедин эхирда авай туьквендиз гъахъайла
Мутлани Магьитла зак тади кутунай:

– Клампул, фада!

– Мут, белки вун фин? – кичелла жузунай за.

– Вун гъвечи я, гъаятдиз гъахъайла садазни аквадач. Зун
гъахайта, идакай вири Кцлари хабар къада, – лагъана чанта
зав вуганай Мутла.

Зун квачерик зурзун кваз варар ахъайна гъаятдиз гъахънай.
Рикли луьхь-луьхьиз гурарай акъахна, айвандал экъечнай.
Сефигь Сефити ксузвай квалин раklar ахъайна чантада авай
курамалар чилел вегъена, раklar клевирна, гурарай эвичнай
зун. Варар ахъайна къежел экъечлайла рекьин а пата акъвазна-
вай Мутни Магьити акунай заз. Рангар атланвай завай гафни
лугъуз жезмачир. Им акурла Мутла заз рикл-дуркун ганай:

– Кас хьухь, яда!

Са герендилай зи кичевал алатайла чун паркда авай члуру
шабалт тарцин патав экъечнавай жиклидин валарин кьулуьхь
Сефигь Сефити туьквендай хтун вилив хуьз ацукънай. Гьикл

ятлани рехъ хуьникай галатна аялрихъ галаз къугъваз кыл какахъай чи риклелай курамаларни, чи планни алатнай. Садлагъана як атлудай хътин гъарайдин ванци магъле квачел къарагъарнай. Сефигъ Сефитла акл гъарайзавай хьи, ван хъайбурук кичл акатзавай. Квачел алачиз гъенел, гъанайни куьчедал звернавай Сефитлан члехи тан пеш хъиз юзазвай. Адан ванцел къуншияр, гъаклни аялар кватл хъанвай. Абурухъ чунни галай.

– Ваз вуч хъанва, я паб? – къунши Сафура халади адавай хабар къунай.

– Зи квал мурдарри къунва! – цлугънай Сефитла.

Са герендилай Дуьгме халадин квалин раклар ахъа хъана, ам къецел экъечнай. Вичин сусаз рикл-дурклун гуз клан хъанай къаридиз.

– Белки ви вилерикай карагнатла? – хъуьтуьлдаказ жузун ада.

– Зи къилиз сер ягъанва лугъуз кланзавани ваз? Вач фена жуван са дерди ая! – И гафар лагъана ада далу элкъуьрна къаридихъ.

Са куьтлни тавуна гъаятдиз гъахънай Дуьгме хала. Са герендилай ам гъиле курамал аваз гъенел экъечнай:

– Им курамал я, ада инсандиз зиян гудач, – лагъана ам чилел гадарнай. Курамал кватл жез, ахъа жез, чи патавай шуткун хъана фенай. Сефигъ Сефитлан зурзун саклани алатзавачир. Сафура халади адав са стакан яд хъваз тунай.

– Гъедет хкведалди завай кваллиз гъахъиз жедач, – лагъана ам цлак агалтнай.

Чун хвешила гара авай, и хабар чи магъледин аялрив агакъарун патал тлимил амай чна лув гуз. Сефитлакай Дуьгме халадин са гъвечли хъайитлани къисас вахчуз хъана лугъуз бахтлу тир чун.

Муькуь юкьуз и ванер вири Кцлариз чканай. Гьа нянихъ дидеди заз акьван телегь-билегь авунай хьи!

– Вун Кележугъдиз физ вучиз кIвачин хьанвайтIа гила чир хьана заз, КIампул! Захъ яб акала, мад гьилера вуна ихьтин кар хьувуртIа, за ви яргъивални гьяркьуьвал сад ийида! Ви бубадиз чир хьайитIа, ада ви хам алажда. Бес я вуна зи чан туьтуьниз кIватIайди. Валай гьейри мад аялар авач ман! Вун жагъай за жуван кьилиз вуч чара ийин?

Ахпа ам шерзум хьанваз вич-вичикди рахана:

– Я вахар, дидеяр, им я гада хьана гада туш, я руш хьана руш. Са бала я Аллагъди заз ганвай. Ихьтин мусибат женни?

Анжах СефитIаз кьур гьадди чаз гайи леззетдив гекъи-гайла дидедин ахмурар вуч тир хьи!

Хизан туькIуьрна гзаф йисар хьанвайтIани, Гьедетазни СефитIаз аялар жезвачир. И кардани яран дидедик тахсир кутадай суса. “А малкамутди зи гьил-кIвач кIевириз тунвайди я”, – лугьуз ара датIана гьуьлуьз гьадакай шейтIанвалдай. Вичин таяр-туьшерихъ мехъерардай аялар авай, вич лагъайтIа, са бицкедик цигел тир Гьедет папан гафарин чIалахъ тир. ДақIан хьанвай адаз вичин диде. Виликан хьиз адав агатна ихтилатзамачир, гьал-агьвал кьазмачир кьаридивай. Дуьгме халади и кьайивилериз таб гуз, яргъи йикъарни йифер вичин кесиб кIвале текдиз акьудзавай. Ацукьдалди адан кIул хкатнавай.

Кьве шуьмягъ сад хьайила, кIерец арадай акьудда, лугьуда бубайри. СефитIанни Гьедетан сад-садал гзаф рикI алай: абур чеб-чпихъ галаз акьван гур тир хьи, хьракни санал фидай. Гьа и кар КцIара хкетдиз элкьвенай. “Хьар Гьедет” лакIабни гьавилай гилигнавай я касдихъ. СефитIа хьран кIвале фу чрадайла гьуьлуь папан кьвалал гьвечIи тIапунал ацукьна, хьрак сахар кутадай. Герен-герен абур винизиз, папахъ галаз ширин ихтилатдал илигдай. Хьрай

аватай сад лагъай члагай фу хипен нисидив иштагъдивди недай абуру. И къведан ихтилат, гзаф члавуз Дуьгме халади-кай жедай. Датлана къаридик синихар кутаз, ягъанатар ийиз фу чрадай абуру.

Хъран квалин цал Дуьгме халадин квалик гал-кланвайвиляй абурун гафар авайвал ван къведай къаридиз. Витни акъуд тийиз шехъдай Дуьгме хала: адан вилерай яру юргъар авахъдай. Некледи кана, тугъадиз уф гузвай къаридивай регъула са гаф къванни лугъуз жедачир. “Эллерикай айиб я,” лугъуз финдикъ акъуддачир ада. Къуншийри лагъайтла, къаридин язух члугваз сад-садаз лугъудай: “Дидеди велед руфуна хвена, веледди диде рухунал”.

Вичин пудкъанницлуд йис хъанвай къари рекъизвач лугъуз дердер авай хцизни сусаз. Вири мягътеларзавай са кар авай:, вучиз ятлани хцини суса къари текъенмаз Аллагъди чпиз велед гудач лугъузвай. Анжах вуч кар ятлани, начагъвилер агатзавачир къаридив, сагълам тир ам.

Инсанар Сефигъ Сефитлакай са акъван инжиклу тушир. Аллагъди акунар гана акъул таганвай, жегъилзамаз вичихъ “Сефигъ” лаклаб гилигнавай и дишегъли гъикъван хъайитлани масадан руш тир. Виридахъ хъел кутунвайди хциз хайи диде даклан хъун тир.

– Папан чандин клевида къван аквазвачни квез! – лугъуз гагъ-гагъ къуншийриз шел-хвалдай суса. Садра къванни яран дидедин твар къуна рахадачир ам.

– Рикл дар тахъайтла, дуьнья дар жеч. Аллагъди ганвай чан я, мус клан хъайитла, гъа члавузни вахчудайди я. Квез вуч кланзава Дуьгме халадивай? – къуншийри вирида сад хъиз къаридин пад къадай, адан язух члугвадай.

– Ада чун къуьзуь авуна хьи! – лугъуз вичин гъуьлуьн патав яран диде акъадна-астададай суса. Хъар Гъедета сивяй са гафни акъуддачир, папаз садрани телегъ-билегъ ийидачир.

– Са гъуд къван авай къари я, квез вуч кланзава адавай?
Месе гъатнавач хьи! – Инсанри чпин хъел чуьнуьхардачир. –
Жуван квалериз клан хкуддаибур жуван квалей акъатда, –
лугъуз и кар иливариз тежез гафардай абуру.

Хцини суса аявалзавач лугъуз къуншийрин рикI акъатдай
Дуьгме хала чпин квалериз илифариз кланз. Гагъ-гагъ къун-
шийриз адаз хуьрек ракъуриз клан жедай. “Чарадан къуьлуьн
фалай жуван чIатI хъсан я,” - лугъуз, къариди садан пайни
къабулдачир. Муькуь кьве хцини фад-фад дидедиз чпин
патав куьч хьун теклифдай, анжах къаридиз абуруз пар жез
кландачир. “Гъарадаз вичин муг чими я”, – лугъуз санизни
фидачир. Лугъуз тежедай хьтин такабур авай къаридихь.
Вичин хизан садрани маса гудачир: пер хаз кландачир хайи-
бурун. Гъа и карди кцIарвийрин виле амайдалайни хкажна-
вай Дуьгме хала.

Ялгъуз квалериз шумуд йисар рекъе туна къариди. Садра
къванни начагъ хъанач ам. Садни вичикай инжиклу авунач.
Ажалди рак гатайла, къуш хъиз къена ам. Хъар Гъедетазни
Сефигъ СефитIаз хвешизвай лугъуда инсанри. Ингъе къари-
дин яхцIуарар акъатай юкъуз СефитI месе гъатна. Къад йисуз
Хъар Гъедета вичин начагъ папаз аявална. Цавараллай
Аллагъдиз хъсандиз чизвайди я, низ гъихьтин жаза гана
кланзавайди ятIа, – лугъуз ихтилатдай инсанри.

13. ПЕПЕ

Ко ве юкI алай хьтин кьакьан буйдин, гьяркьуь кьуь-нерин, чIулав чIарарин и жегьил заз и кIвале са шумудра акунай. Халисан пагьливандин ухшарар авай Жаруллагьахь. Ам кьекьведайла, чIехи са кьвал юзазвай хьиз жедай заз. Адан ванни гьа вичин акунрив кьадай хьтин яцIуди тир. Гзаф заландиз, ванер кьунвайди хьиз рахадай ам. Са гаф лагьана кьилиз акьуддалди чан туьтуьниз кIватIдай.

Ам вичелай рази жегьил тирди гьасятда кьатIуз жедай. Таяриз-туьшериз винелайгьуз, саймазвилелди килигдай, абурухь галаз кваз такьадай жуьреда рахадай, гьавилай са акьван хуш авачир адакай кIцIарвийриз. Са министрдин хата-сузвал хуьзвай и шумал кIалубдин жегьилди. Вичин хузайинди вацIун кьере эцигнавай пачагьдин кIвалер хьтин дараматдал кьил чIугун патал фад-фад кьведай иниз.

Гьар иниз атайла хузайиндин кьуншидал яшамиш жезвай, чIехи жендек авай Умахан халудивни адан гьвечIи буйдин, яхун папав – Зуьруьят халадив агатдай ам. Фад-фад абурун кIвализ илифдай, чай хьвана ихтилатдал илигдай. А чIавуз КIцIара Умахан халуни Зуьруьят хала тийижир кас бажагьат авай. Умахан халу хьсан гьуьрчехьан хьиз виринриз сейли тир. Гьуьрчен береда, иллаки зулунни хьуьтIуьн варцара ам кIвалера жагьидачир. Тамара, чуьллера кьекьвена жейран тир, чуьлдин яц тир, кьуьр тир ягьана вичин хизан хуьдай ада. Умахан халудин суракьдал инай-анай тIвар-ван авай

инсанар къведай, адахъ галаз санал гъуърчез фидай. Лугъуз тежедай хътин секин инсан тир Умахан халу. Тебиатдал гзафни-гзаф рикI алай, шаирдин рикI авай ада уьмуърда са касдин хатурдихъни хкIурайди тушир.

Зуьруьят хала лагъайтIа, адан акси я. Цай-ялав тир и дишегълидин рахунарни, крарни вири векъибур тир. Са бязи-буру хъиз рикIе са затI аваз, мецел маса затI гъидачир. Гаф атай чкадал, чинал лугъудай. Я вичи таб рахадачир, я масадан тапарар эхдачир. Гъавиляй вил ягъидай вирида адакай. Юкъван мектеб акъалтIарна кIвалеле ацукъна кайванивал ийизвайтIани, гзаф чирвилер авай Зуьруьят халадихъ.

Экуьн яралай къуланфералди кIвачел алай и дишегълидиз къуншийрин арада чIехи гъуърмет гъанвай крарикай сад ам тир хъи, датIана гъиле ктаб, газет жедай адан. Вичи кIелайбуру магълединбурузни ахъайдай. Мугъман авачир са югъни жедачир и хизандихъ. Инай-анай гзаф инсанар къведай и кIвализ, вирини хъсандиз къабулдай, суфра гъамиша ахъа яз жедай абурун. Садра и кIвализ илифайбуру уьмуър тирвал ина тIуър фу рикIелай ракъурдачир. Иллаки Зуьруьят халадин ихтилатри ялдай парабур. Адан ихтилатрин кIвенкIни, гуьгъни лезгияр жедай.

Чида къван къиса вуч тир адаз! На лугъуди, виш йисан, дуьньяяр акунвай къари тир ам. Мецел звер алаз акI ихтилатдай хъи, тух жедачир адакай. Чи магъледин чIехибурузни, гъвечибурузни хатур пара кIандай Зуьруьят халадин. Авайвал лагъайтIа, хайи халкъдал, адан чIалал, адетрал, ацукъун-къарагъунал дамахун вуч лагъай чIал ятIа, чаз сифтени-сифте гъадавай чир хъанай. Са бязи алимрилайни хъсандиз чидай адаз чи тарихар. Гъа и карди кIарвийрин арада адан гъуърмет амайдалайни артухарнавай. Гъвечи,

яхун Зуьруьят халади ихтилатдал илигайла адан хура сада-
вайни акъвазиз жедачир.

Зуьруьят халадизни Умахан халудиз Зибейдани
Зейдуллагъ тварар алай са рушни са гада авай. Вири
кцларвийрал хьиз абурални лаклабар алай. Зибетни Здук
лугъуз эвердай и аялриз. Чи таяр-туьшер тир абур къени
аялар тир: виридахъ галаз рекъе фидай, цуру крарихъ ял
тийидай, гьей лагъайла гъай лугъудай.

Садра чи магъледин аялар Здукриниз – ханвай кларасар
харадиз кватлун патал адаз куьмек гуз фенвай. А береда
аялри гъа ик, нубатдалди къуншийриз четин квалахра куь-
мек гудай. А юкъуз чна кларасар кватлна куьтягъайла
Зуьруьят халади хъьрез-хъьрез лагъанай:

– Умахан Набранда авай вичин дустарин къилив фенвайди
тир. Тур вегъенвай абуру гъуьлуьз. Умаханан туруниз и гъи-
лера са шумуд къизилдин балугъ аватнавай. Къизил балугъ
тек недайди туш, куь пайни тунва за.

Чун хвешила адан гуьгъуьнаваз цлун квализ гъахънай. Ина
члехи къажгъандин къене чан алай са къизилдин балугъ авай.
Са азим чавуз адав къугъвайдалай къулухъ Зуьруьят халади
чаз – аялриз къилди суфра ахъайнай. Квалахнавай “фялей-
риз” чан-рик авун адан адет тир. И гъилера чи суфра
пачагъриз лайихлуди тир – чранвай къизилдин балугъ эциг-
навай Зуьруьят халади чи вилик. И заха дишегълиди
члехибуруз хьиз къуллугъзавай чаз. Балугъ акъван хъсандиз
чранвай хьи, чна туплариз мез гуз лезетдив незвай.

Са герендила магъледин аялар хъфена. Зун Здуклахъ
галаз абурун квалеле амукъна. Умахан халу куьчедай квализ
цлийиз хтанвай хьи, Жаруллагъ вич хътин къакъан буйдин,
гъяркъуь къуьнерин, члехи жендекдин къве гадани галаз къе-
нез гъахъна.

– Зуьруьят баха, Умахан даха, ибур зи дустар я: Мардахайни Алексей. Чун исятда пудни санал шегьердиз хьфирвал я, амма аватла чай хьвадай чна, – лагьана Жаруллагьа.

– Вув, аватла вуч лагьай члал я, исятда чайни гуда за квез, фуни, чан жуванди, – лагьана дишегьлиди вичин саягьда. Са геренда абурун вилик суфра ахьайна, чай, фу гьана. Чаз гайи кьизилдин балугьдикай мугьманрин виликни эцигна. Жегьилри фу тлуьна куьтягьайдалай кьулухь Зуьруьят хала жузун-качузуник эгечлна:

– Жаруллагь, чан хва, вуна мехьерар вучиз ийизвач?

Жаруллагьа вичин яцлу ванцелди лагьана:

– Са ферлу руш ава кьван?

Ихьтин жаваб ван кьведайди акьулдиз кьведачир жеди Зуьруьят халадин. Ада екля хьанваз лагьана:

– Акл вучиз лугьузва вуна? Иер, акьуллу лезги рушар тлимил авани?

Гадади и гьилера кваз такьадай саягьда килигна дишегьлидиз:

– Лезги руш? Са гьам тир кимиди. Вуж кландатлани хьурай, анжах лезги тахьурай.

И гафар ван хьайила квалин са пипле кьугьвазвай Здуклани за мягьтелвилелди и лезги гададиз килигна. Сифте адан гафар зарафатдай кьуна чна. Зуьруьят халадини сифте адан гафар япалайнач. Ништа, белки гьавурда акьунач жеди ам гададин. Гьа вичин саягьда сивик хьвер галаз ихтилатдиз давамна:

– Жуван дидедиз лагь, са хьсан лезги руш жагьуррай ваз. Тахьайтла яшар алатда, мад са рушани вун агуддач.

Гадади атлугьай жуьреда жаваб гана:

– Дидеди жагъурнавай ман са лезги руш! Я дамахар ийиз чидачир, я рахаз. Бегъембур туш чи рушар. Усалбур я. За вучайтлани лезги руш къачудач! Гъим кландатлани хъурай, лезги тахъурай!

Зунни ЗдукI чина силле акъурбур хъиз къах хъанвай. ЧIалахъ жезвачир чун ван хъайибурун. Садлагъана Зуъруъят хала къудгъунна ацукънавай чкадилай къарагъна. Адан хцIи ван кIвализ чкIана:

– Къарагъ кIвачел!

Жаруллагъан рангар атлана. Ихътин кар жедайди акъулдиз къведачир ада вичи-вич квадратна: вичи гъихътин гъалатIдиз рехъ ганатIа гъелени бегъемдиз къатланвачир хътин тир ада.

Зуъруъят халадин ван и гъилера лап векъиз акъатна:

– Зун нив я?

Жаруллагъ кланз-такланз кIвачел къарагъна. Дишегълиди вичин дегиш хъанвай ванцелди цIугъна:

– Зав гице жуван тапанчи!

Дишегълиди и гафар акI лагъана хъи, Жаруллагъа командирдин эмир къилиз акъуддай аскерди хъиз гъасятда вичин тапанчи адав вугана. Ахпа къил агъузана дишегълидин вилик акъвазна. Зурба жендекдин Жаруллагъ и гъвечIи дишегълидин вилик зурзас акурла ина гъалар хъсан туширди къатлана чна.

Зуъруъята тапанчи жегъилдал туькIуърна гъарайна:

– Исятда ви пемпе цавуз акъудда за!

Гада цал хъиз лацу хъанвай. Адан дустарин рангарни атланвай. Умахан халуни, чунни вучдатIа тийижиз амай. Вичяй хехинив са гаф акъатдай Умахан халу эхирни чIалал атана:

– Ваз вуч хъанва, я руш? Чи къил баладик кутаз кланзава-ни ваз?

– Гуьлле гуда за адаз, чи арада са алчах тӀимил хьурай, – сакӀани элекъзавачир Зуьруьят хала, ам хьиле кузвай. – Вуна лезгидин кӀвале лезгидиз экьуьгьда ман! Ваз жуван дустарикай хьайитӀани регьуь хьаначни? Абур гьич чпин халкъдикай икӀ хай рахадани?

Эхирни зурзазвай ванцелди минетна Жаруллагьа:

– Зуьруьят баха, са гьалатӀ авуна за, мад туба хьурай. Вахце зав тапанчи.

Зуьруьят халади тапанчи гададилай алуднавачир.

– Вахь акьул авайтӀа, на тапанчи зав вугудайни?

Дишегьлидин и гафар рикӀяй тӀвек акьуддайбур тир. Эхирни Жаруллагь Зуьруьят халадин вилик мет ягьана. Пагьливан хьтин гада и гьвечи, яхун дишегьлидин патав акьван ажуз аквазвай хь! Дишегьлидивай и кар эхиз хьанач. Хуш атанач адаз и чӀехи жендекдин жегьил пиле хьуникай. И гьилера адан ванцӀи кӀвал юзурна:

– Къарагь кӀвачел яда, итим тушни вун?

Жаруллагь гьасятда кӀвачел къарагьна. Зарзалаг хьиз зурзазвай адахь язух къведай хьтин гьал авай: пагьливандин суй авайтӀани, пепедиз ухшар тир ам. Гьвечи, аскан, яхун Зуьруьят хала лагьайтӀа, на лугьуди, чӀехи са дагь тир, халисан дагь. Галатна и дагь. Ада тапанчи гададив вахкана лагьана:

– Квахь инлай! Мад садрани зи вилериз тахкурай вун!

Пепеди чилел аватай тапанчи къахчуна дустарни галаз къецел цӀвехна. Абурун гуьгьуьнналлаз ракӀар гьалч хьайила Зуьруьят халади Умахан халудиз килигна, дериндай агь чӀугуна лагьана:

– Ихьтин алчахар дуьньядиз ни гьизвайди я?

14. БИСЕН КЪАРИДИН КЪАЗАР

Вини магъледа, МутГрин къуншидал Бисен лугъу-дай са къари яшамиш жезвай. Касни авачир и къудкъад яшарин къакъан, яхун, гъилер далудал туна тимтик къекъведай папан виклегвал акурбур мягътел жедай. Шегъердин и къиляй фена а къиляй хкатдай, галатун тийижир и къари адан къазари вири Кцариз сейли авунвай. Адет яз масабуру вад-ругуд, вини къил цуд къаз хвейила Бисен къаридин гъенел къанницуд, яхцур къаз жедай. Вични муькуьбурун къазарилай тафаватлу яз Бисен къаридинбур иеси авачирбур хъиз датлана куьчейра къекъведай. Жергейра аваз, къвалар илисиз-илисиз и магъледай а магъледиз, и куьчедай а куьчедиз фидай и члехи лужуни гъар юкъуз интернатдай чи магъледа къван яргъи рехъ къетдаидай. Къагъдин ванер акъалтна, куьчебанар хъиз рекъер-хуьлер квачик кутаз, инсанар чандивай ийидай абуру.

И къазар акъван чин алайбур тир хъи, гагъ-гагъ луварар сад-садал гъалчиз, чпиз хуш татай инсанрал вегъедай. Иллаки цицибар ахъайна, абур къвалал алаз къекъведайла къазарин вягътедай садавайни физ жедачир. Акъван къастунал клеви гъайванар тир хъи, гъич чарадан цицибарни куьчейрихъ гатунардачир, лап гъалдай фидалди абурал элуькъдай. Аялри и къазарал зарафатдалди “МутГан къазар” твар тунвай.

Гъа икI, Бисен къаридин къазари шумудни са магъледин инсанрин къен канвай. Чаз, аялриз лагъайтIа, абуру инадзавай. Къазарин гъиляй чуьнуьх жедай тIвек жагъизвачир чаз. Чи рикI алай, датIана къугъвадай КъенчIеб пеле и къазари, на лугъуди, лабар вегъенвай. ВучайтIани чукуриз жедачир абур чавай. Шумудни са магъле кIвачелай авуна иниз къведай, ина чахъ галаз санал ял ягъидай къазари.

А береда жегъил-къуьзуь талана кIцIарви дишегълийри гъар экуьнахъ къалан кулунив чпин варарилай къецел пад шткана михъдай. Садбуру лагъайтIа, яргъи шлангар къуна магъле цив чуьхуьдай. КъепIиналлай аялди цIугъайтIани, къулал алай нек алахъайтIани, и михъвилер тавуна акъваздачир дишегълияр. Куьче шткана, гъен рестеда турдалай къулухъ кIвалин крар ийиз эгечIдай абур. Гъа ихътин галайвилери КIцIар михъи шегъер хъиз вириниз сейли авунвай.

И къайда чи кIвализни хас тир. Ингъе интернатдинни КъенчIеб пелен арада авай магълейра шумуд йис тир и къайда чIур жез. Ам чIурзавайдини Бисен къаридин къазар тир. Гъар экуьнахъ вирида цIийиз шткана чуьхвенвай магълеяр и къазарин лужуни са легъзеда къацIурна хъфидай. Куьчейрилай тIекъерин ни алахъна фейила хъел акатдай инсанрик. Чан туьтуьниз атанвай абурун. Иллаки зи диде чандивай авунвай къазари. Гъар юкъуз гъенелай дидедин шерзум хъанвай ван галукъдай чи япарихъ. Ада кузни-хъукъваз къазариз сеперардай:

– Я тIарун акатай тIекъеца, яллагъ куь ял атIурай, яллагъ куь кIвачер хурай, яллагъ куь туьд къурай хъи, мад къакъра ягъиз тежедайвал.

Гьар гьилера къазарин къагъдин ванцел къецел экъечайла, квалин вилик пад тлекъери къунваз акурла дидедин язух члугвадай чна. Ингье вири магьледиз чклдай тлекъерин ни.

Бисен къаридин къазарикай чан туьтуьниз кватл хьанвайбур акъван тир хьи! Шумудни са магьлевийриз бегъем тлагъ гузвай абуру. Са къиликай вири квалерин вилик физ, анал гьалтай векъ-мекъ нез, тлекъ авуна, чпин рехъ давамардай къазари. Са гафуналди, вири бизар авунвай и явакъанри. Гьакл ятлани, садавайни Бисен къаридиз са гафни лугъуз жедачир. Вил ягдадай кцларвийри адакай. Гъуьл дяведа гьелек хъайи, вич дяведай къиле кклал аваз хтай и папан хатурдихъ хуклурдай ихтияр садазни авачир.

Ватандин чилер душманрикай хвейи адан са гаф къвед ийиз жедайни? Анжах вирида рикле сеперардай адаз: “Я чан къейи къари, вуна икъван къазарикай вуч-завайди я? Вавай абур михъна куьтягъ жезвайди яни? Хъуьтлуьз къвед-пуд къаз туклуна неда лугъуз йис акъатдалди вуна чаз инаддани? Яллагъ къазар къена вун гьакл амукърай!”

Садра гьикл ятлани вилералди чаз алапатдин са кар ачунай. Бисенан къазари Мутлрин квалин вилик лабар вегъенвай. Абур ачуна хъел акатай, агъадикай хквезвай Мутлан буба Имирали халуди чилелай къван къачуна къазарал гьалчнай. Ингье къазари ам кваз къуначир. Къушар чкадилай юза тежез акурла касди галтугнай абурухъ. Гьа и кар багъна хъанай къазариз. Абуру къав ацалтна Имирали халудал акл вегъенай хьи, ам чамарда гьатнай. Къазари къакъан буйдин, гьяркъуь къуьнерин, яцлу спелар авай и яшлу касдин гуьгъуьна акл чукурнай

хъи, касди са гуж-баладалди абурукай чан куътягънай. И вакъиадилай къулухъ Имиралди халу Бисенан къазар акурла са километр яргъалай фидай.

Гагъ-гагъ Мутлак эцяйдай чна:

– И ви къуншийрал алай чин вуч я! Пажар хъиз, гъина ахъа раклар акуртла, гъаниз гъахъда хъи, сиягъар!

Мутл хъуьредай. Маса вуч алакьдай хъи, адалай. Чпин клуф сух тавур са тлеквенни тадачир а хайратдиз фейибуру. Квалин иесийри хабар къадалди кеф-кефина жедай абур, гъиниз фейитлани чпин ни галай гелер тадай. Зулун марфарди, хъуьтлуьн живери абурун тлекъерикай чи чан куътягъдай, анжах гатфарни гад виридан вилерай хкидай къазари. Тлекъерин ни члугдалди чандивай хъанвай чун.

Гъар къве къалай сад къуншияр клватл хъана Бисен къаридин къилив фидай:

– Я Бисен хала, жуван къазар жуван гъенел хуьх ман...

Бисен къариди кларарал вегъидай абурун гафар:

– Куьк хкатайбуруз за гъикъван лугъузва, варарай къежел экъечлмир, яб гузва къван?

Къариди чпикай ягъанатиз акурла къуншийрик хъел акатдай:

– Ваз Аллагъди инсаф гурай, я Бисен хала, чи магълейрилай ви къазарин тлекъерин ни алахъна физва эхир.

Къариди вичин чларни юзурдачир:

– Я вахар-дидеяр, бес за вучин, тумариз клумп ягъадани фагъиррин?

Сивик хъвер акатай къуншийри чара атлана, эхирни адаз минетдай:

– Риклиз къейи Бисен хала, ваз дад хъуй, аявал ая тлун жуван къазариз!

Къари хъуредай:

– За гьикI аявалин, Аллагьди абур гъа и саягда халкънава эхир. Инай тIуърди анай акъатзава.

Къуншияр лугъудай гаф жагъун тавуна пашмандаказ къулухъ элкъведай.

Гъикъван вахтар тир за Бисен къаридин къазариз тарс гуникай фикир ийиз. Абурулай жуван хъел аладардай макъамдихъ гелкъвезвай зун. Ингъе къазар захъ галаз чуьнуьх-муьнуьх къугъвазвай, сакIани зи гъиле гъатзавачир абур. Гъар къвед-пуд сятдилаи чи кIвалин вилик пад цийи тIекъеривди ацIанваз акваз цIай акатзавай захъ.

Садра зун куьче цийиз цив чуьхвена гъаятдиз гъахънавай хъи, садлагъана къецелай къазарин таниш ванер галукъна зи япарихъ. Хъел кваз “Аку за куь дуван гьикI ийидатIа! Аку за куь чан гьикI къачудатIа!”- лагъана къецел экъечIайла заз алааматдин кар акуна: за цийиз чуьхвенвай шуьше хътин михъи чил тIекъерив къацIурнавай. Заз жуван къиляй гум акъатай хъиз хъана. Са шумуд кам анихъ къацу векъерал ацукънавай къацар акурла иви ргана зи:

– Гъатна куьн зи гъиле, хайратдиз фейибур! Гъегена, бугъма акъатайбур! Аку за куь кIвачер гьикI хадатIа! Аку куьне тIуърбур гьикI куь вилерай хкидатIа!

ИкI лугъуз, чилелай къванер къачуз абурал гъалчзавай за. Анжах къванер гъич тIветIрейни къазвачир къазари. Абур къазарин къалин туьквера акъаз гъасятда чилел аватзавай. Им акваз амайдалайни хъел акатзавай захъ. Къвердавай чIехи къванер жагъуриз, зарбдив гъалчзавай за, анжах мадни вежина къазвачир къазари. Гъа и карди цIай кутазвай захъ. Эхирни за дугурай гъуд

къван авай са къванци тарна са къазраз. Ван алаз къагъна, са къвалак ярх хъана ам.

Къаз къенваз акуна зурзун акатна захъ. Кичлела вучдатла чизмачир заз. Бисен къаридин къаз рекъинин эхир гъихътинди жедатла хъсандиз къатлузвай за. Папаз хабар хъун кумазни чи гъенел силисчияр къведаиди, къариди зун къаз тадаиди вилерикай карагзавай зи.

Са къаз вичихъ гъерекат кумачиз чилел ярх хъана акун бес хъана мукъуьбуруз. Садлагъана ина ахътин ванер гъатна хьи, тупларив япар клевириз мажбур хъана зун. Чилеллайди юкъва туна, луварар гъалчиз-гъалчиз, амай къазар адалай ак! элкъвезвай хьи! Хордалди къагъзавай абуру: къейиди юкъвал туна лугъунарзавай инсанриз ухшар тир къазар.

Икъван гагъди заз такур хътин са алапатдин кар тир им. Луварар гъалчиз, къагъиз чандик кич! кутазвай абуру, ингъе къенвайдал чан хквезвачир.

Рикле лугъуз тежедай хътин са заланвал гъатнавай зи. Чан алай са къаз къена лугъуз жуваз жувакай хъел къвезвай. Чанда кичлевал гъатна квализ чукурнай зун. Рикли лухълухъдив ягъизвай зи.

– Я бала, ваз вуч хъанва, ви рангар вучиз атанва? – лагъана диде зав агатнай. Анжах адан ахмуррикай кичлела жува авур кар хиве къуначир за.

– Са затни хъанвач, – лагъана диде секинарнай за. “Бисен къаридиз чир хъайитла, ада зи хам алажда”, – лугъуз фикирзавай за. Къаридиз хабар жедалди къенвай къаз са шешелда туна хъуртал гадарун герек тир. Бес пехьи хъанвай къазарин виликай ам гъик! къахчудай?

Са герендилаи эхиз тахъана къецел экъечнай зун. Къазар чпин клуфар яргъи авуна зи винел къвез акурла

гъаятдиз гъахъ хъувуна раклар клевирнай за. Гила варарин кьулухъай хуъзвай за абур.

Садлагъана зай гъарай акъатна. Хвешила вучдатлани чизвачир заз: кьенвай къазрал чан хтанвай. Са тлимил къван къецівал ийизвайтлани, саламат тир ам. Ам къарагънаваз акурла муькуь къазарни секин хъана. Гила абур гаф-члал сад авунвайда хъиз дуъз чи ракларин вилик векъ незвай. Мад захъ къазар чукурдай фикир амачир. “Гъикъван клантлани неъ, къаціура, за квехъ къа хъийидач!” – лугъуз жув-жував рахазвай зун. Абуруни зун кваз такъуна чпин кар къилиз акъудзавай. Са герендила абур жергеда аваз хъфена: къван акъур къазра къецівал хъийизмачир.

Сентябрдин эхирра Бисен къаридин къазарин къилел аламатдин са кар атанай. Садра Мутлрин гъаятдиз гъахъай къазариз ана девран хъанай. “Изабелла” сортунин уъзуьмар авахънавай гъаятда къазариз Мутлан члехи буба Сейди халуди чехир къун патал миже хкудна пучалар вегъенвай члехи къажгъан гъатнай.

Са къадар вахтундилай къецівал экъечлал Гъарифат бадедин цлугъдин ванци магъле клвачел къарагъарнай:

– Вув, гуж хъана заз! Им вуч кар я зи къилел атайди? Бисен, я Бисен, иниз ша, зи клвалин юкъ аватна.

Адан ванцівал даклардай къил акъудай Бисен къариди жузунай:

– Вуч хъанва, я Гъарифат?

– Фад чи гъаятдиз ша! Ина авай йикъ аку!

Вичин къазар инал-анал кьенваз акур Бисен къаридиз гъенеллай миже хкуднавай пучалар акурла абур чехирдикай зегъерламиш хъанвайди хъиз хъана.

– Квевай къажгъандал къил эцигиз жедачир ман? – ахмурарна къуншидиз. Хъел акатай Гъарифат бадедивай эхиз хъанач:

– Мад и гъилера залай гъил къачу, ви къазар къе чи кІвализ илифдайди къатІанач за.

Бисен къариди адан гафар кваз къунач:

– Вахъ галаз зи ихтилат ахпагъаз амукърай, – лагъана къазар усунилай вичин гъаятдиз гадарна. Къазар мурдар тахъанмаз абурун туьк миxъна, къазар ужудай хъайитІани маса гуда лагъана фикирна жеди къариди.

Ада цІуд къаз алажна куьтягъайла кварцяй ичІирзавай хътин гужлу марф къваз эгечІна. Алай-алайдал туна кІвализ гъахъай къаридиз са стакан чай хъвана, кІвалах куьтягъиз кІан хъана.

Са герендилай куьчедай къвезвай гурлу ванер япарихъ галукъайла ам варарихъ экъечІна. Къецел гзаф къуншияр кІватІ хъанвай. ГъвечІи-чІехи вири ван алаз хъуьрезвай. Къетне Бисен къариди къенвайди хъиз хъана са къиликай алажай къецІил къазар куьчедин юкъвал марфадин кІаник къагъ алахъиз, зурзаз акъвазнавай. Вилерилай накъвар алахъиз хъуьрезвай инсанриз килигиз, къазари тІекъзавай. Чехирди пиянарнавай абур чпел хтанвай хътин тир.

И чІавуз ванцел къецел экъечІай МутІ зунни МагъитІ акуна чи къилив атанай. Ада мягътелвилелди гагъ чаз, гагъни зурзазвай къецІил къазариз килигзавай.

– Ви къуншияр пиян хъанва гъа! - лагъанай МагъитІа. Адан гафарал вири хъуьренай.

15. ЗДУКІАН ГЪАД

Дхирни атана агакьнай зун Здукі авай чкадиз. Хъиляй плузарар жакьваз, кьуд уьлкведилай ван алахьдайвал гьарайнай за:

– Аку садра за ви пемпе гьикі цавуз акъуддатла!

Анжах Зейдуллагъ дуньядикай хабарсуздаказ вичин кефина авай. Зун гьич тветрејни кьазвачир ада. Идакай амайда-лайни хъел акатзавай захъ.

– Аку, за тар атлузва гьа!!! Ван кьвезвани ваз, Здукі? Ахпа хабарнач лугьумир.

“Кьенчлеб пелен” вини кыле, тамуз фидай рекьин кьерехда авай кьуъзуь пинидин тарцин куклушдиз акъахнавай Зейдуллагъаз гьеле вичин кьилел вуч кьведатла чизвачир. Зи кьастуникай, за вичиз кьадай гьаддикай хабарсуз тир ада “Загъадурзагъа” манидал илигнавай. Гагъ-гагъ манидиз ара гуз, рагъ акьуна мижеда гьатнавай, алучаяр кьван члехи, члупчулав пинияр атлуз, сивив ваниз таз, лезетдив незвай ада. Заз буьжуйтар ийиз, зи сивяй яд авадариз кланзавай гададиз. Арада пинийрин цилер виняй гьуз зал вегьиз, зун кьапарай акъудиз алахъзавай.

– Здукі, зи гафарихъ хъсандиз яб акала, аку, за тар атлузва, вун анай аватна кьейитла, мад завай аквамир!

Тарцел кьацзавай мишердин ван атайла гададин кефияр члур хъана, вич акъахнавай хилелай заз килигнай ада. Кьакьан, шуьклуб тар гару галтадунивай кичлехъандин рикі аватзавай.

Адахъ мадни пара кичІ кутун патал тарцин пунал са кьулунин кІус эцигна ам атІуз эгечІнай зун. Мишердин ван къати хьунивай ЗдукІа ван кьуд уълкведлай алахъдайвал цІугъзавай. Адан гъарай-вургъайди зун амайдалайни шанкъуна твазвай. ЗдукІа гъараюнивай за мишердив генани фад-фад атІузвай кьул.

– КІампІул, ви кьил чІур хъанва тахъуй? – цІугъзавай гадади.
Анжах за адан гафар кваз къазвачир.

– Валлагъ, сумаллагъ, ви кьилиз сер ягъанвай хъгинди я. – ЗдукІаз бегъем киче хъанвайди аквазвай. Ингъе вичин ван цел иниз садни текъведайдан гъавурда акьур гадади эхирни гьулягъдин мез акъуднавай:

– КІампІул, чан КІампІул, вуч жеда, мийир ман и кар.

За ван тахъай къасарзавай. Са кІвач тарцин танда акІурна, муькуь кІвачин мет чилиз ягъана мишер фад-фад гуьцІзавай кьулунивай.

– Вуч жеда, атІумир ман тар! Гъайиф тушни адан? – минетзавай гадади.

– Тарни кьий, вунни! – чанди цІай кьунвай за хъел кваз жаваб ганай.

– Зун инай хъфин, аку садра Абдулрза халудиз гьикІ хабар гудатІа и ви крар, – шел ктканваз лагъанай ЗдукІа.

– Зи бубади вун хътин пепейрихъ яб акалзавайди яни? – жаваб ганай за.

Гъарайдалди ванер кьунвай ЗдукІ вучдатІани тийижиз амай. Тар атІайла адахъ галаз санал вични чилел гьалч жедайди, гъил-кІвач хадайди байихнавайвилай ял кьунвай адан.

– Ви кьил чІур хъанвай хъгинди я гъа! Рекъиз кІанзавани ваз зун? – цІугъзавай гадади.

– Гъаан... Гила яваш-яваш ви кьилиз акьул хквезвай хъгинди я! – Гъил мишердилай алудна кичІевилай хъипи цел

хъиз хъанвай, меци гаф къазмачир Здуклаз килигна, жувалай рази гьалда айгьамдив хъуьренай зун.

– Ваз завай вуч кланзава эхир? – бегьем шерзум хъанваз жузунай гадади.

– Вун кьейи са йикь кланзава! – цлугънай за. – Ваз чизвач ман заз вавай вуч кланзава тла?

Хаз легълегъдал алай къуру хилел акъвазна зарзалаг хъиз зурзазвай Здукла зун къапарай акъудзавай. Хел хана ам аватай тла, зи гъайни-вай жедайди къатлана, жузунай за адавай:

– Вахкудани вуна зи пулар?

– Вуч пулар? Заз пуларикай хабар авани?

– Сикрен амалар ийимир, ви техуь патазни чизва вуч пулар я тла, – гъарайнай за.

Чара атлай Здукл эхирни рази хъанай:

– Вахкуда за ви пулар, залай гъил къачу!

– Мус вахкуда?

– Исятда.

– Вуна зун алцурзава гъа, сиягъ, члалахъ туш зун ви гафарин! Аку, захъ хъел кутамир, тахъай тла туьд акъудда за ви!

– Гаф гузва за ваз! – пашмандиз, бамиш хъанвай ванцелди лагъанай ада.

– Вуч гаф, я кьейи хва? – къапарай акъатнай зун.

– Касдин гаф! – Здукла эрчи гъил хурал эцигна гъарайнай. Ахпани вичин чандикай кичлела минетнай: – Гадра тлун а гъиле авай мишер!

За мишер гадарнай. Идалай члехи кьин авай къван? “Касди” – цликъвед йисан Зейдуллагъа пинид тарай чилел хкадарнай. Ахпа вичин шалвардин жибиндай са капаш цурун пулар акъудна чилел вегъенай. За хвешила абур чилелай клватл хъувунай: абурун къадар цлуругуд тир. Пулар вири чкадал алаз акурла абур жуван жибинда тунай.

– Вуна акъван пуларикай вучзава? – шерзум яз жузунай Здукла. – Ша пайин ман чна! Ваз абур захъ галаз санал сурарал фейила жагъаначирни? – гъил къачуначир ада залай.

– Вучиз табзава вуна? Кичлела сурарин варарай къенез гъахъзавачирди вуч фад риклелай алудна вуна? За жуваз жагъанвай девлет масадахъ галаз вучиз пайна кланзавайди я къван?

Эхирни Здукл хъелна хъфенай. Ам хъфейдалай къулухъ зун хвешила пинидин тарцин хъендик ацукъна, жуван къилди дуъньядив эгечнай. Вил илисна винел ракъинин лишан алай и цуру пулариз тухдалди килигнай за. Абурув къугъваз, ништа, шумудра гъисабнайта алатай девирри чулаварнавай, винел алай хъинар са гуж-баладалди чир жезвай цурун пулар.

Амарат жагъанвайди хъиз хвешила вучдатлани чизвачир заз. Къве югъ инлай вилик Кцларин кефер пата, къакъан къваларин ценерив гвай клалалдин “Алпан сурар” лугъудай чкадай, чклай са сурун къиликай жагъанай заз и пулар. Са пад ханвай хъенчлин къапунай, накъвар какахънаваз хкатай цурун пуларин винел алай ракъинин лишан акурла пагъ атланай зи. Са герен къугъвана, ахпа вучин, гъиклин лугъуз хъанай зун. Вучиз ятлани я къвализ хутахиз кланзавачир заз абур, яни аялриз къалуриз. Жуваз жагъай хазинадихъ садан пайни кутаз кланзавачир, и бахтлувал бегъемдиз къатлун патал гзаф вахт герекзавай.

Къвачел къарагъна инихъ-анихъ килигнай за: садни авачир. Къетне захъ галаз сурарин часпардал къван атай Здуклни ахквазмачир. Пулар хъенчлин къапуна хутуна чкадал эхцигнай за. Ахпа сурун къилихъ лишан патал са яцу твал аклурна къвализ хъфенай.

Муъкуъ юкъуз экуънахъ ахварай аватун кумазни, накъ жагъай хазина риклел хтанай зи. “Алпан сурарив” агакъна, жува лишан тур чклай сур акурла къах хъанай зун: я пулар,

яни абур авай хьенчин къаб амачир. Гьасятда зи акьулдиз ЗдукI атанай. Им масадан кIвалах туш, лагъана фикирнай за. Сурарай ЗдукIрин кIвале къван са ялце фенай зун.

– ЗдукI! – Зи гьарайдин ванцел гьенел акъатай гада секин яз акурла, за сифте жува-жув квадарнай.

– Вуч хьанва? – мягтелвилелди жузунай гадади.

– Заз вахъ галаз къугъвадай вахт авач, фад гехце пулар! – гьарайнай за.

– Вуч пулар? – ЗдукIа акI жузунай хьи, за жува-жув квадарнай.

– Сурарай жагъайбур.

– Гьаан? – Хьел кваз вилер экъиснай ЗдукIа заз. – Ви кыл чIур хьанва тахъуй? Вуч пулар? – Ада ахмурдин саягъда лагъай гафари зи фикир дегишариз тIимил амай.

ЗдукIан чIалахъ тахъун мумкин тушир. Са куьникайни хабар авачирди хьиз тухузвай ада вич. “Яраб зун ягъалмиш хьанва жал”, - лугъуз жув-жувакди рахазвай зун. ЗдукIалай гьейри и кар ни авун мумкин я къван?

Гьа юкъуз я фу тIуьначир за, яни кIвалинвийрихъ какахъначир. Мархулади кьунвайди хьиз къекъвенанай зун.

Муькуь юкъуз ТутIусан мецйяй акъатай са гафуни зун къунай:

– Накъ ЗдукIав са капаш цурун пулар гвай, вичиз сурарай жагъанвайбур я лугъузвай.

Зун ТутIусаз са гафни талана ЗдукIахъ гелкъвенанай. Санани авачир ам. Зун вичихъ гелкъвезвайди чиз, чуьнуьх хьанвай хьтин тир гада. Гьикъван чIавалди чуьнуьх жедай къван?

Лав гатана къекъвезвай зун яргъалай акур ЗдукIа “КьенчIеб пел” галайнихъ чукурнай...

Нянихъ кIвализ хьфейла зи пел ахъа яз акур дидедин сивик хьвер акатнай:

– Хийир яни, Азгар, квахъай хазина яхкъун хъувунани ваз?

За мяггтелвилелди дидедиз килигнай. Гаф береда ацалтайла лугъун адан пеше тир. Сифте заз адаз зи хазинадикай хабар авайди хъиз хъанай. Анжах тини ишинзавай дидеди и гафар гъакI лагъанвайди тир къван. Ада метIер чилиз яна къве гъилив чилел алай чIехи хухуна авай гъур цихъ галаз какадариз, тини ишинзавай. ДатIана кIвалин-къан къайгъудик квай дидеди мад артухан жузун-качузун авуначир.

Чи кIвалин сад лагъай гъавада авай чIехи айвандин вини къйляй зумулдиз рехъ авай. Зумулдин къил алудна, кIарасдин гурарай аниз эвичIнай зун. Элкъвез-элкъвез тIакIар тир инаг. И тIакIарикай сад зиди тир. Ам къйляй-къилди зи зерятрив ацIанвай. ВацIай кIватIнавай сад-садалай иер къванер, тамай жагъай чара-чара гъайванрин ухшарар авай кIарасрин кIусар, бутылкайрин сивелай алуднавай пIишнавай ракъар, къенфетрин кагъазар...

Виридалайни къиметлу мад са аманат авай захъ: ракъун къвати. Къватида за жуван рикI алай зерятар хуъзвай: са чIавуз Яргун хуъруън чIехи кIунтIунай – КIеледхуъряй жагъай, винел вили рангунин иер гиширар алай, пад ханвай хъенчIин кIуъцIуъ, Къулан вацIун къеряй жагъай цурун хурагъан, хъенчIин гъвечIи чирагъар... Абурун къулухъ, пинейрин арада лагъайтIа, виридалайни къиметлу са затI чъунуъхарнавай за: им зи авайни-авачир яракъ тир. Адакай гзафбуруз хабар авачир. Вичел иер нехишар алай и гимишдин хенжелни заз са йис вилик КIцIарин “Алпан сурарай” жагъанай. Къуъзуъ пипин тарцин хъендик квай сурун къванцин кIаникай ам жагъайла гъикъван хвеши хъанай заз. Зи гъарайдин ванцел атай магъледин аялрин пагъ атIанай:

– Ягъ, ваз ихътин затIар гъинай жагъанвайди я? – лугъуз пехилвалнай абуру.

Аялри нубатдалди хенжел гъиле къаз, адалай кап аладарнай. Ахпа за ам сун пинедив миxъна, реків гудайвал авуна зумулда чубнуьхарнай.

Гила зи девлет амайдалайни артух хъанвай: гила пулар авай захъ, дегъ члаварин суракъар гузвай пулар. Анжах вучиз ятлани аялриз къалуриз кланзавачир заз абур. Пулар пинедик арушна ракъун къватида кухтунай за.

И вакъиадилай къве югъ алатайла бубади заз вичин къилив эвернай.

– КІампул, гъикі я вун? – лагъана хабар къунай ада завай. Бубади зи гъалар хабар къун акі лагъай члал тир хъи, адав гаф гва, са вуч ятлани хъанва. Ругуд аял члехи жезвай хизанда аялривай къилди гъал-агъвал хабар къадай вахт низ авай?

– Хъсан я, – жаваб ганай за.

– Я бала, вун чуъллера гъатуникай галатначни? Язух тушни ви чандин? Къе-пака мектебдин вахт атана агакъзава, садра хъайитлани ктаб, дафтар гъиле къадайди тушни?

И гафар гуьгъуьнлай жедай ихтилатдиз гъахъун тирди гъавурда акъун четин тушир. Сабурдивди жузун-качузун давармарнай бубади:

– Ви дустар гъикі я?

– Хъсан я.

– Маса вуч хабарар ава?

– Авач ахъгин са хабар.

– Са цийивални авачни?

– Ваъ.

– Бес ваз “Алпан сурарай” цурун пулар жагъанва лагъай ван хъана хъи, заз.

– Ни лугъузватлани, таб я! – Мецик звер кваз лагъанай за.

Бубадик хъел акатнай:

– Иниз килиг, Азгар! Заз дуьньяда тапарар къван таклан са затлани авачирди хъсандиз чизва ваз.

– Ба, вун зи члалахъ тушни? – жузунай за адавай ва сад-лагъана зи япарни кваз яру хъанай. Бубади зи вилерин къе-нез килигнай, зи таб винел акъудиз кланзавай адаз. Кланзни-такланз цлранай зун.

– Ваз Здукла хабар ганва ман! – лагъана шерзум хъанай.

– Ни хабар ганватлани, ганва. Им чъунуьхарна кланзавай кар туш. Завай хъайитла, пуларни, къемени, чирагъарни, хурагъанни вуна Зикруллагъ муаллимдиз къалурна кланда. Абур мичли зумулда чъунуьхарунлай мектебдин музейда эцигайтла хъсан тушни?

Бубади и кар зи рикляй туширди къатланай. Жуван хазина-дилай гъил къачун регъят кар туширдан гъавурда авазвай ам.

– Клантла за Зикруллагъ муаллимдиз лугъун, ада музейда ви экспонатриз къилди чка чара авурай. Ваз жагъанвай затлар гъаниз клватла, “Ибур Кцларин 1-нумрадин юкъван мектебдин ирид лагъай синифда клелзавай Азгар Рзахановадиз жагъай затлар я” гафар кхъена алкларрай. Акл хъайила, вирибуруз ви алакьунрикай хабар жеда. Тахъайтла, икъван къиметлу затлар пурчара чъунуьхаруникай низ хийир ава?

Гъа икл, члалахъарнай бубади зун. Сентябрь алуькна чун мектебдиз фейила за гуьгъуьллудаказ жуван “хазина” мектебдин музейдиз ялнай. Хъенчлин гунгаррин кларар, цурун кутарар, гъилин регъвер, гъаклни маса затлар авай и хазинада.

Гила зун мектебда сейли хъанвай. Музейда къилди зи тлвар алай пипл арадиз атанвай. И карди руьгь кутунвай зак.

16. ГЪАЛИМАТ

Кцлариз, гъакни къунши районриз хъсан чатухъан хъиз сейли тир Тимиралидин гъвечли хва, совхоздин багъдин къаравул тир аскан буйдин, яхун, тифриць, вичел ФизетI лаклаб алай Физеддинан бахтуни яман гъанвай. Кцларин вили къадай, иер рушарикай сад, къакъан буйдин, тIарам тандин Гъалимат адаз свас гъанвай. Гъалимат гъикъван иер тиртIа, са гъакъванни умун, хъуьтуьл къилихрин, гъа вичин тIварцIив къведай руш тир. Рахадайла сивяй вирт чкIидай адан. Гъиляй кар къведай, кIвал къени, муг чими ийиз алакьдай акъуллу свас тир ам.

Тахай дидеди хвена чIехи авур, вичин цIемуьжуьд йисан уьмуьрда гзаф дарвилерни четинвилер акур Гъалиматаз гъуьлуьн кIвал хандин имаратар хъиз аквадай. Ам и кIвализ атай къалай Тимиралидинни адан паб Къебиледин бахтуни гъанвай. КIвалин кIарабдиз элкъвенвай Гъалимат. Суса кIвале акI михъивилердай хъи, гъиниз килигайтIа, рекIврекIвдай. Ам акваз къунши папари агъ аладариз чпин арада лугъудай: “Аллагъди садбуруз гуда, садбурни чун хъиз куда”.

КIвалик-къак гелкъведай, хизандихъ галаз хъсандиз рекъе фидай малаик хътин суса эрекъ хъунал рикI алай, туькъуьл мез авай, вилерал кIвенкIвер алай, фад-фад къапарай акъатдай Физеддинан чIуру крариз сабурдивди таб гун акурла парабур мягътел жедай. Ламра кIурув яна женнетдиз аватай ФизетIакайни, адал гъалтай “инсандин баладикай” датIана ихтилатдай кцларвийри. “Гила ФизетIа вичин тIул дегишун

герек я”, – лугъуз веревирдерни ийидай абуру. Ингъе хесет ивидив атана чандив хкатда лугъуда бубайри.

Свас гъайи къве гъафтедила магъледиз Физетла вичин паб гатазва лагъай ванер чклана. Къакъан буйдин къвах хътин иер, тларам Гъалимат гъвечли, асклан, тиффрикь Физетла гатун гъич акъулдивай къатлуз жедай кар тушир. Гъавиляй гзафбур и гафарин члалахъ хъначир. Садбуру лагъайтла, сусан язух члугунай. Гуьгъуьнлай Физетла вичин паб гатун адетдин кардай къабулнай вирибуру. Анжах инсанриз са кар марагълу тир: яраб гъвечли Физетла вичин пагъливан хътин свас гъикл лагъана гатазватла?

Физетлаз лагъайтла, вичи члехи гъунар къалурзавайди хъиз жедай. Гагъ-гагъ инал-анал вичи паб гъикл вердишарзаватла ихтилатиз, хуруз ягъадай. Гзафбурук хъел кутадай адан гафари. “Вуна акъван иер, акъван акъуллу свас вучиз гатада? Аллагъди гъахъсуз крар къабулдач эхир!” – лугъуз ам телегъ-билегъ ийидай садбуру. Ихътинбуруз ада кирсеба жавабар гудай: “Гатун тавур дуьгъудикай аш жедач”. “Пис хесетар ква тахъуй, адахъ?” – жузадай гагъ-гагъ дустари. “Пис хесетар” лагъайла вил патаз ягъун, яни шевривал фикирда къадай абуру. Анжах и гафунал атайла ада папан пад къадай: “Тек са пис хесет ква: гатайла шехъдач, кафирдин руш” – лугъудай. “Тар жедайвал гатазвач жеди вуна ам”, – лагъана садра эрекьдин дустарикай сада Физетлаз. Гъа и гафар багъна хъана касдиз. Гила ада вичин паб са масакла, бегъем тар жедайвал гатазвай.

Гъар гъилера эрекъ хъвана кваллиз хтайла вичин пиянвал хуьз тежез сусал гъавалат хъун адан адетдиз элкъвенвай. И вердишвал киклай къакъ хъиз адакай хкатзавачир. Я дидедин агъд-аманар, яни бубадин ахмурар акатзавачир Физетлахъ. Вижеваз, вили жедайвал тар хъурай лугъуз гагъ-гагъ чумалд твалунив гатадай ада иер Гъалимат.

Гъалиматни Гъалимат тир гъа! Ада япалух хътин Физетлаз гардан кӀирдайни? Гатадайла Физетлан вилерин къенез килигиз акъваздай свас. Я уфдачир, я шехьдачир, яни масабуруз шел-хвалдачир. Гъич вичин яран дидедизни, яран бубадизни шикаятдачир. ТӀветӀрейни къадачир ада ФизетӀ. Кас ам гатуникай галатдай, паб вичин такабурвал хуьникай ваъ. Эхирни Физетла гъил къачурла ам вичин кар-кеспидал машгъул жедай.

Ихътин чӀавуз Гъалимат рекъиз клан жедай Физетлаз. Адаз гъам пара кландай вичин паб, гъамни адакай чӀугарвалдай. РикӀин къене датлана са кичӀ къекъведай адан. Вичин паб са къуз ам туна, масадаз финикай кичӀедай. Вич Гъалиматан тай туширди къатун тийидай къван ахмакъ тушир ам. Гъа икӀ, паб гатадай ФизетӀ вири КцӀариз машгъур хъанай. Маса крариз хъиз, къвердавай гъа и кардизни вердиш хъанай инсанар. Анжах Аллагъди гъахъсузвилериз рехъ гудач лугъуда.

Садра гъикӀ ятлани куьчедал къугъвазвай зазни Магъитлаз вилералди алапатдин са кар акунай. Гъалимата чпин багъдиз гъахъай къуншидин хеб кве гъилив цавуз хкажна жугъундила а патаз гадарнай. Им акурла чун къах хъанай. И кар чи патавай алатна физвай Физетлан дуст Къурбаназни акунай. На лугъуди, суса къуна гадарайди 20-25 килодин заланвиле гъайван ваъ, са гъвечӀи нуькӀ тир. Къурбана и хабар са геренда вири магъледиз чукӀурнай. Садбур адан чӀалахъ хъанай, муькуьбур ваъ. ЧӀалахъ туширбуруз и кар чпин вилералди акваз клан тир.

Гъавилай къарилай са къуз Къурбана вичин са шумуд дустунихъ галаз гаф-чӀал сад авуна ФизетӀрин салаз са хеб ахъайнай, чебни валарин къулухъ чуьнуьх хъанай. Са чӀавалай верчериз твар гун патал салаз экъечӀай Гъалиматаз жугъундила къенез гъахънавай хеб акунай. Хъел акатай ада хеб кӀвачерикай къуна а патаз акӀ гадарнай хъи, жегъилрин пагъ атланай.

И хабар са легъзеда вириниз чкланай. Им фена Гьалиматан гъуьлуьвни агакънай.

– Я кьейи ФизетI, ваз хабар авани, ви папа гьер къамал хкажзава, – лагъанай адаз дустари. ЧIалахъ хъаначир ФизетI, кваз къуначир ада и гафар. “Къил хкажна инсанрин чиниз килигиз регъуьдай Гьалиматалай ихътин гъунар алакъдани? – лагъанай ада айгъамдалди. Ваъ, им гъич акъулди къатIудай кар туш. Гадайри гъакI хъуьруьнриз вегъин патал акъудзавай гафар я жеди”, – лагъана ада вичи-вичикди хияларнай.

А вакъиадилай гзаф йикъар алатнавай. Садра нянихъ вичин дустарихъ галаз санал кIвализ хтай ФизетI Гьалимат авачиз акуна адахъ къекъевез салаз экъечIайла, пагъ атIана амукънай.

Гьалимата ФизетIаз акваз-акваз салаз гъахънавай къуншидин дана цавуз хкажна, жугъундилай а патаз гадарнай. Свас салай айван галайнихъ хтайла ФизетIа лалакIди хъиз жузунай:

– Я п-п-паб, им вуч-ч-тин кар я? Ввв-уна а чIехи ддд-ана жугъундилай гъикI гадарна?

Гьалимата са легъзеда гъуьлуьн къамукай къуна ам чилел гьалчнай:

– Иней, икI!

Им акъван цицидаказ авунай хъи, ФизетIан мез къунай. Адаз лугъудай гаф жагъаначир.

Суса адаз хъел кваз лагъанай:

– Аку, ФизетI, япар ахъайна хъсандиз яб акала. Вун мад садра эрекъ хъвана кIвализ хтайтIа, зал гъил хкажайтIа, къет-не дана хъиз, за вунни жугъундилай гадарда.

ИкI лагъана свас кIвализ гъахънай. И кар ФизетIахъ галаз абурун кIвализ нез-хъваз атанвай дустаризни вилералди акунай. Чилел гьалч хъанвай ФизетIни туна, кичIела вири сад хъиз катнай абур. Гъа чIавалай ФизетIа эрекъ тергнай, ада мад садрани Гьалиматал гъил хкажначир.

17. ЧАР АВАЙ ФУ

Вифни югъ гъеле сад-садакай чара хъанвачир. Гъеле цавукай куърс хъанвай вацран къиб алахънавачир. Гъеле лацувални яр какахънавачир. Магъледин клекеки гъарайнавачир гъеле. Тарзанани ав ягъанвачир. Лугъуз тежедай хъуьтуьлвал квай гъвадик. Анжах дидеди верци ахварал фенвай зи къуьнерикай къуна юзурзавай:

– Къарагъ, Азгар, фад къарагъ! Къе ви нубат я!

Сифте заз и гафар ахварай ван къевезвайди хъиз хъанай. Анжах ахвар гъинавайди я, диде атана Азраил хъиз зи вилик акъвазнавай. На лугъуди, чан къачуз атанвай ам зи.

– Вуч? Вуч нубат? – Ахвара аваз, хъел кваз жузунай за. Квелинвилай завай вилер ахъайиз жезвачир, вучайтлани ахъайиз жезвачир. Дидеди и гъилера вичин ван хкажнай:

– Я бала, къе нехир тухун ви нубат я лугъузвачни? Къарагъ, тахъайтла геж жеда!

– Гъикі зи нубат я? – Вилер ахъай тавуна, шерзум яз жузунай за. Ахпа шерзум яз къарагъна месин юкъвал ацукънай. – Зи нубатдилай гъич къе гъафтени алатнавач. Гъарадал вацра садра нубат гъалтдайди я эхир!

Заз исятда вири дуьнья жуван душмандай аквазвай. Экуьн яралай са гъуд къван авай аял ахварай авудна нубатдиз ракъурун гъич инсаф яни? Са тухдалди ксуз тачни? Дидедикай иллаки хъел авай заз, уьмуьрда татай хътин хъел. Дидедин вичин веледдихъ рикі кудац къван? Язух къведачни адаз вичин аялдин?

Ципуд яшар хъанвай зун яхун, асклан буйдин аял тир ва жуван таяр-тушерин арада гъвечлиз аквадай. Магъледани мектебда вирида аялдиз хъиз килигда лугъуз, зани жув гъа-миша гъвечлидай къадай.

Исятда меселай къарагъун, къван атлун къван четин тир заз. Са герен ксунихъ дуьнья гудай за. Гъуьргъвеш хъанвай заз саклани къил хъуьцуьгандилай хкажиз кланзавачир.

– Залай гъейри нехирдив фидай маса кас авачни и клвале? – цлугънай за. Ингъе им хъилляй, лугъун паталди лагъанвай са гаф тир. Кици векъ жакъвадацир гаф. Заз жуван суалдин жаваб хъсандиз чизвай. Хуралай клелиз жедай завай дидеди лагъана кланзавай гафар.

– Валай гъейри гъим ава къван? Нелай алакьда къван и кар? Чан зи клвалин клараб! Чан зи ширин Кламплул! – Дидеди гевил къадаивал, умун ванцелди лагъанай и гафар, ахпа зи къилелай кап аладариз клан хъанай. Анжах даклунвай за пархъна адан гъил жувавай яргъаларна, чинай бубакушар авадарнай. Ахпа гъарма санихъ гадарнавай жуван шалварни перем жагъурна квелиндаказ, кланзни-такланз тандал гъалс-най. Исятда зи фагъум-фикир, дерт-дуьгуьм, вири диде тир. Язух татана хайи велед нубатдиз ракъурзавай адан чинизни килигиз кланзавачир заз.

“Нубат” кцларвийри нубатдалди чпин малар авай нехир хуьниз лугъудай. Эхиримжи вахтара къилди нехирчи жагъиз-вачирвиляй и кар маларин иесийрин хиве гъатнавай. Абуру магъле-магъле клватл хъана, нубатар арадал гъанвай. Гъар клвалел вацра садра нубат гъалтзавай. Адет яз и клвалах клвалин члехи гадайри къиле тухудай. Захъ члехи стха авачир, зи члехи вах Саяда клвалин михъивилер вичин хивез къачун-вай, ам салан, чуьлдин клвалахрив агатдацир. Гъавиляй вацра садра малар чуьлдиз тухун зи хиве гъатнавай.

Цийи-цййиз и кардал зи гзаф рикі алай. Хуш къведай заз магъле къунвай чіехи нехир вилик кутуна чуьлдиз тухуникай. Гъиле чумахъ, къуьне фу-яд кутунвай чанта авай зун акурла виридан плузаррик хъвер акатдай. Анжах гъеле ахътин са ківалах авачир хьи, заз адакай эхирдал къван хуш атурай. Са къадар вахтар алатайла бизар хъанай зун и ківалахдикайни.

Алатай вацра дидеди са гужалди, темен-тавалдалди рекъе тунай зун нубатдиз. Къе гила мад зи югъ тир – нубатдин югъ. Исятда дуьньядал идалай таклан ківалах авачир заз. Къанницуд югъ вуч фад алатна, лугъуз фикирзавай за сятдиз вил вегъейла ругудан зур тир. Нехир, адет яз, вирида сятдин ругуд тамамдиз акъуддай. Бес дидеди зун зур сят фад вучиз ахварай авуднавай? Зур сятни артух ксанайтла дуьнья чкйдай жал? Дуьньядин клан пад цавал жедай жал? Я тахъайтла цавар уьцлудайни?

Айвандай дидедин хъуьтуьл ван атанай:

– Чан дидедин, чар авай фу чранва за. Чиниз са капаш яд ягъ, яргъи къуз чуьллера жервал я вун, атана са кап фу неъ.

Сачунал чранвай чар авай фан ни галукънай захъ. Экуьн яралай квелин тахъана ам дидеди гъикі чранватла, лагъана фикирнай за. Ихътин фу ада лацу гъуьруькай, вични цлурнавай дуьдгъвердин кланерикай чар кутуна чрадай. Акъван хъсанз чрадай хьи! Ихътин фу заз пара кландай лугъуз, зи гевилар къун патал чранвай дидеди ам. Анжах исятда зи вилериз са затіни аквазвачир.

– Герек туш заз ви фу! Вучда за адакай? Недач за ам! – хъел кваз жаваб ганай за. – Захъ рикі кузвайтла, зун зур сят фад ахварай авуддачир вуна! – гъарайнай за.

– Я чан бала, ша са кап фу неъ! – дидеди инжиклуз лагъай и гафарини зи хъел цлурурначир. Хъел кваз ківалин чилел, халичадин винел вегъенвай месерик сад-сadan патавай ксанвай

вахар галайнихъ кирсеба килигнай за. Пехилвалнай за абурал: вири ксанваз зун нехирдив фена кланзавай.

Нехирдив фидайла тухун патал дидеди парчадикай цванвай чанта хкинилай алудна, адаз къелем вегъенай за. Ахпа цлакай куднавай гуьзгуьдин кьулухъ, тахтадин къене чьуньхарнавай жуван йикъарган акъудна, чантада тунай. Къецел экъечлайла экуьнин шагъварди зак фул кутунай. Сас-сарал илис жез айвандай цавуз килигиз эгечнай. Адан рагъэкъечдай пад лацувални яр какахъна акъван иер тир хьи! Садлагъана чередик квай мукай лув гайи чубарукдин текъ атана дуьз зи пелел аватнай. Лугъуз тежедай хьтин экъи хъел акатнай зак.

– Я куьк хкатайди, зи пелелай гъейри ваз маса текъ ийидай чка жагъаначни! Яллагъ ви клуф желеда гъатрай! Яллагъ ви лувар хурай! – лагъана ван алаз сеперарнай за.

Чубарук зи сеперар кваз такъуна вичин кефина авай. Ада айвандин кланик экъечнавай чухвердин тарцелай элкъез, дуьнья вири вичинди хъиз жез шад чивчивдал илигнавай. Са герендилай мукай мад са чубарукди лув ганай. И къведа ахьтин ванер кутунвай хьи, зи вилерин ахвар тамам квахънай. Чиниз са цицрен яд хъияна, гъенел эвичнай зун. Фена цурин цлакай куднавай чумахъ кьунай. Ахпа раklar ахъайна, анай кал къецел акъуднай.

– Я чан бала, фу туьтлуьна гъиниз физва вун? Са хуп чай хъайитлани хъухъ тун вуна! – Диде зи гуьгъуьниз чамарна къецел экъечнай. – Яргъи кьуз ал ракъинин кланик гъерен-перен жеда эхир вун. – Рикл кана лагъанай ада и гафар. Анжах клелелай хъелнавай за дидедивай. Вучиз хъелнавайтла жувани гъеле бегъемдиз къатлузвачир. Рикли заз жув гъахъсуз тирди лугъузвайтлани, за къилетлумаивилелай гъил къачузвачир. Зи хъел вучайтлани элекъзавачир хьи, элекъзавачир.

Зун варарай акъатиз акурла дидедиз вичин гъиле авай гъвечли чанта зав вугуз клан хъанай:

– Ина целцин нисини чар авай фу ава, гишин хъайила, неъ!

– Герек туш заз ви нисини фу! Вучда за абурукай? – И гафар лагъана, дидеди вугай чанта Тарзанан кумадин патав кватнавай кларасрал вегъенай за.

Кланик квалаяй къепинал алай зи гъвечли стхадин – къуд рушалайни са гададилай гуьгъуьниз хъанвай Урватан шехъдай ван атайла, дидеди гъаниз чамарнай. “Вач жуван харухцин патав”, – пехилдиз жува жувак мурмурнай за. Ахпа кларасрал гадарай чантадиз къве риклин хъана килигна, эхирни варарай экъечнавай. Рикле ара датлана дидедив рахазвай зун: “Герек туш заз ви фу! Ви хъилай гишила амукда зун къе! Са гъвелни недач! Гъич ядни хъвадач! Аквада ваз!”

Нера чар авай фан иштагъ ахъайдай ни гъатнаваз, кал вилик кутуна магъледай винелди рекъе гъатнай зун. Адет яз магълевийри чпин калер “Къенчлеб пелен” вини къиле кватлдай. Инал абур гъисабна, вири аваз акурла, нубатдал алайда малар чуъл галайнихъ тухудай. Зани гъакл авунай. Квелиндаказ, мархулади къунваз, сурарин магъледай тлуз Цуру Худат пата авай чуълдиз гъалнай за нехир. Рекъин къве пата экля хъанвай там къутягъ хъайила, рекъин чапла пата хкаж хъанвай пелез акъуднай гъайванар. Жув фена пелен юкъни-юкъвал экъечнавай алучадин тарцин кланик ацукънай. Инай чуъл капун юкъвал алай хъиз аквазвай.

Экуьнилай сиве затни тун тавунвай зи руфуни ара датлана къур-къурар ийизвай. И къур-къурар, на лугъуди, калеризни ван жезвай. Абуру герен-герен къил хкажиз зун галайнихъ килигзавай. Гъа и карди зун амайдалайни къапарай акъудзавай. Маса члавуз нисиналди фу риклелни къведачир заз гъикл ятлани къе яралай гишин хъанвай. И карди, кварци юзурна винел дуьдгъвер кватлдайвал, зи къенени

агъу юзурзавай. Гъикъван алахъайтлани, туькъуъл фикирар масанихъ алудиз жезвачир завай. Зи акъулдиз тек са затл къвезвай: цийиз чранвай чар авай фу. Ам вилерикай карагиз, сивел яд къвез, къарай атлузвай зи.

“Нефсет! жемир! Инсан икъван ажуж жедани? Хуж жувалай агъада авачни? Жуван нефсиниз тербет це тлун! “ – лугъуз, гагъ-гагъ телегъ-билегъ ийизвай за жуваз. Анжах са герендилай мадни рикле чар авай фу акъазвай. “Тахсир нинди я? Тахсир жуванди тушни? Гила эха!” – лугъуз рикл-дурклунни гузвай за жуваз. Целцин ниси чар авай фан арада туна члехи класар ягъаз, акл нез клан тир хъи, заз!

Калери къарпл-къарпл ацалтна, сивяй гъер авахъиз, акъван иштагъдив векъ незвай хъи! “И регъуяр ктлайбурун нефсиникайни жеч ман!” Вилерал клвенквер алаз килигзавай за абуруз.

Къе зун гъар са куьни къапарай акъудзавай. Са багъна бес тир зун хъел хъиз члемерукдай акъатиз. Кар я, исятда магъледин аялрикай сад зал дуьшуьш хъанайтла, са багънадилай адахъ галаз къуршахар къадай, гъутар элягъдай, гъа идалди жуван хъел элекъардай за. Ингъе мукъварив са инс-жинсни, агатна сухан клане клватл хъанвай жуван агъу авадардай са инсанни авачир.

Садлагъана патавай хъиз экъечлнавай балдургъанра вил акъунай зи. Жибиндай чуклул акъудна, абурукай са шумуд атлана, чилел вегъенай. Ахпа чуклулдив аладариз, абур нез эгечлнай. Са герендилай инлан-анлай экъечлнавай чуьлдин некъийрик вил хуклунай. Хвешила абурал гъавалат хъанай зун. Анжах ваъ! Ихътин куьлуь-шуьлуь затлари зи каш алудун мумкин тушир. Туьнал рикл алай заз жуван яхун тандив къазвачир хътин иштагъ авай къе.

Жува-жувакай ягъанатзавай за: “Йикъ гила гишила, вуна низ писвал авуна къван? Жуван раж жува атланачни? Гила ацукъна гишин рад жакъукъ! Ваз гъа имни тлимил я! “

Чилел гагъ и къвалак, гагъ муькуь къвалак ярх жез, саклани жуван чка регъятариз тежез, къваларик гагъ цаз, гагъ къван, гагъ кесек акатзавай. Вилин тумунай килигиз, “нефсетлар” хуьз, герен-герен гъилик квай сятдиз килигиз авай зун. Гъеле къве сятдилаьни тлимил вахт алатнавай. “Яраб вахт вучиз икъван заландиз алатзаватла?” – лагъана фикирнай за. Ракъини гъеле бегъем чим акъудзавачир, чилни къйи тир. “Няналди аку гъикъван вахт аматла!” И фикирди амай-амачир кърайни атланай зи.

Магъледин аялар сад-сад вилерикай карагнай зи. Къвенкъе Хац риклел атанай, ахпа МагъитI, адан гуьгъуьнаваз ПатIи. ЗдукIни ПинцI исятда ширин ахварал алайди фикирайла абурал пехилвалнай за. Иллаки датлана дамахардай, вад вахан са стха тир МутI риклел атайла хъел акатнай захъ. Ам садрани нубатдал ракъурдачир дидеди. Какадин къене авай къиб хъиз хуьдай гада. “Тахъана хъйи затI я вун!” – хъилляй плузарар жакъвазвай за. Йикъарган акъудна шехъиз-шехъиз жуван дерт чарариз ахъайнай. Дуйньядал залай бахтсуз руш авачирдакай куз-куз кхъенай: “Бахтаварри фу тлуьна, чай хъвана, ништа, гъина кишкав ягъазватла! Мад зун хъиз гишила гъалдай фенвач хъи!”

Садлагъана заз хкадриз-хкадриз там галайнихъ чукурна физвай цIару къуьр акунай. Гъасятда жибиндай цIапан акъудна, лишан къуна, къуьр ягъанай. За ахъаяй куьлуь къван фена гъайвандин къвала акъунай. Ибур вири са ялце, за вил мичIна ахъайдалди хъанай. Акъван фад хъанай хъи, заз гъич фикирдай вахт къванни амукъначир. ТIар хъана вичяй цIурдин ван акъатай къуьр акуна заз гъайифар хъанай. Чиз-чиз хер авур чапрасдин язухди канай, ада акъур къванцин тIал авайвал жуван къвала гъисснай за. Чапрас чилелай хкажна, адаз чанрикI ийиз кланз гъайвандин гуьгъуьна аваз звернай зун.

Анжах зун агакьдалди, кьуър кIвачел кьарагъна, пад яна там галайнихъ чукванай.

Гьа идалди кьене ргазвай хьел элекьнай зи, гатфарин циф хьиз кланай ам. Гила жуван дуван ийизвай за. “Гьил квазвайни ви? Вуч гьатна ви гьиле? Гила жувалай рази хьанани вун? Аллагьдин гьайван зарулдиз туначиртIа, эхиз жечир ман вавай!”

Са азим чIавалди чапрасан язухди кана зун. Маса са куьникайни фикириз хьжезмачир завай – гишинвални риклелай алатнавай. Гьа икI, мус ахварал фенатIани чир хьанач. Ахварай ажеб затIар акунай заз. “Дидеди чуьлдин юкьва, гатфарин лацу цуькверин винел суфра экIянавай. Адал акьван недай затIар алай хьи: ргур какаяр, кварцелай цIийиз алатнавай дуьдгьвер, таза ниси, чими чар авай фу. Са пата бубади Уфтанахъ галаз санал самовардиз цIай вегьезвай, муькуь пата зи вахар Саяд, Чимер, Синер жерг яна ацукьнавай суфрадихъ. ГьвечIи Урват халичадал вегьенвай лагьличайрал ахвариз фенвай. Таза нисидин клусар дуьдгьвердик какадарна, фак кутаз, каш алаз агажарзавай за. Фан дадлуда кьван вуч тир! Ам недалди тух жезвачир хьи!

Бубади гагь-гагь зун галайнихъ килигиз, хьуьрез-хьуьрез лугьузвай:

– Акьван немир, ви руфун пад жеда, Азгар!

Дидедивай бубадин ахмур кьабулиз жезвачир:

– Аялдик кямир тIун, я кас. КIвалахна-кIвалахна адаз гишин хьанвайди аквазвачни ваз. Чуьлди иштагь ачухарзавайди я”.

Зун ракъини ахварай авуднай. Хьар хьиз ифенвай рагь дуьз зи кьилел алай. Кьуд патаз цIай чукIурзавай ада. Алучад тарцин хьен гила муькуь патахъ элкьвенвай. Чуьлда инал-анал ацукьнавай калер гьисабнай за: вири чкадал алай. Ахпа “гьишт!” ийиз абур кьарагьарна, винидихъ галай хвал

галайнихъ гьалнай. Хулав агакьайла, калери каш алаз яд хъваз акурла заз ажувилин шел атанай. Калерилай винидихъ фена, чилел ярх хъана, хулай яд хъванай за. Накьвадин дад какахънавай ци серинвал гъанай заз. “Са тӀимил пара хъвана кӀанда хьи, руфун ацӀурай, каш рикӀелай алатрай”, – лагъана гъамлуз хъуьренай зун.

Ахпа къарагъна, хулан къерехда авай чӀуру ичин тарцин кӀаник ацукъна, метӀер къужагда къуна гишила шехънай. Ялар хъана, зарулдиз шехънай зун. Азим чӀавуз шехънай. Шехъна галатайла вилер михъна, сятдиз килигнай: къвед тамам тир. Нехир хутахиз гъеле вад сятдилаьни гзаф вахт амай. Гила захъ я хъел кумачир, яни инжиклувал. Секин хъанвай зун, анжах кӀвачел къарагъдай гьал авачир. Пашмандаказ, ажудаказ, хулай шуршурна авахъзавай циз килигиз эгечӀнай.

Садлагъана накъ нянихъ магъледин аялрихъ галаз санал ПатӀийрин кӀвале тӀуьр циклен рикӀел хтанай зи. Хьрак чранвай пуд къатунин циклендин тӀям вуч тир! Са ялце тӀуьна куьтягънай чна ам. Чуьквер бадеди вичин авайни-авачир хтулдин дустар фад-фад илифардай. Гагъ афарар, гагъ гузан фу, гагъ чар авай фу чрана чаз эвердай. ХъуьтӀуьз гагъ-гагъ ада чаз хурма хинкӀар чрадай. И хуьрек адавай хьиз садавайни чраз жедачир. Къизил тир и къаридин тупӀар, къизилдин тир адан рикӀ. Вичин кесибвилиз, пенсиядалди сакӀа къил хуьниз килиг тавуна акъван заха тир хьи ам! Гъавиляй магъледин аялриз виридаз пара кӀандай къари. Абурун кӀвализ фин патал са багънадихъ гелкъведай чун. Чуьквер бадеди фу тагана садни ахъайдачир. Адан гъиляй къел алахна серг алтаднавай, винел шур гуьцӀнавай тӀили фу нен иллаки чи рикӀ алай кар тир. Дуьньяда са куьнини ада къван дад гудачир чаз.

И къаридин хатур чӀехибурузни пара кӀандай. Алакьдайвал куьмекиз алахъдай абур дишегълидиз. Иллаки ТутӀусан дидеди

датлана туьквендай зун-вун ялдай адан квализ. Чуьквер бадедин умунвили раьни цурурда, – лугьудай кцларвийри.

Зи риклел са кьиса хтанай. Садра гьикI ятлани магьледин агьа кьилляй шехьдай ван галуькнай чи япарихь. Им ЗдукI тир. Адан гьиликай кьунвай Месме баде хьилев ацланвайди кьатлун четин тушир. Адан кIвачер чиле векьидаказ аклуриз, са гьилив хтул вичин гуьгьуьна ялиз, муькуь гьил юзуриз-юзуриз кьекьуьни дишегьлидин хьел кьати тирди кьалурзавай. Абур йигин камаралди чун галайнихь кьеззавай. Чав агакьиз тIимил амайла рекьин муькуь патай физвай Селми хала абурун патав акьвазнай:

– Вуч хьанва, я Месме хала? Аял вучиз шехьзава?

РикI ацланвай, са рахадай касдихь цигел Месме баде рганай:

– Вуч жеда кьван мад! Чи магьледиз са Ардавул ганва ман Аллагьди! Инихь фейидахьни гециязава, анихь фейидахьни. Етим я лугьуз садани куьтIзавач, адани гьакI хьайила вичиз кIандайвал ийизва. Аялдин вилин кIан вили авунвай саягь аквазвачни ваз? Чуькверан хтулди аял гатанвай саягь аквазвачни ваз! А гьил члахь хьайи етимди вил гана экв гузвач хьи, аялдиз!

– Вув, инсаф атIайда гьикI ягьанватIа аку тIун аял! – амай-далайни гугу кутуна Селми халади цIай кьуна кузвай папахь. Ахпа аялдиз чан-рикIна: – Чан, чан, тIар хьанани ваз?

ТIар хьун санихь, гьайифарни хьана виляй тIвал-тIвал нагьв авадарзавай ЗдукI амайдалайни кIевиз шехьиз эгечIна. Им акурла Месме бадедивай акьвазиз хьанач:

– Аку гила за а гурцIулдин яргивални гьяркьуьвал гьикI сад хьиз ийидатIа! Аку за ам гьикI акьадна-астаддатIа! Аку за адан кьве вил са тIеквендай гьикI акьуддатIа! Им гила магьледин даругьа хьанва ман! КуьтIзавач лугьуз атана кьамал ацукьда ман!

Месмедин векьи ванци магьле кIвачел кьарагьарнавай:

– Аку за Патлидин вилер гьикі акъуддатла!

Хъилев ацанвай, сеперар ийиз-ийиз Патлийрин квал галайнихъ физвай Месме бадедин гуьгъуьна са кlapлал аял гьатнавай. Гаф-члал сад авунвайбуру хъиз витли акъудзава-чир чна, кя хъанвайбур хъиз тир вири. Гъарадан гъиле са тlвал авай. Абур чиле аклуриз, накъвадал са вучар ятлани члугвазвай.

Месме баде чи патавай алатайла Магьитl захъ элкъвенай:

– Вайни-зай хъана Патлидин. Ша зверна фена хабар гун чна адаз. Месме бадедин гъиле гъатайтlа кларабар хада адан.

Адан гаф сиве амаз чун вири вини магьледиз, Патлийрин кlвал галайнихъ чукванай.

Абурун кlвалив агакьайла Патли гъенел кларасар хаз акунай чаз. Магьитlа каш кьунваз адаз гъарайнай:

– Я кьей хва, Патли, фад чуьнуьх хъухъ, Месме баде Здукли галаз куь кlвализ кьвезва. Ви вилер акъудда лугъзва ада.

– Акъудрай кван гьикі акъуддата, – лагъана Патлиди чларни юзурначир.

– Аялрин патав гатада вун, эллрал гьалчда къариди, вавай ахпа кьил хкажна инсанрин чиниз килигиз жедач, – гьил члугуначир Магьитlа.

– Ша чун вири фена хъран кlвале чуьнуьх жен, – лагъанай адаз Мутlа.

Чна гъада лагъайвал авунай.

Са герендила Месме бадедин цаварин гугрумдиз ухшар ван атанай чаз:

– Чуьквер, я Чуьквер!

Кlвалей садани жаваб ганачир. Къариди ван са клусни хкажнай:

– Я Чуьквер!

Чуьквер бадедин хъуьтуьл ван галуькнай чи япарихъ:

– Я Месме, я руш, им вун яни? Яллагъ зун лагъана атай ви кѳвачериз кый! Яллагъ заз эверзавай ви мециз кый! Яллагъ зун риклел атай ви риклиз кый! Вун атуй, рагъ атуй, ви эхир хъсан атуй! Вун къецел вучиз акъвазнава? Фад кѳвализ ша, ваха ваз таквадин афарар гуда. Вуна эверайла афар элкъурзавай за.

Гъа икѳ, са ялце вичин саягъда алхишар ийиз-ийиз гъенел эвичнаѳ дуьньядикаѳ хабарсуз Чуьквер баде. Месме бадедин гардан къуна адаз темен-тавал авунай. Къаридин чан-рикѳ авун акур Месме баде акваз-акваз цѳранай. Хъран кѳвалин дакѳардай им чаз хъсандиз аквазвай. Къетне Пѳтѳидин вилер акъудиз гъазур тир Месме бадеди мез галкѳиз-галкѳиз лагъанай:

– Зун а ви Пѳтѳидин... вилериз кый!

Акъвaн регъят хъанай хъи, чаз! Чуьквер бадеди Месме къари ялиз-ялиз къавал кѳвализ тухванай. Гъенел амукаѳ Здукѳан тѳални элекънавай хътин тир, шехъунни риклелай алатнавай адан. Са герендилаѳ чун хъран кѳвалаяѳ экъечна чи магъледиз хтайла чахъ Здукѳни галаѳ. На лугъуди, икъван крар хъайиди тушир. Гъа ихътин инсан тир Чуьквер баде.

За сивяѳ яд авахъиз-авахъиз накъанан циклен риклел хкиз-вай. Накъ са кѳус тѳуьна тух хъайиди вилерикаѳ карагиз, циклендин амай паюникаѳ веревирдзавай.

Садлагъана зи япарихъ ампдин ван галукаѳнай. Им Тарзанан ван тир. Эхиримжи вахтара къуьзуь хъана гъалдай фенвай ам за жувахъ галаз чуьлдиз тухузмачир. Гъайван вични къериз-цѳаруз варарай къецел экъечзавай. Бес гила ам гъикѳ хъана чуьлда авайтѳа?

Мягътелвилелди кѳвачел къарагънай зун. Пелен агъа патахъай гуьлле хъиз Тарзан къвезвай. Заз фадлай кицѳи икѳ чамариз ақуначир. Зун акурла, ада хвешила зи винел хкадарнай. Тарзан сарарикаѳ куьрсарнавай чанта чилел вегъена

зи кІвачерихъ ярх хъанай. Зи вилер къуд хъанай: им экуьнахъ дидеди вугай, зани хъел кваз кІарасрал гадарай, къене фу авай чанта тир. Хвешила цІугъ акъатнай зай. Тарзанан къил жував агудна, адаз аялдиз хъиз темен ганай. Ахпа чун таза векъерал къилинпацариз къугъванай. Тарзанахъ галаз къугъвайдалай къулухъ за чантадин сив ахъайнай: газетдин къене авай жунадикай чар авай фуни ниси хжуднай. Адакай са чІехи кІус атІана вилив зун хуъзвай Тарзанан вилик вегъена, ахпа “бисмиллагъ” лагъана каш алаз нез эгечІнай зун.

Дуьньяда садрани, са куьнини заз икъван дад ганачир. Са гъвел къванни тутуна пиллагънай за фаз. Дидедин умун, хуътуьл ван япарихъ галукънай зи: “Чан дидедин, за чар авай фу чранва”. Фу тІуьна, дидеди чирнавайвал, “Алгъемдулиллагъ” лагъанай. Чанда лугъуз тежедай хътин са регъятвал гъатнаваз, гъилер къилик кутуна векъерал ярх хъанай зун. Тарзанни зи къвалавай ярх хъанай.

Ахпа аламатдин кар хъанай. Яргъай хъиз зун галайнихъ са кІапІал аял къвезвай. МагъитІ, ХацІ, МутІ, ПІатІи, ЗдукІ, ПІинцІ акурла хвешила абурун вилик звернай зун. Исятда вири дуьньядал заз абур къван кІани инсанар авачир. МагъитІа вичин саягъда зи къуьнуькай гелянай:

– Я къин тавур КІампІул, вун авачиз къарай къведач хьи!

– Я йе! – лагъанай ХацІа.

Муькуьбуру куьтІначир. Им акІ лагъай чІал тир хьи, МагъитІа лагъайбурухъ галаз абурни рази я. Залай бахтавар кас авачир.

18. ШАГЪ ДАГЪДАЛ АКЪАХУН

Кцларин гъи пипляй килигайтлани, жуван риклиз, руьгъдиз кужумдай гъа са жуьредин иер акунри вичихъ ялдай, къвал-къвалаваз акъвазнавай къве дагъди – Шагъ дагъдини Базардуьзуьди чпин зурба акунралди гъейранардай зун. Са береда чина квалер къвед лагъай гъвадин айванрайни дакларрай дагъларин куклушар аквадаивал эцигдай. Шаиррин хъиз, илгъамдин ярж алай адетдин инсанрин хияларни хъуьтуьлардай, абурун гъиссерал звал гъидай и акунри. Вил алудиз жедачир и иервилелай. Иллаки Шагъдин датлана къилел жив алай къакъанри ялдай вири.

Гъар са кцларвидин и дуьньяда виридалайни члехи муьгъуьббат Шагъ дагъдив къур кланивал тир. И гъисс са куьнивни гекъигиз жедачир. Шагъдиз икрамдай, адавай такабурлувал чирдай, адалди дамахдай инсанри. Четинвилеризни дарвилериз, тлурфанризни саврухриз таб гунин сирер гъадавай чириз алахъдай.

Гъар са кцларвидин и дуьньяда виридалайни члехи мурад Шагъ дагъдин куклушдал акъахун тир. Акьул балугъ хъайи йикъалай и мурад адан рикле гъатдай, ам къилиз акъатдалди секин жедачир. Садбур чпин мураддив агакъдай, муькуьбур уьмуьрдин эхирдалди дагъларихъ цигел яз, гъайиф члугъаз амукъдай.

Чун аял тир берейра гатфар алукайдалай гатун эхирдалди кцларвийрин ихтилатрин и къилни, а къилни Шагъ дагъ жедай. Июлдин варз лагъайтла, дагъдиз физвайбурун варз хъиз вириниз сейли тир. Куклушрихъ ялзавайбурун тлварар

виридаз чир жедай. Вад-ругуд касдикай туькӱьрдай ихътин кӱеретӱар дагълариз рекъе гъатдалди, абур къакъан кукӱшрал акъахдалди вири гъабурукай рахадай. Фейибур элкъвена хтайла абуру кимерал, магълейра, кӱвалерин вилик дагъларикайни суварикай, анрин иервилерикай ихтилатдай. Вирида пагъ атӱанваз мурад къилиз акъатнавай бахтаваррин ихтилатрихъ яб акалдай.

Вишра ван хъунилай садра вилералди акун хъсан тирди чаз аялриз чизвай. Шагъ дагъ акун виридан хъиз чи эрзи-манни тир. Ам акваз кӱанз цӱигел тир чун. Эхиримжи вахтара чи рахунар вири гъадакай тир.

Мектебдиз пуд вацран вахтунда сагърай лагъана, жуван аялвилин къадар авачир къайгъуйрик квай чун. Июлдин рикӱ ахъайдай гуьлуьшан йикъар алуькнавай. Чи кар-кеспи экуьнин яралай йифен къуларалди магъледин аялрихъ галаз къугъван тир. Зи таяр-туьшер чӱехи хъана, якӱа-чӱарчӱе авайтӱани, зун гъелени аскӱан буйдин, яхун, чӱулав руш яз амай. Чӱарар гадайрин саягъда куьруьз атӱанвай, тандал датӱана шалвар алай зун рушаз ухшар тушир. Гадайри махсус ихтилатар ийидайла, яни са нел ятӱани меслят гъидайла адет яз рушар чпив агуддачир. Зал атайла:

– Кӱампӱул, вун амуькбайтӱани жеда, – лагъана хъуьредай.

Рикӱяй хвеша жедай заз. Авайвал лагъайтӱа, зи къилихарни рушарив къведайбур тушир.

А юкъуз чун ругуд – зун, Пӱатӱи, Мутӱ, Здукӱ, Пӱинцӱ, Тутӱус “Къенчӱеб пелел” ацуькнавай. Инлай агъа магълеяр капун юкъвал алайди хъиз аквадай. Къуьн-къуьне авай Шагъ дагъни Базардуьзуь акъван иер тир хъи, чна пагъ атӱана абуруз килигзавай. Аялрай садайна ван акъатзавачир. Шагъдин жив алай кукӱшдилай иллаки вил алудиз жезвачир чавай. Са гъихътин ятӱани пашманвал какахънавай гъам авай чи килигуна.

Садлагъана Пӱатӱидал ван акъалтна:

– Шумуд йисар я, им-ам Шагь дагъдиз физ-хквез, чнани инал тIамбулар ягъиз. – Ада къагъарди бамишнаваз лагъана и гафар.

– Вазни Шагь дагъдал акъахиз кIанзава тахъуй? – МутIа адал гаф вегъена.

– Зун нелай усал я къван? – Вичелай рази яз жаваб гана ПатIиди.

– Акъваза кван, я кас, цавук гурар кутамир. – ТутIуса ПатIидин хъел къати авуна. Анжах и айгъамдикай хуш атанач ПатIидиз. Адахъ элкъвена:

– Тара авай таратул, чIуру гафар къене тур, – лагъана. Ахпа хълагъна. – Яда, уьмуьрда садра хъайитIани ви мецъй са кутугай гаф акъатдайди тушни? Ша чнани алахъунар ийин, лугъудай чкадал вучиз сивиз къай гузва вуна?

ПатIидиз вичин хъел аладариз кIанзавай береда язух ТутIус гъатнавай хътин тир адан гъиле.

– За дуьз тушир вуч лагъана къван? Гъим я вун дагъдиз ахъайзавайди? Чуьквер бадедиз ван хъайитIа, ада ви кIарабар хада.

– Я къейи хва, вун раб кутаз риб хкуддайбурукай я хьи! За мус бадедивай рухсат къачурди я къван? КIантIа пака зун дагъдиз рекъе гъатин, вуна килиг! – ПатIи къапарай акъатна.

– Гъей, иниз килиг, вун дагъдиз фин патал фадлай кIвачин я, зак тахсирар кутамир. – ТутIуса далу чилиз ягъанач.

– ПатIиди дуьз лугъузва ман. Чи таяр-туьшер, ништа, шумудра дагъдиз акъахна эвичIнаватIа. Анжах чун дидейрин вахчагрикай галкIана ацукънава. – МутIа ПатIидин пад хвена. Им акурла ПатIидин вилери рапрапарна.

ПинцIан рикIяйни хъана и гафар:

– Мад лугъумир!

– Ша чна и кар къилиз акъудин. ТахъайтIа рикIяй тIвек акъатда зи. – ПатIиди икI лагъайла, вири хвешила адахъ элкъвена. Тек ТутIус куьтIни тавуна акъвазна.

– Шагъдиз рехъ Лацарин хуърйя я. Сифте чун гъаниз фена клан я. Аниз фидай са машин жагърун герек я, – Патлидин мецик звер акатнавай.

– Машин авач къван? Туьтуь халадин хва Изетуллагъ халуди Кцларай Лацариз физвай автобусдин шофервиле кваллахзавачни? Ам гъар юкъуз экуьнин сятдин 7-даз хуъруьз рекъе гъатзава. Инай хуъруьз къве сятдин рехъ я, – хвешила лагъана за.

И гафар ван хъайила Патли захъ элкъвена:

– Клампул, вун кlvачин жемир, рушарин чка туш анаг.

Мутлавай акъвазиз хъанач:

– Руш аку ман!

Адан и гафарал вири ван алаз хуърена. За лагъайтла, абурун гафар кваз къунач.

– Зарафатдин чка туш. Рехъ гзаф яргъалдини я, четиндини. – Патлиди и гафар лагъайла завай акъвазиз хъанач:

– Куьн виклегъбур, зун ажурди хъана ман? Куьн жувалай пара рази хъгинди я. Жув пара кландай, масад кваз къдачир дурахъанар я куьн! Керки хъиз жувахъ ялдай жувахъанар я куьн!

Садани жаваб ганач. Анжах зи хъел саклани элекъзавачир:

– Куьн цавуз акъатайтлани, чиле аклайтлани, дагъдиз зунни къвервал я! Ван хъанани квез? – ИкI лагъана чин элкъуьрна за. Заз жуван вилин накъвар масадаз акуна кланзавачир.

Патлидин ван гила хуьтуьлдиз акъатзавай:

– Клампул, заз ви хатурдихъ хуклуриз кланзавачир. Вуна жува фагъума. Куьбуруз хабар хъайитла, гъихътин цлай акъатдатла чидани ваз? Чун гадаяр я, гатайтлани эхдайбур я. Кlvалевайбурун телегъ-билегъриз вавай таб гуз жедани?

Ада мад яргъи хъуванач. Яргъи авуникай хийирни авачир. Аялриз, гъа Патлидиз вичизни рагъ алай югъ хъиз чизвай хъи, зун гафунлай элячIдайди туш.

Гъа юкъуз Тутлусалай гъейри чун вадни Шагъ дагъдиз фидай икърардал атана. “Заз бубадикай кичIеда”, – лагъана Тутлусаз чахъ галаз рекъиз акъатиз клан хъанач. Муькуь

юкъуз нянихъ чун Изетуллагъ халудин къилив фена. Адахъ галаз ихтилатна, чаз Шагъ дагъдал акъахиз кланзавайди малумарна. Ада чун вичихъ галаз Лацуз тухуда лагъана гаф гана. И кар магъледа садазни чир тавун тлалабна чна адавай.

– Изетуллагъ халу, вуна чун Лацуз твах, чна ви гъенеллай кларасар са къан къене салаз ялда, – лагъана гаф гана Патиди.

– АкI хъайитIа, за куън хкинни ийида, – хвеша хъана касдиз.

Къве йикъалай ПатIи, МутI, ЗдукI, Пинци, садни зун экуънин сятдин 7-дан зураз, кIвалевайбурукай чинеба автовокзалдал алай. Гъарадав къене недай затIаривни чими пекерив ацIанвай са гъебе гвай. Сятдин 7-даз Изетуллагъ халудин автобус атайла, чун Лацуз физвайбурухъ галаз санал машина да ацукъна. Хвешила вучдатIа чизвачир чаз. Сад лагъай гъилер тир чун икI санал, садазни талана, чинеба яргъал рекъиз акъатиз. Няналди чахъ садни къекъведачирдан чIалахъ тир чун. Вучиз лагъайтIа, чун садрани няналди кIвале жедайбур тушир. Нянихъни чIехибурун къил нехирдай хтай мал-къарадик какахъна, чун абурун рикIел хтун тийин мумкин тир. Амма муькуь йикъан нянихъ, кIвалевайбуру хабар къадалди Изетуллагъ халудин ПАЗ-да аваз КцIариз элкъвена хтана кланзавай чун.

Автобус къве сятдилай Лацуз агакъна. Вири эвичIайдалай къулухъ Изетуллагъ халуди чаз лагъана:

– Куън инра рехъ алатна амукъдайвал тахъуй гъа!

– Аялар туш чун, – жаваб гана Патиди. Ахпа касдин рикIел хкана. – Изетуллагъ халу, аку, ваз чун, чазни вун ачнач гъа, хъурайни?

– Хъурай ман.

Лугъуз тежедай хътин гуьлуьшан югъ тир. Рагъ авайтIани, ада са акъван кузвачир. Лацарин иервилери пагъ атIанвай чи. Чарчаррин дередиз эвичIайла чай гъарай акъатна. Ина къакъан рагарилай куьрс хъана гугрум къачуна дерин кламариз авахъзавай шумудни са чарчар авай. Къуд пата цуькверин

халичаяр экія хъанвай. Гъар камуна чаз уьмуьрда садрани такур хьтин цуьквер ахъа хъанвай: и лацу, хъипи, вили, яру цуьквери чуьллерин къацу махпурдив акІ къазвай хьи, чавай абурулай вил алудиз жезвачир.

Чун хуьрйй цийиз акъатнавай хьи, Изетуллагъ халуди чи гуьгъуьна гъарайна:

– Аялар, акъваз!

Чун акъвазна. Ада къулухъай къвезвай чубанрин куьч къа-
лурна лагъана:

– Инагар квез чидай тamar, пелер туш гъа! Гзаф четин рекъер авайди я ина. Рехъ чир тахъайтла, куьн феи падни чир хьижеч. И чубанар дуьз Кабаш дагъдал физвайди я, куьнни гъабурун гуьгъуьна гъат. ИкІ генани фад агакъда куьн.

Юргъа балкІанраллаз агъадикай къвезвай къуд чубан чаз махара авай къегъалар хьиз аквазвай. Абурун гуьгъуьнаваз лапагарни чубандин кицлер физвай. Чунни хвешила и куьчдин гуьгъуьна гъатна.

Къве сятдиз мукъва рехъ феидалай къулухъ чи эвелан шадвилини гъейранвилини гелни амачир. Галатна гъалдай фенвай чун. На лугъумир, дагълариз фидай рехъ чна фикирзавайдалайни четин тир къван. Ам гагъ къакъан гуьнейриз хкаж жезвай, гагъни аскІан кІамариз эвичІзавай.

Мадни къве сятдин рехъ атІайдалай къулухъ чи вилик лугъуз тежедай хьтин иер са яйлах ахъа хъана. Къакъанвал чи буйдив къвезвай цуькверин юкъва чаз чун ахквазмачир. Цуькверин ниди къил элкъуьрзавай чи. Галатунни рикІелей алудна епинай цийиз ахъайнавай данайри хьиз яйлахдин юкъва цІингаварзавай чна. Чи шаддаказ гъараюнар, къуршахар къунар акурла чубанрин плузаррихъ хъвер акатнай.

– Гъей, аялар, эрчи патай ша, ина булаха ава, – лагъана чубанрикай виридалайни къуьзуьда. И къве сятдин къене сад лагъай гъилера адан сивйй са гаф акъатнай.

Рекъин эрчи пата лаплацу къванерин кІаникай ргаз, шуршурдив авахъзавай булахдин яд акъван къайи, акъван дуру

тир хьи, ам хъунивай хъваз кланзавай чаз. Чин-гъил чухвена жувал хтанвайтлани, квачери чаз яб гузмачир. Иллаки зи ял атланвай. Анжах лезги намусда гъатна ажузвал хиве къаз кланзавачир заз, гадайри къехуьнаруникай кичлезвай.

Чун цуькверин юкьва пелеш яз акурла кьуьзуь чубандиз чи язух атана.

– Лугъудайди герек я хьи, я земеклар, куь и чуьллера вуч мерг авайди я, маса кар-члал авачни квез? Диде-бубайри куьн гьикл лагъана квалаяй ахъайнавайди я?

Са геренда чаз телегь-билегь авурдалай кьулуьхъ ада муькуь чубанриз чун кьалурна лагъана:

– Гадаяр, язух я и аялрин, галатна гьалдай фенва. Абур балкланрал акьадарна кланда чна.

Мутни Патли сада, Пинцини Здукл муькуьда, зун лагъайтла, кьуьзуь чубанди акьадарна чпин балкланрал. Шулу хъанвай клвачериз эхирни регъатвал хъана зи. Хвешила авай чун. Балкландилай дагъларни яйлахар, вацларни булахар акьван хъсандиз аквазвай хьи! Гьар камунал са иервал гьалтзавай: вил алуд тежер, рикл ацун тийир иервал.

– Ви твар вуч я? – Са герендилай чубанди хабар кьуна завай.

– Азгар.

– Вун нин руш я?

– Абдулрзадин.

– Гьи Абдулрзадин? Колхоздин седривиле кваллахзавай?

– Эхъ!

– Куь фамилия Рзаханов яни?

– Квез гьинай чида? – Мягьтелвилелди жузуна за.

– Чан руш, ви буба зи члехи дуст я. Чна санал са пут кьел тлуьнвайди я. – Икл лагъана садлагъана ада зун вичихъ элкьуьрна. – Гьайбат халу чир хъаначни ваз, земеклдин вилер авай земекл?

Гьелбетта, чир хъана. “Земеклдин вилер авай земекл” гафунилай чир хъана. Хвешила вучдатлани чизвачир заз. Зи

бубадин хванахва тир Гъайбат халу шумудра чи квализ мугъман хъанай. Зарафатар гвай ам атайла бубадин кефияр къумбар жедай. Пуюна, хъвана, ихтилатрал илигдай абуру.

– Вун дагъдал акъахзавайди бубадиз чизвани? – Хабар къуна Гъайбат халуди.

– Ваъ.

– Хъсан кар туш им. Дагъдиз фена хтун къве югъ жеда. Куьн гына аватла тийижиз рикли рикл неда квалевайбурун.

За чуюкънач. Са герендилай чубанрин алачухар авай чкадиз агакъайла, кицлер ав къачуна чи вилик зверна. Гъайбат халу балкандилай эвична пунайрикай садаз гъахъна. Анай 16-17 яшарин гададихъ галаз экъечлай ада вуч ятлани лугъзвай. Са герендилай гадади пурариз акъахна балкандив Лацар галайнихъ чамариз туна.

Гъайбат халу хтайла рекъиз давамна чна. Рехъ куьтыгъ жезвачир хьи, жезвачир. Мадни пуд сят ара датлана фейидалай къулухъ чубанри балкандилай эвична, са геренда ял ягъун меслят акуна. Хвеша хъайи къван вуч тир чаз! Балкандилай эвичлайла гъерекат тийиз кватнавай, гацум хъанвай чи квачери чил къазмачир. Чун векъерал ярх хъайила, Гъайбат халу хъурена:

– Са геренда къарагъмир, квачер ахъа хъурай куь.

Гъакли хъана, са герендилай чи квачери чил къуна. Чубанар суфра ахъайна ацукъайла, чнани чав гвай зун-вун акъудна. Чавай хъайитла, и ризкъи къве йикъалди чаз бес хъана кланзавайди тир. Анжах чал жанавурдин каш ацалтнавай. Чи ризкъидикай са гъвел къванни амукънач. Фу туюнни ахвариз фин сад хъана чи. Чубанри эверначиртла, ништа, гыкъван члавалди късана амукъдайтла. Зун балкандал акъадардайла Гъайбат халуди датлана зи язух чулгвазвай:

– Кларабдин гъал хътин ви чуьллера вуч ава эхир? Къиле акъул авайди квалаяй экъечна дуьньядин а къилиз фидайди яни? Вахъ дагъдал акъахдай чан авани, я Азгар? Уф гайитла чилел алабар жедайвал я вун.

– Кабаш дагъдиз агакыз пара амани? – арадиз гаф вегъин патал жузуна за.

– Аллагъди рехъ гайитла, кьве сятдилай агакьда чун Кабаш дагъдиз.

Рекъин амай пад Кцлар вацлун кьер тирвал, зурба кьваларай тлуз физвай. Гугрум къачуна авахъзавай, члехи кьванерни вичихъ галаз тухузвай и вацлун кьер тирвал са азим члавуз фена чун. Вацлу чаз рехъ къалурзавай.

Чун Кабаш дагъдиз агакьайла рагъдан хъанвай. Лацарин виридалайни члехи чарчар тир Гургурдин акунри чи пагъ атланай. Кабаш дагъдин куклушрилай ятар кватлиз, гугрум къачуна авахъзавай, 30 метрдилай къакъан тир и зурба чарчардин ванци чи чандик кичл кутазвай. Кцлар вацлун къил, адан ятар кватл жезвай чка акъван иер тир хь! Гургурдин лап патав акъвазнавай чун. Чарчардин къайи стлалар чи чина, гъилера акъаз, чандиз ахвашвал гъизвай. И акунри яргъал рекъин юргъунвал алудзавай чалай.

Чубанри Кабашдин ценерив гвай кьве зурба кьвалан арада пунаяр ягъазвай. Чна са кьерехдик ацукъна, вил илисна абуруз килигзавай. Ахпа ксари суфра ахъайна чаз эверна. Фу аквазвайни вилериз? Аман амачир чи чанда. Чаз кланзавайди къил эцигна ксудай са чка тир. Чубанар гъавурда акьур хътин тир и кардин. Са герендилай чун вадни са пунада тунай абуру. Гар гана ацлурнавай са месел сад-садан патавай ярх хъунни ахвариз фин сад хъанай чун.

Экуьнахъ виридалайни вилик зун ахварай аватнай. Месин са пиплел гъа са къайдада юза тахъана ярх хъанвай за какванвай юкъ са гуж-баладалди дуьзар хъурунай. Пунадай къецел экъечлайла тлебиатдин иервили юкъван тлал гъасятда риклелай алуднай зи.

Кьуд пад дагълар тир и кламун эрчи патай, къакъанрай авахъзавай Гургурдал лацу каф акьалтнавай. И чарчар заз дуьньяда акур виридалайни иер мужидат тир. И иервилик са гъихътин ятлани такабурвал, зурбавал квай. Чарчардин чанда

кичІ твазвай къайи ятари патарив гвай къваларал гьалч жез икъван гагъди чаз ван татай хътин ванер акъудзавай. Адан къилив Кабаш дагъдин цѳиргъина авай къвалар квай. Пунаяр янавай чкадал алай къваларин акунри пагъ атлузвай чи. Гьар къвалан ценерив са жуьредин цуькверин халичаяр экъянавай тѳебиатди. Сана вили, муькуьна хъипи, патавай хъиз лацу цуьквер ахъа хъанвай. Ина цуьк акъуднавачир са чѳиб чилни авачир, абурал кѳвач эцигиз гъайиф къвезвай чаз.

Къуд пата вил къекъуьрайдалай къулухъ за пунадин вилик акъвазна гъарайна:

– Гъей, дураханар, куьн иниз ксун патал атанвайди яни? Нисин хъана хъи! Фад къарагъ!

Аялри кѳанз-такѳанз вилер ахъайна. Къечѳерганар ийиз заз килигзавай абуроз исятда чпин ширин ахвар ханвай залай такѳан кас авачир.

Са герендилай Кѳѳар вацѳун къайи мурк хътин цик чингъил чуьхвена, гъебейравай пек-лек акъудна, дагъдал акъахун патал гъазурвилер акваз эгечѳна чун. Кух галай, къен чими кѳвачин къапар алуѳна, тандал чими перемар, къилел бармакар гьалсна. Чун кѳвачин хъайила чубанри чаз фу-чай гъазурнавай. Фу тѳуьна куьтягъайла, Гъайбат халуди сивик хъвер кваз чаз рухсат гана:

– Шагъ дагъдал акъахиз кѳанзавайбуруз Аллагъди вичи рехъ ахъайзавайди я. Къе куь бахтунай хъиз гъавани хъсан жада!

Ахпа ада жузуна:

– Куь командадин чѳехиди вуж я?

Чна вирида Тѳатѳи къалурна.

– Аку, чан хва, куьн сифте Кабаш дагъдал акъахда. Анай са сал руьштуьни вичи куьн гъанихъ тухуда. Ахпа къеняй тѳвек акъатнавай са къвал акъатда куь вилик. Гъадан виликай чапла патаз элкъведа куьн. Рикѳел хуьх, датѳана Шагъдин кукѳуш галайнихъ фин герек я. Са къадар феѳидалай къулухъ куьн къванерин вирел гьалтда. Гъа виряй я рехъ. Са тѳимил четин я анай экъечѳун. Адалай алатайла гуьнедихъ элкъуьгъ.

Ина мад маса рехъ авач. Къванцин гуьнедин гуьгъуьналлаз куь вилик живедин рехъ ахъа жеда. Гъа рехъ къуна ял ягъиз-ягъиз дуьз куклушдал акъахда куьн. Эвичлун акъахунлай регъят жеда. Хъсан рехъ хъурай квез!

ИкI лагъана ада чун Гургурдин кIвачерик квай, КцIар вацIалай элячлун патал тIебиатди вичи туькIуьрнавай муь-къуьн патав – кьил-къиле ганвай кве кьвалан винел акъудна.

Накъанлай буба хъиз датIана чи къайгъу чIугвазвай Гъайбат халу чи рикIиз акъван чими хъанвай хьи!

– Шагъ дагъдин куклушдал акъахун гъар са касдилай алакь-дай гъунар туш. Заз аквазва, куьн викIегъ аялар я. Анжах чир хъухъ, зун Шагъ дагъдал акъахдайла квелайни гъвечIи тир. Садазни са къуникайни кичIе жемир, живед рекъяй фидайла сад-садавай къакъатмир. – ИкI лагъана чун рекъе туна Гъайбат халуди.

Гъа икI, сад-садан гуьгъуьна гъатна чун. Чахъ луварар акатнавай. Къуд патахъай чаз килигзавай иервилер вилериз куьчардай мажал жагъизвачир чаз. Къваларин, абурун хка-тай рагарин гъайбатлувал датIана чи къилелай элкъвезвай сваларин – и дагъдин нуькIверин ванери амайдалайни арту-харзавай. Гагъ-гагъ дагъдин къилелай элкъвезвай лекъерин сирнавун акваз руьгъ акатзавай чак. Шагъ дагъдин гирве къвердавай мукъвал жезвай хъиз аквазвай. Амма гъеле са шумуд сят рехъ фена кIанзавай.

Кабашдин куклушдал акъахиз мукъва чи виликай са лекъ луварар ахъайна са легъзеда цавуз хкаж хъана. Ада Кабашдинни Семент дагъдин арада ахъа хъанвай дерин кIамалай цIар ягъизвай. И кIамуз килигайла вилерилай мичIивал физвай чи. Садлагъана лекърен лувардикай са цIакул хкатна, ам азим чIавуз цава амукъна, ахпа кIамун винелай гъуз элкъвез-элкъвез, секиндив чил галайнихъ фена. ЦIакул чилел алуькIдалди чна ам вилив хвена. Яргъалда къван вуч тир цIакулдин рекъин!

Имни тлеквен авай квал! Икван зурба квалан юкни-юквей яраб гьик! акъуднаватла и тлеквен? Чун нубатдалди а тлеквендай акъатна. Инлай а пад члехи са тлул тир, фирдавай куьтягъ тежер тлул. Ам икван гагъди чаз такур хьтин асклан буйдин цуькверив диганвай. Ахпа Гъайбат халуди лагъай къванерин члехи вир гьалтна чал. Къвачер къванерилай цлуьдгъуьниз, гагъ-гагъ тентес хъана чилел ярх жез, къарагъиз, рекъиз давамна чна. Эхирни и четин рехъ кьилиз акъатайла пелеш хъайи чун къванерин винел ярх хъана. Садахъни кам вегъедай аман кумачир.

– Зун кьейитлани инлай къарагъзамач. Зун галачиз вач, – лагъана Пинцла. Вилер мичлун кумазни, накъ кьейибур хъиз ахвариз фена ам. Са сят къван ял ягъайдалай кьулуьхъ Патледи чун са гуж-баладалди къвачел къарагъарна:

– Я залумар, инай элкъвена хъфинни авайди я эхир!

Ингъе Пинцл саклани къарагъариз жезвачир чавай. Вичиз чими хъунивай гуьнедай гъуз къванерин арадай шуршурдив авахъзавай цранвай живерин къайи ятар хъвадалди плузарар чурч хъанвай адан. Вилер ифин алайбурун вилериз ухар тир гададин.

Мутла адаз минетна:

– Чан Пинцл, вуч жеда, кас хъухъ ман.

– Я кьейи хва, касвал амукъдани ина? Физвач зи къвачер, яб акалзавач абуру захъ, – цлуьгна Пинцла.

Мутла чи вилик квай гуьнедилай аквазвай живедин рехъ къалурна адаз:

– Инал къван атана, кьулухъ элкъвен гьич инсафдай яни? Четин рехъ атланва чна. Са тлимил къванни фейитла, куклушдал акъахдайвал я. Вуч жеда, са клус виклегъ хъухъ ман. – Ада зун къалурна. – Вун Къамплул къванни хъаначни?

И гафар ван хъайи Пинцл чарасуз къвачел къарагъна. Чун гъилевай клирер чиле аклуриз-аклуриз, са кам физ, ял ягъиз тик гуьнедиз акъахзавай. Четинда къван вуч тир рекъин!

Галатна кларарай акъатнавай чун. Живедин рехъ гатлунай кумазни, къетнен цай акъуддай чимивал хенжелди хыз атлузвай къаю эвезна. Чна чи гъебейравай къван пекер вири сад-садан винелай алукина. Сун клерплеяр вилериз авудна-вайтлани, мекъила зурзазвай вири. Чи саданни квачин къапар регъятбур тушир. Кланер цалцлам яз къенез жив ацлузвайвиляй абуру чи чан туьтуьниз гъанвай. Гуьне лагъайтла, къвердавай тик жезвай. Патли вилик квай, адан гуьгъуьна аваз Мутл, Здукл, Пинцл, эхирдани зун физвай. Гила вири галатна гьалдай фенвай. Ацукъдай чкани авачир. Анжах цуквал ацукъна са геренда ял ягъиз жедай. Къвердавай са кам физ, акъвазиз, рехъ давамарзавай чна.

Садлагъана Здукл шехъна:

– Физ жезмач завай. Квачер хкатзава зи, галатнава зун. Зун ахмакъ куь гафарал алцур хъана иниз вучиз атайди я? Тутлусаз къванни акъул хъаначни заз?

Здукл акл шехъзавай хъи, чи риклин къил атлузвай. Ам акуна Пинцлени шехъна.

Чун вучдатлани тийижиз амай. Иллаки Патлиди вичи-вич квадарнавай. Чалай са йис члехи тир ам, гъавиляй амайбуруз аялриз хъиз килигзавай. Эхирни вилербур авуна, Патли Здуклал, Мутлени Пинцлал гъавалат хъана. Са гужалди абур секи-нарайдалай къулухъ чакай бизар хъанвай Патлиди лагъана:

– Аку, риклел хуьх, рехъ тефенмаз кутягъ жедайди туш. Чун ксар ятла, лагъай гаф къилиз акъудна кланзава. Квез зун галатнавачир хъиз жезвани? Зунни ракъукай туш, анжах заз чизва хъи, зи куьмекдиз залай гъейри садни къведач. Гъарад вичин квачери тухузвайди я. Чун аялар туш эхир. Садни, чир хъухъ, исятда къулухъ элкъвен вилик финлай четин я. Чун анжах вилик фена кланзава.

Икл лагъана хъел кваз рехъ давамарна Патлиди. Адан гафари чаз виридаз клевелай эсернай. Къве километрдин живедин рехъ са шумуд сятдин къене къетлна, эхирни Шагьдин куклушдал акъахнай чун. Инаг жив алачир, гъвечли-члехи

къванерив ацанвай чка яз акурла мягтел хъанай чун. Чи юргунвал са легзеда алатна. Сад-садан гарданра гъатна гъарйзавай чна. Дуьньяда чалай бахтавар инсанар авайтла? Къакъандай къуд пата авай дагълариз килигун члехи бахт тир.

Хвешизвай къван вуч тир чаз! Тек дагълар ваъ, цавун циферни чалай агъада авай.

Татледи хкадриз, дилида хъиз гъарйзавай:

– Чалай алакьна! Чна чи мурад къилиз акъудна! Чун ксар я! Ван къвезвани квез? Чун халисан ксар я!

Ингье чи шадвал са акъван яргълди феначир. Здуклан гълар садлагъана члур хъанай. Вили кицик хъиз хъанвай ада датлана экъуьчзавай. Адан гуьгъуьнаваз Пинцл къил элкъвена ярх хъанай. Чна са гуж-баладалди ам вичел хкайла Пинцлани экъуьчнай. Мутлан гъларни са акъван хъсанзавачир. Са герендилай Татледин рангарни атлана. Абур къилин тлалди явашарнавай. Кис хъана гъармад санал ярх хъанвай. Са зун тир цавара авайди. Санагни тлазвачир зи, хвешивилей заз жув эцигна къахчудай чка жагъизвачир. Гадайри мягтелвилелди заз килигиз, зи чандин клевивилел пехилвалзавай.

– Цицл хътин им аку садра! На лугъуди, им гъич чахъ галаз дагъдиз акъахайди туш, – вичел хтай Пинцла лагъанай.

– Рушарин чан клевиди я, – Здукла хъел кваз заз килигнай.

Аялар са сят къван гъерекат тежез амуькнай. Яваш-яваш чпел хквезвай абур. Нянин сятдин 5-даз чун рекье гъатнай. Эвичлун акъван регъят тир хьи! Гагъ-гагъ гъебеяр кланик кутуна живедай гъуз авахъзавай чун. Чи шад ванери инрин къарай атанвай. Гъа атай рехъ тирвал къулухъ элкъвезвай чун. Йифен сятдин 11-даз Гургурдин патав эвичайла чи вилик экъечлай Гъайбат халу акунай чаз: чун чара жедайла ада вич Кабашдин агъа къиле авай яйлахдиз фена кланзавайди я лагъайди риклел хтанай чи. Чна мягтелвилелди:

– Вун яйлахдиз феначни? – лагъана хабар къурла ада вичин саягъада:

– Я земеклар, куьн дагълара текдиз туна завай аниз физ жедайни? – лагъанай. На лугъуди, дуйньяда икъван ширин гафар ван хъайиди тушир чаз. Чун гъарад са патахъай адак галкланай. Икъван четин рехъ атлайдалай къулухъ чал гьалтай сад лагъай инсан тир ам. Гъайбат халуди вичин спелриз звер гана гъарай-эвернай чаз:

– Фад ацукъна гъарада са бади хапла неъ, куь чандиз чим акъатрай, земеклдин вилер авайбур!

Муькуь пуд пуна амачир. Жегъил чубанар Кабашдиз фенвай. Гъайбат халудин пунадин вилик лагъайтла, цайлахан квай. Адан цавуз хкадар жезвай цвереклри йифен иервал артухарзавай. Цайлахандин винелай куднавай алюминиюмдин къажгъандай къуд патаз шурпадин иштагъ ахъайдай ни кклизвай. Касди къажгъан суфрадал эцигна лагъанай:

– Клус эклягъиз неъ, балаяр, вижевай каш китканвайди я квек.

Къене вермишелдилаини картуфдилай гъейри са затли авачир а шурпадин дад хъсанда къван вуч тир! Аждагъандин каш ацалтнавай чал, ништа, гъикъван фу тлуйнайтла чна шурпадив. Ахпа касди гъвечли алюминиюмдин кружкайра аваз чай ганай чаз. Руфун тух хъанвай чаз чун мус ахвариз фенатлани чир хъаначир.

Экуьнахъ чун ахварай аватайла Гъайбат халуди гъинай ятлани мад къве балклан гъанвай. Ада чун балкланрал акъадарна Лацара къван хканай. Чара жедайла заз лагъанай:

– Абдулрзадиз зи саламар твах. Лагъ хьи, лацуви Гъайбата вич жузазвай.

Лацуз агакъайла мад са карди мягътеларнай чун. Изетуллагъ халуди вичин автобусдин патав акъвазна чи рехъ хуьзвай. Нянин и береда хуьруьз автобусди клвалахзавачирди, ам экуьнахъ атана гъасятда къулухъ элкъвезвайди чизвай чаз. Касди вичин гафуниз амал авуни чак руьгъ кутунай. Изетуллагъ халуди автобусдин раклар ахъайна чун ацукъарнай. Машиндиз худ гайидалай къулухъ ада:

– Гъа, гъикі хъана, акъахиз хъанани квевай Шагъ дагъдал?
– лагъана хабар къунай.

– Хъана! – хордалди жаваб ганай чна.

Лацувай ційиз яргъа хъайила Здуклан риклел садлагъана кІвал хтанай.

– КІвала гатана рекъидайди я чун! – лагъанай ада. И гафар чаз виридаз бес хъанай. Кичлевал какахънавай пашманвал гъатнай садлагъана виридан риклера. КІвалевайбуру чаз гъихътин гъад къадатІа лугъуз, туйкъуъл фикирри инадзавай чаз. Са кар шаксуз тир хъи, Шагъ дагъдал акъахун чаз багъаз ацукъирвал я.

Мягтел жедай кар ам тир хъи, и йикъара я КцІарикай, яни хайибурукай фикирдай вахт хъаначир чаз. Гила кІваликай веревирдер авунивай чи бахтлувални шадвал гатун циф хъиз чкІизвай.

– Бадеди вилерай хкидайди я зи гъар са затІ, – лугъуз вичвичик рахана ТатІи. Хъел акатайла Чувквер бадеди вичин вилерин экв, умуърдин мана тир авай-авачир хтул кІарцІив гатазвайди чаз виридаз хъсандиз чизвай.

– Зун са вацра куъчедихъ тамарзу тадайди я бубади, – ЗдукІа шел-хвална.

ПинцІаз гаф лугъудай аман авачир: ифинди кузвай ам. Са гуж-баладалди вилер ахъайиз чаз килигзавай ада.

МутІ гъамишандалай секин тир. Сив ахъайна гафни лугъузвачир ада. Адетдин МутІаз ухшар тушир ам.

За вуч чІугвазвайтІа, са Аллагъдиз чизвай. Анжах эхирдал къван мягкъемдиз акъвазна кІанзавай. ТахъайтІа гадайри зун чпин кІеретІдикай хкуддай. РикІин къене лагъайтІа, мецел гъиз тежер са кичлевал авай. Бубадин зегъем квай чин герен-герен вилерикай карагзавай зи. Тимил рахадай бубади чун икъван чІавалди садрани гатанвачиртІани, адан терсеба килигун бес жедай чаз. АкІ килигунилай гатайтІа, ягъайтІа, екъуьгъайтІа вишра хъсан тир. Ада са гафни талана вилин

кІаникай, хъел аваз килигайла, на лугъуди, исятда чил къве пад хъана гъаниз аватда вун.

Са шумуд варз вилик агъа магъледин аялрихъ галаз кикІана тІиш-пІуз алатнаваз кІвализ хъфейла бубади дидедиз лагъанай:

– Мад ихътин са гъалатІ хъувуртІа, зи вилериз тахкурай ам.

Идалай чІехи негъ авачир зун патал. Им акІ лагъай чІал тир хъи, бубади зун ади-бадидай атІуда, зун галай патахъни килигдач. Гъа ихътин туйкъуъл фикиррив кьил ацІанваз чун КцІариз агакъна. Изетуллагъ халуди чун автовакзалдиз ваъ, са кьил чи магъледиз хутахна. Автобусдай эвичІайла ЗдукІрин кІвалин вилик гзаф инсанар кІватІ хъанвай. Абурун арада хъилляй зунжур жакъвазвай чи хайибуруни авай.

Чун – ракъини кана чІухнавай, пІузарар дакІунна пихер акъалтнавай, са гужалди кІвачел акъвазнавай “альпинистар” атана агакъайла акваз-акваз абурун хъел элекъна.

Сифте ПатІидин бадедин ван акъатна:

– Чан бадедин лацу кард! Вун дагъларал акъахнавайни? Яллагъ ви гъунардиз кьий баде! Ви кІвачериз кьий зун!

Ада ПатІидин гардан кьуна пІарцІа-пІарцІдив хтулдин хъуькъвериз темен ганай. Чуйквер бадедин гафари гъасятда муькуьбурун муркІар цІурурнай. Акваз-акваз чи хайибурунни хъел элекънай.

Ифиндин къене авай ПинцІ гъасятда кІвализ хутахнай хайибуру.

ЗдукІа вичин дидедизни бубадиз кьилел атайбурукай ихтилатзавай, абуруни гъейранвилелди яб акалзавай. МутІ вутІ хъанатІани акунач заз. Зи вилериз маса затІ аквадайвални тушир. Дидеди зав бубадин гафар агакъарзавай:

– Аку, Азгар! За вуч лугъузватІа хъсандиз яб акала. Гила мад аялвилер хъийидач вуна. Пакагъанлай гадайрихъ галаз кьугъван амач! Тандал шалвар алуکلун амач! Чуьллера гъатун

амач! Идалай кьулухъ чна лагъайвал ийида вуна! ТахъайтӀа ви яргъивални гъяркъуьвал сад ийида!

Гатаначир зун дидеди. Ахмурарначир заз бубади. Ингъе зун руш тирди, муьжуьд лагъай синифдиз акъатнавайди рикӀел хканай абуру. Магъледин аялри, гъакӀни зи вахарини стхайри лагъайтӀа заз къегъалдиз хъиз килигзавай.

Гъа йифиз ксудайла дидеди заз Гъайбат халуди Лацай бубадиз чун дагъларал акъахун патал кӀваляй катнавайди хабар гайидакай ихтилатна. Бубади чи кылел къада-бала татуй лугъуз чун Гъайбат халудал кӀевелай гъавалатнавай къван. Гъавиляй касди чалай вил алудначир. Изетуллагъ халудин автобусдин месэлани бубадин тӀалабуналди килиз акъатнавай къван. Бубадин и къайгъу чӀугуни зун шерзумарнай. Ам зи виле амайдалайни хкаж хъанай.

Са бахтаварвилини гъава гъатнавай зи рикӀе: зун жуван виридалайни чӀехи мураддив агакънавай – Шагъ дагъдал акъахнавай. Шумудни са чӀехибурулай алакъ тавур и кар залай алакънавай...

19. ЦІАНГУ

Селми халадин квалер Кцлара сейли тир. И сейливили кылин себебни ам тир хыи, вич кесиб яз Селми халади пуд гъвадин зурба дарамат хкажнавай. Гъар гъвада пуд тав авай икъван члехи квал куыз герек я, лугъуз хабар къадай садбуру дишегълидивай. Ада хъурена:

– Са гъава Магъмудан, сад Гъабибан, садни зидни Уружанди я, – лагъана жаваб гудай. Къелечл якларин, цлору вилерин и виклегъ дишегълидиз гафар пара чидай. Адан квенкл алай хци мецикай виридаз хабар тир. Жегъил члавуз пара иер тир лугъуда ам. Анжах чаз чидай Селми хала къаридиз ухшар тир. Адан рахунарни, алуклунарни гъалдай фенвай къуъзуъ дишегълидинбур тир. И къаридин яхцлурни цлуд яш тирдан садни члалахъ жедачир. Селмидин таяр-туъшер адан патав жегъил сусар хъиз аквадай.

Вичин пекерикай датлана цуринни демекдин ни къведай Селмидин кар-кеспи кат-галтугун тир. Гъенел кални гамиш хуъзвай адан сала гзаф верчер, уърдегар, къазар жедай. Вичихъ авай зун-вун базарда лабар вегъенвай алверчийриз маса гана гъа пулунал хизан хуъдай папа. Селми халадихъ векъи ван авай. Виридахъ галаз уъткъемдиз, хцидиз рахадай ам. Адан гъуъл Уруж халу лагъайтла магъледа аватлани чир жедачир. Эцигунрал фялевал ийизвай ам яргъи юкъуз квалалахал жедай. Вичин папан акси яз, ван алачир, садахъ галазни акахъдачир секин инсан тир.

Са рушни кьве гада авай и хизандин чѣхи велед тир Бетура гъуьлуьк галай. Адалай гъвечіиди Магъмуд набут яз дуьньядиз атанвай. Ківачи чил къазвачир Магъмуд месел чѣхи хъанвай. Къуншийри ихтилатдайвал, рагъ хъиз реків гузвай, ківачин ківаник чил зурзаввай иер Селми вичин аял набут тирди чир хъайи йикъалай дегиш хъанай. Акунарни, къилихарни, крарни масакла хъанай адан. Къад йиса авай свас садлагъана зулун пеш хъиз кватнай, яргъи вахчаг алуқіна, къилихъ піпї кутлуннай.

Ада Магъмудан гуьгъуьнаваз дуьньядиз гъайи Гъабиб сагълам аял тир. Чѣхи хъунивай ада вичин диде-бубадиз ківалин ківалахра рикі алаз куьмек гузвай. Ингъе месел алкланвай, я къекъвез, яни бегъемдиз рахаз жезвачир Магъмуд дидедиз уьмуьрлух гъам тир. Гъакі ятлани вичин дерт-дуьгуьм садазни чирдацир Селми халади, виридахъ галаз вичин саягъда лугъуз-хъуьредай. Садазни рикіин сир гудачир, къенер кузвай, вич акъадна-астадзавай тлал мецел гъана рахадацир ам. Ингъе аялди як такъуни, вичин заланвал яхціур килодилай алат тавуни адан дердинин заланвиликай хабар гузвай.

Селми хала чир хъайи йикъалай чаз ада ара датлана вичин ківализ са вуч ятлани ялиз аквадай. На лугъуди, ам Аллагъди пар ялун патал халкъ авунвай. Мус акуртлани, къвалак пек-лек тир, къул тир, ракъ тир жедай адан. Кціара гъинал гадарнавай кирпич акуртла, ялдай Селми халади вичин ківализ. Адан къуьне датлана ичїи чанта жедай. Герек хъайи кумазни, бакарда акъун тавуна амай затлар чантадиз вегъидай, пар яхун кїула къуна тухудай. Залан чанта ада акъван къезилдаказ ялдай хъи. Адет яз, гъава мичїи хъайила, Уруж халудихъ галаз санал ялдай абуру са вуч ятлани. Вичин гъуьлни ялиз вердишарнавай папа.

– Я Селми, гъикъван ялда вуна? Язух тушни ви чандин? Гьалдай фенва хьи, вун! – лугъуз адаз гагъ-гагъ телегъ-билегъ ийидай къуншийри. РикI кудай абурун Селмидихъ.

– Ялна лугъуз инсан рекъидайди туш, – уьткъвемдаказ жаваб гудай папа.

Садбуру адан гуьгъуьна ухът аладардай:

– Къван атIутI лагъайтIа, атIуда фагъирди. Дерт рикIелей алудун патал ракъни какуриз гъазур я ам. Баладин гъам сакIани иливар жезвач хьи, папавай. Гена кIвалахрив къил какадарзава, тахъайтIа хажалатди рекъидай ам.

Эхъ, залан парар Селмиди вичиз жаза гун патал ялзавайди садазни сир тушир. Хва месе гъатнавай дидедивай и кар эхиз жезвачирвилай ада вичиз инадзавай.

Гагъ-гагъ Селми хала зи дидедиз куьмек гун патал чи кIвализ къведай. Гуьгуьллудаказ салан, багъдин кIвалахар ийиз, хъран кIвал къакъажиз куьмек гудай ада.

– Я Саимат, мад малимди цура, демекар миxъдач хьи! А крар вуна зи хиве тур, – лугъудай ада.

Ам чи кIвализ атун чун паталди сувар тир. Вучиз лагъайтIа Селмидин рахунрихъ са маса жуьредин миже квай. Тух жедачир чун адан ихтилатрикай.

– Вун гъикI я, Селми хала? – жузадай чна.

– СикIрен тум хъиз, – хъуьрез-хъуьрез жаваб гудай ада. И гафар акI лугъудай хьи, на лугъуди, и дуьньяда адалай бахтлу, адалай кефи къумбар касни авач.

Ахпа вичин саягъда цIвегъ тIалабдай Селми халади дидедивай.

– Я Саимат, чIуьд тIуьн тавурла зи рикI къекъведа, – лугъудай дишегълиди.

“ЧIуьд” цIвегъедиз лугъудай ада. Дидеди адан вилик суфра экIяна ниси, шур, къаймах гъайила абур цIвегъедихъ какадарна, къулал чимнавай хъран фав недай ада. Анжах са кар авай

хьи, суфрадал серг тахъайла, фу недачир папа. Гъавиляй вичелай гъамиша серкледин ни алахъна фидай. Къвале серкледин ни гъатай члавуз, чна “пубф” ийиз акурла ада чаз акъул гудай:

– Куъне серг негъ ийимир. Зун хуъзвайди серг я. Дегъ члавара суфрадал серг тахъайла фу недачир лугъуда инсанри. Серг тлуън тавурла ракъинин кланик къвалахиз жедачир абурвай. Зунни гъакъ я. Серг туътлуър юкъуз гъуъргъуъ жеда зун.

Чаз акваз-акваз къуд-вад силих серг агажардай ада. Чуънуъхдай пешени квай Селми халадихъ: чи къил акахъайла столдал алай серкледин къилерикай, къенфетрикай чаз таквадайвал вичин перемдин хилез вегъедай ада. Чна ибур такур къасардай, вучиз лагъайтла, дидеди чаз Селми халади вуч авуртлани, такурвала лагъанвай.

Садра гъикъ ятлани чаз ада дидеди хъран къвале куруниз ичирнавай цлурурай члем хъваз акунай. Аламатдин кар тир: кур къилел хкажна яд хъиз хъвазвай ада члем. Чна мягътелвилелди вичиз килигиз акурла паб хъуъренай:

– Хвейи чан хазина я, чан балаяр.

Селми халадин рикъ алай кар чи демек михъун тир. Гъар гъилера ам демек галайнихъ фейила чун чинеба адан гуъгъуъна гъатдай. Са пата чуънуъх хъана, Селми халади ана вучзаватла вилив хуъдай. Диде къвалахал хъайи йикъара ада сифтени-сифте мукай къве кака акъудна, абур хана, чигдаказ хъвадай. Ахпа са шумуд кака валара чуънуъхарна, демек михъунив эгечдай. Хъфидайла вичи чуънуъхарай какаяр перемдин яхдайгъуз авадарна, сад-садан къилелай гъалснавай пекерин къене хан тийидайвал тадай. Вичин крар рестеда турдалай къулухъ къвалевайбуруз сагърай лугъуз фидай.

Чна вилералди акурбур дидедиз хабар гайила, адахъ хъел акатдай:

– Аллагъдин азбадик квай дишегълидивай вуч кӀанзава квез? Аку, кар жемир адав, гунагъ жеда квез, – лагъана ахмурардай ада чаз. Анжах дидеди гъикъван лагъайтӀани, чна жуваз чидайдалай гъил къачудачир. Селми халадихъ эцягъунлай пара кӀандай маса кар авачир чакъ.

– Селми хала, эхиримжи сеферда мус эхъвена вун? – лугъуз хабар къадай за адавай.

– Нин рикӀел аламайди я, я агъбат хийир хъайиди. Къуьд алукъдалди тир жеди, – чӀарни юзур тавуна жаваб гудай ада.

– Мадни мус эхъведа вун?

– Гъаваяр са къадар чими хъурай ман. Исятда эхъвейтӀа мекъи жеда эхир.

Адан гафарал вири ван алаз хъуьредай.

Садра ПатӀидин фигъилдалди са финтӀи авунай за. Селми халадиз чир тежедайвал ада валара чуьнуьхарнавай какайрин чка дегишарнай. Жувни фена тутун тарцин кукӀушдиз акъахнай. Инай Селми хала хъсандиз аквазвай заз. КӀвалах кӀилиз акъудай паб кӀвализ хъфидайла къалабулукъ кваз валара къекъвенанай, анжах затӀни жагъун тавурла хияллу хъанай. Садлагъана адаз какаяр жикӀидин валарин кӀаникай жагъайла, хвешила абур хурудиз кӀватӀнай. Хъфидайла, “дуьшуьшдай” чи кӀвализ атанвай ПатӀидал гъалтӀнай ам. Къакъан буйдин ПатӀиди Селми хала акурла “хвешила” гъилер ахъайна ам къужахда къунай. ПатӀидин къужахда аял хъиз аквазвай Селми халадай цӀугъ акъатнай:

– Ахъая зун, супа, фад ахъая! Жуван къармахар за акӀурмир!

Анжах ПатӀиди къари аял хъиз цавуз хкажнавай ва ам жедайвал чуькъуьзвай.

– Я супадин вилер авай супа, ваз завай вуч кӀанзава? – лугъуз гъарайзавай папа.

– Чан Селми хала, вун акваз кланз зи рикл акъатзавай хьи!
– лугъуз Патлиди ам ахъайзавачир.

Эхирни Патлиди Селми хала ахъайнай. Абурун къведанни перемдин яхаяр ханвай какайрай ктад хъанваз акурла зун, чи ванцел къецик акъатнавай диде, магъледин аялар члагана фенай. Шерзум хъанвай дишегълидин мез къунвай. Авайвал лагъайтла, ам икл къа жедайди акъулдизни атаначир чи. Рикл ханвай, вилера гъам авай Селми хала куьтлни тавуна хъфенай. Дидеди лагъайтла, акъван ахмурар авунай хьи, чаз.

Гъакл ятлани ар авачир чаз. Гъиле макъам гъатун кумазни Селми халадин хатурдихъ хуклурдай. Адахъ хъел акатайла виридаз риклйвай хвеша жедай. Инжиклу жедай ам чакай, пара члавуз чун акурла вичин рехъ дегишардай папа. Анжах виридаз са-сад вад тлуб хъиз чизвай и гъвечли шегъерда гъина чуьнуьх жедай къван? Чанда кичл гъатнаваз гъар гъилера чакай са хата къведайди аян жедай адан риклиз. Эхиримжи вахтара чна:

– Гъикл я вун, Селми хала? – лагъана хабар къурла, ада хъел кваз жаваб гузвай:

– Члур хъайи мансур хъиз. Куьн авай чкада гъикл жеда къван?

Им ада дуьз лугъузвай, мансур члуриз хъсандиз алакьдай чалай.

Селми халадин гъвечли хва Гъабибан 20 йис тамам хъайила, хизанди клвалин пуд лагъай гъава эцигна куьтягъна. Клвалин къав клевишна, шифер ягъайдалай къулухъ абуру пуд лагъай гъавада авай къве утагъ сувагъна, чиле къул туна. Ракдаklar кутурдалай къулухъ цлар эгъенгдив асунна. Ахпа клвалин чилиз цийи гебеяр экъяна, маса герек тир затларни къачуна.

Гъа икл, мехъериз гъазур жезвай хизан. Селми хала хвешила цаварай физвай. Клвалин вири кар-кеспи вичин хиве гъатнавай дишегълидин эрзиман вичиз куьмек гудай са свас гъун

тир. Сусан салагъадихъ, адан михъивилерихъ цигел тир паб. Пуд лагъай гъава къйляй-къилиз сусаз гъазурнавай абуру. Эхирни мехъерарна Кцларин са гъи хуърйя ятлани Суна тIвар алай руш гъанай Гъабибаз.

Хизандин чIулав йикъарни гъа чIавалай алукънай. Чижрен куънуъдиз ухшар тир и кесиб хизандин вайни-зай хъанай акваз-такваз. Вичин пар къезил жедайдахъ муд кутунвай Селми свас кIвализ атай сад лагъай йикъалай вич ягъалмиш хъанвайдан гъавурда акъунай. Суна гара авайди, адетдин сусариз ухшар туширди къатIун четин тушир. Кар-кеспи дама-хун тир адан. Гъабиб иервили рам авунвайвиляй адан вилериз вичин папан гъалатIар аквазвачир. Сунади яран буба, яран диде, яран вах кваз такъуниз фикир гузвачир гадади.

Мехъерилай са гъафте алатайла Сунади Магъмудан пекер чуъхуън тIалабай яран дидедиз виридан патав векъидиз лагъанай:

– Зун и кIвализ свас жеда лагъана атанвайди я, набутдиз къуллугъда лагъана ваъ!

Пагъ атIана амукъай кIвалинвийривай са гафни лугъуз хъаначир. Гъабиб лагъайтIа, куьтIни тавуна къецел экъечIнай.

Сунади вичиз кIанивал авунай. И кIвале Магъмуд лагъай къайгъудиз муъгътеж набут авайди квазни къуначир. Хизандихъни какахъначир ам. Вич-вичиз тир свас: фу недайла виридалайни вилик суфрадив агатиз, кар-кеспидал гъалтайла вичин кIвалелай гъейри санагни михъ тийиз къил хуьдай ада. Тек са Гъабибаз датIана тавазивилер ийидай суса, гъавиляй гададиз ам эцигна къахчудай чка авачир.

КIвализ атай са шумуд вацралай вичин яран дидединни яран бубадин пер ханай суса. Къвед лагъай гъавадай сад лагъайдаз авуднай ада абур. “Магъмудаз къилел кIвале амукъун четин я, ам гъавадал хъана кIанзавайди я,” – лагъанай. “Чан

бала, кланик клвалер ламу я, начагъ жеда аял,” – даднай яран дидеди. Ингъе сусак гаф акатначир, абур кланик авудна, къвед лагъай гъава тавдин клвализ элкъуърнай.

Гъа икл пуд йис къван алатнай. Пуд йисалай сусанни Гъабибан арада вуч хъанайтла, гададиз клвал къайи хъанай. Акваз-акваз дегиш хъанай ам, са къадар вахтундилай эрекъ хъуник китканай. Чал и хабарар яргъарай агакъзавай. Суна фад-фад клвалер туна къвед-пуд йикъаралди са гъина ятлани амукъзава лагъай гафарни чкланай Кцлариз.

Хар тлуърда хур гатада лугъуда. Кылел атай мусибат тлимил тир хъиз, къунши районда гъуълукъ квай Бетурадикайни рикл динж тушир хизандин. Галаз-галаз пуд руш ханва лугъуз гъуълукъ инадзавай лугъуда адаз. Къарилай са къуз пуд аялни галаз хтанай ам бубад клвализ. Анжах са шумуд югъ алатайла суса чукурнай яран вах. “Зи клвал мугъманхана туш, фена жуван къилиз чара ая”, – лагъана раklar къалурнай адаз. Вилел нагъв алай Селми халади куз-хъукъуз вацун а пата авай ялгъуз са къаридин клвализ киридиз акъуднай вичин хайи велед.

Селми халадин сусан ихтилат вири райондиз чкланвай. Садбур и гафарин члалахъ жезвай, муькуьбуру лагъайтла, абур пехилвиляй са ни ятлани чукурзавайди я лугъузвай. Анжах гъикл ятлани, садра хурушумдиз тамай хкведайла чаз – аялриз вилералди Суна мегъуьнлухда тийижир са касдин къужахда акунай. Чун жуван вилерин члалахъ тежез къах хъанай. Гъа юкъуз чна сусакай лугъузвай гафар гъакланбур туширди къатланай. Адал кцларвийри вучиз Цлангу лаклаб эцигнаватла гила хъсандиз гъавурда акъунвай чун.

Суна клвализ атай къуд йисалай, вичин къанни вад йис тамам хъайи юкъуз Магъмуд рагъметдиз фенай. Тек пуд юкъуз адал ифин хъанай, ахпа шем хъиз црана кутьягъ хъанай гада.

Селми халадин вилел са стлални нагъв атаначир, лугъудай вирида. Шехъ жезмачир папавай. Дердинай юкь какванвай паб са шумуд юкъуз квалаяй къецел акъатначир.

Къарилай са къуз Кцлариз чав чкланай:

– Селмидин кыле керкетI акъунва!

Ван хъайибуру адал кыл члугунай. Са къуз зи дидедини зун галаз фенай адан кылив. Са береда Магъмуд къаткай месел гила адан диде къатканвай. Хъвана лублууш тир Гъабиб адан квачерикай хъиз чилел ярх хъанвай. Кылел квалаяй свас рахадай ванер къвезвай, гагъ-гагъ ксар хъуьредай ванерни галукъзавай чи япарихъ.

– Вуч хъанва ваз, я Селми? – шерзум хъанваз жузунай дидеди дишегълидивай.

– Жува вегъей керкетI жува акъунва, Саимат, – жаваб ганай папа. Мад са гафни акъатначир адай. Кылихъ кутлуннавай пипI ивидай къацланваз акурла са гафни хълагъиз хъаначир дидедивай. Плуз жакъваз амай ам.

И хабарни муькуьбур хъиз гъасятда чкланай Кцлариз. Инсанри чеб гыккъван элягъиз къахчуртлани, абуруз вучдатлани чизвачир. Садбуру Селмидиз ачухдиз лугъузвай:

– Я паб, Сунадикай ваз свас жедайди туш, рахкура ам.

– Залди хъанайтIа, къе рахкурдай, Гъабиба хевзавач. Ам галачиз эх жедач лугъузва вичивай, – дерт аваз жаваб гузвай гъар гылера ада.

И вакъиадилай са шумуд югъ алатнавай. Са нянихъ Патидини МутIа заз “Къенчлеб пелел” эвернай. Ана ПинцIни авай. Патидин ван зурзазвай, заз им тахъана ам икъван хъел кваз акурди тушир. Эхирни ада вичин гаф лагъанай:

– А Цлангуди мад чи бармак чиле туна. Гъар йифиз адан патав инай-анай жунгавар къвезва. Чна шумуд югъ я МутIахъ галаз санал палид тарай ам хуьз. Милицадиз, прокурордиз

лугъуникайни хийир авач. Абурни кьенва Цангудин патав. ГьакI хьайла Цангудин тарс чна гана кIанда.

– ГьикI? – мягтелвилелди жузуна за.

– Аку, и кардикай садаз хабар хьайитIа, чи вайни-зай жеда гьа! – Хьел кваз лагъана ПатIиди. – Гаф гузвани куьне?

– Гаф! – хордалди жаваб ганай чна. Авайвал лагъайтIа, Цангудикай гзафбурун кьен канвай. Чавай – аялривай иллаки адан крар эхиз жезвачир. Ада Селми халадин кьилел гъизвай-бур мусибат тир. Гъавиляй ПатIиди вуч лагъайтIа, гьам ийиз гъазур тир чун.

ПатIиди вичин пландикай галай-галайвал ихтилатнай чаз. Ахпа лагъанай:

– Йифен кьулариз, хахаяр Цангудин кIваляй хьфейдалай кьулухъ кьилиз акъудна кIанзава чна чи план.

– Селми халадизни Уруж халудиз хабар жедачни? – жузунай за.

– Абур вацун а пата, Бетурадин кIвале амукъзава. Гъабиб лагъайтIа, чпин кIвачера чидар тахъурай лугъуз гьар йифиз луьлешарзава хахайри, – галай-галайвал гъавурда тунай чун ПатIиди.

Ахпа хабар кьунай:

– Гудани чна Цангудиз тарс?

ПатIидин гафунал гаф эцигдай ихтияр авайни чаз? Магъледин вири аялри хьиз чнани вил ягъадай адакай. Гъавиляй хордалди жаваб ганай чна:

– Гуда!

Вири меслятар авуна, йифен сятдин 3-даз Селми халайрин сала кIватI жедай икьрардал атана хьфенай чун кIвалериз. Йифиз хьуьцуьгандив игис хьана садазни чир тежедайвал ксай къасарнай за. Вилериз ахвар фида вуч лагъай чIал я? Ксун вуч лагъай чIал я? Лухъ-лухъ къачуна хур чукIурзавай рикIин ванци аман гуда вуч лагъай чIал я?

Йифен сятдин 3-даз амаз явашдаказ месикай къарагъна, кичлѣз-кичлѣз даклардай салаз эвичлѣна, жугъундилай хкадарна Селми халадин квал галайнихъ рекъе гъатнай зун. Интернатдин магъледа, синтл хъиз хкатнавай чкадал, маса квалерилай къакъандиз эцигнавай Селми халадин пуд гъавадин члехи квал элкъевез-элкъевез ичин багъди къунвай. Са береда садазни къабул тушир, къяляй-къилди валари къунвай и чкадал килигдай къве вил мадни кландай вижевай багъ кутунвай Селми халади.

Адан багъдин агъа къиле авай мередин валарин арадай Патлийри эвелдай масабуруз чир тежедайвал рехъ акъудна, тлѣквен хилерив клевирнавай. Гъа хилер алудна регъятдаказ багъдиз гъахънай зун. Ина члехи пинидин тарцин кланик акъвазна зи рехъ хуъзвай Мутлѣни Пинцл акурла регъят хъанай заз, чанда гъатнавай кичлѣвал са легъзеда алатнай залай. Мутлѣ тлѣуб плузардал илисна заз таран куклѣш къалурнай. Патлѣиди къакъан хилел ацукъна, вилерив къаншардал алай даклар хуъзвай. Къвед лагъай гъавадин ахъа даклардай къвезвай рахадай ванери чахъ лугъуз тежедай хътин хъел кутазвай. Ара-ара Суна хуъредавай ванни галукъзавай чи япарихъ.

Са сятдилай хъиз варар клевидиз гъалч хъанай. Патлѣиди гъасятда тарай чилел хкадарна, мукув гвай яргъи гурар хкажна даклардихъ кутунай. Адан гуъгъуналлаз чун гурарай виниз, къвед лагъай гъавадиз хкаж хъанай. Чун даклардай къенез гъахъайла Патлѣиди ам акъалнай.

Квалѣ эрекъдин къил элкъуърдай ни гъатнавай. Патлѣидин тлѣлабуналди чун фена ракларин пердедин къулухъ чуънуухъ хъанай. Кичлѣла садавайни витл акъудиз жезвачир. Зи риклѣ акл чалухзавай хъи, квачел са гужалди акъвазнавай зун.

Декъикъаяр йис хъиз алатзавай. Са герендилай айвандай клвачерин ванер атанай. Эхирни Цангу къенез гъахънай. Ам

раклар агална, квалин пипле авай тахтунив агатнай. Мес ахъайна, экв туьхуьриз кланз гьил ярghi авурла, Платиди кьулухъай вегъена сусан сив кьунай. МутI фад адан кIвачерикай, Пинцини гьилерикай галкланай.

Хъвана, чин тIанурдай цийиз аватай шуьре хъиз яру хъанвай Цангуди вучиз ятIани гъарай-эверзавачир, аквар гъаларай, гьич кичIени хъанвачир адаз. Гадайри заз вилеринбур авурла, за жуван зурзазвай гьилерив муклатI кьуна адан кIвачер кутIуниз эгечIнай. Эхирни за жуван кар кьилиз акьудайла, МутIа вичив гвай муклатIдив Цангудин гьилер арушна. Икьван крар вири чна са легъзеда кьилиз акьуднай. Цангудиз и чIавуз вилерив чаз са вуч ятIани лугъуз клан хъанай. Идан гъавурда акьур Платиди гьил адан сивелай алуднай. Цангуди хъуьрез-хъуьрез лагъанай:

– Мад гьилер-кIвачер кутIунун куьз герек я, куьне вуч лагъана хьи, зун рази хъанач? – И гафар чина явавилин хъвер аваз лагъанай ада.

Платидин лапIаш са легъзеда гуьлле хъиз адан эрчи хъуькъвел ахъа хъанай. Ихътин жаваб садрани акьулдиз кьведачир Цангудин.

– Гъайванар! – лагъана цIугънай ада.

Платиди гелягъна ам тахтунал ацукъарнай:

– Заз килиг, Цангу, чна вуч авуртIани, ван акьуддач вуна. Ви ванци хъел кутазва чахъ. Мад ваз чида, кландатIа гъарая, анжах садазни ви ван кьведач. Я атайтIани, садни вав агакьдач, вуна виридан кьен канва.

ИкI лагъана, ада зав мукIратI вуганай:

– КIампIул, и кар валай хъиз садалайни алакьдач. Хитриса и гъаясуздан кьил!

Цангудин расу кифер кьуьнерал чкланвай. Иер кьван вуч тир абурун! Гила мукIратIдай гьикI акьудин абур? Акъвазнавай чкадал зарзалаг хъиз зурзазвай зун.

– Яда, чан алачни вал! – лагъана гъарайнай Патлиди.

Зи зурзавай гилер акуна хъел акатай Патлиди эхирни мукраті завай къахчуна Пинцлав вуганай. На лугъуди, Пинцлаз умуърда идалай клани кар авачир. Ада са легъзеда сусан кифер атланай. Чилел са чанг чларар авахъайла дуйнъа заз мичли хъанай. Анжах Патлидин хъел вучайтлани элекъзавачир. Эхирни ада Пинцлан гъилевай мукраті къахчуна Цангудин кифер кланелай атланай. Цангу ван акъуд тавуна и кра-рин эхир гьикі жедатла лугъуз авай. Ништа, белки гъавурда акъадай гъалда авачир жеди ам.

– Куътягъначни куъне, заз ксуз кланзава! – лагъана эхирни Цангуди.

– Жуван япун клан акурла ксуда вун. – Патлиди гъарайна. – Яб акала, Цангу, гила чна вун гъинай атанайтла, гъаниз рахкурда. И квалин рехъ рикелай алудда вуна. Мад ина ваз чка амач. Вуна и кардикай са низ ятлани хабар гайитла, вун кьейи югъ я. Чилин кланикайни жагъурна ви эхирдиз екъечіда чун. Ван хъанани ваз?

Цангуди жаваб ганачир.

– Ваз ван хъанани, Аллагъди кьейиди? – вичин дегиш хъанвай чуру ванцелди гъарайнай Патлиди.

– Ван хъана, гъил къачу залай, – квелиндаказ жаваб ганай Цангуди. Пиянвал алатнавачир адан.

– Акі ятла, исятда чун вири акъатда инай. Вун ви бубадин харапладиз рекъе твада чна.

Гадайри квалин раklar ахъайна, Цангу ялиз-ялиз гурарай авуднай. Багъда авай чіехи чуьхвердин тарцин кланик лам кутлуннавай. Ам гъасятда чир хъанай заз – Келле бубадин лацу лам кьил агъузна секиндиз акъвазнавай. Келле бубадиз яраб гъихътин ришветар хиве кьунвайтла гадайри, лугъуз фикирнай за. Пул тагайдава ада лам вугудай къван? Ништа,

белки Келле буба са гынал ятлани чуьнуьх хъанвай, кар кылиз акъудайла лам хутахна кланзавай эхир.

Гадайри свас ламрал акъадарнай, фена варар ахъайнай. Ахпа чун рекъе гъатнай. Вилик ламрал ацукънавай Цангу, адан гуьгъуьна аваз Патлини, Мутли, Пинци, кьулухъайни квачер са гужуналди ялзавай зун. Къенчлеб пелев агакъайла, Цангудин гылер, квачер ахъайнай гадайри. Ада куьтли ийизвачир: я шехъзавачир, яни гъарайзавачир. Язукъведей гьалда авай ам. Ингъе са кар авай хьи, кифер атланвазни иер тир Цангу. Экуьнин яр кьугъвазвай адан лацу чина, цару вилера икъван гагъди заз такур хьтин са хияллувал авай.

– Гьешт! – лагъана Патлиди ламрал твал гьалчнай.

Лам юза хъана, залан-залан, квелин-квелин там галайнихъ фенай. Чна абур са азим чавалди виливди хвенай. Тамув агакъайла са хъенни акунай чаз. Ам Келле бубадиз ухшар тир. Ахпа элкъвена Кцар галайнихъ хъфенай чун. Ингъе зи квачер, на лугъуди, чиле акланвай, юза жезвачир завай.

– Клампул, вун къвезвачни? – Мутла элкъвена заз килигнай. Физ жезвачир завай, пад жезвай зи рикл, рекъизвай зун Цангудин язухдай.

– Гъей, вуч хъанва ваз? – Патлиди атана юзурнай зи куьнер.

– Алат залай, вагъшияр я куьн, зегъле физва зи квекай! Мад зи вилериз тахкурай куьн! – гъарайнай за, ахпани угъуяр яна шехънай. Гадаяр къа хъанвай: абуруз зун гьикл секинардатла чизвачир. Рикл ханвай зи, хъелнавай за.

– Гила Цангудик рикл кузва ман ви? Селми халадин кылел ада гъайи йиф-югъ вуч фад рикледай алудна вуна? Кцарвийрин бармак и явади чиле турди плуртл хъана ман? – Хъел акатнавай Патлидихъ. Ада гылер юзуриз са вуч ятлани лугъузвай заз. Ингъе заз адан ван къвезвачир. Заз анжах адан хъилевди ацанвай сив аквазвай.

Ківализ са гужалди агакьнай зун: ксуз кланзавай заз. Ахварал фена хьайи крар риклелай алудиз кланзавай.

Са гьафте залай ифин алатначир. Ахварай датлана гьарайзавай кван за. Са гьафтедилай ківачел кьарагьайла, заз сифтени-сифте ван хьайи хабар ам хьанай хьи, Цангу рахкурнава. Зав гьаклни Патлини, Мутли, Пинци гьар кьуз силисиз ахьайзава лагьай хабарни агакьнай. Абуру Цангу ламрал акьадарна Кцларай акьудай кьиса виринриз чкланвай. Гьурмет хкаж хьанвай гадайрин. Абурукай садани зи твар кьунвачир.

Гьа йикъалай мад Цангу ахкуна лагьайди хьанач. Садбуру ам яргьариз куьч хьанва лугьузвай. И вакъиадилай кьулухъ Селми халадини Уруж халуди Бетурани адан пуд аял чпин кьилив хканай. Вахан кьайгьударвили таьсирай Гьабиба хьун тергнай. Ам виликан хьиз кар-кеспидив агатнай. Ахпа Селми халади Гьабибаз вичин кьуншидилай гьуьл авариядик акатна кьенвай, бубад ківализ хтанвай са свас гьанай. Ада галаз-галаз кьуд аял ханай Гьабибаз. А свас хизандиз, мукьва-кьилийриз, кьуншийриз акьван пара кландай хьи!

20. МАГЪИТИ

Магъитрин квал зи бадедин магъледа авай. Адан буба Кцларин совхоздин агроном, диде почтунин квалахдар тир. Ирид кыл хизандин гзаф къайгъуяр аял чавалай квалин виридалайни члехи веледдин – Магъиятан хиве гъатнавай. Гъавиляй вахтундилай фад члехи хъанвай ам. Ада диде квалахал хъайи йикъара кал нехирдиз тухудай, квалер-къар рестеда твадай, хуьрек чрадай, гъвечли вахаризни стхайриз аявалдай, нянихъ кал нехирдай хтайла ам ацадай. Диде квалеле хъайи югъ Магъитан сувариз элкъведай. Ам экуьнилай няналди чахъ галаз чуьллера гъатдай. Мичли жедалди санал къугъвадай чун.

Къакъан буйдин къавах хътин, лацу якларин, иер чулав вилерин Магъити гафарин устлар тир. Датлана сиви гаф регъведай рушан. Чида къван хкетар вуч тир адаз. Магъитла абур рахаз кыл кутурла хъуьредалди чавай плузарар игисариз жедачир. Иллаки зарб рахунрал рикл алай адан. Икъван пайгар мез авай рушан клел-кхынал рикл тахьун мягтел кар тир. Мектебдиз кланзни-такланз фидай ам. Гъавиляй къве йисуз гъа са синифда амукънай.

Сентябрдиз мектебдиз хъфейла чаз – ирид лагъайс инифдин рушариз Магъити чи синифдин эхиримжи партада ацукънаваз акурла чун ам синифда амукънавайдан гъавурда акъунай. Чи хвешивилин и кыл-а кыл авачир. Вучиз лагъайтла лугъуз тежедай хътин хъсан меслятчи тир Магъити. Агакъзавай рушарин вилер ахъаюн, абуруз дуьньядин крарикай чирвилер гун адан хиве авай. Чна адавай гзаф крарни амалар чирдай. Дидедиз, члехи вахаз лугъуз тежедай гафар адаз акъван регъятдиз лугъудай хьи чна. Чи къадарсуз суалриз Магъитла гъамиша гзаф сабуруз жаваб гудай.

Тарсар куытыгъ хъана квализ хъфидайла Магъитлан къвалав акъвазун патал чун сад-садахъ галаз бягъсина жедай. Адан гъар са гафунихъ члехи мас авай. Са кар авай хьи, чаз – рушариз ам гъикъван пара кланзавайтла, чи синифдин гадайриз са гъакъван такландай. Абуру са багънадила хатурдихъ хуклурдай рушан. Вичин саягъда такабурдив къекъвез, кваз къадачир Магъитла абур. Фикирарни фагъумар члехи рушанбур тир адан. Чи синифдин гадаяр аялрай къадай ада, гъавиляйни ам аквадай вил авачир абуруз.

Гъикі ятлани садра зунни Шапі МагъитІрин квализ фенвай. Чун акун кумазни ада яргъи киклар вилерал авудна вичин саягъда лагъанай:

– Лагъ кван: мискІид тарцел мух мус миxъна мус шешелра кутада, я лам?

Чун тикрариз алахънай, ингъе садавайни адавай хъыз лугъуз хъаначир. ИкІ хъайила ада цийи квилелай, мецик звер кваз гъа гафар тикрарнай:

– МискІид тарцел мух мус миxъна мус шешелра кутада, я лам?

Чарни юзур тавуна, секиндиз лагъанай ада и гафар. Чахъ лагъайтла, хъуредалди аман кумачир. Авайвал лагъайтла, чахъ хъурьуьн кутазвайди адан хци мецелай пара рушан адет тушир акунар тир. Тандал вичин дидедин члехи булушка алукІна, киферикай бабетта авунвай ада юкъ гъаркъуь чулунив клевидиз чуькъвенвай. КъелечІ пекини адан хур хкуднавай. Инихъ-анихъ физ, чал айгъамар вегъез, арада вилин кланикай цлаллай гуьзгуьдиз килигзавай МагъитІ са масакІа аквазвай! Рушан даклунвай хуруз килигиз вучиз ятлани регъуьзвай чаз.

– Ваз вуч хъанва, я руш? – хабар къунай за.

– Вуч хъанва къван? Къве къуьзуь кьиф къантлардин квилел кьил кьиле къуна къведни къена, – вичин саягъда плуз-плузардал илис тавуна жаваб ганай Магъитла.

Датлана чи виликай инихъ-анихъ физвай Магъитлаз ахму-
рарнай Шапла:

– Гъей, мугъманрин вилик чай эциг тавуна им вуч фурсар
я вуна чаз гузвайди?

Магъитла ван алаз хъуренай:

– Клуф яру клекре клуф хъипи клекрен кылиз клуф яна,
тахъуй?

Са масакла ширинз акъатзавай адан мецяй и гафар. Ада
чарни юзур тавуна лугъузвай гъар са гафуни чахъ хъуруьн
кутазвай.

Са герендилай ада чаярни цийиз цурна шекердандиз
клатнавай хвехвер галай къенд гъана чи вилик эцигнай,
ахпа вични атана чи патав ацукънай:

– Тухдалди неъ къейибур, некледал чранвай къенд я.

Магъитла хъиз садавайни къенд икъван дадлуз чраз жеда-
чир. Са шекердан къендинив гъарада са стакан чай хъвана
регъят хъайи чна Магъитлан ихтилатдихъ яб акалзавай. Вичин
саягъда, гафарихъ дад кутаза, абурун эхирар ялиз-ялиз ихти-
латзавай ада:

– Гъа, рушар, за квез никай лугъун, зи члехи бадикайни
бадедикай. Квез чида ман, абур Кичандал, зи члехи имидин
хизандихъ галаз санал яшамиш жезвайди я. Къве югъ вилик
зун хуруьз хъфенвай. Зи члехи бадихъ сив квайд я гъа! Югъ
ахъа хъайидалай йифелди ам вичин гафарал пад-къерех ала-
чиз рахада. Адакай кичлела квалевайбур са квачел акъваз-
да. Иллаки зи баде. А язухдин кылел кьел регъведа кьуьзуь-
да. Квалевитни акъатдач папан. Вирида датлана зи бадедин
язух члугвада. Вучиз лагъайтла вил гана экв гудач касди
вичин къаридиз. Зи члехи ба пагъливандин буй, векъи ван
авай кас я, баде лагъайтла, куьпкьюль, яхун, сиве мез авачир
са фагъир. Кар анал алач, йифен кьулариз гьикл ятла зи
ахвар атлуда. Садлагъана зи япарихъ бани баде рахадай

ванер галукъда. Зунни имидин аялар ксанвай квал кьуъзубурун квалихъ галаз цал-цла авай. За чкадилай къарагъна явашдиз абурун раklar ахъайна. Адан сварцяй кьуъзубурун ванер хъсандиз галукъзавай зи япарихъ. Ба акъван хъуътулдиз рахазвай хьи:

– Аку, Сенем, къарагъиз тахъуй гъа, ял ягъ, галатна гьалдай фенва вун. Чай за гуда ваз.

Мичивилиз вилер вердиш хъайила зун къах хъана. Баде къулан патав кавалдихъ аруш хъана ярх хъанвай, бади чайдандай чай цузвай. Ахпа кас фена къаридин патав ацукъна. Адан гьил къуна акъван хъсандиз кап алтадзавай хьи!

Чна чларни юзур тавуна яб акализ акурла Магъитлан мецик амайдалайни звер акатнай:

– Са герендилай заз вуч акуртла хъсан я? Баде гъахънава бадин кьужахдиз. И еке жендекдин касдикайни а куьпкьулуь къаридикай заз пеленгдинни псид шарагдин ушарар атана. Квез касди вичин папаз лугъузвай гафар ван хъанайтла! Экуьнахъ бади гъа вичин къайдада сеперар ийидайла захъ хъуъруьн акатна. Ахпа за байихна хьи, адан гафарикай члехи хизанда садни инжиклу жезвач.

Хъуърей къван вуч тир чун и къисадал!

Са къадар вахтундилай абурун квалаяй акъатна рехъди чи магъледиз хкведайла Шапла вилеринбур авуна лагъанай:

– Магъитл ргазвай саягъ акуна ман ваз!

– Вуч хъанва къван? – Са куьникайни хабар авачирда хъиз жузунай за.

– Жув малаик хъиз къалурмир ман, - хъел акатнай Шаплахъ.

– Валлагъ, биллагъ, за са затлни къатланач, – дад-иман авунай за. И гафарин члалахъ хъайи руша зи къвал класнай:

– Чан кьейи Магъитла вичиз памбагдикай хуруяр авунвайди ақуначни ваз?

Къетне Магъитлан акунар риклел хтайла захъ хъуъруън акатнай:

– Я кьейи ШапI, ваз чида къванд вуч я! На и кар гьикI къатлана? Вуна лагъаначиртIа, зи акьулдиз им садрани къведачир.

– Халкъар авагънавайди йе, чан дидедин, вун гьелени ксанма! – лагъана плуз-плузардал илиснай ШапIа. – МагъитI фадлай гара ава йе...

Эхъ, са зун ваъ, синифдин муькуь рушарни ксанмай. Гьяркъуь пекер алукиз, жув чIехи жезвайдакай дердер жез, им вири дуьньядикай чуьнуьхариз алахъзавай чун. Вини синифриз акъатунивай къайгъуярни артух жезвай чи. Анжах МагъитI акI тушир, са масакIа тир ам. Садакайни регъудачир адаз, вичин иервал чуьнуьхариз кIандачир, аквар гьаларай, фад чIехи жез кIанзавай адаз.

Магъитлан “памбагдин хуруйрин” суракъар муькуь юкъуз вири мектебдиз чкIанай. Мягътел жедай кар тир: зини ШапIан арада хъайи и ихтилатдикай аялриз гьикI хабар хъанайтIа? Им, са шакни алачиз, гафарин пагъливан тир ШапIан кIвалах тир. Рушари МагъитI туплув къалуриз, ара датIана чпин арада пуспусарзавай. Бес гадайри и кардикай гьикI хъана хабар къунайтIа? Абурув ни агакъарнайтIа и гаф? Виридалайни пис кар ам тир хъи, абуру МагъитI акурла адакай чин элкьуързавай, рушакай хай рахазвай. Гагъ-гагъ яргъалай адахъ уьфтер агалдариз, руш масабурун виляй вегъиз алахъзавай. Анжах кваз къазвачир МагъитIа абур. Гьа вичин саягъда гара аваз къекъвезвай.

И вакъиадин цIаяр цIийиз туьхуьннавай хъи, мад са кар хъана. Ада туьхуъзвай цукIварик цIийи гурва кутуна. Зи риклел хъсандиз алама: сентябрдин эхирар тир. Эхиримжи къве тарс жедач лагъайла чи синифдин аялри санал кIватI хъана вацIун а пата авай тамуз фин къетIнай. И фикир вирибурун рикIяй

хъанай. Хвешила Кцлар вацI галайнихъ рекъе гъатнай чун. Чантаяр вацIун и пата авай кIапIалда, кIирийрин валара чуьнуьхарна, ракъун муькъвелей алат тавуна, циз гъахънай вири. Бахтавар тир чун. Са куьнинни къйгъу чIугвазвачир. Тебиатдин иервилерал ашукъ яз, вацIай экъечIна тамарин къужахда гъахънай чун. Чи шад ванер, чи гъарай-эвер чкIанай чуьллериз.

Кцларвийрин рикI алай, элдин булах хъиз сейли тир Къарабулахдин мурк хътин къайи цикай тухдалди хъвана адан эрчIи пата экIя хъанвай там галайнихъ рекъе гъатнай вири. Гадаяр са герендилаь къваларал акъахна, дегъ береда чIехи яшайишдин чка хъайи Къаяхуьруьз физ кIвачин хъанай. Чун рушар абурукай чара хъана, МагъитIан гуьгъуьна гъатнай. Ада ихтилатдал илигнавай:

– Хуьре чи къуншидал Сефибегни Мислимат лугъудай гъуьлни паб яшамеш жезва. Са къуз ибур КIурдал мехъерик физ гъазур жеда къван. Дамахарна кIвалаяй экъечIай абур КIуррин вацIув агакъайла муьгъ селди тухванваз аквада. Касди вацIай экъечна фин теклифайла, папа йикъни-шуван акъудда:

– Завай вацIуз гъахъиз жедайди туш, зун хъфида кIвализ.

Чара атIай касди папаз минетда:

– Ша сакIа акъатин чун вацIай, икъван рехъ атIана, гила къулухъ элкъвен инсафдай туш.

– Ваъ, заз кичIеда, – лугъуз паб вичин гафунилай элячIдач.

Чара атIуда касдин:

– Аку, Мислимат, за вун кIулаваз вацIалай алудда, анжах и кардикай садазни хабар тахъурай гъа!

– Вув, я Сефибег, им масадаз лугъуз жедай гаф яни? – лагъана гъуьл секинарда папа.

Муькуь юкъуз хуьре акур-акурдаз Мислимата лугъуз хъана:

– Вацла яд пара ава гъа! Квевай анлай алатиз жедач. Зун Сефибега клулаваз вацлалай алудайди я.

Чи хуьуредин ванер яргъариз чклизвай. Багънадихъ гелкъвезвай чун хуьурен патал. Виридан кефияр кьумбар тир. Мегъуьн, гийин, гьулцин, пипин, цуцун тарарин серинвал галукъай чун халича хъиз чилел экъа хъанвай сад-садалай иер цуьквер кватлиз-кватлиз ништа, гьинал къван фенайтла.

Са герендилай галатна, гьекъни-каф хъайи члавуз садлагъана чаз аламатдин кар акунай: чи вилик къакъандай авахъзавай члехи, лаплацу чарчар квай. Къацу къвалан къеняй, тарарин арадай гугрум къачуна авахъзавай чарчар акъван иер тир хъи, ам акур чи пагъ атланай. Чимивилай пелеш хъанвай чун хвешила пекерни алаз чарчардин цихъ какахънай. Къайи яд галукъунивай чай гъарай акъатзавай. Гъвечли аялар хъиз къугъвазвай чун чарчардин кланик. Сада сад ярхариз, идакай хуьуруьн акатиз, бахтавардиз авай вири. Куьцлена плертвех хъанвай чаз вири дуьнья чиди хъиз жезвай.

– Я кьейбур, куьн вили китикар хъиз хъанва хъи! Мекъи жеда квез, экъечл цяй! – Са кьерехда ацукъна ял ягъизвай Шапла гъарай-эверзавай чаз. Пекер кьупкьуру тир адал пехил хъанай чун. Къулав ацукънавай кьариди хъиз акьулар гузвай ада чаз:

– Килиг гъа, квалеле дидейри куьн кведив гатадайвал мийир.

Анжах адан гафарин ван къвезвачир чаз. Тух жезвачир чун чарчардикай. Чна вичин гафар кваз такьурла Шапла садлагъана гъарай-эвернай:

– Куь кьилиз сер ягъанвай хътинди я гъа! Фад хкелчл цикай! Адан и гафари, на лугъуди, чун ахварай авуднай.

Чарчардин кланикай хкатна чун кифер, пекер шткъуниз эгечнай. Таяр-туьшер тиртлани, чаз сад-садан патав пекер хутлуниз регъуьдай – вири хуьруьн аялриз хъиз. Чи арада

перде авай. Куьценваз векьерал ацукьнай чун. Юргъунвиляй кIвачел акъвазиз жезмачир рушар гьармад санал пелемурд хьанвай.

– Вувв, я гуж тахьайди!

ШапIан гьарайдин ван хьайила чаз кичIе хьанай, вири ада килигзавайнихъ элкьвенай. Винелай шумудни са йисар алатнаватIани, а дуьшуьш рикIел хтайла зи вилерал нагъв акьалтда, рикI юзада. Лаплацу МагьитI вичин яргъи, чIулав кифер ахьайна чарчардин цихъ эхъвезвай. Пекер вири хутIуннавай ам гьуьлуьн рушаз ухшар тир. Ухшар тир вуч лагъай чIал я, ам халисан гьуьлуьн руш тир. Икьван иер адаз маса вуч лугъуз жедай? Дуьньядикай хабарсуздаказ, бахтавар яз чуьхуьнарзавай ада. Вичихъ иер ван авай, гьамиша мектебдин мярекатрал манияр лугъудай ада чунни рикIелай алудна вижеваз манидал илигнавай:

Къац-къацуада, къац-къацуада,

Къацавай руш вуч лацуада.

КIвалер-малар гана кIанда,

А лацу руш гьана кIанда.

Чун вири къах хьанвай. Садавайни сив ахьайна са гаф лугъуз жезвачир. Адан лугъуз тежедай хьтин иервал акваз, чи вилера пехилвилин эквер къугъвазвай. ХацIан лагъайтIа, мягьтелвиляй сив ахъа хьанвай. Ам акваз, захъ хьуьруьн акатзавай. Чна МагьитIаз регъуьвал кваз килигзавай. Адан кичI тийижирвили, азаддиз гьерекат авуни мягьтеларнавай вири. Руша, на лугъуди, чун рикIелай ракъурнавай. Далу чахъ элкьуьрна, гьилер цавузна цихъ галаз къугъвазвай ам. Ахпа чин чахъ элкьуьрна руша. Чун вири мез хьуьткъуннавай бур хьиз ацукьнавай чкадал къах хьанвай. Гьамиша къуьзуь къариди хьиз виридаз акьулар гудай ШапIазни лугъудай гаф жагъизвачир. И гьилера ам вилерал кIвенкIвер алаз

Магьитлаз килигиз, кис хъана акъвазнавай. Сад лагъай сеферда агакънавай рушан беден икъван мукъувай акур чун адалай вил алудиз тежез амай.

Садлагъана чи акъулдиз текъведай хътин кар хъанай. Гьикl ятlани тарарин арадай акъатай Платlини адахъ галаз са синифда клелзавай маса къве гада чи кылив атанай. Абур акурла чай гъарай акъатнай. Ксайтlа, ахварайни аквадочир кар хъанвай. Чун винелай яд иличнавайбур хъыз пагъ атlана амай. Вирида элкъвена Магьитлаз килигзавай. Адавай лагъайтlа, цикай хкечlиз жезвачир: рушан пекер вад-ругуд кам анихъ, векъерал алай. Зурзун акатнавай чна и кардин эхир гьикl жедатlа лугъуз фикирзавай. Кичlела чавай садавайни ацукънавай чкадилай къарагъиз жезвачир.

Платlи лагъайтlа къе вичиз ухшар тушир. Гъамиша виридакай ягъанатардай адан плуззарар зурзазвай, меци гаф къазвачир. Вилер Магьитlалай алуд тийиз, хъилен клватl хъыз авай ам. Эхирни чlалал атанай и хъилен клватl:

– Вун ченги я хьи!

Ада и гафар акl лагъанай хьи, чаз цавари гугрумайди, цlайлапанар ягъайди хъиз хъанай.

Икl лагъана, элкъвена атай патахъ хъфенай ам, муькуь къве гадани адан гуьгъуьна гъатнай. Чахъ виридахъ шел акатнай: и гафар ада тек са Магьитлаз ваъ, чаз виридаз лагъанвайдай къунай чна.

Магьитlа чарчардин кланикай хкатна, пекер алуکلнай. Ахпа вичин яргъи киферин яд шткъуннай. Акъван иер тир хьи ам! Вилер алудиз тежервал! Ихътин къалин, цlалцlам кифер чакай садазни авачир. Куьцленвай булушкадай адан къелемдив чlугунвай хътин иер тан, яргъи клвачер, шуькlуь юкь, хурал алай къве клунтl авайвал чир жезвай. Ингъе эвелан гъейранвал амачир чи вилера. Чи рикlерик къалабулук кутунвай Платlидин “ченги” гафуну. Гила чна рикlивайни

Магьитлаз ченгидиз хьиз килигзавай. Хъел акатзавай чахъ. Адан кьецил хьуни чи кьил гзафни-гзаф тлардайди садазни сир тушир.

Винелай гзаф секинз аквазвай рушан вилера авай кьетне экв туьхуьннавай. Вичиз ухшар амачир Магьитл. Эвелан така-бур амачир адахъ. Са легъзеда дегиш хьанвай ам. Язухвилини ажузвили сефиларнавай адакай вил кьвадарна за. Сад лагъай сефер тир заз ам икI акваз. Адаз рикI-дуркIун гудай гафарик кьекъвезвай зун, анжах жагъизвачир а гафар, мецел са хъсан гаф кьванни кьвезвачир.

ТатIидиз эвелдайни хуш авачир Магьитлакай. Сифте чпихъ галаз кIелай руш синифда амукъна лугъуз ам кваз кьвадацир ТатIиди. Гъиле багъна гьатун кумазни адал гафар гьалчдай, масабурун вилик ам усалариз алахъдай. Чун мягътеларнавай кар ам тир хьи, виридан вягътедай фидай Магьитла вучиз ятIани ТатIидиз жаваб гудачир, япалай ийидачир адан гафар.

Эхъ, вилерай хтанай чи а йикъан ял ягъунар. Ада чи кайи хамарал кьел алахнай. Мектебда гьихътин чав чкIанайтIа, чи синифдин гадаяр гаф-чIал сад авуна, хъел хъанай рушарихъ галаз. Им ТатIидин кар тирни, я тахъайтIа адахъ галай муькуь кьве гададин фигъл тирни, чир хъаначир чаз. Зур йис кьван давам хъанай и мидявал. Эхирни чи муаллимар, дидебубаяр чIалал атанай. Абуру са гужалди дустар хъувунай чун. ГьакI ятIани, чи синифдин рушаринни гадайрин арада гьатай и кьайивал геждадди амукънай. Магьитлаз лагъайтIа, гьа йикъалай гатIунна са масакIа гьад кьунай гадайри. Ам мектебдай кIвализ хъфидайла адаз ван кьведайвал усал гафар лугъузвай абуру рушан гуьгъуьна.

Акваз-акваз дегиш хъана Магьитл. Эвелан ацIай, хъуьхъ-вещI руш акъван яхун хъанай хьи, муаллимарни галаз чIалал атанай. ЯтIани яхунвили адан иервал амайдалайни артухарнавай.

Анжах им са масакла иервал тир – туьхвенвай руш. Виликди кару хьиз датлана рахадай ам гила акьван секин хьанвай хьи! Виридакай яргьал хьанвай ам. Завайни адав ахгат жезмачир. Чин гузмачир ада садазни.

Муькуь йисуз, чун муьжуьд лагьай синифдиз акьатайла МагьитI мектебдиз хтанач. Я дидединни бубадин, я муаллимрин, яни чи синифдин рушарин дад-бидаддиз килигнач ада. Даклан хьанвай адаз мектеб. КIвалаяй кьецел экъечIиз кланзамачир рушаз. Вичивай кландайвал клелиз жезвачирди багьна авуна гафунилай элячIначир, мектебдихьай кIвач атIанай.

Апрелдин эхирра са хабарди кьарсурнай чун вири: МагьитIан мехьерар я. ЦIерид йис хьанвай МагьитI вичелай цIуд йис чIехи гададиз гьуьлуьз физва лагьай хабар са геренда чкIанай КцIариз. Кьалабулух акатна абурун кIвализ фейи чи муаллимар рушан дидеди архайинарнай:

– Чна руш мажбурна гузвач хьи! Вичиз клан хьана, чнани гана. ЧIалахь туштIа, вичивай хабар яхь.

– Аял тушни Магьият? Адан яшар хьанвач эхир! Загсинай квез кагъаз гудач, – лугьуз муаллимри чпин саягьда телегьбилегь ийизвай МагьитIан дидедиз. Анжах дишегьли секинз аквазвай.

– Са пIверх я ман, исятда тахьуй, ахпа, йис тамам хьайила кьачуда, – лагьанай ада.

Чи синифдин регьбер Зикруллагь муаллимди МагьитIавай хабар кьунай:

– Чан руш, мадни геж туш, вун буба-дидеди гужуналди гьуьлуьз гузватIа, чаз лагь.

– Гужалди вучиз, Зикруллагь муаллим, зун жув физва. Гьарадаз вичин кьисметдин югь авайди я. – Рушавай и гафар ван хьайи муаллим гафни талана абурун кIвалаяй акьатнай.

МагьитI тухудай юкьуз чи вири рушар ам рекье тваз фенай. Чаз вучдатIа чизвачир. Са вуч ятIани квадарнавайбур

хъиз тир чун, пашманвал акъалж хъанвай чал. Мектебдани, магъледани ам къван садни кIандачир чаз.

Вирида вил илисна килигзавай сусаз – чи рикI алай МагъитIаз. Свасвилин пекер алаз са масакIа иер тир МагъитI. Лацу марвард цуькведин кIурукIдиз ухшар тир ам – гъеле ахъа тахъанвай, къелечI пешер дегънеда чуьнуьх хъанвай, лугъуз тежедай хътин иер ниди къил элкъуьрзавай цуькведиз. Дидеди, бубади, халуйри, имийри нубатдалди ам авай кIвализ гъахъиз, рухсат гузвай рушаз. КIватI хъанвайбур мягътелар-навайди ам тир хъи, МагъитI шехъзавачир. Анжах сиве-сивди ацIанвай кIвале авай дишегълийривай чпин вилин накъвар сакIани хуьз жезвачир. ФунцIафунцIдин ванер гъатнавай ина. ГъикI ятIани МагъитIан хала Ракъуят Iалал атанай:

– Аял хъи, аял! Гъиниз физватIа, вучиз физватIа чизва къван?

МагъитIан патав акъвазнавай, вуч хъанватIа бегъемдиз къатIузвачир, анжах ара-ара япарихъ чаравилин къайи гафар галукъзавай завай эхиз хъаначир:

– Им вуч гъад я вуна чаз къазвайди, гъан? Им вуч кар я вуна ийизвайди? Лагъ кван, МагъитI. – За адан гъиликай ялна.

– Мад заз МагъитI лугъумир, гила Магъият я зун, – лагъана хъуьрена ам. Им шел какахъай хъуьруьн тир.

– Лагъ кван вуна вучиз икI авунатIа, – гъил чIугуначир за адалай.

– Инлай вач, КIампIул, аку, зун ширмир. Ван къвезвачни ваз, алат зи чандилай. – МагъитIа хъел кваз лагъанай и гафар.

– Вун ихътин дуст я ман! – Завай сакIани ам гъуьлуьз фин къабулиз жезвачир. За им хиянатдай гъисабзавай.

– Дуст я лугъуз гила чун гъуьлуьз фидач ман? – Вичин саягъда зарафатнай ада.

Къецелай свас кIвалай акъуддай макъамдин ван атайла адан вилелай са накъвадин курум алахънай. Ахпа чам гъахъна

къенез. Ам къакъан буйдин, кинойра авай хътин иер гада тир. Чулав костюм, лацу перем алуқІна, туътуъна чулав галстук тунвай ам акурла вири кис хъанай. Чамран иервили зи хъел са къадар тІмиларнай. Мехъерик кІватІ хъанвай мукъва-къилийри ихтилатзавайвал, гатуз Магъият демина ақун кумазни адал ашукъ хъайи и гада Бакуда хъсан къуллугъдал алай. Аквар гьаларай, МагъитІ варлу кІвализ аватнавай.

Чамра сусаз гьейранвилелди килигзавай. Адан вилерай кІанивал кІвахъзавайди гьасятда къатІуз жезвай. Ахпа ада сусан гъиликай къунай. Абурун гуьгъуьна аваз гурарай эвичІзавай заз садлагъана МагъитІрин кІвалин вилик, свас рекъе тваз кІватІ хъанвай жемьатрин къулухъ акъвазна вилеривди и пад хуьзвай ПатІи ақунай. Им мягътел жедай кар тир. МагъитІани гъанихъ килигзавай. Вуч лугъуз кІанзавайтІа адаз? Шелни хъвер какахънавай адан вилера.

Са герендилаи свас авай машинар сигналар гана, рекъе гъатнай. Ахпа кІватІ хъанвайбур гьармад санихъ чкІанай. Виридалайни эхирдай зун юза хъанай. РикІикай залан къван куьрс хъанвайди хъиз квелинз-квелинз хъфенай зун кІвализ. Къарай квахънаваз, вучдатІани тийижиз ийир-тийир хъанвай зун. Са кардални гъил физвачир зи. Заз жуван рикІик са пай кумачир хъиз жезвай. На лугъуди, садлагъана зи уьмуьрдин рангар алахънай. Жувазни течиз, вердиш хъанвай зун МагъитІав, адан верці рахунрив, къени къилихрив. Зи сад лагъай муаллим тир сая, заха, къени МагъитІ: крар чирдай, меслятар гудай, куьмекдив агакъдай.

Хурушум хъайила, эхиз тахъана “КъенчІеб пелел”, куьгъне амукъаяр авай чкадал фенай зун. Фад-фад ина аялрихъ галаз къугъвадай зунни МагъитІ. ЧкІанвай са цлахъ агалтна ацукънай зун къайи чилел. Етим хъиз жезвай заз жув. Туьхвенвай вилерив яргъариз килигзавай за. Ухъ аладариз шехъиз

кІанзавай заз, рикІевай заланвал алудиз кІанзавай. Анжах зи вилел нагъв къвезвачир.

И чІавуз чкІанвай цІан а пата са гъим ятІани шехъзавай ванер галукънай зи япарихъ. Сифте заз жув ягълмиш жезвай хъиз хъанай. Са геренда яб акал хъувунай – ван лап мукъувай къвезвай. Са гъим ятІани зарулдиз, ухъ аладариз шехъзавай ана.

Ацукънавай чкадилай къарагъна виликди фейила зун жуван вилерин чІалахъ хъаначир – чилел, къацу векъерал чинихъди ярх хъана шехъзавайди ПІатІи тир. Зун вучдатІани тийижиз амай. Са герендилай далудихъ элкъвей адаз зи мягътел яз чІехи хъанвай вилер ақунай, анжах куьтІни авуначир. Завайни са гаф жагъурна лугъуз жезвачир адаз. Эхирни ам чІалал атанай:

– Гила чна вучда, КІампІул?

И гафар акъван зарулдиз лагъанай хъи, заз зи рикІяй тІвек акъатай хъиз хъанай. Гила заз шел къвезвай. Гила зун хуъз хъжезмайни? Сел авахъзавай зи вилерай.

ЭПИЛОГ

Уд уд лагъай синифдин имтигъанар гана куътягъай юкъуз за чи синифдин рушар санал кватІна жуван рикІин мурад абурув агакъарнай: Чавай садра хъайитІани халисан лезги таватри хъиз дамахарна, кылел фитеяр алуқІна КцІарин куъчейрай физ жедачни? И кар чалай алакъайтІа, ништа чІехибуруз гыкъван хвеши жедатІа!

Пака мектебда кыле фена кІанзавай эхиримжи нянидилай вилик чун фитеяр алаз акурла инсанриз хвеши жедайди шаксуз тир. И фикир виридан рикІяй хъанай. Хвешила гъармад вичин кІвализ хъфенай. Пуд сятдин къене чна дидейрин, бадейрин сандухрай кылел алуқІдай шалар, бишмеяр, шткъуяр жагъурна кІанзавай.

Зи дидедин сандухда яргъи сачахар квай къирбишиндин шал авай. Вичин жегъилвилин лишан тир и шал багъа аманат хъиз хуъдай дидеди. Накъ туъквендай къачурд хъиз цІийиз амай ам. Шалиниз уътуъ ягъана, ахпа фена дидедин къакъан дабан квай кІвачин къапарин арадай жуваз дигайбурухъ къекъвенай зун. Ачух рангунин садбур зи рикІяй хъанай. Ингъе дидедин кІвачер чІехи тирвиляй абурун кІуфар памбагрив ацІурнай за.

Гъа лагъай чІавуз – нянин сятдин 7-даз магъледин кама – ТутІусрин туъквендин патав кІватІ хъанай чун. Рушари вирида гаф-чІал сад авунвайд хъиз къакъан дабан квай кІвачин къапар алуқІнавай. Лацу бишмейрини шалари рушарив акІ къазвай хъи! Куъруъ вахчагарни яргъи піпі квай чІехи яйлухар

кутугзавай къван вуч тир рушариз. Чун – 12 руш санал мектеб галайнихъ рекъе гъатнай. Мектебдив агакъайла чи къадар 20-дав агакънай. Куъчейрай физвай инсанри гъейранвилелди чаз килигзавай. КІвалерин айванрай члехибуруни гъвечибуру вилеривди чун хуъзвай. Рушар сад-садалай иер тир. Им тахъана за и кар къатІаначир. Халисан таватар тир абур, ингъе и иервелик фитейрини чпин пай кутунвай. Ксарини гадайри чпин гъейранвал чуънуъхарзавачир. Са герендилай чи кІеретІдихъ яваш-яваш чи синифдин гадаярни эгечІнай. Абуруз иллаки хвешизвай. Са шумуд сятдин къене члехи хъана дегиш хъанвай чаз абуру са масакІа, гзаф чимиз, хайибуру хъиз килигзавай.

Муъгъйеддина вичин мягътелвал чуънуъхарначир:

– Гъалал хъурай квез, халисан лезги рушар я куън, – лагъанай ада. Ахпа жузунай:

– Яраб и фикир нин акъулдиз атанатІа?

– Нин акъулдиз къведайд я къван? Азгаран! – Халисади зун къалурнай.

– Ихътин крар адай акъатди! – Вичин саягъда лагъанай Муъгъйеддина и гафар. Зун гъавурда акъуначир: им тарифун тирни, я тахъайтІа рехне кутун? Ингъе фикир чІугвадай вахт авачир захъ. Вирида хъиз зани пака нянихъ мектебда къиле фена кІанзавай нянидикай веревирдзавай. Пака эхиримжи сеферда мектебди чаз ракІарар ахъайирвал тир. Вири хъиз зунни гара авай. Аялвилини жегъилвилини арада акъвазна виликай къвезмай краринни вакъиайрин суракъда авай зун.

* * *

Им са маса няни тир. Шелни-хъвер какахънавай, сад-садахъ галаз къазвачир гурлу гъиссер кужумнавай чун – накъанан аялар са йикъан къене члехи авунвай няни. Эхиримжи зенг, эхиримжи имтигъанар гуъгъуъна амай.

Зи вилер датлана ацгуз-алахъзавай. Са зун тушир и гьалда авайди. Чи синифдин кьанницуд аялдин виридан гьалар гьа икI какахънавай. Винелай шад аквазвайтлани, вири кьайгьулу тир.

Магнитофондай чкIизвай тангодин руьгь кутадай ванери сеbeb авачиз шел гьизвай чаз. А береда дебда авай и ма-кьамди чи гьиссерал звал гьизвай. Спортзалда чна мектеб куьтягьуниз талукьарнавай шад мярекатдин кьвед лагьай пай кьиле физвай. Муаллимар вири чаз алакьдайвал агалкьунар тIалабна кIвалериз хьфенвай. Тек Зикруллагь муаллим амай. Чи минетарни тIалабунар кваз такьуна, чун “кьекьерай акьа-туникай” кичIела эхирда кьван амуькда лагьана кьетI авунвай ада. Са кьерехда ацукьна чун хуьзвай касди. Шумуд варцара и няни вилеривди хвейи аялривай гила адакай регьуьла бе-гьем кьуьлизни жезвачир. Чи рушарини гадайри кьуьлзавай саягь акурла зи плузаррихь хьвер акатзавай. Кьуьлза-вайбурун арада, сад-садахь галукь тийин патал чIехи сварар авай. ГьакI ятлани виридан хьуькьвер яру хьанвай, вилера эквер кьугьвазвай аялрин. Мектебда эхиримжи югь рекье твазвай чна. Пакагьанлай чун чи мурадрин гуьгьуьна гьатна гьармад санихь фирвал тир.

За синифдин гадайрин виридахь галаз кьуьлнавай. Тек Муьгьйеддиналай гьейри. Нянилай залдин юкьвай акьатзава-чир, иер кьуьлуналди виридан фикир вичел желбиз алахъна-вай ам вучиз ятлани зи патарив агатзавачир. Гьамишанда хьиз кьени парабурун фикир адал алай. Муьгьйеддина гагь Халисадихь, гагь Шагьперидахь, гагьни чи синифдин муькуь рушарихь галаз кьуьлзавай. Мектеб кьизилдин медалдив акьалтIарнавай, духтур жез гьазур хьанвай и датлана дама-хардай кьакьан буйдин иер, расу гада муаллимризни, аялризни пара кIандай. Рушарин лагьайтIа, парабур адал ашукь тир. Им вичизни чизвачиз тушир, тахьайтIа адан виле-ра вичелай разивилин эквер кудаини?

Пирмурадахъ галаз кyuълиз-кyuълиз вилин кланикай Муьгъеддин хуъзвай за. Жувазни течиз рикле гъам гъатнавай зи. Шехъ тийин патал са гужалди хвенвай за жув. Пирмурадан суалриз “ун”, “ваъдив” жаваб гуз, макъам мус кьилиз акъатдатла, лугъуз авай зун.

Сятдин 10-даз зал клевирна кланзавайди я лугъуз, геренгерен аялриз ванерзавай Зикруллагъ муаллимди. “Эхиримжи кyuъл, гъинватлани Муьгъеддина заз хвенвайди я”, лугъуз са умуд авай захъ. Рикли лухъа-лухъ къачуна къл къачунвай. Са герендилай Зикруллагъ муаллимдин векъи ван хкаж хъана:

– Аку, аялар, им эхиримжи кyuъл я гъа!

Вири сад хъиз кyuълиз эгечна. Са залай гъейри. Вучиз лагъайтла, за агъуз хъана кlvачин къапарин члуьлер клевирзавай – жув машгъл яз кълуриз кланзавай заз. Авайвал лагъайтла, и кyuъл Муьгъеддиназ хвенвай за, адалай гъейри садахъ галазни кyuълиз кланзавачир. Адан рехъ хуъзвай. Ингъе гада авачир. Нянилай инихъ са кyuълни арадай акъуднавачир ам гила гъиниз квахънавайтла? Залда тек зун тир кyuъл тийиз гъакl акъвазнавайди. Эклйя хъанвай, регъула хуьквер кузвай зун вилин накъвар масабуруз такурай лугъуз къецел экъечнай.

Мектебдин вилик квай муьтквердин тарцин кланик квай тлапунал ацукънавай зун садрани икъван бахтсуз хъайиди тушир. Дуьньядик клусни дад кумачир. Ялгъузвили рикl чуькьузвай.

Чин-чинал алай чинардин тарцихъ са хъен юза хъанай. Вил мичливилиз вердиш хъайила ам чир хъанай заз – Муьгъеддин тир. Ада яргъалай зун хуъзвай. Ахпа атана зи патав ацукъна, са гафни талана газетдин арадай са вуч ятлани акъудна зав вуганай. Вацра вичин экв шуьтруь рангунин яцу дафтардал авудайла зун гъулягъди ягъайди хъиз зурзунай – им пуд йис инлай вилик мектебда квахъай зи йикъарган тир. Шумуд юкьуз зун ширай, зи рикl алай дафтар. Риклин гафар чуьнуьхар тавуна,

члугарвал тавуна лугъудай, дерт ахъайдай зи клани дуст. Зи сифте муьгъуьббатдин шагъид.

Заз лугудай гаф жагъизвачир. Шехъдани, я тахъайтла хъуьредани, чизвачир. Пагъ атланвай зи. Мягътелвилай члехи хъанвай, къекъерай акъатиз гъазур вилералди Муьгъьеддиназ килигзавай за. Жуван язух къвезвай заз. Ништа, зи аялвилини михъи, пак гъиссерал гъикъван хъуьренайтла ам. Вучиз ятлани регъуьзвай заз. Меци гаф такъаз, са вуч ятлани лагъанай за гададиз.

– Эхъ, за чуьнуьхнай ви йикъарган. Вуна кхъизвайбур клелиз кланз рикл акъатзавай зи. – Муьгъьеддина и гафар зурзазвай ванцелди лагъанай. – Шумудра вахкуз клан хъанай заз ам, анжах риклначир.

– Зикруллагъ муаллимдиз вичин рикл алай клвенклевечи чуьнуьхгумбатл тирди чир хъанайтла язух жедай адан гъал. – И гафар ягъанатдив лагъанай за. Ахпани риклин вири хъел мецел гъана гъарайнай:

– Мад садрани зи вилериз ахкван хъийимир! Ваз ван хъанани? Садрани!

Муьгъьеддин клвачел къарагънавай. Вичи-вич квадарнавай ада. Лугъудай гаф жагъин тийиз гъакл амай ам. Зун дафтар къуна рекъе гъатнай. Зи вилерай сел хъиз нагъв авахъзавай.

Са береда йикъарган квахъайла заз икъван дерт хъаначир. Ам жагъуни лагъайтла, зи уьмуьр къилий-къилди дегишарнавай. Пуд йис вилик за жуван рикл алай дафтар квадарнайтла, гила квадарнавайдан заланвал къалурдай алцумар авачир.

Хъуьчлукъ жагъай йикъарган, рикле квадарай умудар аваз зун клвализ хъфизвай.

Баку,
2011-йис.

Повестям

Культур

М уууууввв... ийиз чїжери куьнуьйрилай лув гуз-
вай. Ара гузвачир и ванери. Са гафни авачиз,
ибур куьнуьйрилай элкъвезвай чїжерин ванер тир. И ванер
япарихъ галукуьиз ахвариз тахъай ада эхирни къарагъна
сятдиз килигна: гъеле 5 хъанвачир. Къецел пад йифен инсан
сустардай, ам ахварин деринрихъ ялдай секин баяддив
диганвай. Гъеле къарагъна кланзавай вахт тушир.

Сив къакъуниз, мадни ахвариз клан хъана. Аял чвалалай
экуьн ярарин ахварал рикл алай адан. Иллаки мектебда
кїлдайла тух жедачир ксуникай. Ятлани сад лагъай тарс
авачир йикъара ада са югъ виликдамаз дидедивай тїалабдай:
“Чан диде, зун гъамишанда хъиз ахварай авуда”. “Вахъ сад
лагъай тарс авач эхир”, – риклел хкидай дидеди. “Ятлани гъа
вахтунда ахварай авуда зун, “ахвайш” лагъана цїийи
кылелай ксудайвал”, – жаваб гудай руша. Кївалевайбур вири
и гафарал хъуредай. “Вун гъихътин аял я?” – лугъудай
дидеди.

Гъа гафар риклел хквез плузаррик хъвер акатна адан, аял
береда хъиз мадни “ахвайш” лагъана ксуз клан хъана, анжах
япарихъ галукуьзавай ванери секинвал гузвачир адаз. Эхирни
квелинз-квелинз меселай къарагъна, даклардихъ фена.

Рагъэкъечїдай пата цавуз цїийиз яр ягъазвай. Цавун чини
лугъуз тежедай къван иер рангар къачузвай. И рангари адан
рикл шадвилин гїиссерив ацїурзавай. Шагъварди секиндиз
юзазвай тарарин пешерин атир гъиз адахъ гелягъайла ам
амайдалайни сушт жезвай. Шагъварди адан чкланвай кифер
къугъурайла тан къезил хъана. Луварик гар кутуна гъавада

сирнавзавай лекьер хъиз цавун синериз хкаж жез клан хъана адаз. Пакаман ракънинин нурага гъахъна цавуз, чилиз, вири тлебиатдиз икрамун фена фикирдай. Анжах къетнен ванер цийи квилелай япарихъ галукуна: “Жуууууууууу...” “Им вуч я эхир?” – Ийир-тийир квахъна адан. – Вири ксана ахварал алайла, заз ванери секинвал гузвач”.

ГъикI ятлани даклардин къеце пата вил хуклуна. Адан къерехрив вишералди чIижер гвай. Халисан чIехи луж тир. “Огъо...о...о...! Митинг я хьи!” - хъуърена къеняй. Адан руша – Эквера аял чIавуз лагъай и гафар риклел хтана. Сифте яз чIижерин луж акур чIавуз ада вичин дидедивай “Абур митингдиз гъазур жезвани?” – лагъана жузунай.

“Митингдиз” атанвай чIижер тIурутIум кваз, секинвал тийижиз, датлана юзазвай. ЧIижери дишегълидин фикир чпел акI желбна хьи, вилер атIумарна абуруз килигиз эгечIна. Садлагъана адан пагъ атлана: чIижери даклардин къецикан крцалдал мумадикай куънуь расзавай. А куънуьдин куълуь, иер кIвалериз вил алуд тавуна килигзавай Алея. ЧIижери квил ачухдай мажал авачиз кIвалахзавай.

Гъейран хъанвай ам даклардив гвай чIижерал. Абуру чпин кIвал халисан устIарри хъиз акъван сересдиз эцигзавай хьи... ЧIижерик квай фурут вуч тир?

“Яраб Аллагъ, им вучтин аламат я?! Абуру вучиз куънуь паталди зи даклар хкъянаватIа? И гъвечи куънуь акваз-акваз чIехи жеда, ахпа ам хам виртIедив ацIуда. Чнани а вирт къапариз кIватIда”.

Гъа ихътин фикиррик кваз адан пIузаррик хъвер акатна: “Инсандин нефс гъуьл хъиз я, садрани ацIудаиди туш. КIвале са гетIе вирт аватлани, за и куълуь куънуьдихъ муд кутазва.”

Вучиз ятлани и карди Алеян рикI аладарзавай: “ЧIижер кIвалив агатун хъсан кар я. Им тахъана зун шегъерда са нин

ятлани даклардихъ чѣжери куьнуь расайдан шагьид хъайиди туш. Имни чи бахтунай я жеди. Адет яз чѣжер дигай, секин, инсандин гьил галуьк тийир чкада куьнуь расиз алахьда. Абуьр патал чи чѣрени гьа ихьтин чка я жеди, тахьайтла чпиз икъван рикI алаз муг ийичир”.

Са маса жуьреда хвешизвай, гьвечли аял хьиз гзаф бахтлу тир ам. Азим чѣвуз чѣжериз килигна, эхирни Давутаэ эверна:

– Давут, къарагь, килиг садра, къецихъ гьихьтин алапат аватла.

Касдай ван акъатнач.

– Ваз ван къвезвачни? Инал ша кван!

Итимди хьел кваз мурмуьрна:

– Ваз вуч кIанзава? Ахвариз тур тIун!

Анжах Алея адалай гьил къачунач:

– Я залум, садра вилер ахьайна зун галайнихъ килига тIун!

Гьуьлуь ксанвай чкадилаь юза тахьана, квелиндаказ лагьана:

– Вавай ахвариз жезвач лугьуз чунни ксудачни?

Давута галайвал тавурла, Алея къеневай кIвале ксанвай вичин руш ахварай авудна:

– Эквер, къарагь чан руш, муштулух види, пишкеш зиди.

Руша гьасятда вилер ахьайна:

– Лагь кван, вуч хьанватла.

– Эвел лагь кван, вуна заз муштулухдай вуч гудатла!

– Хабар рикIяй хьайитла, кIвалер къакъажда за.

– Ятла зи гуьгьуьнаваз ша.

Гьвечли куьнуь акурла Эквера шаддаказ гьарайна. Вичин 19 йис хьанвай ада, аялди хьиз капар ягьиз, хкадарна. Абурун ванери эхир хьи, Давутни ахваривай авуна. Куьнуь акур амни пагь атлана амукьна.

Са шумуд юкъуз абуру ара-ара чѳижери цлавай хъиз расзавай куьнуьдиз килигиз и кардихъай хъсанвилихъ веревирдер авуна. Гъуьлни паб кѳвалахалай, руш тарсунай хтун кумазни гъасятда дакѳардив эгечѳдай, куьнуьдиз килигна ахпа чпин крарихъ гелкъведай. Акваз-акваз чѳехи жезвай чѳижерин кѳвал. Акваз-акваз артух жезвай хизандин бахт-лувал. Акваз-акваз къумбар жезвай кѳвалевайбурун кефияр. Абурун ихтилатрин къилни, гуьгъни чѳижер тир. Са мус ятлани, и гъвечѳи мукакай халисан куьнуь хъана ам хам виртѳедив ацлудайдан чѳалахъ тир абуру...

Садра кѳвалахалай хтайла, Алеяз Эквер къалабулух кваз акуна. Вичин вервецѳ, бягъсеб руш сиве мез авачир нуькѳ хъиз, киснаваз акурла дишегълидивай эхиз хъанач:

– Гъикѳ хъана, чан руш, ви нерейр гуьгле акѳанвани?

Анжах рушай ван акъатзавачир.

– Ягъ, вуна хъуьредач лагъана гаѳ ганва тахъуй? За икъван зегъметар чѳугуна икъван иер, виклегъ руш чѳехи авунва, адазни захъ галаз рахаз кѳанзавач.

Ахпа дакѳардив эгечѳна, кѳвалахзавай чѳижериз килигна, давам хъувуна Алея:

– Икѳ фейитѳа, муькъвара чи кѳвалени хам вирт жеда. Квез – шегъерда чѳехи хъанвайбуруз им вучтин кар ятѳа чир жеч.

И гаѳар ван хъайила Экверавай кисна акъвазиз хъанач:

– Де, ваз акъванни хвешѳи жемир. Чѳижер дакѳардал алтѳуш хъунин сир заз гила чир хъана. Им кутугай кар туш, лугъузва вирида. Чна чѳижер чукурна кѳанзава. Тахъайтѳа и завалри чи къилел бала гъида.

Алей хъуьрена:

– Ни лугъузва и гаѳар, чан зи фѳалчи? Рикѳел хуьх, чѳижер зегъметдал рикѳ алай, бахтлу хизан авай кѳвалив эгечѳда.

Абуру чун гъа ихътин умун инсанар тирди чиз чи даклардихъ муг авунвайди я.

Эквера гъикъван лагъанатлани, Алей адан гафарин члалахъ хъанач. Эхирни дидеди вичин гафарай къацлар акъудиз акурла руш кисна.

– Деклени, гъа на лагъайвал хъурай, я де, ви сивяй Аллагъдиз фий.

Алей исятда вичин рушан гафарикай веревирдер ийидай гъавада авачир. Адан риклел аял члавуз хъайи са вакъиа хтанвай. А вахтунда абурун хизан хуъре яшамиш жезвай. Абуруз тамун патав гвай “Дегъне клама” и къил а къил таквадай члехи багъ авай. И багъдай абуру гъар йисуз харайралди майваяр кватлдай. Ина са анжах чуъхверрин сортар къадалай гзаф тир: абасбигияр, керкилар, квалаклар, даклурар, къарбуяр, члахмаяр, витрияр, анарчуъхверар, пембаяр, бубаханар, тумкуъруяр, бигисар, рехецар, межидар, гачалар, тегърияр, чарахар, унтлияр, пехърияр, куъреяр, барцалар, гатун чуъхверар...

Июндин эхиррилай ноябрдин юкъваралди гагъ са, гагъ муъкуъ чуъхвердин тарци абур майвайралди таъминардай. Пуъна куътягъ тежедай къван бар гъидай тарари. Абурун арада виридалайни къуъзуъди къифре чуъхверар лугъудай тар тир. Чуру, куълуъ майваяр алай а тарцив садни агатдачир. И тар гъеле абурун буба аял тир члавалай гъа ихътин зурбади, къамат авайди тир, гъар йисуз къвед-пуд тон майва гъидай. Анжах вичин чуъхверар дадсуз тирвиляй ам вирида виляй вегъенвай. Багъдин агъа къиле ялгъуздиз уъмуър гъалзавай и къуъзуъ чуъхверд тарци.

Садра йифиз ахариз кланзавай Алеян япарихъ бубади дидедиз лагъай гафар галукънай:

– Айиша, “Дегъне клама” авай къифре чуъхверрин тар ви риклел хкъезвани?

– Кирийрин тар лугъузвачни вуна?

– Эхь.

– Гьелбетда рикел хквезва. Шумудра за ваз лагъанай, гъвар хьиз багъдин члехи са пипл къазвай а тар атлана гадра.

– За а тар атлун тавуна хъсан хъана. Папан гафарихъ яб акала, анжах жуваз чидайвал ая, лагъанай бубайри.

– Хийир хъуй, ваз тарцин хъалхъамдай куьнуь жагъанва тахъуй? – хъуренай диде.

– Эхь, къари, жагъанва.

– Беса кван, я Къадир, им айгъамдин бере туш.

– Зиди айгъам туш, гъахъ гаф я. Айиша, къе заз вилералди алааматдин кар акуна. Чижер ргазвай тарцин хъалхъамда.

– Жеч гъа!

– Эхь, эхь.

– Мад чаз хам вирт жеда лагъ ман.

– Къе зун багъдиз Чигалидихъ галаз фенвай. Мад и кардай адалай хъсандиз кьил акъуддай вуж ава къван?

Чигали хъсан куьнуьчи тир. Чижери вичихъ хуклурдач лугъуз “чуру иви квай Чигали” лугъудай хуьруьнвийри адаз. Куьнуьяр хуьзвайбуру вирида вирт къапариз акъуддайла гъадаз эвердай.

Пакамахъ Алей ахварай аватайла, гъвечли вахалай гъейри квале касни амачир. Йифиз ван хъайи гафар рикел хтай руша гъасятда “Дегъне клам” галайнихъ чукурнай. Ина адан буба, диде, члехи стха, вах, гъаклни Чигали цийиз чуьхверд тарцив эгечлнавай.

Чижерин луж къалурна Чигалиди лагъанай:

– Къадир, вуна аялар яргълара, тахъайтла чижери клур гуда абуруз.

Ахпа ада жибиндай барут акъудна, адахъ цлай кутуна тарцин хъалхъамдиз вегъенай. Барут пад хъунихъ хъалхъамдин къене кватл хъанвай чижерик гьулгъула

акатнай. Чигалиди мадни кьведра хьалхьамда барут паднай. Гижн хьайн чижер тапатурупдив хьалхьамдин кьене, куьнуьдин кланикай хьиз эцигнавай яд авай мудариз авахьзавай. Абурун сан-гьисаб авачир. Мад гьилера хьалхьамдиз барут вегьейдалай куьлухь Чигалиди муда кьецел акьудна чижерал яд иличнай. Алей вичин стхадихьни вахахь галаз чан аламачир чижер гьисабиз алахьнай, анжах фадни галатнай, вучиз лагьайтла, завалар куьтягь жедай кьванбур тушир.

Ахпа Чигали тарциз акьахнай. Хьалхьамдин кьене авай куьнуьдин кьил жагьурай ада, мумадн са гьвечи клус атлана сивиз тухвана, лезетдивди плузарар фитиннай:

– Им тахьана и мукьва йисара за ихьтин хам вирт тлуьрди тушир, – лагьана ада. Ахпа мад са тике мум атлана тарцин кланик квайбурув вуганай:

– Неь, халисан виртледи дад чир хьурай квез.

Гуьгуьнлай бубади вирт квай мумадикай атлана абурув гьарадав са клус вуганай. Гатфарин цуькверилай клватлнавай виртледи гаф авачир...

Чигалиди тарцин хилел регьятдиз ацукьна лагьанай:

– Кьадир, виридалайни члехи муда тарав агуда! За гайи мумар вири гьадаз вегь!

Чигалиди вирт клвахьзавай мумадн клусар Алеян бубадив вугузвай, адани абур санал клватзавай. Са муда са геренда ацлана акурла Чигалиди гьарайнай:

– Аквар гьаларай чна няналди клвалахдай хьтинди я.

Дидеди клваляй бекье тир, кьажгьан тир, гьиле гьатай азим кьапар гьанвай.

Куьнуьдай акьатай кьван вирт вуч тир! Вилералди такур кас члалахь жечир. Тарцин хьалхьамдай вирт акьуддалди юкьва тлал гьатнавай Чигалиди кьапар вири ацлаьла лагьанай:

– Куьнуьда мад азим вирт ама. За са герен ял яда, куьне фена квалаяй мадни къапар гъваш.

Хурушум жедалди чухверд тарцин хьалхьамдай вирт акьуднай Чигалиди. Рагъ дагъларин къулухъ хъфена, рагъданин шагъвар атайла тарцяй эвичлай куьнуьчиди чилелай са хвах къачуна хьалхьамда туна, лагъанай:

– Пакад йикъалди амуьрай, амай вирт вири хухиниз куьз хьурай.

Бубани диде хвешивилаяй вучдатла тийижиз амай. Чигалидиз, чпин мукъва-къилийриз, къуншийриз пай гайидалай къулухъни абурухъ тлуьна куьтягъ тежедай къван вирт амай.

– Пуд йисуз недай вирт хъана чаз, – сивик хъвер кваз лагъанай бубади.

Пакамахъ абур багъдиз фейила хвах виртледив ацанвай. Куьнуьдай мадни стлал-стлал вирт квахъиз акурла бубади Алеяз лагъанай:

– Къве паркьулдин пеш гъваш, чан руш, вирт чилел квахъиз терг тахьурай.

Аялри са шумуд юкъуз паркьулдин пешерал “тlапl-тlапl” ийиз квахъзавай виртледиз мез гуз, чкадал цийи пешер эхцигнай.

Алеян риклел мадни са къиса хтанай. Адан гъвечли стха ШадрикI дидедиз хъайила, бадеди абуруз са куьнуь гана лагъанай:

– Чан хва, чан свас, квез и куьнуьда авай вирт хътин верцли велед хьурай. И аял дуьньядиз атунихъ куь вири уьмуьр хъсанвилехъ дегиш хьурай. Гила яргъал вегъин тавуна куьнуьдин рекъер акъуда, мумадик квай вирт куьза.

Бубади куьнуьдин къил клевирна ам тутун тарцин кланик тухванай. Цив ацанвай члехи мудадин винел эцигна барутдик цлай кутунай. Таппатурупдив циз аватзавай вишералди

чижер а юкъуз аялриз хъсан къарай хъанай. Куьнуьдин къен михъиз бушарайдалай гуьгъуьниз, бубади адан къил алуднай. Виртледив ацланвай рекъерикай хам вирт кIвахъзавай...

Гъа йисан гатфарихъ лагъайтIа, Алеяз вилералди алааматдин кар акунай. Дидеди гъикI ятIани аялар салан вини къиле авай абурун виликан цуру кIвалин патав тухванвай. Къве гъавадин цийи кIвал эцигайдалай гуьгъуьниз бубадиз а са гъавадин гъвечIи кIвал чуклуриз кIан хъанай, ингъе чIехи бубади и кардиз рехъ ганачир: бакарда акъади ам, и кIвал чаз кутугайди я, лагъанай. Гъа чIавадай цуру кIвалин раklarар йиса садра, къведра ахъайдай дидеди.

КIвалив агатайла вири пагъ атIана амукънай: на лугъуди, им кIвал ваъ, чIехи са куьнуь тир. Ништа, гъикъван чижер элкъвезвайтIа адалай. Завалрин ванери къуд пад къунвай. Икъван чижер квел алтIуш хъанвайди я? – лугъуз фикирнай абуру. Дидеди лашунал са цуру пек арушна адаз цIай янай, гум акъатиз кузвай шем къуна чижер галайнихъ фенай. Гумади гижиди авур чижер са герендилай анай катнай.

Ахпа абур мукуьв агатнай: айвандин цал къилияй-къилди виртледин рекъер тир. Чижериди абур мумадикай акъван хъсандиз, акъван иердиз хранвай хъи, на лугъуди, са ни ятIани эсер чIугунвай. Рекъер виртледив ацланвай.

– Чижер мублагъ чкайрихъ гелкъведа, – сивик хъвер кваз лагъанай дидеди.

Мягътел жедай мадни са затI акунай абуруз: раklarин къиледай хъиз тIакIни сиве-сивиди виртледин рекъерив ацланвай.

Гзаф мублагъ йис тир ам. Аллагъди ризкъи булвилелди ганвай инсанриз. Салар емишрив, никлер техилрив диганвай. Ибур рикIел хтай Алеян чина бахтаварвилдин эквер къугъваз-вай. Хвешизвай адаз.

...Ківалахал, чігуна вичин кылив атанвай са кьюзеказ Алея вичин даклардиз илифнавай чіижерикай рикі алаз ихтилатна. Амма касдиз и ихтилатдикай хуш атанач. Им кьатіай Алея адавай сабурсузвилелди жузуна:

– Заз авайвал лагъ кван, чан халу, им хъсан кар яни, я тахьайтла...

– Ина хъсан затіни авач, чан хтул. Чуклур а муг, чукура чіижер, – лагъана кьюзуьда.

– Вуна вуч лугъузвайди я, чан халу? Завай а завалри акъван четинвилелди раснавай муг чуклуриз женни? Гьелени абур куьнуь бегъемдиз туюкьюрна куьтягнавач. Югъ-йикъандивай чіехи жезвай ам.

– Я хтул, икъван рикі алаз рахамир вун чіижерикай, квадра абур, ківаливай яргъаз тавуртла...

Гаф кылиз акъудиз ганач ада кьюзекав:

– Язух тушни абурун? Чан алачни абурал? Им ківал чуклурай гъисаб жезва хьи...

Гуьгьюьнлай ківалахдик кыл какахъай Алеян риклел няни жедалди чіижер хтанач. Нянихъ лагъайтла, ківале мугъманар авай, гъавиляй куьнуьдив садни агатнач.

Кюланфериз ахварай аватайла, Алеян рикликай залан пар куьрнавай хъиз тир, са кве ятлани тан чуюкьюзвай адан. Хъварц акъалтнавай хъиз жезвай адаз. Фикирри басрух гузвай, санихъ акъатдай рехъ жагъуриз жезвачир. Азим члавуз атлугъай фикирри гелягъна адахъ. Эхирни вич гылиз къачуна: “Ви ламраз ни чуш лагъанва? Мархулаяр авадармир чинай, айиб я, жуван пел ахъая.”

Гъа и саягъда вич-вичик рахазвай Алеян риклел садлагъана куьнуь хтана. Адет тирвал кюдгунна къарагъна,

даклардив агатна. Анжах гьасятда адан япарихъ къуьзекан гафар галуькьна, къуьруь хьана ам. Дидедивай ван хьайи гафарни риклел хтана адан: “Чуру чижре вирт ийидач”.

Кульуь куьнуьдилаь цлар ягъизвайбуьр хузар тирди гила байихна Алея. Садлагьана чижерикайни, абуру арадал гъанвай куьнуьдикайни хьел атана адаз. “Чуклурда за и куьнуь,” – лагьана вичи-вичиз къеняй.

Экуьнахъ телефондин ванцел ахварай аватай Алеяз зенгзавайди вуж ятла чириз кланзавай хьи, къеневай квалаяь гъуьлуьн ван атана. “Бегъем югъ тахьанмаз зенгзавайди вуж хуй?” – лугъуз фикирна, тавдин квалин телефон къуна Алея. Гъуьлуьнни са дишегълидин арада физвай суьгъбет галуькьна адан япарихъ:

– Давут, шумуд югъ я вакай хабар авачиз. Чиниз вучиз къвезмач вун? – хуьтуьл ванцелди жузазвай дишегълиди.

– Исятда захъ вахт авач, ахпа за жува ваз зенгда.

– Ахпа мус?

– Квалахал фин кумазни.

– Паб квалев авани?

– Эхь...

Алеяз вичин кылелай ргазвай яд ичлирай хьиз хьана. Вучдатла тийижиз, яд авачир регъв хьиз амай ам. Гъуьлуь вичиз къур карди тлагъ илиснавай адал. Къене гъуьлягъ къекъвезвай хьиз хьана дишегълидиз. Квалахал геж жезвайди къатлана, тади акатна адахъ.

Паб садлагьана гара гьатуниьн себеб гъавурда акъур хьтин тир Давут. Хабарсуздаказ, нагагдай квализ атай къайивал алудун патал са вуч ятлани лагьана кланзавай ада. Лугъунни авуна:

– Зав са манатни пул гвач гьа! Са тлимил къван бурж гиче, мажиб къачурла вахкуда.

Алея къаб алаз жаваб гана:

– Къе зав хан рахана, “рекъелай квахъ” лагъана.

Вич айгъамдин гъавурда акъунвачирди хъиз, мад гъилера папан риклел пул хкана Давута. Алея мадни хцидиз жаваб гана:

– КӀамплулаплул, зазни пул, вазни пул? – Ахпа раклар гъалчна кӀваляй экечӀна.

Яд вацӀарай, фу хуърерай тир гъуьлуь къур кардикай гъелени вичел хтанвачир Алей гурмагъ авачир хъар хъиз гумадин къене авай. Адан виле садлагъана дуьньядин вири рангар алахънавай. Са куьнини ам вичихъ ялзавачир, са куьнуьзни вил вегъез кӀанзавачир адаз.

КӀвалахал агакъун кумазни клиникадай зенгна адаз:

– Къе тӀвар-ван авай са профессорди азарлубур къабулда. Ам гзаф алакьунар авай духтур я. Жуваз басрух гузвай тӀларикай адаз рахух, белки чара жеди жал.

– Хъурай ман... – кӀанзни-такӀанз жаваб гана Алея.

Автобусдиз акъахиз кӀан хъайила, са гъинай ятӀани атана акъатай Давута машин адан патав акъвазарна:

– Гъиниз физва?

– Клиникадиз.

– Профессордин къилив?

– Эхъ.

– Акъах, тухун.

Клиникадив агакъдалди абурукай садни раханач – гъармад вичин дуьньяда авай. Къведни гзаф пашмандаказ ацукънавай. Агакъайла гъуьлуь жузуна:

– Вун ина гъикъван чӀавалди жеда?

– Чидач.

– Зун са сятдин къене тахтайтӀа, жув текдиз хъвач.

Профессор къакъан буйдин, пагъливандиз ухшар, яргъи лацу чуру авай са къуьзек тир. Ада Алеяз икъван гагъди са

духтурдивайни ван тахъай хътин суалар гузвай. Гъа идалай дишегълиди кас гзаф савадлу духтур тирди къатлана. Ахпа профессордин тлалабуналди УЗИ-диз гъахъна. Духтурди компютердин экранда цуьк хъиз ахъа жез клев жезвай са затІ Алезни къалурна. Азим члвалди вилер атлумарна экрандиз килигайдалай гуьгъуьниз лагъана:

– Ваз и шар хътинди аквазвани? Им гъич хъсан затІ туш. Вичин часпарар къилляй-къилди сад хъиз тиртла, адакай зарар хкладачир, асантвилев акъудна гадариз жедай а артухан як. Анжах идан са пад къенез фенва. Им акІ лагъай члал я хъи, ада къенез дувулар вегъенва. Абур гъинал къван фенватла чириз жедач. Са гафуналди, ам атлана кланзава.

– Маса рехъ авачни? – зурзазвай ванцелди жузуна Алея.

– Ваъ! – профессорди атлай жаваб гана.

– Атлуникай са куьмек жедани?

– За квез гъикІ лугъун? Ихътин азардиз куьмек жеда лагъана садавайни гаф гуз жедач. Заз кичлерариз кланзавач. Анжах яргъл вегъин тавуна операция тавуртла, дувулар мадни дериндиз фин мумкин я.

ИкІ лагъана профессор къецел акъатна. Къиле ваграм акъурди хъиз чкадал къах хъанвай Алей. Адахъ ацукънавай чкадилай къарагъдай аман амачир. Саф гваз цел фейиди хъиз ийир-тийир квахънавай адан. “За вучдай чукурна иниз атана? Идалай жуван тлал алай чка чир хъаначиртла хъсан тир хъи”, – фагъумзавай ада. Анжах геж тир, адан уьмуьр члуру патахъ дегишарнавай бере алукуънавай.

“Зи некледиз арута атана!” – гъамлудаказ фикирна. Вичин гълар авайвал къатлуз алахъна. Гъар са затІ байихайдалай гуьгъуьниз “Риці атлай члемерук къулаз герек я”, – лагъана къуд патахъай чара атлай ада вичи-вичиз.

Исятда адаз инлай къарагъна квализ хъфинлай четин квалах авачир. “Зиди фин хъана, хтун хъанач,” – фикирна дишегълиди. “Ништа, Давутаз гъикъван хвеша жедатла!” Экуънахъ хъайи кар риклел хтана: “Абур са йикъан, са вацран танишар тиртла сад-садахъ галаз акъван кланивилив рахадайни? Икъван гагъди зун алцуарзавай къван Давута. Гила майдан гъаданди я. Зун тахъайла гъил мадни яргъи жеда адан, вичиз кландайвал ийида. Мад залай вуч алакьда къван?”

Такланзавай исятда адаз вичин гъуъл. И такланвилихъ ажувал, гъуьргъуьвал, пашманвални гъам какахънавай. Вич икъван бахтсуз яз гъуъл бахтунин тахтуна авайди фикирайла дуънья дар жезвай адаз.

Вичиз икъван гъад къур къенин йикъан крарикай фагъумдайла луварар ханвай нуькӀрез элкъвезвай ам. “Ихътин операция патал чӀехи пулар герек я. Гъинай жагъурда? Гъуьлуьз завай бурж пул кланзава. Вичив гъаз хъайитлани, гуда къван? Адаз нин паталди пул харждатла хъсандиз чизва. Бес нивай бурж къачун? Стхайриз гъикӀ лугъун? Буржлу туш хъи! Гъарадахъ вичин хизан, вичин кар-кеспи ава. Бес вахариз? Эгъ, пулунин тӀвар къуртла яйлух къуна шехъда абур”.

Алей къил агъузна гъа алай чкадал юза тежез амай.

– Вун хъфизвачни?

Им адан хцин ван тир. Рича акурла рикӀяй хвеша хъана адаз, дерт къезил хъайиди хъиз хъана дишегълидиз. Анжах гададик гъамишанда хъиз тади квай. Сив ахъайдай мумкинвал ганач ада дидедиз:

– Аку, зун геж жезва гъа! Бубади вун квализ хутах лагъайди я. Завай адаз “ваъ” лугъуз хъанач. геж жемир, акъах машинда. Ваз къве декъикъа вахт гузва за, – тӀурутӀум квайди хъиз са ялце лагъана гадади и гафар.

– Къве декъикъада вуч ийин, я бала, профессорди зав кагъазар вахкана кланзава.

– Къахчу ман... Зун квалалахал геж жезва эхир... – хъел кваз лагъана хци.

Кагъазар къахчуна къецел акъатдайла профессорди ван алаз Алеяз лагъана:

– Операция яргъал вегъемир гъа!

И гафар Ричадизни ван хъана, анжах ада абур кваз къунач.

Рикле вичин хцикай инжиклу хъанвай Алей. Профессорди гайи хабардизни, гъар жуьредин начагъвиллизни таб гун регъят тир, анжах хчин къайивилиз ваъ. Ятлани риклин къеняй масакла фикириз кланзавай адаз: “Гъавурда акъунач жеди. Зунни тлимил фан къафун туш, аял я ман,” – вичивичиз ахмурарна ада.

– Профессордин гафар ван хъанани ваз? – Секин, хъутуъл ванцелди жузуна Алея.

– Хъана. Операциядиз физвани вун? – Вичи гайи суалдин жаваб гуьзлемиш тавуна магнитофондин ван хкажна хци. Машиндин къенез къецепатан маничиди лугъузвай гъарай-вургъай квай манидин япар биши ийидай ван чклана.

– Хъсан мани яни? – жузуна “аялди” – вичин 25 йис хъанвай Ричади.

– Гзаф хъсан мани я, – жаваб гана Алея. Мад квалализ агакъдалди са гафни хълагънач. Машиндай эвичидайла явашдаказ “сагърай” лагъана.

Квалализ гъахъдайла: “Хъсан я хьи, захъ Эквер ава, – фагъумна ада. – Зун и гъалда акурла адаз вири крар аян жеди. Темен-тавал ийиз залай алатдач”. Исятда адаз вичин руш акваз, адахъ галаз вичин дерт гъализ акл кланзавай хьи!

Дамахна гъиниз ятлани физ гъазур хъанвай Эквера дидедин сугъулвал гъасятда къатлана:

– Вахъ вуч хъанва, чан диде?

– Затлани, чан дидедин.

– Дуъз лагъ.

– Лагъана ман, – гъасятда ван зурзуна Алеян. Адаз Эквера вичив агатна вилерин къенез килигна, дердиникай хабар къуна кланзавай. Анжах цийи перем алуکلнавай руша гуъзгуъдин вилик лабар вегъенвай.

– Лагъ кван вуч хъанватла, – мад гъилера жузуна Эквера гуъзгуъдиз килигиз-килигиз.

– Затлани! – хълагъна ада.

Эквер бейкеф хъана:

– Пагъ, зун галайнихъ килигни ийизвач эй...

Гъа инал жузун-качузун куътягъна, руша ван алаз лагъана:

– Зун рушарихъ галаз кинодиз физва. Къве сятдила хкведа.

Райондай Бакудиз, хцин клвализ мугъманвиле атанвай яран диде муъкуъ клвале ксанвай. Рақлар гъалч хъайи ванцел къарагъай ам Алей авай клвализ гъахъна:

– Вагъ, вун хтанвани?

– Эхъ.

– Вучтин хабарар ава клвалахал?

– Зун клиникадай хтанвайди я. Зи гъалар хъсанзавач, тадидиз операциядиз фена кланзава.

– Кваз къамир духтуррин гафар, абуруз чидай затлани авайди туш, – вичин саягъда секиндив лагъана яран дидеди, гъасятдани гаф дегишарна. Са герен ара гана, ахпа вичин тлаларикай рахаз эгечлна. Пазвай клвачериз чара жагъурун патал цлуд йикъан къене ам Давутахъ галаз санал шумудни са духтуррин къилив фенвай, шумудни са клиникадин рақларар

гатамвай ада. Вичин къудкъад йис хъанвай и къаридиз хупі вичин чандин къадир авай. Датіана дарманрихъ гелкъведай ам.

Алей гъавурда акъуна хъи, яран дидедиз адавай вичин дерди лугъуз жедач. Адан тек вилер ваъ, вири къен накъваривди ацанвай. Са мукъвадахъ, вичихъ рикі кудай садахъ агатна шехъиз кланзавай. Са къуьнуухъ, къил тадай метіерихъ цигел тир ам. Гъуьл адаз виридалайни яргъа хъанвай. Къайи къван хътин хчин адахъ рикі кузвачир. Эквераз лагъайтла, вахт авачир, ам рушарихъ галаз кинодиз фенвай. Ништа, белки нянихъ хтайла дидедикай архайиндиз хабар къада жал?

Вичи туькљуьрнавай хизан гила вичиз яргъа хъанвай. Чара инсанар хъиз гъармад сана авай адан хайибур. Алеян рикликай хабар тушир абуруз.

“Гъиниз фин? Дерт низ лугъун?” Алеян риклел вичин клеви дуст Раисат хтана. Гъуьл рагъметдиз фенвай и дишегълиди адан дердиникай хабар къадатла?

Вичикай, вичин дердерикай рахаз пара кландай Раисатаз ам акурла хвешила вучдатлани чизвачир:

– Вун атана хупі хъсан хъана! Зун и члехи дуьньяда жуван дерт лугъудай са кас жагъин тийиз авай.

Гъа и саягъда гъавалат хъана ам Алеял. Са гафни лугъуз тунач адав. Рахай къван вуч тир ам! Раисатан ихтилатрикай къил даклур Алей са гуж-баладалди адан квалаяй акъатна.

Ківачери ам ківалахал гъана. Адахъ галаз фирмада ківалахзавай Шалбуз гъамишанда хъиз компютердихъ ацукънавай. Муькуь ківалахдарар ківализ хъфенвай, гъавилляй мягътелвилелди килигна Шалбуза Алеяз. Къагъарди бамишзавай дишегълиди клиникада хъайи крарикай адаз рахана куьтягъайдалай гуьгъуьниз лагъана:

– Заз шехъиз кланзава, Шалбуз.

Шалбуза рикі-дурклун гана адаз. Ингье, Алей яб акалдай гьалда авачир. Ам зулун цав хьиз ацанвай, адаз марф хьиз къвана алахьиз кланзавай. Текдаказ ваь, са нин ятлани патав риклин пар къезиларун тир адан къаст. Анжах Шалбузни адан гъавурда акъазвачир.

– Зун къецел экъечІда, вун шехъа, белки икІ регъят жеди ваз.

Алей пер хайиди хьиз амай. Са куьнивни гьил агакъзавачир начагъ, сефил, пашман дишегълидиз мад шехьиз кланзамачир. Адан вилерин шел садлагъана кьуранвай.

Са вахтунилай раklar ахъайна гьилер чухуьн патал къецел экъечІай Алеяз лифтинин къвалав кушкушдалди рахазвай ван хъана. Абурукай сад Шалбуз, муькуьди фад-фад адан патав къвезвай жегъил дишегъли тир...

Алеян чинай агъургъанди кьунвайди хьиз, цІай акъатзавай. Гьилерни чухуьн тавуна кьулухъ элкъвена ам. Адан кланибур, гъармад вичин кардихъ галаз машгъул тир. На лугъуди, и дуьньяда адаз чка амачир, ам масабуру кьунвай. Ахпа вичин чантани кьуна къецел акъатна.

КІвалив агакъайла телефондал ван акъалтна. Зенг авунвайди Шалбуз тир:

– Я Алей, вун вучиз хъфена? Зун хтайла вун амачир хьи? Ви гафари зи рикІ тІарнай. Ваз дарман къачун патал аптекдиз фенвай зун...

“ВацІ алахъна, тІал элекъна!” – лагъана Алея вичи-вичиз. Хайибурун арада кесиб мугъман хьиз гьиссзавай ада вич. “Захъ шумуд югъ аматІа?” – лагъана секиндивичиз суал гана. Жаваб жагъуриз хъанач.

Садлагъана япарихъ “жууувввдин” ванер галукъна. Им даklarдин къецин крцалдал чпиз куьнуь тукІуьрзавай чІижерин ван тир. Экъи хъел акатна адахъ: “Я кьил чІуру Алей. Бахтсузвал даklarдихъ атанатІани, байихнач хьи вуна...”

И гъам-хажалат куьнуьди гъанвай хъиз хъана адаз. Са члехи лашунал пинеяр арушна цай ягъана, ахпа цай галай шем куьнуьдал илисна ада. Цай кьур чийжер “тлап-тлап” ийиз чилел аватзавай. Идалди хъел элекънач, чуклулдив сад-сад плишна ада хузар. Ахпа куьнуь крцалдилай алудна квализ хкана, мукъуфдалди адаз килигна. Куьнуьдин къене вирт авачиз акурла адан рикел дидедин гафар хтана: “Чуру чийжере вирт ийидач.”

Куьнуьдикай адаз са куьнин ухшар атана. Вуч тир ам? Саклани рикел къвезвачир. Садлагъана экуьнахъ профессорди компьютердай къалурай керкил зат рикел хтана адан. И куьнуь гъадаз ухшар тир...

Гъикл ятлани адан гъам, хажалат крцалдилай алудай куьнуь хъиз чклана. Риклиз секинвал атана адан. “Ажувили кар туьклуьрдач. Кбил вине яхъ, Алей!” – лагъана риклин къеняй. Ахпа вичи уьмуьрда гъар са зат четинвилелди, гзафни-гзаф зегъметар чугуна гъилик авурди, мурадар кылиз акъатун патал даим женг чугурди рикел хтана адан. Имни нубатдин женг тир...

2003-йис

Уифен
узет и лавт

Винел са вуч ятлани юзазвай адан. Им гъаклан юзун тушир. Куьлуь камар къачуз, чан алай са вуч ятлани физвай адан винелай. Сад ваъ, са шумуд тир абур.

Бикедиз къайи гъекъ акъатна. Ада кичлез-кичлез залан хъанвай киклар са тлимил къван хкажна. Вилин кланикай падкъерехдиз вил вегъенатлани, сур хъиз мичли квалеле затли акунач рушаз. Вич ягълмиш хъайидай къуна, вилер мич хъувуна.

Цийиз ахвариз кланзавай хъи, къетненди тикрар хъхъана: адан винел мадни са вуч ятлани юзана. Ахпа и юзун гъвечли камарал элкъвена. “И къекъвезвайбур вучар ятла?” – фикирна ада. Чин алаз, кичле тахъана гъерекатзавай завалри.

Бике фулди къунвай. Кичлела, зурзас-зурзас къарагъна, месин юкъвал ацукъна ам. Садлагъана гугрумдив вучар ятлани чилел аватна. Ял къуна, вучдатлани чизмачир адаз. Риклна меселай къарагъиз, фена экв куькьуриз кичлезвай рушаз. Са къадар вахтунда мичли квалеле ванерихъ яб акализ, инихъ-анихъ килигна ада. Анжах ван амачир. “Заз ахвар аквазвайтла?” – фикирна руша. “Эхъ, ахвар тир жеди”, – вичи-вич секинарна Бикеди.

Эхирни вилер мичлна ахвариз клан хъана. И къвалахъ-а къвалахъ элкъвезвай адан риклик квай къалабулук хкатнач. Са герендила хиялрик кваз, вичизни тийижиз вилер мичлна.

Цийиз суст хъанвай хъи, цайлапанди ягъайди хъиз, вилер ахъайна руша. И гъилера вичин винел юзазвай затлар генани муькувай гъисс авуна. Садлагъана акл цугъна хъи, и векъи ванцикай вичизни кичле хъана. Гъулгъула акатай завалар тапатурупдивди чилел аватна.

Бикеди чан сарак кьуна, меселай хкадарна фад экв куькӀурна. КӀвалин пипӀе авай тӀеквендиз чӀехи са кьиф гьахъзавай. Адак зурзун акатна. ТакӀанвилининни кичӀевилин гьиссери рушан рикӀиз басрух гана. РикӀинин сиве кьах хьана амай адаз вучдатӀани чизмачир. Месик акахьиз кичӀезвай, кьифери адаз секинвал тагудайди рикӀиз аян хьанвай рушан.

ДакӀардив агатна кьецихъ вил вегьена: мичӀивилияй затӀни аквазвачир. И мичӀивили гьа вич хьтин чӀуп-чӀулав хияларни гьизвай вичихъ галаз. Руш гьекьни-каф хьанвай. Чимивилинни кичӀевилин гьекь тир им. Эхирни экв туьхуър тавуна ксун кьетӀна. Шкафдай яргъан акъудна агъдин винелай вегьена. “Гила кьилни кваз кӀевирда, тахьайтӀа кьифери зи кифера чалухда. Аллагьди яргъазна, завалрин цацар хьтин кӀвачер галкӀайтӀа, киферин звер алудиз жезмайди туш. А чӀавуз кифер атӀана кӀанда”, – фикирна ада.

Са патахъай гатун чимивили, муькуь патахъай чанда гьатнавай кичӀевили ам штӀумарзавай. Чими тиртӀани адавай яргъан винелай алудиз жезвачир. КичӀезвай рушаз, анжах кичӀевилелайни пара такӀанвал кужумзавай адан рикӀи. Кьифер кьван такӀандай затӀ авачир рушаз. Абур акурла адан тандихъ квал акатдай.

Агьургъан акъатнавай адаз: жендек лапан-лапан хьанвайди хьиз жезвай рушаз. Квал кьачунвай бедендин гьинаг чухвана, гьинаг тاداتӀа чизмачир. Чан туьтуьниз кӀватӀ хьайи ам эхирни винеллаибур гадарна, месин юкьвал ацукьна. КикӀар залан хьайила, цӀийи кьилелай яргъан кьилел вегьена, адан кӀаникай нефес кьачуз жедай хьтин гьвечӀи са тӀвек туна, вилер мичӀна...

Са герендилай мадни винел пад залан хьана. Чанди звал кьачуна адан. Чьунуьхарнавай кьил месикай хкудайла пагь

атлана рушан: адан винел са кlapлал къанба кьифер алай. Ахътин ванцелди цлугъна хьи, кьифер чилел хкадар хъана.

Гатун чими жиржирдин йифиз Бикедихъ туртурдихъ хьиз зурзун акатнавай. Ада фад вичин тандал пекер алуклна. Туплукай хкудна столдал тунвай туплал вичин чкадал аламачиз акурла, риклик къалабулух акатна. “Жува эцигай заті вуті жеда кван?” – вичи-вичивай жузуна ада. Са мес, са шкаф, кьве стул авай и гъвечи квалеле туплал квахъдани?”

Садлагъана кьифрен тлеквендин сиве цларцлар гузвай туплал акур рушак хъел акатна: “Мурдар завалар, квез зи туплал чуьнуьхиз кланзавайни?”

Раклар ахъайна кьецел акъатна. Райондин мугъманар паталди эцигнавай и дараматда кье касни авачир. Накъ кьуьзуь къаравулчи Сефтер халуди адаз лагъай гафар риклел хтана:

– Чан руш, текдиз ксуз кичле ятла, зи къарини вахъ галаз амукърай.

Бике хъуьренай:

– Я Сефтер халу, журналист гъинай, кичлевал гъинай? Чун четинвилериз таб гуз вердишбур я.

– Чина мугъмандиз кеж килигдай касни авайди туш. Архайиндаказ ксус, чан руш.

И гафар риклел хтай Бике вич-вичикди рахана: “Ина кьифер авайди бес вучиз лагъаначир вуна, я Сефтер халу?”

Квелинз-квелинз фена ципицдин чардахдик квай столдихъ ацукъна, гъетериз килигиз эгечлна руш. Сятдин вадаз цийиз кваллахнавай. Район ахвара авай. Яргъарай кеклерин ванер кьвезвай, ахпа мад кьуд пад секин хъжезвай.

Экуьнин шагъварди адак фул кутуна. Анжах квалелиз гъахъна анай жакет къачуз риклнач руша. Мад гъилера кьиферал дуьшуьш хъуникай кичлезвай. Акваз кланзавачир

адаз и завалар. Къаял акъвазун къифериз килигунилай вишра хъсан тир.

Къвачер къватІна, гъилер хъуьчлук кутуна, агаж хъана ацукънавай ам. Накъан югъди хуър-хуър къекъвена галатнавай адаз акІ ксуз къанзавай хъи! Къени экуьнлай няналди фидай чкаяр, ихтилат авуна къанзавай инсанар авай. Бес са сят къванни ахвариз тахъанвай ада яргъи югъ гъикІ акъудда? Шузарар жакъваз, хъиле гъатнавай Бикедивай секиндивиз фикирни ийиз жезвачир.

Аквас-аквас агъадихъай яр ягъизвай. Цава акъван иер тав гъатнавай хъи, Бикеди вил алуд тийиз, гъаниз килигзавай. Накъ хурушумдивиз хуърерай хтай адаз галатнаваз багъдин иервал бегъемдивиз акуначир. Гила, экуьн нураи рапра-парзавай береда ам вилералди акур затІарал гъейран хъанвай. Майвадин тараривни цуькверин валарив диганвай багъда къил элкъуърдай хътин гъуьм авай. Адан лап патав гвай тарцин хилерал азим гатун ичер алай. Гъил яргъи авуна, абурукай сад атІана, лезетдивди тІуьна. Ахпа къвачел къарагъна, багъ тирвал къекъвена.

Райкомдин патав гвай са гъавадин, вад тавдин и дарамат мугъманар патал эцигнавайди тир. Дагъларинни тамарин юкъва лабар вегъенвай и гъвечІи райондин жемятар мугъманрал гзаф рикІ алай, лугъуз тежедай къван хуш къилихрин, сая инсанар тир. Накъан югъ рикІел хтана Бикедин. Гъарада са савкъват гузвай адаз: сун гуьлуьтар, къурурнавай къанжукъар, пурнияр... Къачун тавурла бейкеф жезвай инсанар. Шумудни сада адаз вичин къвализ теклифнай. Анжах Бикедиз масабуроз азият гуникай хуш къведачир. Ялгъуздивиз амукъна, къелемдивни чарарив къвалахиз пара къандай адаз.

Сятдин б-даз варар ахъа хъана. Сефтер халуни адан къари Изафе хала къенез гъахъна. Къведанни гъиле чантаяр авай.

Бикедив цийиз чранвай тланурдин фан атир галукъна: “И дишегъли фу чраз мус агакънатла?”

Чпин мугъман багъда къекъвез акурла, абур пагъ атлана амукъна. Изафе халади жузуна:

– Икъван фад вучиз къарагънава вун, чан руш?

Бикедиз йифиз хъйи крарикай ихтилатиз клан хъанач:

– Дагъдин гъвадикай тух жезва къван?

Сефтер халуди лагъана:

– Вун гъахълу я, чан руш. Нянихъ фад ксайтлани жеда, анжах экуьнин и иер вядеда месик хъун инсафдай туш. Ихътин береда багъда, чуълда, тама къекъвей инсандин чан сагъ, уьмуьр яргъи жеда.

Кьюьзекни къари клвализ гъахъна. Са герендилай къари недай-хъвадай затлар алай сини гваз къецел акъатна. Ада сини столдал эцигна лагъана:

– Чан руш, къаймахни вирт гъанва чна ваз. Агат, фу неь, чай хъухъ.

Бикедиз регъуь хъана:

– Вучиз куьне азият члугуна? За жувахъ галаз недай затлар гъанвай эхир.

– Чал чан алач къван, вуна Бакудай гъайи баят фу нез?

Сефтер халуни Изафе хала адан патав ацукъна. Рушан даклунвай вилер акун кумазни, абурухъ къалабулукъ акатна:

– Вун начагъ хъанва тахъуй?

– Ваъ.

– Бес ваз вуч хъанва, ви гъалар хъсанз аквазвач хъи?

Бикеди кланзни-такланз хиве къуна:

– Сенфиз къифери ахвариз тунач зун.

– Вуч? Къифери? – Къведани мягътелвилелди жузуна.

– Эхъ, къифери.

– Ина садрани къифер хъайиди туш, я бала, – лагъана къариди.

Къузекани адан гафар тестикъарна:

– Чан руш, къад йис я зани зи къариди ина кваллахиз. Икъван чавалди чаз са мугъмандивайни ина къифер ава лагъай ван хъанач.

– Мад за вуч лугъун? Гъаклан заваларни тушир, гъамбардин къифер тир. Чалахъ туштла, за квез абурун тлеквен алай чкани къалурун.

Абур санал кваллиз гъахъна. Къифрен тлеквен акур къузекни къари пагъ атлана амукъна. Сефтер халуди къил юзурна:

– И тлеквен къифери цийиз акъуднавай хътинди я.

Са герендилай къузекан плузаррик хъвер акатна:

– Къифери иервални къизилдин затлар къатлузвайди я. Вун ина мугъман хъайи сад лагъай иер руш я. А завалрини им къатлана жеди.

Бикеди и гафар зарафатдай къурла, къузека лагъана:

– Им гъаклан гафар туш. Къифер иервили рамда. Иллаки жегъил дишегълидин иервили. Абуруз хуш ни гъасятда чир жеда. Къизил акурла, къиферивай чпин нефс хуъз жедач.

Къифрен тлеквендин сивяй жагъай вичин туплал риклел хтай Бике хуъурена...

Квалах бегъемвилелди къилиз акъудиз тахъай Бике гъа юкъуз элкъвена Бакудиз хтана. Къиферикай чанда кичл гъатнавай рушаз мугъманрин квалеле мадни са йиф акъудиз клан хъанач. Вучиз ятлани адан риклик къалабулук квай. Виликай къвезвай кишдинни гъяддин йикъар гъикл акъудин лугъуз фикирзавай адан риклел садлагъана Кцлар хтана. Дидебуба, гъвечли вахар такваз азим члавар тир. Гъавиляй хайибурал къил члугваз кланз гъасятда райондиз рекъе гъатна.

Автобус Кцлариз агакъайла, гъава хурушум хъанвай. Гатун юкъуз чимила квалеле эхиз тежез чпин варарихъ ацукънавай

кцларвияр акурла, Бикедин сивик хъвер акатна: “Вуч клантлани лагъ, Кцлар хътин чка авач. Икъван риклиз чими шегъер санани жеч. Инин инсанарни муькуь жемятрилай тафаватлу я”, – фикирна ада.

Бикедин дидени вахар гъенел ацукънавай. Абурун къвалав гвай вичин баде акурла, шадвилин гъиссери рушан рикл юзурна. Яргунрин хуьряй Кцлариз, члехи хцин квализ мугъмандиз атанвай къаридин гардан къуна, адаз тементавал авуна:

– Чан зи масан баде, чан зи хъсан баде, вун атай рекъериз къий. Вун акваз кланз зи рикл акъатзавай хьи...

Ахпа дидедин, вахарин гарданар къуна, абуруз чан-рикл авуна.

– Чан хтул, вуч хъсан хъана вун хтана, квал ацлана. Тахъайтла зун къарай тежез ийир-тийир хъанвай, – лагъана Аният бадеди.

Бикедихъ хвешила луварар акатна. Ибур къаридин риклин гафар тир. Вичин сад лагъай хтул тир Бике адаз са масакла, лугъуз тежедай къван пара кландай. Бике члехи хъунивай Аният бадедиз ухшар жезвай. Гагъ-гагъ мукъва-къилийри Бикедин шикилни къаридин жегъилвилини шикил къвалкъвала туна килигдай, абурун ухшарвал акваз мягътел жедай. Къвердавай бадединни хтулдин къилихарни ухшар жезвай.

Нянин суфра кватлайдалай къулухъ Бикеди хайибуруз вичин къилел атай къисадикай ихтилатна. Анжах рушан гафар абуру са акъван кваз къунач. Дидеди сивик хъвер кваз “ништа, кичлела ви вилерикай вуч карагнайтла”, – лагъана. Вахар яб тагана чпин крарихъ гелкъвена. Рушан гафари тек са бадедин гъалар дегишарна. И кар Бикедини къатлана. “За вуч лагъана хьи, адан кефияр члур хъана?” – фикирна руша. Эхирни вичин ихтилат дегишарна, мад къиферикай рахун къувунач.

Йифиз Бикедиз цийиз ахвариз кланзавайла баде адан кылиив атана:

– Чан хтул, ксузвани вун?

– Ваъ, баде, – лагъана Бикеди. Ада къарагъна къаридин гъиликай къуна, вичин месел ацукъарна. Бадедин гъалар акур рушан рикли гъалаб къачуна:

– Баде, заз ви гъалар хъсанз аквазвач гъа! Ви хатурдихъ хуклурнавайди ава тахъуй? Чина авай рангарни атланва хьи, ви! Де лагъ кван.

– Чан хтул, – лагъана бадеди, – ви ихтилатди зи къарай атлана. Ви гафариз баде къурбанд хъурай! Абуру зи риклик къалабулук кутуна.

И гафар ван хъайи Бикеди сивик хъвер кваз жузуна:

– Вув! Вучиз къалабулук акатнава вак, лагъ кван заз.

Бадеди вичин хтулдин иер чина вилер атлума, хъуътуъл ванцелди лагъана:

– Исятда за ваз ихтилатда.

* * *

Яргунрин хуъре твар-ван авай гзаф сихилар яшамиш жезвай. Абурукай Камуяр устларар тир. Иллаки Пирмурадан суракъар яргъариз чкланвай. Келед хиве чатун устлар тир ам. Къакъан, пагъливандин суй авай, зурба спелриз звер ганвай Пирмурадан карханадиз Кцлар райондин вири хуърерай, гъаклни маса районрай инсанар къведай. Арабадинни фургъундин чархарал Пирмурада хъиз садавайни ракъ гъалдиз жедачир. Кларасдикай раснавай чархунал цлукай хкуднавай ракъ гъалдна гуънедайгъуз авадагдай ада. Чарх кламун хулаз аватна адай гум акъатайла, Пирмурада вичелай разидаказ спелриз звер гудай. Ам гъаклни кларасдин устлар тир. Ада расай дакларринни ракларрин тарифар виринриз чкланвай. Пирмурада садрани са мих къведра ягъайди туш, лугъуз хуъруънбуру ихтилатдай. Ам вичин къудкъанницлуд

йис хъайила, вичин сенят вад хцикай садани давамар хъувунач лугъуз рикле дерт аваз дуьньядилай фена.

Гзаф йисар алатна. Садра хуьруьнвийриз Пирмурадан карханадай кIутадин ван атана. Им вучтин кар ятIа чирун патал аниз фейибур пагъ атIана амукъна. Чатунал пагъливандин суй авай, спелриз звер ганвай са гадади ракъ гатазвай. На лугъуди, ам жегъил Пирмурад тир. Пирмурадан виридалайни гъвечIи гада тир Гъажимурадан хва Алимуроада вичин чIехи бубадин сенятни кьуна, къилихарни.

Аният Алимуроадан кIвализ свас яз атана пуд йис къван тир. Къве жегъилди кIанивилив туькIуьрнавай и хизандилай вирибуру – мукъвабуруни, яргъалбуруни разивал ийидай. Вичихъ иер, акьуллу свас авай яран дидедин кIарабар динж хъанвай. Аният яран бубадизни, яран дидедизни, къве яран вахазни пара кIандай. Эхъ, пуд йисуз кIвалинвияр сад-садахъ галаз пара хъсандиз рекъе фена. Анжах къвердавай кIвалин гъава дегиш жезвай. Залан хесетрин яран дидедикай суса вил ягъадай. Менсията алаз-алачиз сусан гъалатIар къаз, адаз ахмурар ийидай. Идан къилин себеб сусаз аял тахъун тир. Ада датIана лугъудай: “Авайни авачир са хциз чIехи мярекатар туькIуьрна мехъерарна. Адан таяр пуд-къуд аялдин буба я. Зи свас лагъайтIа, бегъерсуз кьуру тарциз элкъвенва”.

Сифте кIвале, мукъва-къилийриз ийизвай адан ихтилатар гуьгъуьнлай хуьруьз чкIанай. Анияз и гафар ван атайтIани, регъуьла кисдай.

Яран дидедихъ мадни са карди хъел кутазвай: адан сусаз къиферикай кичIедай. Гъар йифиз цIугъиз, кIвалинвияр ахварай авуддай. Гъекъни-каф хъана ахварай аватай Анияз вичин винелай къифер физва лагъайла, садни адахъ агъадачир.

И кичлевал Аниятан мехъерилай са варз алатайла гатлуннай. Садра гъаятдин са пипле эгъуьннавай, кьве юкӀ кьван дерин тир фурун кьил ахъаяй яран дидеди Аниятан шешел вугана анай кьуьл акъудун тӀалабнай. Гурарайгъуз фуруз эвичӀай Аниятан кӀвач кьуьлуьн винел вегъенвай брезентдик галукъайла, ана садлагъана “фыш-ш-ш”-дин ванер гъатнай. ЗатӀни байих тавуна брезент хкажай Аниятан ина кӀватӀ хъанвай кьифер акурла акӀ цӀугънай хьи, фурун кьиле акъвазнавай яран дидедин кӀвачерик зурзун акатнай. Менсията хъел кваз гъарайнай:

– Мадни ваз вуч хъанва эхир, вучиз пад атӀайди хьиз цӀугъзава вуна?

Анжах Аниятан жаваб гудай гьалда авачир. Кьиферикай сад гьикӀ ятӀани булушкадин хивяй адан далудиз акъахнавай. Кьифре вичин цацар алай хьтин хци, гъвечи тапасралди сусан далудай тӀвек акъудзавай. Кеве гъатнавай кьифре акӀ чалухзавай хьи, кичӀела сусавай ван акъудиз жезвачир. Ам кьах хъана акур яран дидеди жузунай:

– Вал ван аламач хьи, я свас, ви мез кьунвани?

Аниятавай я цӀугъиз, яни гурарай акъатиз жезвачир. Эхирни ам чан сарак кьуна гурарин кӀарцӀел хкаж хъанай.

Чин лацу цал хьиз хъанвай свас акурла яран дидедиз кӀевелай кичӀе хъанай:

– Лагъ кван вахъ вуч хъанватӀа.

Аниятан са гужалди кьари гъавурда тунай хьи, далудал кьиф алаз адавай юяз жезвач. Дишегълидиз сусан перемдин кӀаник квай кьиф акъудиз кӀан хъайила, ам Аниятан киферихъ галкӀанай.

Сусан цӀугъдин ванцел кӀваляй адан яран вахар кьалабулук кваз атанай. Къариди гъарай-вургъайнай:

– И зурба жендекдин иесидиз са тлуб къван авай кьифрекай кичле жедани? Айиб я, чал эл-жемят хуьруьрмир.

Аниятан вилериз эл-жемят аквазмайни? Им масабурукай вил ягдадай вахт тирни? Вич-вичел аламачиз адаз вучдатлани чизмачир. Къарини клеве гьатнавай. Адавай Аниятан яргъи киферихъ галкланвай кьиф саклани алудиз жезвачир.

– И завал саклани киферилай алудиз жезвач эхир,- лагъана къари члалал атанай.

– Ваз зи кифер атлуз кланзава тахъуй? – жузунай Анията кичлез-кичлез.

– Кифер ваъ, я паб, кьиф галкланвай чларар, – лагъанай къариди.

Цуьквера гъайи мукратлдив къариди кьиф галкланвай киферин са пай атлана чилел гадарнай ва ахпа гъиле авай перцив кьиф янай.

Дакланвили басрух гузвай Аният кваллиз катнай. Адаз тадидиз яд чимна кьиф галукънавай вичин жендек чуьхуьз кланзавай.

Яран диде кваллах зуракл туна арадай акъатай сусан гуьгъуьна мурмурарна фуруз эвичнай. Брезент хкажайла къари пагъ атлана амукънай. Кьифери къуьлуьн члехи пай тарашна тухванвай.

Гъа юкъуз абур мадни са куьнал мягътел хъанай: гъамбарда клватлнавай виш килодилай гзаф шуьмягъар кьифери садни тутуна юхдиз акъуднавай. Таклара шуьмягърин хъирейрилай гъейри затлани амачир. Квалевайбурун пагъ атланай.

Садра Алимурадан дидеди къалабулух кваз лагъанай:

– Гъар пуд вацралай цлуд бала хазвай и завалрин хурук гъикл акъвазда? Кьифер пара хъун виликай каш къвезва лагъай члал я.

* * *

Аният йифиз цлугъна ахварай аватиз азим вахтар тир. Вичин ванцелди кватл хъайи квалинвийриз гьикъван винелай кьифер физва лагъайтлани, абур сусахъ агъазвачир. Са кведра и кар тикрар хъхъайла къариди вичин хциз лагъанай:

– И ви папан кьилиз сер янавай хътинди я.

Алимурад гъар гъилера Аният гъавурда тваз алахъдай: “Гъамбарда, фура кьифер хъайитлани, квале абур авач. И квале икъван гагъди кьиферин гелни хъайиди туш.”

Са-къве гъафтада Аният секин жедай. Анжах са къадар вахтар алатайла, мадни кьиферин къиса тикрар хъжедай.

Садра гъульагъди ягъайди хъиз ахварай аватай Анияз вичин винелай эвична катзавай кьифер вилералди акуна, ада гъасятда гъульуыз абур гъахъай тлеквен къалурна. Ракларин сиве, къакъатнавай къве къулун арадиз гъахъай кьиф Алимурадазни акуна.

Пакамахъ Алимурада тлеквен кевирна вичин папаз лагъана:

– Гила мад кьиф акъатдай чка амач, архайиндиз ксус.

Анжах гъич са гъафтени алат тавунмаз Аният мадни цлугъна ахварай аватна. Алимурадак хъел акатна:

– Хийир хъуй, я руш?

Кичлела рангар атланвай Аниязта квалин пиплевай тлеквен гъульуыз къалурна. Алимурад мяггел хъана:

– Им цийиз авунвай тлеквен я жеди.

Тавдин квале кьифрен тлеквен ава лагъай ван хъайила яран дидедин кефияр члур хъана. Ада гъасятда тлеквен ханвай шуъшейрив ацлурна, ахпа аниз сувагъ гана. Квед-пуд юкъуз кьиферин ван акъатнач. Анжах ахпа абуру квалин муькуь пипляй тлеквен акъудна. Са гафуналди, гагъ санлай, гагъ муькуь патай цлан клан тирвал тлеквенар акъудиз квализ гъахъзавай кьифери квалевайбуруз секинвал гузвачир. И

карди Аниятан къарай атланвай. Шумуд чкадал желеяр тунвайтлани, и завалар желеда гъатзавачир. Къифер кьун паталди кваллиз гъанвай кацни абурун вягътедай физвачир.

Садра Аниятан яран дидеди – и дуьнья акунвай рехи дишегълиди фикирлудаказ лагъана:

– Аквар гъаларай и завалриз чи кваллин клан хкудиз кланзавай хътинди я.

Июлдин юкъвариз, гад кватлдай вядеда хуьре гъулгъула гъатнай. Вирида чпин никлера кьуьлерин кьилер буш тирдакай ихтилатзавай. Идакай хабар кьур Алимурадни Аният никлиз фейила, пагъ атлана амукънай: кьуьлуьн кьилера твар авачир. Им лугъуз тежедай хътин алапат тир.

– Каш акьалт тавуртла хъсан я. Къифери вири гад ялна куьтягнава, – лугъуз веревирдер ийизвай хуьруьнбуру.

Лагъайвални хъанай. 1930-йисуз хуьре, магъалда, виринра жемьтдиз бегъем каш фенай. Инсанри ийир-тийир квадарнай.

Декабрдин сифте йикъар алукънавайтлани, гъаваяр чими тир. Кандудай амайни-амачир гъуьр акъудна лавашар чрайдалай кьулухъ Менсията Аниязтаз лагъанай:

– Никлиз фена мишекуьррин тлеквенар эгъуьнна кланда.

Мишекуьрар яран дидеди чуьлдин къифериз лугъудай. Абурун тлеквенар эгъуьнин вуч кар ятла Аниязтаз икъван гагъди чидачир.

Гъа юкъуз абур кве кьунши папахъ галаз санал чуьлдиз фенай. Векъер кьурана чулав хъанвай накъвадал къиферин тлеквенар хъсандиз аквазвай.

Са члехи тлеквендив агакъайла къариди Аниязтаз анаг эгъуьна лагъанай. Свас перцив тлеквендин пад-къерех эгъуьниз эгечнай. Зур юкI къван дериндиз фейи пер са

хуьтуйл затлунив галукуьайла Бикеди гьил хвенай. Ам вилив хуьзвай кьариди гьасятда гьилеривди накьв чална хвешила лагъанай:

– Ина кьуьлуьн гьамбар ава.

Винел пад кьуру цамаривни пешерив клевирнавай и гьамбарда сарубугъдадин кьуьлуьн тварар акьван салагъадивди кватнавай хьи, ам акуна вири пагь атлана амай. Кьунши папарикай сада мягьтелвилелди гьарайнай:

– Завалрин салагъаяр аквазвани квез?

– Де вахт квадармир, маса тлеквенрихъни гелкъвена кланда, – лагъана кьариди сусаз буйругъ ганай. Суса квач алтадиз акурла, папа ам секинарнай. – Исятда тлеквенда кьифер авайди туш, абур кичлела гьармад санихъ катнавайди я.

Няналди Анията чантадиз са азим кьуьл кватнавай. И кардикай вири хуьруьнбуруз хабар ганай абуру. Жемьт никлера авай мишекуьррин тлеквенрал гьавалат хьанай. Чуьлдай раж гьат тавур касни амуькначир. Виклегьбуру лагъайтла, никлерай са шумуд шешел кватнавай.

Ахпа аялар тамун кьиферин тлеквенрихъ гелкъвенавай. Абур гьар юкьуз тамай жибинар шуьмягъривни пиперив ацланваз хкведай. Каш чуьгвазвай инсанри эгъуьн тавур са тлевкни туначир. Инсанар чпел гьавалат хьанваз акур кьифер и чилер гадарна яргъариз катнай.

Муькуь йисуз никлера жемьтдивай кватна куьтягъиз тежедай кван техил хьанай. Са шумуд йисуз ина кьиферин гелни амуькначир. Анжах азим члавалди хуьруьнвиар и гьвечли гьайванрин зегьметдал рикл хьуникай рахаз хьанай. Хуьтлуьн гьазурвилер патал кваллахна кланзавайди кьатлузвай и завалар хуьруьн темпел ксариз чешне яз кьалурзавай садбуру...

* * *

Цуькверан чин цифеди кьунвай пел хьиз атлугънавай. Гъамиша лугъуз-хъуьредаи, чинерар квайди хьиз, санал акъваз тийидай руш а юкъуз месикай кефияр авачиз къарагънай ва финдикъни акъуд тийиз кваллин крарив эгечнай. Яран вах кефсуз яз акур Аниятавай эхиз хъанач:

– Ваз вуч хъанва, ви хатурдихъ хуклурнавани?

– Ваъ! – Кланзни-такланз жаваб гана руша. Ингъе и жавабди риклик къалабулук кутазвай са квекай ятлани хабар гузвай. Вичин шад ванцелди датлана квалевайбурук руьгъ кутадай Цуькверан гьалар гьич хъсанзавачир. Анжах вучиз ятлани рушай гаф акъатзавачир. Цуьквер датлана са квехъ ятлани къекъвез акур Аниятан риклиз рехъ хъанач:

– Квадарнавай зат авани вуна?

Эхирни рушай ван акъатна:

– Зи туплал квахънава.

– Гьи туплал, а багъалу къаш авайди?

– Эхъ, деди гайи туплал.

– Ам туплукай хкудна эцигай чка ви риклел хквезвачни?

– Столдин винел тунвай за ам.

Аният квал тирвал туплалдихъ къекъвена, ингъе ам юхдиз акъатнавай.

Нянихъ и кардикай вири хизанди хабар къуна. Абурни туплалдихъ къекъвена, квахъайди жагъанач хьи, жагъанач.

– Каликай нек ацадайла туплал цура аватна тахъуй? – жузуна Милея. Анжах гъвечи вахан гафар кваз къунач руша.

Гъайифар хъанвай диде вичин саягъда секинарна:

– Квахъайди деклени туплал хъурай, я диде, мад вучда къван? Ам садани туплухъ кутан тийиз гьак алайди тир.

Са герендилаи Цуьквера явашдиз хълагъна:

– Нянихъ булахдал фидайла туплал зи гъилик галайди тир. Йифиз ам туплукай хкудна столдал эцигайдени зи риклел хъсандиз алама.

– Столдал алай затI квахъиз кIвале чуьнуьхгумбатIар авани?

Яран дидедин кирсеба гафари Аниятан риклик хуклурна. “Зал шак гъизва тахъуй?” – фагъумна ада. Анжах Менсията вичин рушаз ахмурарзавай:

– Кьил-кьилел алачир Цуьквер я ман. Сад лагъай гъилер яни?

Са гъафтедин къене кIвале элкъвез-хквез туплалдикай ихтилат авуна, ахпа ам виридан риклелай алатна.

И вакъиадилай са къадар вахтар алатайла, Менсиятан туплал квахъна. Садра вичин къунши Сенемаз ихтилатзавай къариди:

– Къуд-вад йис къван тир за жуван закIал туплукай хкуд тийиз. Тини ишиндайлани ам туплукай хкуддачир за. Сенфиз гъикI ятIани закIал столдал эцигнай. Экуьнахъ къарагъайла жугъун хъувунач ам заз. Алапатдин кар я.

Рушари дидедин мес-къуьж ништа, шумудра акъад-астад авунатIа, анжах туплал жагъанач хьи, жагъанач. Эхирни абурун кьил чпин кар-кеспидик какахъна, и карни риклелай алатна.

Анжах хажалатди хажалат хада, лугъуда бубайри. ГъикI ятIани вичин яран дидени яран вахар сугъуз яз тавдин кIвале ацукънаваз акур Аниятан риклик къалабулух акатна:

– Мадни вуч хъанва, куь рангар атIанва хьи?

Милея ракIарар цлаз янавай тIакI къалурна лагъана:

– Къизилдин затIар юхдиз акъатнава.

Анияз вичин риклин гъал атIайди хъиз хъана. Тавдин кIвалин тIакIун виридалайни къакъан дезгедал гъвечIи шуьшедин къапуна са капаш къизилдин затIар авайди Аниязни чизвай. Хуьруьн муькуь кIвалера хъиз Гъажимурадан кIвалени куьлег алай чка авачир. Гъавилай къизилар

аялрин гъил хуклун тийидай къакъан дезгедал хуьдай хизанди. Шумуд йисар тир абур шуьшедин къапуна аваз. Са шумуд варз инлай вилик Анията абур акъудна сода галай цяй чуьхвена, царцлар гудалди миьхнай. Гила и кар риклел хквез суса вичи-вичиз ахмурар ийизвай: “Ваз кар-члал амачирни, маса ийидай кваллах авачиз тирни, дзи-дзийрив къугъваз?”

* * *

Гъажимурадан квалеле къизилдин затлар квахънава лагъай хабар фадлай хуьруьз чкланвай. Булахдал, кимел, ратлрал, регъве – са гафуналди, эл кватл жезвай чкайра виринра авайди гъа и ихтилат тир. Абур Аниятавни агакъзавай.

Садра салаз пер ягъазвай сусан япарихъ рекъяй физвай къве дишегълидин гафар галукъна:

– Им маса касдин кваллах туш, угъри вуж ятлани квалеле авай хъгинди я.

– Гъакл я, маса касдиз ви квалелин къене вуч аватла гъинай чир хъурай?

– Им тахъана чи хуьре чуьнуьхгумбатл хъайиди туш...

Аниятавай муькуь гафарихъ яб акализ хъанач. Къиле клута акъур хъиз хъана адаз. Къвачин къилел таб гуз тахъана, атлай тар хъиз чилел ярх хъана свас. Азим члавалди вич-вичел хтанач ам. Вичин вири къуват кватлна, чилелай къарагъна, шулу хъанвайд хъиз пад ягъаз-ягъаз салай акъатай Аният квалелиз хтана. Къил элкъвез, вилерилай мичливал физвай адан. Азим члавуз икл амукъна ам. Садлагъана адан япарихъ яргъалай ванер галукъна:

– Чи багъа свас гъинава? – Им адан яран дидедин ван тир. “Багъа свас” гаф ада са масакла, рахшанд ийидай саягъда лагъана. – Са члб чилиз пер ягъана галатнавани?

– Бес ам галатдайди тушни, я диде? – лагъана Милея. Мадни сусахъ ялна ада. Цуьквералай тафаватлу яз Милеяз Аният гзаф кlandай.

Аният чан сарак кутуна кIвачел къарагъна. Яран дидедин айгъамрихъ яб акалунилай залан пар хкажун къезил яз аквазвай адаз. Ам башкIулриз тIвал ягъазвай хайибурув агатна кIвалахдив эгечIна.

– Аният, ви гьалар гьич хъсанзавай хътинди туш гъа, – кирс алаз лагъана Цуьквера.

– Кьил тIазва зи, – жаваб гана суса.

Яран диде ам галайнихъ килиг тийиз, вичин кардихъ галаз машгул тир. Адан сусахъ галаз фадлай ара авачир. Гъа и кар себеб яз дертлу хъанвай сусавай яргъи юкъуз са кап фу къванни нез хъжезмачир. Анжах Менсият адан виликай яб телягъиз фидай. Экуьн яралай кьуланфералди цвег хъиз кIвалахзавай, кIвалин вири кIвалахар хиве кьунвай и масдан рушак рикI кузвачир адан. Алаз-алачиз вичин рушариз чан-рикI ийиз, абуру гьиле кьур крар вичи кьилиз акъудзавай и дишегълиди “бегъерсуз тар” хътин свас кваз къазмачир. Адаз куьнуьдин ичIи регъ хъиз килигзавай.

И крариз таб гуз тир суса, Алимурад эвеланд тиртIа. Ингъе дегиш хъанвай гъуьлуьн кьилихар. Аният пара кlandай, адаз датIана чан-рикI ийидай Алимурад азим чIав тир фикирлу яз. Аниятахъ галаз эвелан хъиз хушдаказ рахазмачир ам. Чарабур хъиз тир абур. И карди мадни азаб гузвай сусаз.

Къайивилерихъ гзаф себебар авай. Абурун мехъерилай пуд йис алатнавайтIани, сусаз аял авачир. Муькуь патахъай лагъайтIа, гьар къвед-пуд йифелай сад гъуьлягъди ягъайди хъиз, цIугъна меселай хкадарзавай суса къвердавай Алимуродахъ хъел кутазвай. Гъеле ара датIана кIвалаяй къизилдин затIарни квахъзавай. Дидедини Цуьквера сусал

шак гъизвай. Гъавиляй Алимурад азим ч'ав тир к'вализ анжах ксун патал хквез. Гежелди карханада к'валахна к'вализ хтайла, адаз фу Менсията гузвай.

Ч'ехи хизан авай и к'вале ялгъузвили къуд патахъай чуькъуьзвай Аният. Са Милей эвелан хъиз тир. Ц'ийиз ц'вер янавай п'ини хъгин Милей умун къилихрин руш тир. Сусазни ам пара к'андай, гъар пакамахъ рушан яргъи, къалин кифер эвягъна абурукай къве ц'вел храдай ада. Ахпа Милеян яру хъуькъвериз темен гана лугъудай:

– Чи хуьре валай иер руш авач, ништа, шумуд гададин къарай ат'анват'ла вуна.

Милейни гъамиша Аниятахъ галаз санал жедай, к'валахдал гъалтайла адаз куьмек гуз алахъдай. Къизилар квахъайдалай гуьгъуьнизни Милей дегиш хъанвачир.

Садра Анията Милеяз лагъана:

– Захъ вавай ийир са т'лалабун ава. Вуна к'вале са карни мийир, вири крар зи хиве, анжах булахдал вун вач.

– Вучиз, я свас? – мягътелвилелди жузуна руша.

– К'валяй акъатиз к'анзавач заз.

– Хъурай ман. Им лап зи рик'ляй хъана. Йикъа ц'удра фични зун булахдал, – хвеша хъана Милеяз.

* * *

Са варз къван тир Аният к'валяй къецел акъат тийиз. Сивиз къай гузвайбуру гъа и кардикайни ягъанатзавай. Гъарад сак'ла рахазвай сусакай. Гъа ихътин гъак'ан гафар фена Аниятан хайибурувни агакъна.

Чеб са хуьре авайт'ани, геж-геж фидай Аният бубад к'вализ. Ван хъайи хабарри вичик къалабулух кутур дидеди, ша лагъана хабар ракъурна адаз. Ял-ялцихъ текъвез рак'арай гъахъай, яхун хъана гъалдай фенвай вичин ч'ехи руш акур Сафинатавай эхиз хъанач:

– Им вучтин гьал я вун авайди, я бала? – лагьай дидедин нефес галукьайла рушан мурк црана. Хайи квалин гьуьм галукьай, хайибурун хуш рафтарвилер акуна хьуьтуьл хьайи Аният дидедив агатна, кьил адан хурал туна аял хьиз шехьна. Пагь атлай дидени стхаяр вучдатлани тийижиз амай. Са члавуз шад ванцивди чил-цав юзурдай бахтатар Аният гила зулун хьипи пеш хьиз пилеш яз акурла Сафинатавай вилерин накъвар хуьз жезвачир:

– Я чан руш, вахь вуч хьанва, жуван дерди лагь тлун. Вуна квекай фикир члугвазва? Вахь архаяр авачиз яни? Белки чавай ви дердидиз чара жеди жал.

“Сивинни гьилин михьивал хуьх” лугьуз гьамиша вичин веледриз акьул гузвай, абурун хесетар хьсандиз чизвай Сафинат инай-анай ван хьайи чаран-парандихь агьаначир. Гьавиляй адаз Аниятан гафарихь яб акализ кланзавай. Масадан мал-девлета вил авачир, гьар нихь галаз хьайитлани рекье физ алакьдай вичин рушан гьамлу ихтилатдай гьакьикьат авайвал кьатлана дидеди.

– Ахлад жуван квализ, са герендилай зун кьведа Менсиятан кьилив.

– Чан де, кьал акьудиз тахьуй гьа, – лагьана руша.

– Кьал вучиз акьудда, чан руш? И крарикай хьсандиз веревирд ийин герек я. Вал бугьгтен вегьизвайбуру гьавурда туна кланзава. Инсандин члур тлвар акьатдалди вил акьатун хьсан я лагьанва бубайри. Абурувай ви тлвар кьацлуриз жедач. Зи квале агакьнавай гадаяр ава. Абурун тлварцел леке гьизва и крари. Хуьре авайди гьа ви гаф я... И куьшкундрин вилик пад кьуна кланда, – лагьана ада Аният рекье туна.

Няни алукуьайла Сафинатани Менсията чин-чинал акьвазна гафарзавай:

– Менсият, хуьре садбуру кьизилар ви суса чуьнуьхнава лугьузва. Ибуру вучтин гафар я?

– Къежей мез я, кІани патахъ рахазвай. Къери акъулдин инсанриз вуч лугъун?

– И къел квачир ихтилатар и кІваляй акъатнава эхир.

– Ваз вуч лугъуз кІанзава, я вах? – хъел кваз жузуна Менсията.

– Авай гаф ятІа чинал лагъ. Вуна вучиз Аниятал шак гъизва?

– Бес за нел шак гъида? – И гафар Менсиятан сивяй садлагъана, вичелай аслу тушиз акъатна.

Ихътин жаваб ван къведайди Сафинатан акъулдизни къведачир. Адаз къавумд папа вичин къилелай ругур яд иличай хъиз хъана. Шерзум хъайи дишегълиди ван зурзаз лагъана:

– Гъиле са делилни авачиз инсандал шак гъун гъич хъсан кар туш, Менсият. Аллагъдикай кичІе хъухъ, ада ихътин гъахъсузвал къабулдач гъа!

РикІинихъ акъвазнавай, и гафар япарихъ галукъай Аният вучдатІани тийижиз амай. Анжах са кар шаксуз тир, инлай къулухъ и кІвале амукъун мумкин туш. Гъавиляй дидедин гафар адан рикІяй хъана:

– За зи руш хутахда, ихътин буъгътенар авай кІвале са къузни тадач.

– Мад вичин мурадар къилиз акъудайдалай къулухъ адакай амукъна вучда къван? Руш хутахиз кІанзаватІа, къве къуз эха, Гъажимурад КцІарай хтурай, тахъайтІа завай адан хура акъвазиз жедач.

– На лагъайвал хъурай...

Чехи кІвале сурун къай гъатнавай. Аниятавай кичІела тавдин кІвализ гъахъиз жезвачир. Эхирни ам хизандив агатна. Сумагдал ацукъна накъварив ацІанвай вилералди яран дидедиз килигна:

– Менсият хала, ваз рикливайни кызилар за чунуьхнавай хыз хьанвани?

Яран дидеди хъел кваз:

– Жуван кеспидихъ галаз машгул хьухъ, – лагъана.

Аният мад гилера гъавурда акьуна хьи, садни адахъ агъазвач. Ада садрани вич икъван бахтсуз, икъван ажуз яз гьисс авурди тушир. Ам чандикай куьцленвай...

Къве югъ къве йис хыз яргъи хъана. Им тахъана Аниятан уьмуурда икъван залан, икъван туькьуьл, икъван умудсуз йикъар хъайиди тушир. Вичихъ са гунагъни авачиз хизандин арада батлул хъанвай жегъил дишегълидин риклин дегънеяр гъамди кьунвай. Цавун кланик, чилин винел ялгъуздаказ амай кьураба хыз сефил хъанвай ам. Рикликай куьрс хъанвай хажалатрин парци мадни гьалсуз авунвай свас.

Гьуьлуьн клвале хатурдик хуклурдай, кефияр члурдай дуьшуьшри ам акъван чукъвенвай хьи, адавай са кардайни кьил акьудиз хъжезмачир. Квалек санлай акъван затлар квахънавай хьи, тлимил амай Анията вичи-вичелни шак гьиз. Чулав хашрав арушнавай хыз, Аниятан хиялрин дадни туькьуьл хъанвай – са тямни кумачир абурухъ.

Ахвар ханвай Аният са къвалак къаткана ксанвай Алимурад ширин ахварай авуд тавун патал явашдаказ клвалин рак ахъайна, къецел экъечлна. Гъаятда, тутун тарцин кланик квай тлаплунал ацукъна. Йифен аяз акьур ам, мекъила зурзазвай. Гъар патахъай чара атланвай свас вучин, гьиклин лугъуз амай. Менсият инсафдихъ гелкъведайдан члалахъ тушир ам. “Я экв, я чим гузвачир” свас яран дидедиз жезмай къван фад чандилай алудиз кланзавай. Садра къасухдай ада кьунши къаридиз лагъай гафар Аниятан япарихъ галукънай: “Гила Алимурадаз аялар хадай свас гъана кланда”.

Дердери штлумарнавай суса сятдиз килигна: 5-дан зур тир. “Пакагъан и береда зун бубад клвале жеда”, – фикирна

ада. Ингъе, и фикирди сусан хиялриз ахътин гъам гъана хъи, аял хъиз шехъиз клан хъана адаз. Вичин къене дегърин са къуй авай хъиз жезвай Анияз. А къуй накъваривди ацъзвай. Исятда Анияз кландай тек са зат авай – садазни таквадай са чкада вичин ишелрин булахдин банд ахъаюн.

Варарай акъатна Къулан вацун кьерез мус атанатлани байихнач ада. Дагъларай тлуз къезвай гатфарин селлерикай мадни гур хъанвай Самурдин каф алай лепейри чанда звал, рикле кичи твазвай адан. Къванерал гъалч жез, чина акъаз, тандиз зуз акъудзавай стлалри сусан сугъулвал мадни артухарзавай. Яд акъалтна векъи хъанвай Самурдивай адан квахънавай сабурни къарай вахкуз жедатла? Чинихъди къайи къванерал ярх хъана аял хъиз шехъна Анияз. “Гъульуь рахкай папаз бубад квализ хъфинлай члехи дерт женни?” – фикирна ада. Са береда виридалайни клани тир бубад квал гила сур хъиз аквазвай адаз. “Ана гъич са къузни эхиз жеч завай,” – фагъумна суса. “Бес вучда?” Азим члавалди шехъна къеневай туькъуьлвилерин пар са къадар къезиларай Аниязта вилер атлумарна Самурдин каф алай лепейриз килигна: “Зи тлалариз анжах Самурдивай чара ийиз жеда. Зи чан анжах адан лепейри секинарда.”

Чилелай къарагъна вац галайнихъ къвед-пуд кам вегъейла, диде вилерикай карагна адан:

– Ваз зи язух къезвачни, бала дидедин?

И гафар дидеди акл лагъана хъи, Анияз къулу-къулухъ фена. “Зи къил члур хъанва жеди.” Сад лагъай гъилер тир ада вичикай ваъ, хайибурукай фикир ийиз. Вичин амалдикай регъуь хъана Аниязта. Къезил хъайи хъиз хъана адаз вичин хажалатар. Яваш-яваш хуьр галайнихъ хъфена свас.

Вацун кьеряй акъатайла рекъин эрчи пата, гуьнедал ацукъна вилер вилера аклурна адаз килигзавай Мердали акуна. Бакуда институт акъалтларнавай Мердалиди хуьруьн

мектебда муаллимвиле ківалахиз са шумуд варз тир. “Югъ ахъа тахъанмаз ява паб хъиз вацїай хквезвай жегїил сусакай ништа вуч фикирзаватла ада?” – вичин рикїяй феїи и фикирди гацумарна Аният.

Ківалевайбур гьеле ксанвай. Аниязни ксуз кїан хъана. Кьил хъуьцуьгандал эцигун кумазни, ахвари ам муьтїуь-гъарна. И крарни на лугъуди, ахвара хъайибуьр тир.

Цїуд юкьуз ифин аватнач Аниятан. Танди адан чїалаз килигзамачир. Адахъ я вилер ахъайдай, яни рахадай аман амачир. Гагъ-гагъ адан япарихъ яран дидедин, яран бубадин, Алимурадан, Цуькверан, Милеян ванерни галукъзавай.

Цїуд юкьуз кьве кївалин хизанни ясди кьуна. Хуьр чїалал атанвай и кардикай. Ялар хъана пїузарар акъатнавай сусан гьалар акурбуру Гъажимурадан хизандикай, адан кївале хъайи крарикай ихтилатзавай.

Къекъведайла кївачи чил зурзурардай вичин викїегъ, чїа-гай руш гила ажуз хъана гьилерай фенваз акурла Сафинатан вилерин накъвар кьуразвачир. Кьве хизандини Аниятан кьилелай и къада-бала алуда лугъуз Аллагъдиз дадзавай. Виридалайни гзаф азаб чїугвазвайбур Сафинатни Менсият тир. Менсиятаз вичин кївале сусан кьилел са йиф-югъ атуникай кичїе тир ва гъавиляй ам жезмай кьван фад сагъар хъувуна чандилай алудиз кїанзавай. Сафината лагъайтїа, Аллагъдиз веледдин вири тїалар вичин хивез аватрай, адаз затїни тахъурай лугъуз дадзавай.

Тївар алачир начагъвал тир Аниятанди – я хуьруьн, яни райондин духтурривай адаз чара ийиз жезвачир. Са кьуьзуь духтурди лагъанай:

– Начагъдиз сагъ жез кїан тахъайла, духтур ажуз я.

Им хажалатрини дердери арадал гъанвай начагъвал тир. Анията я вилер ахъайзамачир, яни гъай гузмачир. Штїум хъанвай, чанда кїусни аман амачиз шем хъиз туьхуьзвай

сусан кылиив къвезвайбуру адан гъайиф члугвазвай. Я хъайи крар, я кызилар квахъай кыса, яни чуьнухгумбатI саданни риклел аламачир. Аламайтлани, садни я ашкара, яни чинебадаказ адакай рахазмачир.

Цлуд лагъай югъ акъван заландиз алатзавай хьи... Тавдин кIвале чичIидин гамунал вегъенвай месел Аният гъа са къай-дада ярх хъанвай. Са анжах ара-ара явашдиз хкаж жез агъуз хъижезвай хуру лугъузвай хьи, сусал гъеле чан алама. КIвал мукъва-кылийрив ацланвай.

Садлагъана чил зурзуна, кIвале чIакъракъ-пIакъракъдин ванер гъатна. Са тIимил чIавалай и аламат, эхъ, аламат тир им, чанда кичI твадай аламат мад гъилера тикрар хъхъана. На лугъуди, са ни ятлани кIвал къуна тар хъиз галтадзавай. КицIерин къувдин ванер акъатна, гуьгъуьнлай кIекерин, балкIанрин, хиперин, калерин ванер сад-садахъ какахъна. КIвале авайбур вучдатлани тийижиз амай. Нагагъдай са ни ятлани:

– Им залзала я! – лагъана гъарайна.

Вири къецел зверна. Хуьре гъулгъула гъатнавай, азим тарар ханвай, шалманар кIар хъанвай. Аялрин шехъдин ванери чIехибурун рикIин гъал атIузвай.

Залзала алатайла, Гъажимурадан хизандин риклел кIвалин юкъвал аламай начагъ свас хтана. Абур кIвализ гъахъайла, Сафинат къетне хъиз Аниятан кылик ацукънавай. Диде вичин веледдин къвалалай юза хъанвачир.

КIвалин уьцIенвай цал акур Менсията агъ чIугуна:

– Им вучтин аламат тир, я чан Гъуцар!

Гаф сиве амаз адан кIвач сад-садавай къакъатнавай къве къулун хъиткъерда гъатна. Пар хъайи дишегълидай гъарай акъатна. Адан кIвач акъудиз кIан хъайи Алимурадан гъил са затIуник галукъна. Им запахърин кIаник кыифери тукIуьрнавай муг тир. Къен цIарцIар гузвай затIаривди ацланвай.

Алимурада анай са капаш кызилдин затлар акъудна. Квахъай къван вири затлар: туплалар, япаганар, цам... ина авай. Квалевайбур пагы атлана амай, садазни лугъудай гаф жагъизвачир.

– Вув, я завал акъатай кыффер, квев гвай керематар вуч я? Квез чида къван амалар вуч я? – лагъана Менсията.

– ЧьунуьхгумбатI жагъай хьтинди я, – дериндай агъ чIугуна Сафината.

– Вуч хъана я диде? ЧьунуьхгумбатI жагъана лагъанани вуна?

Аниятан ван япарихъ галукуьайла вири къах хъана. Сафинатавай вилин накъвар чьунуьхариз хъанач:

– Эхъ, чан дидедин, жагъана, кызилар кыфери чьунуьхнавай къван...

Садлагъана къарагъна месин юкъвал ацукъна Аният. Гъуьл галайнихъ вил вегъена лагъана:

– Гила хъайитIани вун зи гафарин чIалахъ яни?

Я Алимурадавай, яни адан хизандивай чьукъ акъудиз хъанач. Анията вичин гъамлу вилералди яран бубадиз, яран дидедиз, яран вахариз килигна, ахпа вичин хайидаз лагъана:

– Чан диде, хутах зун чи кваллиз.

Сафинат чьукъни тавуна вичин рушахъ галаз санал ракларай акъатна.

Гъа икI, багънадилай месе гъатай Аният багънадилайни сагъ хъхъана.

Муькуь юкъуз хуьруьнбур ара датлана йифиз хъайи залзаладикай рахазвай. “Гена Аллагъди чаз регъим авурди, – лугъузвай инсанри, – чахъ гзаф зарар хукIурнач. Уьценвай цларни цийи кылелай эхцигиз хъижеди, Аллагъдивай чандин сагъвал тIалаб ая куьне.” Гуьгъуьнлай Гъажимурадан кIвале кыфрен текIвендай жагъай кызилрин къиса хуьруьнбурун меце гъатна. Вири Аниятакай рахазвай...

Аният бадеди ихтилатдиз ара гана. Бикедивай эхиз хъанач:

– Лагъ кван, ахпа вуч хъана?

Къари гъамлудаказ хъуьрена:

– Жемятриз вич тахсирлу туширди чир хъайи Аният сагъ хъхъана, анжах ам гъуьлуьн квализ хъфенач. Алимуроада кве йисуз ара датлана адаз минет авунатлани, суса вичин гаф дегишарнач. Эхирни Алимуроадаз хуьряй маса са руш гъана. Анжах гъадани аялар ханач. Аниятни риклин хирер сагъ хъайи кумазни, квед лагъай гилера гъуьлуьз фена.

– Зи члехи буба Мердалидиз? – жузуна Бикеди.

– Эхъ, Мердалидиз зун фадлай кланзавайди тир. Адан буба-дидедиз лагъайтла, гъуьлуьккай хтанвай свас гъиз кланзавачир, анжах гъайидалай кьулухъ абур захъ галаз хъсандиз реке фена. За ирид аял хана, Мердалиди абуралди гъамиша дамахдай.

– Бес Алимуроадан эхир гьикл хъана?

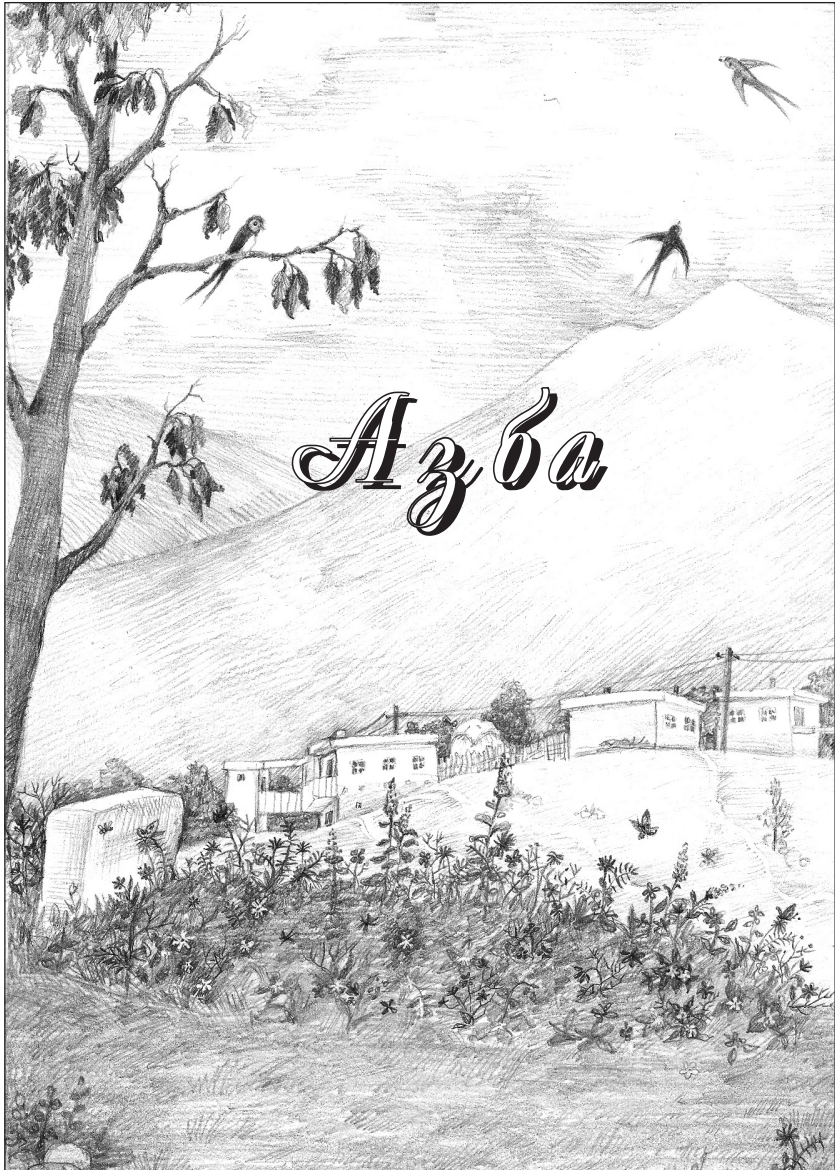
– Квед лагъай папазни аялар тежез акур ада, пуд лагъайди гъана. Анжах велед кьисметда авачир къван фагъирдин. Эхирни дуьньядилай магърим яз фена ам.

Аният бадеди вичин хтулдин пелез темен гана:

– Чан бадедин, жувакай мукъаят хъухъ, а кьифер лугъудай завалрикай жув хуьх, – лагъана квалаяй акъатна.

Йифен ихтилат куьтягъ хъанвай. Ахвар ханвай Бикеди са береда Яргунрин хуьре хъайи крарикай фагъумзавай...

2000-йис

Аял ч'аваалай зун са карди мяг'телардай: к'ц'арвийрихъ виридахъ к'ьет'лен т'варар авай. Я итим х'урай, я дишег'гли, тафават авачир, виридан т'варар ч'пиз кутугайбур тир. На луг'уди, диде-бубайри ч'пин веледриз т'варар гудайла абурун виликай к'везмай к'ылихар фикирда к'ядай, аяларни ч'ехи х'унивай ч'пин т'варариз ухшар жез алах'дай. Зи бадедин к'юншидал алай Саяханум х'ыз.

Им тах'ана заз т'вар вичиз ик'ван кутугай маса инсан акурди тушир. Яраб Аллаг'ь, адан диде-бубади Саяханум дуьньядиз атайла ч'пин велед сая инсан х'ыз ч'ехи жедайди к'ят'анай жал? Белки чеб сая инсанар тирвиляй т'варц'ин манадихъ аг'ун тавуна ч'пин рушаз Саяханум т'вар ганай абур?

Маг'леда вирида, аялрини кваз "Саяханум" луг'уз эвердай адаз: лап к'уьзуь х'ана г'алдай фейилани. Масабурал х'ыз адал, вучиз ят'лани лак'лаб эцигнавачир. Ам чина мили х'вер авай, к'лусни дамах г'вачир, виридакай ч'лугарвалдай, инсанрин дерди-балайрикай хабар к'ядай, к'ьени к'ылихрин руш тир. Ик'ван гаг'ди са касдизни Саяханума ван х'кажна, вилерал к'венк'вер авуна, к'уру г'уьжетар к'уна, са нин ят'лани гафунал гаф эцигна, садан хатурдик х'к'урна акуначир. Вичиз эверай-буруз секин ванцелди "г'ай чан" лаг'ана жаваб гудай ада. Вичивай сада са кар т'лалабайла "исятда" лаг'ана г'а кардихъ аг'адай. "Ваь" гаф вуч лаг'ай ч'лал ят'ла чидачир адаз.

И к'як'ьян буйдин, расу ч'ларарин, к'яцу вилерин, лацу як'ларин яхун рушан тандал г'ямиша алах'ай рангунин пекер жедай. Г'вавиляй г'уьч'луз аквадай Саяханум. Ништа, белки

вичин таяр-туышери хьиз дамахарнайтла, ам иер аквадай жал. Къуьд-гад талана гъа са пекерин къене жедай руш. Зулун, хъуьтлуьн къаяр алукайла вичин вири пекер сад-садан винелай гьалсдай. Ам акъван яхун тир хьи, къуру тан пекерин къене квахьдай.

Зи бадедиз пара кландай Саяханум, са багъна жагъурна адаз клвализ эвердай, рушаз чан-рикI ийидай. Вичин хтулриз хьиз, Саяханумазни паяр гудай. Ам хъфейла дериндай агъ члугвадай. Бадеди лугъудай хьи, гъвечли Саяханум члехи дуьньядиз гъам, хажалат члугун патал атанва. Ам хъайи са йисалай рушан диде начагъ хъана месе гъатнай, са вацралайни рагъметдиз фенай. Бубади вичиз цийи паб гъанай. Фаизат тIвар алай а папа галаз-галаз къуд руш ханай. Тахай дидеди Саяханум гатадачир, вучиз лагъайтIа гатадайвал ийидачир руша, чIалаз килигдай. Тахай руша Фаизатаз “диде” лугъуз эвердай.

Гъеле аялзамаз гъикI ятIани мукъва-къилийривай Фаизат вичин тахай диде тирди чир хъайи Саяханума гагъ-гагъ хайи дидедихъ цIигел яз хифет члугвадай. Куплад цIай хьиз буьркъ-веба, я чим тагуз, я хкахъ тийиз акъатдай рушан йикъар. Аялзамаз дуьньядин чарх вич патал чIуру патахъ элкъвейди къатIай адан вахтунилай вилик акъул балугъ хъанвай. Вич вад йиса аваз къепIинавай вахаз аявалзавай ам члехи хъунивай клвалин кларабдиз элкъвезвай. Юкъуз хизандин къайгъу члугвадай, йифиз къеб эчIядай. Пакамаз виридалай фад къарагъдай ам. КIвале и къайдаяр ни эцигнавайди тиртIа чидай кас авачир. Анжах къвердавай Саяхануман хиве мадни гзаф клвалахар гъатзавай. Хърак фу чран, малар динжарун, гамариз аявалун, рукай хърак кутадай сахар гъун, пекер чухъун хътин залан клвалахар Саяханума сиви чухъкъ тавуна, ялгъуздиз ийидай.

Рушахъ масабурулай тафаватлу яз мад са къетленвал авай: жузун-качузун тавунмаз рахадачир ам. Вичи гаф кутадачир, суални гудачир садрани: регъуьдай адаз. Вичивай жузур гьар са гафуниз лагъайтла, рикI алаз, хвешила жаваб гудай. Инсанрин кIапIалдив агатдачир, гьина хъайитIани вичиз са машгъулат жагъурна, ялгъузвилихъ ялдай. Гагъ-гагъ кIвалахди галудайла, садазни чир тежедайвал, инсанривай къакъатна, касни авачир чкада ял ягъидай. Ам хъен хъиз къекъведай вахтарни гзаф жедай.

Тахай дидедин гьилин ван тир ам. Пакамалай няналди руш буюрмишдай Фаизата. Бадейрин кIвализ фейила заз датIана къунши гьятдай Фаизат халадинни адан тахай рушан ванер къведай:

- Я руш, Саяханум!
- Гъай.
- Кал нехирдиз твах!
- Исятда.
- Къула цIай ая!
- Исятда.
- Рухар юзурна кIанда!
- Исятда.
- Няниз недай са затI гъазура!
- Исятда.

Маса жаваб чидачир рушаз. Адаз Фаизатан гаф къанун тир. Вичин гьиле авай кар туна, гъасятда Фаизатан тIалабун къилиз акъудиз эгечIдай ам. Акъван рикI алаз ийидай хьи, ада кIвалин вири крар!

Тахай дидедин рикI кIелзавайди хъиз, Саяханум герек хъайи легъзеда адан къилив жедай. Саяханума садавайни – я бубади-вай, яни Фаизатавай са затI тIалабдачир. Хайибуру вичиз вуч гайитIа, гьадални къайил жедай. Вичиз гайи ширинлухар ада

гъвечли вахари хъиз гъсятда недачир, са члавалди жибинра хуьдай. Гзаф берейра абур тлуьн тавуна, вичин гъвечли вахариз гана, гъабуруз хвеш ийидай.

Гъвечли члавалай суфрадихъ виридалайни эхирда, регъуьз-регъуьз ацукьдай ам, тлимил тлуьна, фад къарагъдай. Хизан тух хъайила, садани таланмаз, суфра кватлна, къапар чуьхуьдай. ИкI вердиш хъанвай квалевайбурни. Адалай гъейри садни артухан кар-кеспидихъ гелкъведачир. Вучиз ятлани вахарикай садани адаз чан-рикIдачир, я хуш гафарни лугъудачир, адаз тахайдаз хъиз килигдай. Саяханум лагъайтIа, гъар са кар абуроз кIандайвал авун патал къекъерай акъатдай.

Адан буба Алибег пакамалай няналди чуьлдин кIвалахрин къайгъудикъ жедай. Гъавиляй кIвализ, хизандиз, аялриз артухан фикир гудачир. Тлимил рахадай кас тир ам. Масабурухъ хъиз, вичихъ галазни къериз-цIаруз рахадай бубадикай акъван регъуьдай хьи, Саяханумаз! Ам кIвализ хтайла вич бубадин вилериз такурай лугъуз салан кIвалахрив машгъул жез алахъдай руш. Чехи хъунивай тек бубадикай ваъ, гъакI тахай дидедикай-ни, вахарикайни къерехда акъвазиз алахъдай ам. Вичин кIуьд йис хъайила, кIвалин вири залан крар гуьгъуьллудаказ хиве къунвай руша.

Таяр-туьшерихъ галаз мектебдиз финни несиб хъанач Саяханумаз. Ам мектебдиз фена кIанзавайди кIвале эсиллагъ садан рикIелни атанач. Вичелай къве йис гъвечли вах Сагъибатан ирид йис хъайила мектебдин директордин тIалабуналди чарасуз гъадахъ галаз Саяханумни мектебдиз ракъурна. Руша вичин чантани къадай, гъвечли вахазни куьмек гудай. Мектебдай хтайла Фаизата алахъна Сагъибатаз тарсар чирдай. Саяханум лагъайтIа, вичин кIабар авай чанта туна, кIвалин кIвалахрихъ гелкъведай. СакIани тарсар чирдай вахт жедачир адаз. Вучиз ятлани Сагъибатахъ галаз

къвал-къвалаваз тарсар чириз регъудай. Фаизатани адаз тарсар кѐла лугъудачир.

Саяханум мектебдани аялрихъ галаз къугъвадацир, вич муькуьбурулай къве йис чѐхиди тирди чизвайвиляй абурукай къерехда акъваздай. Муаллимди рахай тарсар хъсандиз къатлунзавайтлани, жузун-качузунин вахтунда четинвал члугвадай. Тарс рахадайла регъуьла чидай затларни рикѐлай алатиз, са гафни мецел гъиз тежез амуькдай. Муаллимрини и кар къатлуз ам са акъван кѐвера твадацир. Кхьинарни туьквейбур тушир рушан. Ада кхъей гъарфарай къил акъудун четин тир. Анжах гъар юкъуз садани таланмаз синифдин доска куьцѐй пинедив миьхдай, чилел аватай кагъазар кѐватлдай ада. Аялар кикѐлайла вичин саягъда, чѐхида хъиз абур къакъуддай. И къайгъударвилиз килигна садани адан хатурдихъ хуклурдацир.

Муьжуьд лагъай синиф куьтягъайла Саяханум мад мектебдиз хъфенач. Кѐвалени я бубади, яни дидеди ам кѐелун давамариз мажбурнач. Гила ам кѐвалин вири кѐвалахрин къайгъуда авай. Калар нехирдиз рекъе туна, нянихъ абур динжарна, салаз, багъдиз къуллугъна кѐанзавай. И крари мектебдив саклани къазвачир.

Саяхануман вахар чѐхи хъунивай иер жезвай. Фаизата гъиле пул гъатун кумазни вичин къве чѐхи рушаз цѐийи пекер къачуна абурув дамахариз тадай, абурулай алатай пекер лагъайтла, гъвечѐбуруз гудай. Садрани гуьзгуьдай вичиз килигдацир Саяханумал гъамиша садазни бегенмиш тахъай пекер гъалтдай. Ятлани ада сиви чуькъ тавуна абур къабулдай.

Хизандал гъаф рикѐ алай Саяханумаз бубани, тахай дидени, вахарни гъаф кѐандай. Абур начагъ хъайила къарай атлудай рушан. Ара датлана хайибуруз къуллугъдай, цѐегъре пидив абурун далуяр тлущундай, хинклал чрана цурудивни серкѐдив нез тадай. И крар ада рикѐ алаз ийидай. Дава-дарман авуна хайибур

кѳвачел кѳарагѳардалди секин жедачир. Ингѳе вич начагѳ хѳа-йила садавайни куѳмек тѳалабдачир. Иѳфин алазни гѳа кѳвачел, кат-галтугиз жедай. Адаз мажал авачирди начагѳвилини кѳатѳудай хѳтин тир: фад алатна фидай ам.

Гѳа икѳ, йисари кѳвез алатиз, Саяхануман яшунин винел яш гѳизвай. Адан таяр-туѳшер вири гѳуѳлуѳз фенвай. Кѳѳени кѳѳилихрин Саяханум кѳанз абурун кѳвалин раклар гатайбурни хѳанай. Анжах Фаизатаз гѳелелиг ам гудай фикир авачир. “Саяханум тахѳайтѳа зи гѳал гѳикѳ хѳурай?” – лугѳуз атай ил-чияр элкъуѳрдай папа. “Хѳсан чка тахѳайтѳа, гудач”, – фикир-дай ада. Вичин хайи рушар сад-садан гуѳгѳуналлаз гѳуѳлуѳз фидайвал тир, гѳавиляй Саяхануман кѳайгѳуяр амайдалайни пара хѳанвай. Вахариз мес-къуѳж гѳазурзавай ада. На лугѳуди, ирид руш гѳуѳлуѳз ганвай диде тир Саяханум: кѳве гѳил кѳа-кѳажна сар чуѳхуѳзвай, абур кѳурурна кек язавай, месерни яргѳанар расзавай.

Галаз-галаз мехѳерар хѳана абурун кѳвале. А межлисрин хуѳрекар вири Саяханума чрана. Мехѳер чкѳайла кѳапар чуѳ-хуѳн, кѳвалер миѳхунни гѳадан хиве гѳатна. И крар ада хвѳшила ийизвай, вучиз лагѳайтѳа рушаз вичин вахар динж хѳана, бахт-лу яз акуна кѳанзавай. Вахарин адахѳ галаз араяр са акѳван хѳсан туширтѳани, аял чѳавалай вичи аявална лугѳуз, Саяханумаз абур пара кѳандай. На лугѳуди, вахар вичи хана, вичи хвена чѳехи авунвайди тир, гилани гѳуѳлуѳн кѳвализ вичин хайи веледар рекѳе твазвай.

Саяхануман тѳвар мад садани кѳазмачир, ихѳтин са руш авайди вирида рикѳелай алуднавай. Адаз гила вирида чѳехи папаз хѳиз килигзавай. На лугѳуди, ам дуѳнъядиз гѳа икѳ, яшлу яз атанвай.

Ингѳе парабуру фагѳумзавайвал, са акѳванни сая инсан тушир Саяханум. Адан рикѳикай низ хабар авай кѳван? Садазни

чизвачир хьи, кланивал, муьгьуббат хьтин чими гьиссерикай амни хабарсуз туш. Адан риклени сифте муьгьуббатдин цай кузва. И цай лагьайтла, дуьшуьшдай куьклуьннай.

Садра гьикл ятлани, рагьданихь сала пахлайриз накъв гана, тамай ягъана хкведайла, Саяханумаз чилел ярх хьанвай са итим акунай. Итимди ам акурла хабар къунай:

– Я вах, вавай заз куьмекиз жедани?

– Исятда, – лагъана Саяханум адав агатнай.

– Я вах, зи клвач галатнавай хьтинди я, – вичин эрчи клвач къалурна пашмандаказ лагъанай касди.

Саяханума касдин тазвай клвачин жалгъадал гьил эцигайла адай цугъ акъатнай.

– Къвед-пуд юкьуз вун клвачел хъана кландач, ваз динжвал герек я, – вичин саягъда, секиндаказ лагъанай Саяханума.

– Зун археолог я, са гьафте я и патара къекъвез. Къе зун Бакудиз рекъе гьатна кланзавайди тир. Гила за вуч ийин?

И гафар къалабулук кваз, ажудзаказ лагъана касди. Ахпа алава хъувуна:

– Къве сят къван я зун инал ярх хъана, Аллагьдин са бендени дуьшуьш хъанач. Гена вун атана акъатайди. За вав са къадар пул вугун, вуна ам са чидай касдив гице, атана зун инай акъудиз куьмек гурай. – Икл лагъана жибиндай кагъаздин пулар акъудна рушав вугуз клан хъана адаз.

Саяханума хъурена адан пул авай гьил къерехарна:

– Зун фена хкведалди йиф алуькда. Са герендилаь ина жанавуррин къувдин ванер гьатда. Аллагьди яргъазна, абур дуьшуьш хъайитла, вун сагъ амукьун мумкин туш.

– Бес за вуч ийин? – шерзум хъана кас.

– Исятда.

Икл лагъана Саяханума цуквал акъвазна, вичин къуьн кутуна ам клвачел къарагъарна. Ахпа садлагъана кас аял хьиз клула

кбуна. И кар ада са легъзеда, итимди вил мична ахъайдалди авуна. Идакай регъуь хъайи касдай гъарай акъатайла ада секиндаказ лагъана:

– Маса чара авач, стха, чун вахтунда рекъе гъатна кланда.

Касди вичи-вич квадарнавай. И яхун дишегълидин гъилера авай къуватди мягътеларнавай ам. Саяханум лагъайтла, лугъуз тежедай къван бахтлу тир. Адан рикле вичивайни къил акъудиз тежер гъиссери звал къачузвай. Хвешила луварар акатнавай рушаз вичихъ пагъливандин гуж акатнавай хъиз жезвай.

Абур герен-герен акъвазиз, ял ягъиз физвай. Рухсат тIвар алай и касди Саяханумаз вичикай чирвилер гузвай. Вичин 34 йис хъанвайдакай, субай тирдакай, Бакуда институт акъал-тIарна, гъана яшамеш жезвайдакай ихтилатзавай рушаз.

Саяханума адахъ яб акализ, и рехъ садрани куътягъ тахъурай лугъуз рикле Аллагъдиз дадзавай. Адан уьмуърда идалай хъсан, идалай маналу, идалай риклел аламукъдай югъ хъаначир. Клула къунвай, уьмуърда вичиз сад лагъай гъилера акунвай итимдин тандай адан бедендиз цIай чкIизвай. Ам сакIани и цIун гъавур-да акъазвачир. Са кар шаксуз тир хъи, им тIал гудай ваъ, гъиссерал звал гъидай, рикI хъуътуьлардай цIай тир.

Вичин вири уьмуърда ам сад лагъай гъилер тир итимдив икъван агатиз. Са мус ятIани, са гъи итимдихъ галаз ятIани суьгъбет авурдини адан риклел къвезвачир. Адал садрани ихътин дуьшуьш гъалтначир. И дуьньяда адаз мукъувай акур, адахъ галаз рахай тек са итим авай – ам буба тир. Буба адаз Аллагъ къван пара кландай, адаз икрамдай, адакай вил къдай, адакай кичIедай рушаз. Бубадиз дакландай кар ада садрани авуначир, ам ийин гъич фикирдизни атаначир. ГъакI ятIани бубадив агатна са мус ятIани адахъ галаз ихтилат авурди рушан риклел къвезвачир. Гъич бубани адав рахадачир. Муькуь рушарихъ галаз гагъ-гагъ вичин саягъда, квелиндаказ суьгъбет авуртIани,

Саяханум т1вар алай руш авайди, адан кеф-гьал хабар кьуна к1анзавайди касдин акьулдизни кьведачир. Тек са кар буюр-мишдайла Саяханум риклел кхведай касдин.

Эхь, им сад лагьай итим тир руш адав ик1 агатиз. И фикир-дикай са масак1а хьанвай ам. Хьукьвер, плузарар ц1ай кьуна кузвай рушан.

Абур к1вализ агакьайла гьава мич1и хьанвай. К1ула тийижир са кас кьунвай Саяханум к1валин рак ахьайна кьенез гьахьайла Фаизатай гьарай акьатна:

– Вув, я гуж тахьай Саяханум, им вуж кас я вуна гьанвайди? – Ада вилерал к1венк1вер алаз рушаз килигна.

Саяханума сив ахьайдалди Рухсат рахана. Регьуй хьайи ада вичин кьилел атай крарикай дишегьлидиз ихтилатна. Тахай диде мугьмандихь галаз мукьувай таниш жедалди Саяханума адаз тавдин к1вале агалтун патал чка гьазурна, кьула ц1ай туна, тини ишинна. Ахпа мугьман тавдин к1вализ тухвана Саяханума. Ишиннавай тини адан к1вачел эцигна, винелай чими пек арушна.

– Кьве юкьуз вун юза тахьана месел ярх хьана к1анда, ахпа яваш-яваш к1вачел кьарагьиз жеда вавай.

И гафар ада ак1 лагьана хьи, Фаизат мягтел хьана. Им тахьана Саяханума к1вале ван алаз са гаф лугьун, са вуч ят1ани т1алабун садазни акурди тушир. Адан т1вар кьуна кьилив икьван гагьди са инсанни атаначир. Дустар, танишар авачир Саяханумаз. И кардал вири вердиш хьанвай. Им сад лагьай гьилер тир ада вичихь галаз к1вализ инсан гьиз, вични дишегьли ваь, итим.

Кьве юкьуз мугьмандиз вичин гьилияй кьведай вири хатурар авуна Саяханума. Тахай дидедивай рухсат кьачуна верч тук1уна, шурва чрана. Ахпа мугьмандин вилик суфра ахьайна. Мадарна, вичи шурвадикай т1уьнач. Герен-герен чай тухвана

касдиз. Гъа къве йикъан къене Саяханумаз са герен ял ягъун вуч ятла чир хъанач. Ам сиви чуькъ тийиз мугъмандин къул-лугъдал акъвазна.

Пуд лагъай юкъуз Саяханума мугъмандин ківачел эцигай тини вичин гъилералди алудна, ахпа къуьн кутуна ам ківачел къарагъарна. Са герен Рухсат гъикі къекъвезватла килигна. Нисиналди адан къуллугъдал акъваз хъувуна. Касди къецівал ийизвайтлани, адавай ківачел акъвазиз жезвайди акурла къуншидин гададин къилив фена, адавай вичин машинда аваз ам шегъердиз хутахун тлалабна.

Хъфидайла Рухсата Саяханумав гъил вугана, адан вилерин къенез килигна лагъана:

– Саяханум, зун ви хъсанвилерикай гъикі хкатин? Вуна заз садани тийир хатур-гуърмет авуна. Ибур за садрани риклелай ракъурдач. Вун пара хъсан руш я. Аллагъ ваз куьмек хъурай! – Икі лагъана ада рушан хъуькъвез темен гана.

Ганачиз ківандай ада и темен. И теменди авурди авуна рушаз. Саяхануман Рухсата темен гайи хъвехъ цай къуна кузвай. Анал, на лугъуди, касдин плузарар алкланвай.

Рухсата жибиндай са кагъаз акъудна адав вугана:

– Ина зи ківалин адрес, гъакіни телефон ава, белки са мус ятлани герек къведи ваз, – лагъана.

Ахпа Рухсат Фаизатазни Саяханумаз сагърай лагъана къецівализ-къецівализ фена машинда ацукъна. “Гила машин рекъе гъатда, мад садрани Рухсат ахквадач заз,” – лагъана фикирна Саяханума. Рушаз акі хъана хьи, исятда вичин рикі пархъна хур падда. Адаз эхиримжи гъилда мукъувай ахкваз клан хъана Рухсат, са вуч ятлани хълагъиз клан хъана мугъмандиз.

– Вуна исятда кѳецѳивал авуниз килигмир, кѳваче авай тѳални кваз кѳамир, са кѳве йикѳалай алатдайдѳи я, – лагѳана ада акѳвазнавай чкадилай.

Рухсата машиндин пенжердай кѳецел кѳил акѳудна, ам галайнихѳ килигна хѳуьрена, ахпа адаз гѳил юзурна.

Машин рекѳе гѳатна. Ам накѳвадин рекѳяй руг акѳудна кѳвалерин кѳулухѳай хѳиз шегѳер галайнихѳ фена. Садлагѳана Саяханумаз акѳ хѳана хѳи, я хѳур гѳа хѳур, я инсанар гѳа инсанар туш. На лугѳуди, ам вични эвелан Саяханум тушир. Абур вири дегиш хѳанвай, са масакѳа, чир тежедайвал хѳанвай.

Саяханумаз садлагѳана угѳуяр ягѳана шехѳиз клан хѳана. Фадлай шехѳнавачир ам. Теквили, ялгѳузвили, бахтсузвили адан вилин накѳвар фадлай кѳурурнавай. И чѳехи дуьньяда адахѳ рикѳ кудай, ам хайидай кѳадай са инсанни авачир. Вич виридан бакарда акѳазвай адан гѳалдикай хабар кѳадай сад авачир. Адет яз, мекѳи хѳана чандик фул акатайла, начагѳ береда ада вилер мичѳна цавун кѳушарикай фагѳумдай. Саяхануман виридалайни чѳехи мурад вичихѳ луварар хѳун тир. Кѳуш хѳана цавара лув гун фѳидай гѳамиша адан хѳиялдай, анай чилел алайбуруз килигун эрзиман тир рушан. Маса мурад адан акѳулдизни кѳведачир.

Саяханум эрчѳи гѳил кузвай хѳуькѳвел туна, садазни таквадайвал багѳдиз фена, ана авай маркунин кѳулухѳ чинихѳди чилел ярх хѳана. Ам ван алачиз шехѳзавай: рушан вилерай авахѳзавайди, на лугѳуди, накѳвар ваѳ, марфар тир. Сакѳани акѳвазариз жезвачир адавай абур. Гѳич алахѳни ийизвачир ам абуруз ара гуз. Вичин уьмуьрда адаз сад лагѳай сефер тир кланивилин дад чир жез. И дадунѳ икѳван гагѳди хѳанвай кѳван вири затѳар рикѳелай алуднавай. Рухсатан чуру алай, хѳвер авай чин, чѳупчѳулав кѳалин чѳарар, хѳверзавай вилер хѳиялдай акѳатзавачир рушан. Маса са затѳни ахквазмачир

адан вилериз. Акуртлани риклел аламукъзавачир. Рухсаталай гъейри амай гъар са затI ам паталди къвед лагъай, пуд лагъай, цIуд лагъай дережадинди тир.

Рухсатан сивяй акъатай гъар са гаф, адахъ галаз авур гъар са ихтилат хъсандиз риклел аламай Саяхануман. Абур хуралай чирнавай са шиирдин цIарар хъиз, са манидин гафар хъиз фад-фад, вич-вичикди тикрарзавай ада. Рухсатан рахунар, килигун, ацукъун-къарагъун хъиз, адан пекер, кIвачин къапарни кIани тир адаз. Адан кIвачин къапар алахъна гъикI михънай, адан гуь-луьтар чуьхвена гъикI къурурнай руша. Садазни таквадайвал, абурулай кап аладарна гъикI тавазивилер авунай. Гила и хъайи къван куьлуь-шуьлуь крар риклел хквез шел акатзавай адахъ. Гила хъайи къван вакъиаяр кинодин лент хъиз ара датIана адан вилерикай карагзавай.

Саяханум са сят къван багъда, векъерин винел ярх хъана шехъна. Ингъе садани вич кваз къазвачтIани, садани вичиз фикир гузвачтIани, адаз вичин чка хъсандиз чидай. А къариб мугъман патал вич гъакI са дуьшуьшдин инсан тирдини къатIузвай ада. Ахътин ақунар авай, ахътин къуллугъдал алай итим гъинай, Саяханум гъинай? Рухсата яшар алатнавай, гъуь-луьз тефена кIвале амай са рушакай фикир тийидайди шаксуз тир. Гъа и карди рикI тIарзавай адан. АкI тIарзавай хъи, вичиз вич эцигдай чка жагъизвачир. Адан виликан викIегъвал, виликан гуж са гъиниз ятIани фенвай. Виликан хъиз вичин кар-кес-пидихъ гелкъвез хъжезмачир.

Гъа йикъалай Саяхануман къил кватна. Садлагъана дегиш хъана руш. Ам мад виликан хъиз тик къекъвезмачир. Къекъвез кIан хъайитIани, алакъзавачир адалай и кар. Пер ханвай адан. ТахъайтIани уьмуьрдин кфет такунвай и рушаз гила са куьни-ни дад гузмачир. Ам чан алай хъендиз элкъвенвай. Гагъ-гагъ ада вичин хур къазвай. Анжах садани идаз фикир гудачир, я

вичини идакай гафдачир. Ам вичикай рахаз, вичин дердер мецел гъиз вердиш тушир. Гъамиша кат-галтугдай, цай хъиз кваллахардай Саяханум садлагъана яшлу хъанвай. Вичин къан-нищуд йис тамам хъайила ам 50 яшарин дишегълидиз ухшар хъанвай.

Адан вахар вири гъуьлуьз фенвай, вирини чпин квалера динж тир. Саяханума лагъайтла, вичин бубадихъни дидедихъ галаз санал гъа эвеланд хъиз къил хуьзвай. Адан уьмуьрда са затни дегиш хъанвачир. Гъа квал-югъ, гъа къайгъуяр, гъа крар. Йикъарни йифер циргъинаваз къвез алатзавай.

Гъар юкъуз квалин крар авуна куьтягъайдалай къулухъ ял-гъуздаказ са пипле ацукъна, метлер гъилеривди къуна, къил метлерал туна вилер мичдаь, ширин хиялдиз фидай Саяханум. Адан уьмуьрдин виридалайни хъсан легъзеяр тир ибур. Адан хиялриз рушан шагъ мурад – Рухсат илифдай. Сятралди гъа икI, чIарни юзур тавуна ацукъдай ам. Вил алуд тавуна вилериз килигдай ада Рухсатан, адан ванцихъ яб гудай.

Къадирсуз инсан тушир Саяханум, къисметдилаьни рази тир ам: вичиз адахъ галаз таниш жедай мумкинвал гана лугъуз. Пуд юкъуз вичиз Рухсатан къуллугъдал акъваздаь, адан гафарихъ яб акалдаь, адан иер чиниз килигдай, адан фу тIуьниз, чай хъу-низ, къил хъуьцуьгандал туна дакIардай къецел килигуниз тамашдай мажал гана лугъуз Аллагъдилаь рази тир ам. Ибурни хъаначиртIа, адан уьмуьрдихъ дад жедайни? КIанивал вуч ятIа, адан сузаяр гъихътинбур ятIа чир жедайни?

Йикъар, варцар, йисар алатунивай адан хиялрин часпарар-ни гегъенш жезвай. Гила хиялра абурун мехъерар хъанвай, Саяханум лацу свасвилин пекер алаз, чинаь дуьгуьр авадарна Рухсатаз тухванвай. Гила Рухсат адан гъуьл тир, абурухъ чпин квал авай, и квалеле са кIапIал аялар чIехи жезвай. Аялриз виридаз чан-рикI ийизвай Саяханума. Гагъ-гагъ гъуьлуь адан

мекерилай кап аладардай. Ихътин члавара бахтлуда къван вуч тир Саяханум! Ада аялриз хуьрекар чрадай, абурун пекер чуьхуьдай. Галатайла къилляй-къилди цуьквер цанвай бахчадиз фена гъана ял ягъидай.

Саяхануман уьмуьрдин дад дегиш хъанвай. Адаз квалахар фад къилиз акъудна са пипле гъахъиз кландай. Квалахал физвайда хъиз гъаниз чукурдай – вичин хиялра туьклуьрнавай кваллиз.

Къарилай са къуз адан буба рагъметдиз фена. И карди Саяхануман рикл лугъуз тежедай къван тларна. Ам азим члавуз вич-вичел хтанач. Вилериз акур, вердиш хъайи инсанар вири клан хъун, абурал вердиш хъун адан хесет тир. Вафалудаказ абурун къуллугъдал акъваздай ам. Са члавуз вичин бубадизни ада гъа икл икрамдай.

Гила члехи квалеле абур къвед амай – тахай диде Фаизатни адан тахай руш Саяханум. Къве йисалай тахай диде месе гъатна. Саяханума адаз аялдиз хъиз къуллугъзавай. Йифиз вичин мес адан квачерикай вегъизвай хъи, кар я, вич ахварал фена тахай дидедиз са затл клан хъайитла, фад хабар къурай.

Саяханум вичин тахай дидегилай яшлуз аквазвай. Адан вилерин экв тлимил хъанвай, гъиле раб къаз жезмачир. Эхиримжи вахтара кваллин кар-кеспи ийидайла фад галатзавай. Гъакл ятлани ада виликан хъиз кваллини идара ийизвай, кални хуьзвай, салазни къуллугъзавай.

Садра Фаизат пуд юкъуз гъалсуз хъана – адан туьтуьнлай са хупл яд къванни фенач. Идакай кичле хъайи Саяханумаз кваллин цлар вичел уьцлуьзвай хъиз хъана. Тахай диде и дуьньяда адаз амайни-амачир са къуьн тир. Вахариз садазни ам рикляй кландачир, регъуьдай абуруз чпин члехи вахакай. Ам акуна, адан ван хъана кландачир абуруз. Бубадин кваллиз атайлани кваз къадачир абуру Саяханум. Гъа Фаизатан

саягда, гълибандихъ галаз хъиз рафтарвал ийидай адахъ галаз. Фаизатани и кардай садра къванни вичин рушариз ахмурардачир, телегъ-билегъ ийидачир.

Са куьникайни, са инсандикайни инжиклу тежер Саяханума и карни кваз къадачир. Акси яз, вахар яргъал хъунивай абурун къайгъу генани пара члугвадай. Вахари чпин квалерин чуьхуьдай рух тир, сумаг тир, ахъайдай мес-къуьж тир, вири гъана гъадав вугудай. Саяханумани ваъ лугъудачир, пек-лек риклин сидкъидай чуьхвена, къурурна вахкудай вахарив. Абуру разивал авурла, шад хъайила рушаз вичизни хвеша жедай, хайибурун бакарда акъуни руьгъ кутадай адахъ. Адан уьмуьрдин мана гъа ихътин гъвечи хвешивилер тир.

Вахар са куьнилай рази тир хъи, Саяханума дидедиз аялдиз хъиз къуллугъзавай, абурун виридан веледвилин буржарни Саяханума вичин хивез къачунвай, гъавилай геж-геж къведай абур бубад кваллиз.

Пуд югъ пуд йис къван яргъи хъана. Йифиз-юкъуз Аллагъдиз дад авуна, тахай дидедиз чандин сагъвал тлалабна Саяханума. Пуд йикъалай тахай диде вичел хтана. Вилер ахъаяйла адаз вичин къилик акъвазнавай Саяханум акуна. Садлагъана дишегълидин вилерал накъвар акъалтна, ада тентес хъанвай гъилер са гужа-гуж хкажна, руш галайнихъ яргъи авуна. Саяханум тахай дидедин гъавурда акъунач. Анжах дишегълиди зурзазвай ванцелди лагъана:

– Саяханум, зав агат!

Саяханума ада лагъайвал авуна. Дишегълиди ам вичив агудна рушан яхун, члулав хъуькъвериз темен гана.

Саяханума вичи-вич квадарна. Ам къах хъанвай, вичин вилеринни япарин члалахъ жезвачир. Тахай дидедевай ихътин гъерекат, и жуьредин тавазивал акун акъулди къатлудай кар тушир. Яргъи уьмуьрда садра хъайитлани са хъуьгуьл гаф лагъаначир и

дишегълиди адаз. Садра хъайитлани кылелай кап аладарначир. Ара датлана вичин хайи веледриз чан-рикл ийидай Фаизатан мецей “чан” гаф ван хъаначир адаз вичин яшинда: я гъвечли члавуз, яни члехи хъайила. Гила вучтин кар ятлани къаридиз вичин мили гъиссер винел акъудиз кланзавай.

Саяханумаз вучдатла чизвачир. Месел ярх хъанвай, къуъзу хъана гъалдай фенвай и дишегълидиз ада гъамлу вилералди килигзавай. Гъавурда акъазвачир ам адан фикирдин, агакъзавачир адав адан риклин къаст. “Вири уьмуьрда зун кваз такъуна, гила гевилар къазвани?” – лугъуз фикирзавай. Гъа ида хатурдихъ хуклурзавай рушан, рикле цаз аклурзавай. “Эгъ, гила и чан-рикл авуникай вуч хийир ава?”

Фаизата минетдив ацанвай вилералди килигзавай вичин тахай рушаз. Ништа, белки сад лагъай гъилер тир ада Саяханумакай фикирриз. Икъван гагъди адаз мажал хъаначир жеди. Са маса дидеди хана вичи хвейи и рушан къайгъу члугун патал адавай вахт жагъуриз хъаначир жеди. Вичин хайи рушар хъиз гъамни динжарна кланзавайди акъулди къатланачир жеди. Бицлек члавалай етим яз адан гъилин кланик хъайи, садра хъайитлани, саданни чина акъваз тавур, са гаф къвед тавур, клвалаяй къецик экъечл тавур, вичиз муг расиз тахъана бубадин клвале къуъзу хъайи и фагъир руш гъуьлуьз фена клвалин-къан иеси тахъунин себеб вич тирди къатлузвайтла ада? Бес вучиз ам и кардин гъавурда гила акъунвай? Икъван члавалди адан риклин гъаларикай сад хъайитлани вучиз юзанабиртла? Къван хъанайтла, црадай, бес ам вучиз цраначтла? Адан рикле и бахтсуз рушаз са куьлуь муьгъуьббат къван хъайитлани вучиз хъанач? Фаизат вучиз ракъ хъиз клеви хъанатла?

Дишегълидин вилерикай Саяхануман уьмуьрдин ктабдин чара-чара чинар карагна. Гъамиша кьил агъузна клвалахдай, садрани садавайни са затни тлалабдачир, сивяй садра

хъайтлани шикаятдин гафар акъатдачир, вичин йикъал рази хъана члехи клвале, члехи хизандин арада ялгъуздаказ къил хуъз-вай и етим рушан бахтуни тагъунин, ам динж тахъунин сеbeb Фаизатан къайивал тиртла? Инсанди вичин патав гвай кациз, кицлизни чан-рикI ийида эхир... Бес псид кул хъиз гинал туртла, гъанал амукъдай и фагъирдин гунагъ вуч тир хъи, адаз ихътин къисмет несиб хъанвай?

Фаизата вил илисна Саяхануман къуъзуъ хъана, элкъвез-элкъвез шуьткъверри къунвай яхун чиниз килигзавай. На лугъуди, сад лагъай гъилер тир ам акваз. Сад лагъай гъилер тир адан рикликай хабар къаз кланз...

Адан рикIел вичин члехи руш Сагъибат къужахда авай члавар хтана. А члавуз Саяханум пуд яшарин аял тир. Фаизат ара датлана Сагъибат къужахда аваз, Саяханумни адан ценцикай галкланваз жедай.

Садра Саяханум дишегълидин клвачерик акатиз тIимил амай. Идакай хъел акатай ада аялдиз рум гана лагъанай:

– Алата тIун залай!

Аял чилел ярх хъана къил къванце акъунай. Са геренда рангар фена, нефес атлана амукъай ам Фаизата къужахда къурда-лай къулухъ вичел хтана шехънай. Гъа йикъалай мад адан ценцикай галклун хъуваначир Саяханум.

И кар исятда хъайиди хъиз вилерикай карагна дишегълидин. РикI тIар хъана Фаизатан. АкI тIар хъана хъи, са гужа-гуж месин къилиз хкаж хъана, Саяхануман гъилер къуна, гъарайна ада:

– Саяханум, ви азбади кая хъи зун!

Саяханума вичин эквер фадлай туьхвенвай, къенез хъфенвай вилералди адаз килигиз, са гаф къванни лугъузвачир. Ам са куьнинни гъавурда акъазвачир. Вучиз ятлани тахай дидедин и какахъай гъал акваз хъел акатзавай адахъ. Вердиш тушир ам ихътин гафар ван къвез, гъавиляй цацарал алайд хъиз жезвай

адаз вич. Исытда адаз кланзавай тек са заті тахай диде фад сагъ хъана ківачел ахкълтун тир. Тахъайтла Саяханумавай ківалин кар-кеспидихъ гелкъвез жедачир. Ківалин, салан крар вири сад-садахъ какахънавай.

Фаизат гъавурда акъур хътин тир адан рикъйяй феи хиялрин. Ам амайдалайни экія хъанвай. Исытда адаз Саяханума мез-гъвел авунилай гъейри мад са затіни герек тушир. Цигел тир ам адан са хъуътуъл гафунихъ. Вичи хайи веледар вири яргъариз акъатнавай. Адан къуд рушакай садни адаз кіндайвал, дидедихъ рикі кудай, адан гълдикай хабар къадай, гъей лагъайла гъай гудайди тушир. Къайи тир адан веледар. Гъарад вичин къайгъуйрик кваз, вичин ківалик, хизандик гелкъвезвай. Герен-герен и кардикай фикирзавай дишегъли теквилин, ялгъузвилин тлал вуч ятла гъавурда акъунвай. Вучиз икі хъанатла лугъуз, жавабдихъ гелкъвезвай. Ингъе суалрин жаваб гила жагъанвай хътин тир адаз. Вичи гъихътин гунагъдиз рехъ ганватла гила къатлузвай хътин тир.

– Саяханум, дуъз лагъ, вуна заз къаргъишарнава тахъуй? Тахъайтла зи къуд рушни яргъариз акъатичир, абур икъван къайи жечир.

Саяханумаз са гъим ятлани даклан хъун вуч лагъай заті ятла чидачир. Къаргъиш авун лагъайтла, иллаки адан акъулдиз атай кар тушир. Гъавилай ада са масакла килигна папаз. И килигунихъ гзаф манаяр авай: вуна вуч лугъузва, ахътин затлар ви хиялдиз гъикі къвезва? – лугъуз жузазвай адан вилери. Ингъе жузазвайди рушан вилер тир, адан меци са гафни лагъанач. Ам жаваб тагана ківалай къецел акъатна.

Са герендила Саяханума са затіни тахъайди хъиз адаз чай цана гъана:

– Хъухъ, ваз регъят жеда.

Къариди мягътелвилай члехи хъана къекъерай акъатиз гъавур вилералди адаз килигзавай, рушан вилера регъимдихъ

гелкъвезвай. Ингъе сад лагъай гъилер тир Саяхануман вилерай адал къай чклиз. Адан вилерин къен мурклуцар тир. Абура акуна фул акатна къаридин чандик.

– Вучиз вуна заз икъван рикл алаз къуллугъзава, вун галатначни? Вучиз ваз жув са тлимил къван хъайитлани клан хъанач? Вун гъихътин инсан я? Ви чанда рикл авачни? Жуван къадир вучиз хъанач ваз? Вучиз вуна зав жувакай рахшандариз туна? – цугъна къариди.

Саяханума адан гафар кваз къунач, чларни юзурнач, на лугъуди, адаз лагъанвайбур тушир и гафар. Куьтлани тавуна хъран клвализ, шумуд йисара вичин чим авачир муказ элкъвенвай и дехмедиз гъахъна. Адаз исятда маса крарикай фикирдай аман авачир. Адан верци хиялрин члав алукънавай. Ина адан рехъ вичин клани хизанди, вичин рикл алай гъуьлуь – умун къилихрин Рухсата, абурун къве рушани къве гадади хуьзвай. Абуруз хуьрек чрана, ахпа виридалайни гъвечли хва Тайибаз мах рахана кланзавай Саяханума. Гъар йифиз адаз цийи мах рахазвай ада, тахъайтла аял саклани ахвариз физвачир.

Къайи къулан патав экъянавай кавалдал ярх хъана вилер мичлна ада. Дишегълидин чина бахтаварвилини эквер къугъвазвай. Гагъ-гагъ адан плузаррик хъвер акатзавай: вичин аялрихъ галаз рахазвай ам. Рухсата адан къилелай кап аладарайла бахтавардиз вилер мичлна руша.

Квалаяй рикл атлудай хътин цугъдин ван акъатайла Саяханум къудгъунна къарагъна квал галайнихъ чукурна. Тахай диде меселай аватнавай: адан вилер ахъаз амай.

Саяханумаз вичин квачерикай чил хкатайди хъиз хъана. Фаизата чан гудайла вич адан патав гвачир лугъуз вичиз телегъ-билегъ ийизвай руша. Вири тахсирар вичик кутазвай. Тахай диде амачирдан саклани члалахъ жез кланзавачир адаз. Кицл вичин сагъибдал вердиш жедай хъиз, вердиш хъанвай ам и

дишегълидал. Аллагъди эхиримжи гъилера вичин гъуд юзурзавай адаз. Мад идалай а пад амачир. Гила и чѣхи дуьньяда адаз са касни амачир.

Икъван гагъди садакайни са куьмек тахъай, акси яз, вич виридан бакарда акъур и дишегълидиз хайибурун нефес бес тир. Гила и нефесни амачир. Гъамни пара акунвай Аллагъдиз. Вучиз ятлани хъел авай Цававайдаз адакай. Датлана клевера твазвай ам, инад ийизвай адаз. Гила чѣхи квалеле, сала, багъда ам тек амай.

Вахтар финивай вердиш хъана ам теквилезни. Четин хъанач и кар адаз. Вучиз лагъайтла са члавуз хайибурун арадани ялгуз тир ам...

Садра гъикI ятлани гъамлудаказ хияларзавай рушан вилерикай Рухсат карагна – мад гъилера муьгъуьббат хиялриз илифна адан. Садлагъана адан рикел са мус ятлани Рухсата вичин гъилив кхъена тур чар хтана. И чарчел гадади Бакуда авай вичин квалелин адрес, гъакIни телефондин нумра кхъенвай. Саяхануман рикIяй Рухсат акун, адахъ галаз ихтилат авун фена. И фикир сакIани рикIяй акъудиз хъанач.

Саяханум вичин уьмуьрда сад лагъай сеферда Бакудиз рекъе гъатна. Автобусда аваз рехъ фена, са шумуд сятдин къене агакъна ам шегъердиз. Таксида аваз къекъвена гъа чарчел къалурнавай квал жагъурна.

РикIи фад-фад ягъиз, гъилер зурзаз раklar гатайла адан вилик 17-18 яшарин, лугъуз тежедай къван иер са руш акъатна.

– Им Рухсатан квал яни? – хабар къуна ада.

– Эхъ, гъадан квал я, зун адан руш я, – лагъана руша. – Куьн вуж я? – жузуна ада Саяханумавай.

Абур рахадай ванцел квалаяй рикIинихъ чларар рехи са кас экъечIна.

– Вуж я атанвайди?

Касдин ван атайла Саяхануман рикі юзана: им Рухсатан ван тир. Яшлу хъана, дегиш хъанвайтани, и ацай кас Рухсат тирди ада гъасятда къатлана! Чилел ярх тахъун патал ам цлак агалтна.

– Я хала, ваз вуж герек я? – жузуна Рухсата. Адан гуьгъуьнаваз са риклиз чими дишегълини атана: аквар гъаларай, ам Рухсатан паб тир.

Саяханума вичин гъамлу вилералди и пудаз килигзавай, адаз лугъудай гаф жагъизвачир. Сив ахъайна рахаз клан хъана, анжах садлагъана вич вуж ятла лугъуз регъуь хъана, вичи-вич квадарна. Са къадар вахт алатайла ада мез галклиз лагъана:

– Куьне зи тахсирдилай гъил къачу, балаяр. Зун жуван хцин квалик къекъвезвайди я. Ам къунши квале яшамиш жезва, за адрес какадарнавай хътинди я.

ИкI лагъана ада ахъа ракларай къенез килигна. Чехи, иер квалин юкъвал алай элкъвей столдин винел чайдин суфра ахъайнавай. Къеняй дадлуз чранвай затларин ни къвезвай. Ингъе и ни тушир адан рикляй твек акъудзавайди – и кваляй адаз бахтлувилин ни атана. Эхиримжи гъилера Рухсатаз килигна, элкъвена гурарай эвична ам.

Гъа юкъуз хуьруьз хтана Саяханум. Са йикъан къене дишегъли акI къуьзуь хъанвай хьи, рекъел ам акур къуншийри агъ аладарна:

– Саяханумавай вичин тахай дидедин чаравал эхиз жезвай хътин туш.

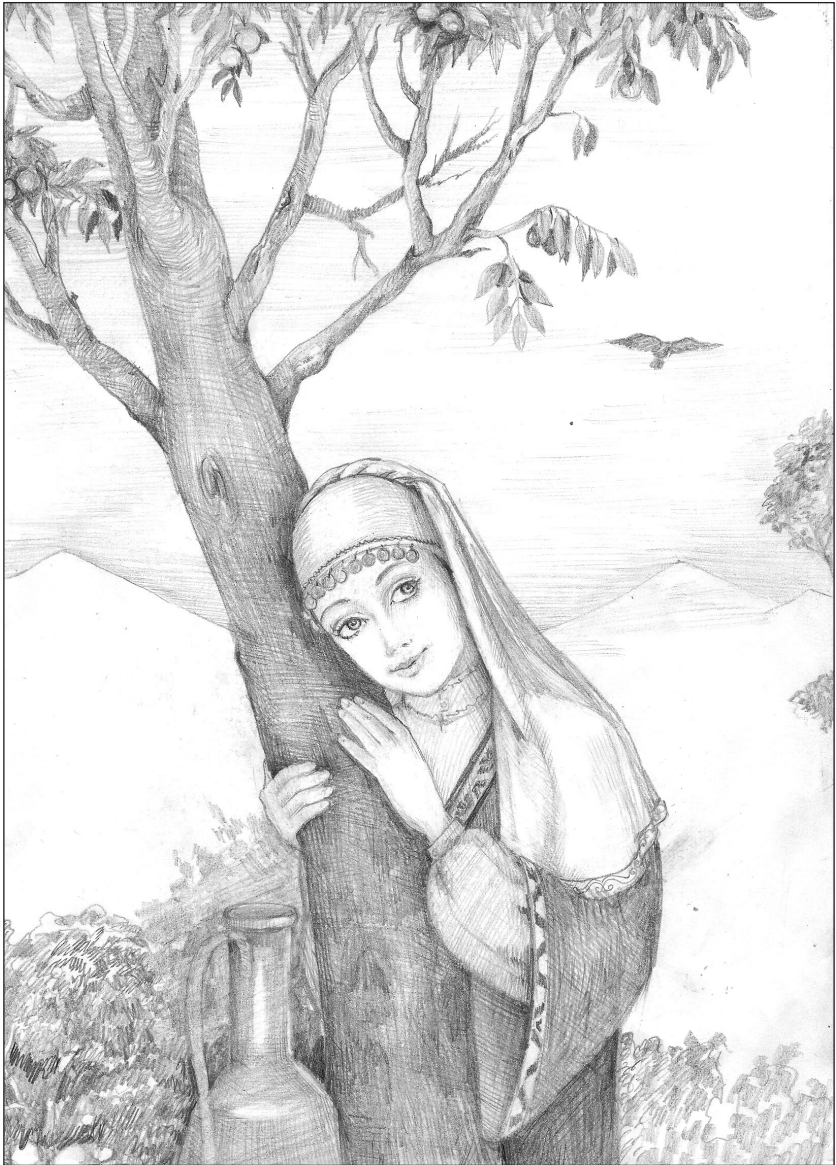
Гила гъар са къуьникай вил атланвай Саяханума. Гила ам дуьньядин винел хуьдай са затни амачир. Ада вичиз авайни-авачир виридалайни къиметлу затI квадарнавай. Шумуд йисара адаз яшамишдай къуват гайи муьгъуьббатдин квал чкланвай адан. И кваликай са затни амачир: я гъуьл, я аялар, я кланивал. Гила хияларизни жезмачир Саяханумавай. Вичин хиялрикай регъуьзвай адаз.

Гила ада я незмачир, я хъвазмачир. Гъенел алай кални хпер ада фадлай хуьре авай вич хътин са фагъир дишегълидиз пай ганвай. Адани гъафтеда къведра адаз нек-къатух гъизвай.

Са юкъуз Саяханум ксай чкадилай къарагънач. Секиндиз, садни инжиклу тавуна яшамиш хъйи рушан руьгъ садазни хабар авачиз, къуш хъиз лув гана фена и квалаяй. Хуьруьн жемьтди ам кучукна. Саяхануман сурал шехъай касни хъанач.

А члавалай гзаф йисар алатнава. Адан сур алай чка виридаз хъсандиз чида: я къван хкажнавач адал, яни твар алач. Анжах гатфар атайдалай зул къведалди и сурал сад-садалай иер цуьк-вер ахъа жеда. Садан сурални экъечI тийидай хътин иер цуьк-вер. Саяхануман къилиз акъат тавур мурадар я абур...

2007-йис

ИТИМДИН ГАФ

Яргъай, на лугъуди, дуьньядин а кыляй къвезвай ван.
– Даха, ваз имиди эверзава!

Яраб нин ван тиртла?” Гагъ-гагъ лап явашдиз галукъзавай адан япарихъ гафар, ахпа квахъзавай. Абурун иеси вуж кас ятла бегъемдиз къатлуз жезвачир.

– Я даха, ваз имиди эверзава! – И гафар рекъизвайдан ван хъиз акъатзавай са нин ятлани сивяй.

– Ваз имиди эверзава, лагъаначни?!

И гъилера мукъувай атана адаз ван. Анжах ам вучайтлани и гафарин гъавурда акъунач хьи, акъунач. Са ни ятлани адан эрчи къуьн къуна юзурзавай. Анжах вуч хъанватла гълени бегъемдиз къатлузвачир гадади. Дуьньяда са куьнивни гекъигиз тежедай экуьнин верци ахварикай кватзавачир Абумуьслуьм. И ванерни ахварай къвезвай хъиз жезвай адаз. Са къайгъуни авачир бици аял хъиз акъван хъсандиз ксанвай хьи, ам! Вилер ахъай тавуна, эрчи къвалалай чапла къвалахъ элкъвена, вилер клеvidиз чуькъвена: ахвар атлуникай кичлезвай адаз.

Магъледин аялри Абумуьслуьм акъахнавай тутун тарцин хел юзурзавай. Абуру хел юзурунивай Абумуьслуьман ван къуд уьлкведилай акъалтзавай. Як атлузвайди хъиз са ялце гъарайзавай ада:

– Я къейи рухвар, квахъ инлай. Куь дам кими яни? Зун аватда эхир! Я сиягъар, акъваз садра, зун инай эвичин, за куь сив мараяр тлуьрдан сив хъиз пишда.

Анжах аялри гъил къачузвачир, адак мадни къати хъел кутун патал хел амайдалайни клевиз юзурзавай. Аялрин фикир, аквар гьаларай, ам тарай вегьин тир. Агакъна абур чпин мураддив. Абумуьслуьм къилихъди аватна тарцяй. Чиле акӀ акьуна хьи, адан цӀугъдин ван яргъаз чкӀана...

Абумуьслуьма вилер ахъайна килигайла, адаз вичин вилик акъвазнавай гъвечӀи стха Багъаддин акуна. И хъайибур вири ахвара кыле фейиди чир хъайила, са тӀимил къван регъят хъана адаз.

– Хизан сагъ хъайибуру са кӀакӀ ахвариз тадач хьи... – лагъана мурмурна гадади. Багъаддина са вуч ятӀани лугъуз кӀанз стхадиз килигзавай, анжах гафар бегъемдиз лугъуз жезвачир адавай.

– Ваз вуч кӀанзава, БатӀ? – хъел кваз жузуна Абумуьслуьма.

– Имиди ваз эверзава. – Расу чӀарарин, къацу вилерин, хъуькъверай цӀай чкӀизвай Багъаддина и гафар кичӀез-кичӀез лагъана.

Абумуьслуьм адан гафарин гъавурда акъадай гьалда авай къван? БатӀаз яб гузвайтӀани, адан ван къвезвачир гададиз. Цифери БатӀ адавай яргъаларзавай. Ахвари тӀушунзавай гададивай кӀакӀамри заланарнавай вилер ахъайиз жезвачир. Анжах БатӀни БатӀ я гъа! Зили хъиз гъавалат хъанвай адал. Вичин гъвечӀи гӀилерив чӀехи стхадин гъяркъуь, ракъ хътин кӀеви къуьнер юзуриз, са вуч ятӀани лугъузвай. Анжах вучиз ятӀани и гафар агакъзавачир Абумуьслуьмав. Аламатдин кар тир им! Са герендилай эхирни “ими” гаф ван хъана адаз. Ам япарихъ галукъна, рикӀи къатӀайла гъасятда вилер ахъайна, хъайи къван крар рикӀел хкиз алахъна.

Месин юкъвал ацукъна, кӀвачер чиле атӀумарна, къил къве гъилив къуна веревирдер ийиз эгечӀна. Галатна цӀийи къиле-лай месел агалт хъувур адан вилерикай накъан вакъиаяр карагна.

Сифтени-сифте адан риклел сенфиз кyuланфералди Садикъан деминик хьун хтана. Лугъуз тежедай хьтин шад меж-лис тир. Эхиримжи йисара Кцлара икъван хъсан, икъван гурлу дем хъайиди адан риклел хквезвачир. Жегъилри кyuъл авур къван вуч тир! Къвачин кланер хер жедалди межлисдай экъечлначир абур.

Йифен сятдин 2-даз мехъерин иесийриз – Садикъан буба-дизни члехи стхайриз дем чукулуриз клан хъайила, Абумуъслуьма вучиз ятлани къал акъуднай, клек хъиз хур виликна арачидихъ, гъаклни демина гъатай гъулгъула секина-риз алахъай маса ксарихъ галаз кикланай. “Зи дустунин деми-нин тлям члурдай ихтияр садазни авайди туш! Чна пакамалди кyuълерда! Чав кар жемир!” – лагъана вичин атлугъай хъл межлисдилай аладарнай ада.

Ам гъихьтин хъл тир? Саклани иливариз жедачир хьи! Гъилер лекърен луварар хъиз фирягъдиз ахъайна, деминин юкъвал кyuълерзавай ада. Ахпа вучиз ятлани вичин клута хьтин клеве гъутарив са вуж ятлани ягъаз кланзавай. Адахъ авай гуж вуч тир! Ништа, шумудаз вичин гуж къалурнайтла. Далдамчийри адан тлалабуналди йигин макъам ягъидалди гада секин хъаначир. Межлисдилай цлар элкюърайдалай кyuлухъ, Абумуъслуьма са затлани хъанвачирди хъиз, макъамчийриз эмир авунай:

– Са йигин макъам!

Абуру къвач алтадиз акурла, ван хкажнай гадади:

– Нив я зун? Куъ япара кюркъушумар авани? Са йигин-макъам ягъ лугъузвачни за квез?

Макъамчийриз яд алахнавай межлизда цлийи кыллелай дал-дам-зурнедин ван кутуна инсанар деминиз къватл хъувунилай къван атлун регъят тир. Деминин иесияр, иллаки Садикъан диде язух къведай гъалда авай. Ам вучдатлани тийижиз амай. Вичин хчин рябетдай вегъенвай деминин гъайиф члугъаз, Абумуъслуьмаз килигзавай ада. Мукъва-къилияр вири экля

хъанвай. Абумуъслуъма гъил къачун тийиз акурла, макъам-
чийри чарасуз гададин буйругъ къилиз акъуднай.

Хвеши хъана, кефи къумбар яз деминин юкъвал акъатнай
ам. Вичелай рази яз къуълзавай Абумуъслуъма. Устларрив
вичин рикl алай макъамар ягъиз таз, деминилай цлар ягъизвай
гадади. Ахпа вуч хъанатlа рикlел хквезмачир адан. Са герен-
дилай деминик квайбурал марф хъиз къвайи стулар, гуьгъуь-
наллаз гъутарал акъатай жегъилар, къал-къулдикай кичле
хъана гъарайзавай дишегълияр ва маса затлар карагна адан
вилерикай. Са легъзеда къилелай ргар яд иличай хъиз хъана
гададиз. Ахпа мадни мефт къана. Ибур рикlивайни хъайи
крар тирни, я тахъайтlа ам ахварин гъавада амайни, сакlани
чир жезвачир Абумуъслуъмаз.

На лугъуди, гар гана даклурнавай шар тир ам – датlана
чилинни цавун арада сирнавзавай, сакlани чилив агакъзава-
чир шар. Йифиз хъайи крар гила вучиз ятlани рикlел хкиз
жезвачир адавай. На лугъуди, абурун винелай йисар алатна-
вай. Адан къиливай затlни фагъумиз жезвачир. Гъикъван
алахъайтlани, деминик къал акъатайдалай къулухъ вуч
хъанатlа рикlел хквезвачир гададин.

Абумуъслуъман мефт цифери къунвай клам хъиз тир, ана
гъар са затl какахънавай. Анжах яваш-яваш и циф чклизвай.
Деминилай вилик дустарихъ галаз санал Садикъан клеви дуст
Абдулгъалимрин клвале чам илифардай межлисдал хъвайи
эрекъди тентесарнавай ам, аман атланвай адан. Вучайтlани
вилер ахъайиз жезвачир гададивай. Вичин гъар къебекъдикай
са путун къван къурснавай хъиз жезвай адаз.

Абумуъслуъман какахънавай гъалар акурла, ам ахварай
авудун патал Багъаддин вичин гъиле авай цамунив стхадин
нерин хилек тихтихар кутаз эгечlна. Квал акатай
Абумуъслуъма клевидиз илирзна. Пузаррик хъвер акатай
Багъаддина гила адан нерин муькуь хилек тихтихар кутуна.
Вилер ахъайна гъиле цам авай, ван алаз хъуьрезвай гъвечlи

стха акурла Абумуьслуьма гададин гъиликай къуна клевидаказ чуйкъвена:

– Вуна захъ хъел кутазва гъа, Бат! Вуна зун къапарай акъудзава гъа! Аку, зун члалал гъимир! Гила ваз, япун клан акурла мектебдин чанта аквада!

Ялар хъайи Багъаддин шехъна. Ци мектебдиз физвай гада-диз члехи стхади гъикъван вахт тир, санал фена чанта къачуда лагъана гаф ганвай. Иней, гила ада вичин гаф къулухъ къахчузва. Кичлела рикл аватна гададин. Члехи стхадин гевилар гъикл къан, адан хъел гъикл элекъарин лугъуз фикирна. Абумуьслуьман пел галайнихъ ял хъанвай яцу рацламрин къекъуьнри им са акъван регъят кар туширди къалурзавай.

– За ваз вуч ийизва къван? Вун саклани ахварай аватзава-чир ман. Имиди ваз эверзава эхир, – шерзум хъана аял.

Абумуьслуьма вичин гъилихъ галай сятдиз килигна: акърабар 9-дан винел алай. “Яраб Аллагъ, икъван фад, югъ бегъем ахъа тахъанмаз имиди закай вучзаватла?” – лагъана фикирна ада.

– Хийир яни?- са клус хъуьтуьлдаказ, гевилар къадай саягъда жузуна ада аялдивай.

– Заз вуч чида? – пархуннаваз жаваб гана аялди – гила ада хъелнавай. Члехи стхадин гафар саклани риклелай алудиз жезвачир адавай. Вич чанта авачиз амуькдаиди фикириз, адан кефияр амайдалайни члур жезвай.

– Ви техуь патазни чизва! Фад лагъ кван, югъ ахъа тахъанмаз имиди вучзаватла закай! – гъарайна Абумуьслуьма. Ада ван хкажнаваз акурла Багъаддин шехъиз гатлунна.

– Заз килиг, Бат!, йикъ-шуван кутамир ина. Аку, за ви яргъивални-гъяркъуьвал сад ийида гъа! Тахъайтлани зи къиле гум гъатнава, – Абумуьслуьма аялдиз телегъ-билегъ авуна.

Багъаддин гила амайдалайни ван алаз шехъна.

Гъа и члавуз раклар ахъайна якла-чларчле авай са иер дишегъли къенез гъахъна. Им абурун имидин свас Ракъуят тир. Аялри вирида адаз куьрелди “Мис” лугъуз эвердай.

– Мис, яраб Имиди закай вучзаватла? – гуьгьуьлсуздаказ жузуна Абумуьслуьма дишегьлидивай.

Ракьуйта адаз са масакла килигна, ахпа эрчи гьилин къалурдай туб сара къуна, вичин къил галтадна. Им акI лагьай чIал тир хьи, ви крар чуру я. Им акI лагьай чIал тир хьи, инлай анихъ рехъ амач.

Абумуьслуьман рикI кIвачерик аватна. Рангар атлана адан. Ахварикай гьасятда кватна. Адаз Мисдивай вуч хьанватла галай-галайвал жузаз клан хьана. Ингье адан гаф сиве амаз дишегьлидиз гьенелай ни ятлани эверна. Мис къецел экъечIун кумазни, гада къудгъунна къарагъна. Вуч фикирнатла, чанда кичI гьатнаваз тадиз шалвар тандал гьалсна, перемдин дуьгмеяр туна айвандал экъечIна.

Абурун кIвалин къвед лагьай гьавадин къакъан элкъвей айвандилай чIехи гьен капун юкъвал алай хьиз аквазвай. Садсадан патав цанвай пуд чIехи пIинидин тарцин хьендик Мурадрин вири сихил кIватI хьанвай хьтин тир. Гададин буба Гуьлмурад, къвалав пуд ими, гьакIни имидин рухваяр цIиргь ягъана ацукънавай. Абуру сиве сав къунвайбуру хьиз вири секин тир. Накъан далдамчиярни ина авай. “Ибуру ина вучзавайди я?” – къалабулух кваз фикирна ада. Гьаятдиз цIийиз гьахьай арачи – вичин йигин куьлуьналди сейли тир, кIарвийри лагьайвал, кIвачерикай шейтIанар куьрс хьанвай Халиддинни акурла Абумуьслуьман кефияр амайдалайни чIур хьана. РикIиз са вуч ятлани аян хьайиди хьиз, кичIез-кичIез ими галайнихъ килигна ада.

“Ими” бубадин стхайрикай виридалайни чIехидаз – Шагьмурадаз лугъузвай абуру. Мукьва-къилийризни ам “Ими” тир. Шагьмурадалай гьвечIи стхайриз лагайтла, тIварар къуна эвердай аялри: Гуьлмурад ими, Пирмурад ими, Ханмурад ими. Вичихъ хьсан суй, пагьливандин буй, яцIу, элкъвей спелар авай, къил вахтундилай фад рехи хьанвай Шагьмурад, яни Ими, на лугъуди, чан алай къвал тир. Адан хура гьа вич хьтин

зурба рикни авай. Хуьруьн таьсиб члугвадай, вичин элдалди дамахдай, мукьва-кылидахь ялдай инсан тирвиляй гьвечи-члехи вирида адаз икрамдай, касдин са гаф кьвед ийидачир. Хийир-шийир ам галачиз кыле фидачир, агьсакьалрини ара датлана адал меслят гьидай. Адет яз яргьал рекьиз эькьечлдайбуру адавай рухсат кьачудай. Кцлара гьихьтин меж-лис хьайитлани, вини кыле ацукьардай ам. Пата-кьерехда авай, яргьара яшамиш жезвай мукьва-кылийри райондиз хтайла сифтени-сифте Имидал кыл члугвадай. Парабуру хьиз Абумуьслуьмани адаз икрамдай. Са варз вилик, институтдин сад лагьай курс куьтягьна Бакудай кваллиз хтайла кьвенкьве Имидин кылиив фенай ам.

Вичин стхайри, абурун хизанри хьиз, вири мукьва-кылийрини вил кьдай Имидикай. Адан гафунал гаф эцигдайди жедачир. Абумуьслуьман буба, виридалайни гьвечи стха Ханмурадаз лагьайтла, Шагьмурадан гьар са гаф кьанун тир.

Мурадрин члехи сихилда са адет авай: четин гьял жедай, гьаклани кьал алай крар санал, виридан меслятдалди гьялдай абур. Исятда ацукьнавай хьиз, циргь ягьана гагь са, гагьни муькуь стхадин квалле гуьнгуьна твадай абур месэляяр.

Гададик кьалабулух акатна. “Яраб Аллагь, мадни вуч хьанватла? Югь бегьем ахьа тахьанмаз имияр иниз кьватл хьунин себеб вуч ятла?”- вич-вичикди фикирна ада. “Бес закай вучзаватла абур?” Кичл акатнаваз, рикл юзаз фикирди тухванвай ам. Беденда ифин гьатнавай адан. Са кьадар вахтунда кьвачерикай чил кьакьатиз, вучдатлани тийижиз амукьна Абумуьслуьм. Эхирни вуч хьайитлани хьурай, лагьана гьенел эвична ам.

– Экуьн хийирар! – мез галклиз-галклиз салам гана, Имидин вилик акьвазна ам. “Гила вуч жедатла, зи кыилел вучтин крар кьведатла?” – Суалри адаз аман гузвачир.

Хьел акатайла спелриз звер гун Имидин адет тир. Гилани гьакл ийизвай ада. Эрчли гьилин туплари фад-фад гьерекатар

авуни касдин сабур квахънавайдакай хабар гузвай. Им акваз зарзалаг хъиз зурзазвай гада, анжах имийри къатлун тавурай лугъуз вич секиндиэ къалуриэ алахъзавай.

Абумуьслуьман салам сиве амукъна, ам садани къачунач. Гъа и карди гададин амай-амачир такъатни атлана. Адавай къил винизна садан чинизни килигиз жезвачир. Фад-фад ягъизвай риклин лухълухъдин ван саклани атлузвачир.

– Вуна заз эвернавани, Ими? – Зурзазвай ванцелди, са гуж-баладалди лугъуз хъана адавай и гафар.

Абумуьслуьман салам хъиз, суални гъавада амукъна. Гъа и карди гадади члехи гъалатл авунвайдакай хабар гузвай. “Гила мад зи вайни-зай хъана, гила зи къиникъ я”, – фикирна Абумуьслуьма.

Имиди садлагъана далдамчийрихъ элкъвена вичин зегъим-лу ванцелди гъарайна:

– Ягъ, гадаяр!

Гъукумдалди лагъай и гафар адан сивяй акъатунни далдамчийри йигин макъамдал илигун сад хъана. Имиди Абумуьслуьмаз терсеба килигна хъел кваз лагъана:

– Къуълера!

Ихътин кар акъулдизни къведачир Абумуьслуьм къах хъана амай. Гададин ван зурзуна. Ада кичлэз-кичлэз:

– Вучиз? – лагъана жузуна.

Имиди вичин ван хкажна:

– Къуълера, лугъузва за ваз! Сенфиз нубат гьалтнач лугъуз яман къал къачунвай вуна. Гила жуваз кламай къван къуълера! Риклин цай рекъидалди къуълера!

Гададиз цавари гугрумайди, цайлапанар ягъайди хъиз хъана. На лугъуди, Шагъ дагъдин мурклар вири адал уьцлена. Танда вишералди хъелер акъурди хъиз тлал члугуна ада. Къвачикай чил хкатна галтад хъана ам.

Сенфиз демина хъайи къван крар вири сад-сад риклел хтана. Са береда арачи Халиддинан яхаяр къуна адаз телегъ-билегъ

авурдалай кьулухъ вич фена деминин юкьни-юкьваз акъатай-ди, вичел нубат геж гьалтна лугъуз далдамчийрихъ галаз киклайди, ахпа гадайрикай гьим ятлани гьутув ягъана чилел ярхарайди цийи кьилелай вилерикай карагна. На лугъуди, кьвачер чиле акланвай гададин.

– Зун кьекъерай акъудмир гьа! – Абумуьслуьм вичин чкадилаи юза тежез акурла гъарайна Имиди. Гъарайна ваъ, дагъ уьцлей хътин ванер акъудна ада.

Кичелла ченедик зурзун акатна Абумуьслуьман. И гафарин гьукум чизвай, Имидин гафунлай элячлун мумкин туширди хъсандиз чизвайвиляй чиле акланвай кьвачер са гужа-гуж гьерекатдиз гъана, юкьвал экъечина. Ада гьилер хкажна, кланздакланз кьуьлна – имидин гафуниз амал тавун вуч лагъай члал тир? Эгъ, Ими рази авун регъят кар тир кьван? Адак пара пис хъел акатнавай:

– Кьуьлера лагъана за ваз!

Абумуьслуьм кичелла вичин кьуьлунин гьерекатар йигинариз мажбур хъана. Кцларин мехъеррин дамах тир, вичин йигин кьуьлуналди сейли хъанвай, демера кьуьл авунал гзафни-гзаф рикл алай адаз гила кьуьлерун кьван даклан затлни авачир. И залан легъзеяр фад алатрай, Имидин хъел фад элекърай лугъуз рикле Аллагъдиз дадзавай ада. Кьекъифнавай чинай, иви хъчанвай вилерай гьам кьвахъзавай жегъилдин. Туькьуьл фикирри инадзавай адаз.

– Акл ваъ, рикл алаз кьуьлера! – гъарайна Имиди.

Им дем я кьван? Жуван гьенел, имийрин вилик рикл алаз гьикл кьуьлда? Маймунди хъиз гьикл хкадарда? Ван хъайибуру вуч лугъуда, гададин кьил кьекъвенва лугъуз хъуьредачни жемят?

Регъуьла япарни кваз яру хъанвай Абумуьслуьман. Чилерай-чилериз физвай ам. Айибдайди хъаначиртла, исятда виридан вилик чилел ярх хъана аял хъиз шехъдай. Ништа, и

вакѳиадин суракъар гѳинриз чкѳидатѳа, дустар адал гѳикѳван хѳуьредатѳа, рушари адакаѳ гѳикѳван хѳачдатѳа!

Абумуьслуьма кѳуьл иѳиз са декѳикѳа я жедаѳ, я жедачир. Анжах и са декѳикѳа акѳван заландиз алатзавай хѳи, на лугѳуди, са ѳис тир ада кѳуьлериз. Гѳилерин заланвал эѳи жезвачир адан тандиваѳ. Ацукѳнавайбурун садан чинни аквазвачир адаз, кѳил хкажна абур галаѳнихъ килигиз рикѳзавачир.

Садлагѳана гѳвечѳи стха Багѳаддинак вил хкѳуна. Багѳаддин вич ваъ, адан накѳвар акѳалтнавай вилер акуна Абумуьслуьмаз. Имийрин патавай хѳиз, са кѳерехда акѳвазна зарулдаказ цѳурзавай аялди. Вичин чѳехи стхадин, Шарвилидин акунар аваѳ Абумуьслуьман и язух гѳалар акваз эѳиз жезвачир аялдиваѳ. Стха виридан вилик икѳ кушадилаѳ аватун сакѳани иливариз жезвачир адаваѳ. Абумуьслуьм лагѳайтѳа, кѳвачин кѳилел кѳенваѳ, тарцяѳ куьрс хѳанваѳ зулун пеш хѳиз легѳлегѳдал алаѳ, тѳуб акѳун кумазни чилел ярх жедаѳ ам.

Кѳуьлуниваѳ накѳан дем, хуьруьн шад межлисдик вичи кутур гѳулгѳула, сад-садак какахѳнаваѳ жегѳилар цѳиѳи кѳилелай Абумуьслуьман рикѳел хтана. Иви чѳулав хѳанваѳ, иѳиртийир квахѳнаваѳ кѳвалин иесийрин гѳалар, деминаѳ кеѳияр чѳур хѳана хѳфизваѳ рушаринни гадаѳрин чѳуру пелер рикѳел хтайла гѳахѳдаѳ тѳеквен жагѳизвачир адаз. “Гѳила зун Кѳѳарин магѳлейраѳ гѳикѳ ѳида? Гѳила за кѳѳарвийрин чиниз гѳикѳ килигда? Заваѳ мукѳва-кѳилиѳрин, ярар-дустарин гѳуьнтѳуьникаѳ хкатиз жезмайди яни?” – лугѳуз вичи-вичиз телегѳбилегѳ иѳизваѳ ада. Зегѳле физваѳ адан вичикаѳ.

– Акѳваз!

Имидин ван хѳайила далдамчийри макѳамдиз ара гана. Касди вилербур авуна стхадин хѳиз вичин кѳилив эверна. Кѳвачин кѳилел кѳена куьтягѳ хѳанваѳ гада ѳена адан вилик аквазна.

– Гъа, тухдалди кьуьлериз хъанани? Сенфиз риклеваибур кьилиз акъудиз хъаначир вавай. Нубат гьалтначир вал. КӀамай къван кьуьлериз туначир жеди гадайри. Къе мурад кьилиз акъатна ви. Ваз манийвалайди хъанач. Майдан ви ихтиярда авай. ГъакӀ тушни, Халиддин? – Ада арачидиз вил вегъена. Халиддина кьил юзурна.

Ими кӀвачел къарагъайла, адаз вич ягъаз кӀанзавайди хъиз хъайи Абумуьслуьман рангар атӀана. Анжах Ими адахъ галаз чин-чинал акъвазна садлагъана кисна. Дуьз Абумуьслуьман вилерин къенез килигзавай ада. Адан вилерай гзаф затӀар кӀелна гадади. Абумуьслуьман рикӀи хура гупгъагуп кутунвай.

Имиди адаз мад са гафни хълагънач. Идалай гъарай-эвернайтӀа, адаз лапӀаш вегъенайтӀа вишра хъсан тир. Вичи авур гъалатӀдин гъавурда акъунвай гада. Къве рюмка эрекъдин алапат гила хъсандиз чир хъанвай адаз.

КӀвенкӀве Шагъмурад ими, гуьгъуьнаваз муькуь имиар, лап эхирдани адан буба Ханмурад гъаятдай экъечӀна. Имийрин рухварни абурун гуьгъуьна гъатна. Ахпа далдамчийри чпин зерятар кӀватӀна. Халиддин, адалай къулухъни далдамчийр хъфена. Абумуьслуьм гъелени гъаятдин юкъвал аламай. На лугъуди, кӀвачер чиле акӀанвай адан. Кьил хкажна инихъ-анихъ килигиз регъуьзвай адаз. Чил пад хъанайтӀа, гъаниз гъахъиз рази тир ам.

Са герендилай Абумуьслуьма кьил хкажна кичӀез-кичӀез айван галайнихъ килигна. Анай гададин дидедини Мисди килигзавай. Къведан вилерални туьнбуьгъдин кӀвенкӀвер алай. КӀвалин дакӀаррин вилик адан вахарни имид рушар акъвазна-вай. “Гила вучин, гъиниз фин? Регъуьла кӀвализ хъфиз женни? Бес вучда? Куьчедал гъикӀ экъечӀда? “Къиникъ идалай хъсан тир, – лагъана фикирна ада. – Мад завай кьил хкажна и экуь дуьньяда къекъевез хъжечӀ!”

Багъда вич къуншийриз акваз кичӀела Абумуьслуьм цур галайнихъ фена. Цурин ракӀар ахъайна, муьхцуьв агакъарна

вич. Къуру векъерин винел ярх хъайи адан хурай цѳугъдин ван акъатна. Аял хъыз ван алаз шехъзавай гада. Фадлай шехънавачир ам. Ништа, вилерай гъихътин селлер авахънатла. Эхирни вилин накъвар къурана, къезил хъана адаз. Регъуъзвай жегъилдиз. АкI регъуъзвай хъи, къил хкажна гъич цурин цларизни килигиз жезвачир. Анжах виридалайни гзаф Багъаддинакай регъуъзвай адаз. Аял мухъцуън а кыле, вичин кIвачерикай хъыз чилел ацукънавайди, ван акъуд тавуна, вил алуд тавуна стхадиз килигзавайди Абумуъслуъмаз хъсандиз чизвай. Гъа и карди адан рикI генани пара тIарзавай.

Эхирни элкъвена, далудихъ ярх хъана ам. Къил гъилерал туна вилер цурин къава акIурна. Са герендилай къил хкажна, шехъдалди яру хъанвай вилерив вичин гъвечIи стха жагъурна. Хвеш хъайи Багъаддин зверна чIехи стхадив агатна, адан юкъ къуна, вичин къил адан руфунал эцигна. Са гафни талана вилер мичIна аялди. Адан и гъерекатдикай шел атана Абумуъслуъмаз. Са герендилай ам аял шехъзавайдан гъавурда акъуна. ЧIехи стхадиз чир тежедайвал, адан хатурдихъ хкIуруникай кичIела чинеба, рикI хъуткъуниз шехъзавай ам. Ялар хъанвай аялдиз.

Са герендилай Абумуъслуъма ам вичив агудна, тементавал авуна:

– Шехъмир, БатI! Акъуллу кыле лаш акъадайди туш, ахмакъ къилиз лагъайтIа, гъудни тIимил я. Имиди дуъз авунвайди я. Сенфиз зун къекъерай акъатнавай. Сенфиз демина зи къилиз сер ягъанвай. Имиди зун гатана кIанзавайди тир, зи кIарабар хана кIанзавайди тир! Закай хешил хапIа авуна кIанзавайди тир. Зун хътинбуруз чин къалурна кIанзавайди туш.

– Даха, вуна мад демина къуъл хъийидачни? – кичIез-кичIез жузуна аялди. Стхади мад демина къуъл хъийидач лагъанайтIа, адавай эхиз жечир.

– Регъуъла завай жемятдин арадиз экъечIиз хъжедани? Бажагъат къуълериз хъжеди завай. – Аялдихъ галаз чIехидав хъыз дерт гъялна Абумуъслуъма.

– Даха, вуна зи мехъерикни кьюьлердачни?

И суал Багдадина акI гана хьи, “кьюьлерда” гаф ван татайтIа, ам секин тежедайди ашкара тир. Им гъавурда акьюр Абумуьслуьма аялдин килелай кап аладарна:

– Кьюьлерда, БатI, ви мехъерик дахади са масакIа кьюьлерда. Анжах а эрекь лугъудай агъу хъун хъувуртIа, зун итим туш!

Багдадинан вилери рапрапарна:

– Вуна рикIивай лугъузвани? – Адан хвешивилин и кил а кил авачир.

– Итимдин гаф гузва за ваз! – И гафар Абумуьслуьма акъван къетIидиз лагъана хьи, абурун чIалахъ тахъун мумкин тушир.

Ахпа Абумуьслуьма кIвачел къарагъна, гъвечи стхадин гъиликай къуна:

– Ша фин, за ваз мектебдин чанта къачун!

НЕГЪ

Вичин цѐмуъжуъд йис цїийиз тамам хъанвай, свасвилин пекер алуќнавай Сейли акъван иер тир хъи, садавайни адалай вил алудиз жезвачир. Къуъзуъ-жаван, итимпаб, гъвечи-чѐхид – вирибур пагъ атлана амай. Лугъуз тежедай хътин иервал авай рушахъ. На лугъуди, ам сувун агъзурралди цуќверин арада виридалайни иерди, виридалайни успагъиди тир. Ихътин цуќведиз гъи саягъда чан-риќл ийидатла чир жеч ваз! Адан иервили ругъдиз серинвал, михъивални регъятвал гъида ви.

Гъа ихътин хъуътуъл, мили гъиссер бахшзавай Сейлиди аюќбуз инсанриз. Цїийиз ахъа хъанвай марвард цуќведи инсан гъиќл бейгъушардатла, Сейлидини гъа саягъда рам авунвай межлисда авайбур. Гъармада сакла килигзавай адаз: садбуру мягътелвилелди, садбуру ќланивилелди, са бязибуруни пехилвилелди.

Устларди лацу мармардикай раснавай, са синихни квачир эсердиз ушар тир и тават. Ихътин иер рушар Аллагъди къериз-цларуз халкъда. Гъавиляй инсанар халисан иервили рам ийида. Свасвилин дигай пекер алай Сейли сада лацудавай катрав, муќкуъда ичин тарцин лацу цуќверив, са масада лацу гъвергъвердив гекъигзавай.

Им тахъана хуъре садазни икъван иер свасвилин пекер акурди тушир. Абур гзаф багъалуди тирди гъасятда чир жезвай.

– Асвара свасвилин пекер са машиндиз къван пул гана къачунва жеди, – лугъуз ихтилатзавай хуъруънбуру.

Сусан яргъи кикларин арадай килигзавай чулав, члехи вилера бахтлувилинни шадвилин эквер кьугъвазвай. “Мал-деветди мум хъиз хъуьтуьларнава, лукI хъиз муьтлуьгъарнава кесиб руш”, – лугъуз фагъумзавайбурни авай.

Чамран кIваляй лишандал гъанвай затларин сан-гъисаб авачир. Пекер сад-садалай багъалу, аямдив къадай, вижевай-бур тир. Гъим алукина, гъим тататIа чизвачир рушаз. Ихътин пекер я хуьре, я шегъерда, яни кинойра акурди тушир адаз.

– Бахтавар! Килиг садра Асвараз вич гъикъван пара кIанзаватIа! – лугъуз хъуьрезвай рушар.

– Чан текъей Сейли! Вун хуьруьн виридалайни иер гададиз къисмет хъана! – Рушан къвалабан Минарата и гафар куш-кушдалди лагъана.

– Эхъ, гъакI я! – рази хъана свас.

– Асвараз Москвада вижевай кIвал-югъ, багъалу машин, къилелай алахдай къван пул ава лугъузва. Мад вуч кIанда къван, – муькуь къвалабан Саядни ихтилатдик экечIна.

– Я ман, – разивал къалурна мад гъилера Сейлиди. Къакъан буйдин, пагъливан хътин Асварал хуьруьн гзаф рушар ашукъ тирди хъсандиз чизвай адаз.

Такабурлу, вичел къару гададиз 30 йис жедалди хуьруьн са рушни къабул хъаначир. Гъарадак са синих, гъарадак са рехне кутаз хайибурун чан туьтуьниз гъанай ада. Хуьруьнбурун “Москвада адахъ свас тахъана жеч,” лагъай гафар япарихъ галукъайла Асваран дидединни бубадин къарай атIудай. Вичин гъвечIи вахарини стхайри фадлай чпиз хизанар туькIурнавайтIани, Асвар хайибурувай чIалав гъиз жезвачир. Эхирни дидеди чIалал гъиз тахъай гададиз лагъана:

– Чан хва, патан рушарикай чаз свас жедайди туш. Са гъалал нек хъванвай, жуван чIалал рахадай, жуван адетар хуьдай, жуван таъсиб чIугвадай лезги свас гъин чна ваз. Патанда патахъ ялда, жуванда жувахъ. КIвал-югъ ийидай, къул

хуьдай са иер лезги руш герек я ваз. Гила чун къуьзуь хъан-ва, муькуь аялар динжарнаватлани, вакай рикл архайин туш чи.

Эхирни члалал атай гада хуьруьн рушариз килигиз эгечна. Ингье адас садни къабул тушир. Хуьруькай вил атлайла, адан хайибур сусан суракьда аваз къунши хуьрериз рекье гьатна. Анжах Асвараз хуш къведай руш жагъанач хьи, жагъанач.

Гьикл ятлани, гада пака Москвадиз хьфида лагъай йифиз хуьре мехьер авай. Дустарихъ галаз деминиз феи адас ина са руш акуна. Гададин пагъ атлана, ам гьасятда рушал ашукь хъана. На лугьумир, ам абурун мирес Гьажикъайибан хтул тир къван.

– Икъван иер руш туна куьне заз патан хуьрера свас жагъурзавани? – лагъана гадади квализ хтайла.

Диде ийир-тийир хъана:

– Чан бала, адан твар къамир, ам аял я. Сейлиди гьеле мектеб куьтягнавач.

– Я гьам гьида куьне, я садни! – Кье квач са чапатда ку-туна гадади.

Эхирни мукьва-къилияр кватл хъана Сейлидиз илчивилиз фена. Асвараз тагудай руш авайни? Рушан диде-бубади эцигай шартлуналди мехьер Сейлидин цемумьжуьд йис тамам хъайила ийидай икърар хъана.

Гила вахт алуькнавай – Асваранни Сейлидин мехьер тир.

Са гьафтедилаи цийи свасни чам санал Москвадиз рекье гьатна.

* * *

Мехьерилай кье йис алатнавай. И кье йисан кьене хуьре гзаф вакъиаяр киле фенвай. Яргъариз акъатнавай жегьил хизан хуьруьнбуру кьериз-цларуз риклел хкизвай. И риклел хкунар виликан ихтилатрилай тафаватлу тир. Гила Сейлидикайни Асваракай гьайиф члугваз ихтилатзавай жемьатди.

– Асвар Сейлидихъ галаз рекье физвач лугъузва.

– Руш вичин аял гваз къуд цлан арада, Асварни вичин ке-фина ава.

– Асвара Сейли кваз къазвач.

– Гъайиф а рушан...

– Гададин машгъулат вуч ятІа?

– Ништа! Анжах са кар шаксуз я хьи, ада пешер хъиз алах-завай пулар зегъметдалди къазанмишзавач.

Ихътин гафар япарихъ галукъайла, Сейлидинни Асваран хайибурун къарай атІузвай. Вучда, гъикІда лугъуз веревирдер ийизвай абуру. Эхирни Асваран буба Мабуд жегъилрикай хабар къун паталди Москвадиз рекье гъатна. ЦІуд йикъалай хуъруыз хтай Мабудан ихтилатрай рикІ ахъайдай, гуьгъуьл шадардай затІни ван тахъай къавумар къилелай яд иличнавай хъиз хъанвай: хуъруьнбурукай регъуызвай абуруз.

Мабудан гуьгъуьнаваз Сейлидин диде Эвсият вичин рушан къилив фена. Са гъафтедила ам вичин рушни хтул галаз хуъруыз хтана. Сейли гъуьлуьн кІвализ ваъ, бубад кІвализ хтанвайди чир хъайила, хуъруьнбур экІяй хъана.

Хуъруьн а къияй и къилиз лав гатаз рушан къилив атай Минарата ам акуна лагъана:

– Я Аллагъ, им вучтин кар я? ТІунутІдиз ухшар Сейлидикай затІни амач хьи!

Эхъ, Сейли виликанди тушир. Минарат Сейлидин къуранвай гардан къуна угъуяз ягъиз шехъна. Эхирни Минарата зур-зазвай ванцелди жузуна:

– А имансузда ваз вуч авунва?

АкІ жузуна хьи, Сейлидин вилерин булах ахъа хъана:

– Завай затІни жузамир, Минарат...

Муькуь юкъуз абурун кІвализ вири хуър кІватІ хъанвай. Хуъруьнбур дердерини хажалатри штІумарнавай жегъил су-сан къайгъудик квай. Хъайи карди абурун рикІ тІарнавай. Чарадан руш, чарадан свас вирибуруз хайиди хъиз хъанвай. Вучиз ятІани хуъруьнвийри чпелни тахсир эцигзавай.

Гъа икI къве йис алатна. Сейли мадни эвелан хъиз иерви-лин тахтуна авай. Виликан хъиз лугъуз-хъурезвай свас. Вичин къилел атай крар ахвар хъиз жезвай гагъ-гагъ адаз. На лугъуди, Асварни риклелай алуднавай руша.

И къве йисан къене Асваран суракъ акъатнач. Вичин сусакайни аялдикай садра хъайитIани хабар къунач ада. Цийиз чIалал акъалтнавай гъвечIи Пайгар чIехи жезвай, анжах адан бубади ам риклелни гъизвачир.

Ингъе са юкъуз хуъруъз ван чкIана: Асвар Москвадай хтанва.

* * *

Булахдин патав акъвазай чулав рангунин, яргъи, иер ма-шинди рушарни сусар вичихъ ялна. Анжах машиндай эвичIна хъурез-хъурез чпин къилив къвезвай пагъливандиз ушар жегъил чир хъайила, гаф-чIал сад авунвайди хъиз, вирида чин элкъурна.

Асвар и кар кваз такъуна мукъув атана. Дишегълийри адан салам къахчун тавурла, Асваран сабур акъалтIна. Вичик далу элкъурна булахдал жерг янавай рушаринни сусарин арада Минарат акун кумазни, хъел кваз жузуна:

– Ваз вуч хъанва, Минарат, гайи саламни къахчузвач хьи...

Минарата вичин хци мез кардик кутуна:

– Ваз рахадай мез, хуъруъз хкведай чин амайди яни? Маса кас тиртIа, къил хкажна элдиз килигиз жечир.

– Зи тахсир вуч я хьи? – жузуна гадади.

Минаратанни рушарин чандик цIай акатна.

– Ваз ви тахсир вуч ятIа чизвач ман? – Минаратан сивяй цIай чкIана. – Цуък хътин руш бахтсузарнавайди риклелай ракъурнавани вуна? Ам кIваливай-къавай авуна къариб шегъерда штIумарнавайди вун тушни? Сейли иеси авачирдай къунвайни вуна? Я тахъайтIа, хуъруънбурун намус кIурарик кутунвайди хъиз хъанани ваз? Гъи чинив хтанва вун хуъруъз?

– Секин хъухъ, я руш... Я Минарат...

Асвараз са вуч ятІа лугъуз кІан хъана, анжах Минарата адав финдикъни акъудиз тунач.

– Вуч “Минарат, Минарат” лугъузва вуна? Зи тІвар къамир, алад, зи вилериз такурай вун!

– Я руш, вавди рахаз кІанзавач заз, яд хъваз кІанзава булахдилай.

– Гъайиф я ваз чи булахдин яд...

Минарата вилерал кІвенкІвер авуна шуькІуь ванцелди туьнбуьгъар давам хъувурла Асвар яд хъун тавуна къулухъ элкъвена.

Асваррин кІвал хуьруьн вини къиле, “СинтІ” лугъудай пелел алай. И гуьнедиз рехъ авачирвиляй гъар гъилера Асвара вичин машин Минаса бадедин кІвалин вилик акъвазарна, ах-па яхди фидай. Ялгъуз къари тир Минасадин кІвалин вилик квай тутун тарцин кІаник гъамиша къарияр кІватІ жадай. Сун пек-лек, гуьлуьтар храз ихтилатар ийидай абуру.

КІвачер гагъадарна ацукънавай, ихтилатдал илигнавай къарияр акурла, Асвара гъиле авай чантаяр чилел эцигна абуруз ван алаз салам гана:

– Салам алейкум, чан бадеяр.

– Алейксалам, – къарийри хордалди жаваб гана.

– Вун ни гада я, чан хтул? – хабар къуна Минаса къариди.

– Ваз зун чир хъаначни, Минаса баде, зун Асвар я ман, Мабудан хва.

– Гъа-а-а-а-ннн! – явашдаказ лагъана къариди. Ам къил агъузна гъиле авай акъванрив фад-фад гуьлуьт храз эгечІна. Муькуь къарийрини гъада хъиз авуна.

Гъар гъилера ам акурла жузун-качузун, темен-тавал ийидай Минаса къаридин и гъерекатди Асваран рикІик къалабулук кутуна. Ам пашмандаказ алатна вичин рехъди фена.

Бубад кІвалин гъаятда, чІехи хъархъу тарцин кІаник ацукънавай вичин бубани адан метІел алай гада аял акурла Асваран плузаррик хъвер акатна:

– Нисин хийирар, буба!

– Нисин хийирар, – жаваб гана Мабуда. Анжах гъамишанда хъиз къарагъна хцин гардан къунач. Асвара и карди вичиз эсер авурди чир тавуна жузуна:

– Им нин аял я?

– Сейлидин аял я, – жаваб гана бубади хъел кваз. Ахпа аял метлелай авудна адавай хабар къуна:

– Вун бадин къилив мадни мус къведа?

– Ба, зун пака къведа ман, – лагъана аялди.

Мабуд варарай къежел акъатна.

Къил квахъай Асвара вучдатлани тийижиз аялдивай жузуна:

– Ви твар вуж я?

– Пайгар.

– Ви буба вуж я?

– Асвар.

Къилелай ргар яд иличайд хъиз хъана гададиз. И береда лацу бишме алай Сейли къвалай акъатна хъархъу тарцин хъендик атана. Асвара сусаз салам гана. Сейлидин хъуькъвер яру хъана, анжах ада гъасятда вич гъилиз къачуна аялдин перкер гуьнгуьна хтуна.

– Ба гъиниз фена? – верци ванжелди жузуна Пайгара.

– Квалахал фена, халудиз сагърай лагъ, чун хъфин.

Аялди Асвараз сагърай лагъана, абур гъаятдай къежел акъатна.

Асвар акъвазнавай чкадал къах хъана амай. Адаз лугъудай гаф жагъизвачир. Сейлидин “Халудиз сагърай лагъ” гафари датлана адан япара ван твазвай. Ам дерин хиялрай дидедин хъуьтуьл ванци авудна. Са гъам адав гъамишанда хъиз агатна. Гъилер хцин гарданда туна теменар гана адаз. Ахпа вичин вилин накъвар ми хъна явашдаказ, хцин хатурдик хуклур тийидайвал лагъана:

– Акъван иер, акъван акъуллу свас гъилий акъуддай зати тирни? Вуна бегъем зулумар авунатлани чи хизандихъ галаз

мидявал авунач Сейлиди. Гъисятда инал алайди тир ам. Чан бала, рикI бала, вуна чи кьил чиле туна хьи...

Асваран ван зурзуна:

– Вахъ вуч хъанва, я де? Вуна вучиз икI лугъузва?

– Бес итимди вичин папаз иесивал ийидайди тушни? Чарадан руш тухвана герексуз затI хъиз хкадардай затI яни? Им тахъана чи хуъре ихътин кар хъайиди тушир.

Ахпа Асваран стхаярни вахар атана. Абурни стхадиз тементавал авурдалай гуъгуъьниз телегъ-билегъиз эгечIна.

Няни жедалди кIвале ацукъна Асвар. Хуъруъз акъатиз кIанзавачир адаз. Адан бубани гъеле кIвализ хтанвачир.

Гъар гъилера хуъруъз хтайла чижер хъиз Асварал алтIуш жедай ярар-дустар и гъилера адан кьилив атанач. Идакай гада перишан хъанвай, вилерай пашманвал кIвахъзавай. Хуъруъз агакъайдалай икъван чIавалди хъайи крари адан рикI тIарнавай. Адан туътуънай са хупI ядни физвачир.

Хурушум хъайила, къуншид гадади Асвараз Межвуллагъ бубади хуъруън кимел эверзава лагъана хабар гъана.

Ким хуъруън юкъва, мискиндин патав гвай. Мегъуън тарцин кIаник къуъзуъбур жерг ягъана ацукънавай. Къуъд-гад талана къуъзуъбур инал кIватI жедай. Инаг хийир-дуъа гудай, туънбуъгъар ийидай, дуван аквадай чка тир. Хуър бине хъайи йикъалай къедалдини гъа икI давам хъийизва.

Кавал галчукна, кьилел хъицикъдин бармак алукина ацукънавай къуъзуъбурун вилик акъвазнавай Асваран ял къунвай. Адан буба Мабуд, Сейлидин чIехи буба Гъажикъайибни буба Рзахан ацукънавайбурун арада авай.

Гадади Межвуллагъ бубадай мус гаф акъатдатIа лугъузвай. Вичин виш йис хъанвай и къуъзуъд хуъруън муъмин ксарикай тир. ДатIана хъсанвилерихъ ялдай. Гъавилай вири хуър паталди адан гаф къанун тир.

Межвуллагъ бубади Асваран вилин къенез килигна лагъана:

– Я хва, ви чѐхи буба Шабуд, Аллагьди вичиз рагьмет аву-рай, мерд, кьегьал кас тир. Ам кас хьиз яшамиш хьана, кас хьизни кьена. Ви буба Мабудани сихилдин ва хуьруьн тӀвар гьамиша вине кьуна. Ам дяведай уфтан яз, хур орденрив ацӀанваз хтана. Ада мектебда тербия гайи аялрин суракьар шумудни са уьлкведай кьезва. Бес вуна сихилдинни хуьруьнбурун кьил вучиз чиле туна? Вучиз вуна малаик хьтин руш ужузарна ажузарна? Ви тахсир гьа идалди куьтягь жезвач. Гьалалвилелди кьил хуьзвай инсан туш вун. Вуна харжзавай пулар пелен гьекьедалди кьазанмиш жедай кьванбур туш лугьузва жемьтди.

Межвуллагь бубади вичин гафариз ара гана. Ахпа бармак вилерал авудна хьел галаз хьлагьна:

– Вун хьтин лезги я хуьруьз, яни ватандиз герек туш.

Асвараз кьуд патахьай хьилер акьаз вичин тан тӀвек-тӀвек жезвай хьиз хьанай. КӀвачел акьваздай аман кумачир адахь. Регьуьла вучдатӀа чизвачир гададиз. И крарин, и дувандин эхир гьикӀ жедатӀа фагьумзавай ада.

Межвуллагь бубадин эхиримжи гафар гапур хьиз адан ху-ра аклана.

– Мад и патарихь хквез тахьурай! Вун хуьруь негь авунва!

...Пакама хьайила, вири ахвара амаз хуьрйа са машин реке гьатна...

МУРАДАН МУРАД

Мифен кьулариз ахварай аватна, муькуь кIвале ксан-
вай вичин дидени буба чпин месел такурла,
Мурадахь кьалабулух акатна. ГьвечIи стха Риад лагьайтIа,
кIеви ахварал фенвай. Вичин вад йис хьанвай гада ахварай
гагь хьуьрезвай, гагьни рацIамрин кьекьуьнар пелехь ялна
дерин фикирдиз физвай. Вичелай кьве йис гьвечIи стхадиз
килигиз, хьвер акатзавай Мурадахь.

– Риад, я Риад, – лагьана ам ахварай авудиз алахьна,
анжах аял вичин верцIи дуьньяда авай.

КIвалин раklar ахьайна айвандиз экьечIайла гьанани кас
акунач адаз. Инай салаз физвай рикIинихь фер тунваз акур-
ла гада гьанихь фена. Адан дидени буба чIехи тутун тарцин
кIаник квай кIарасдин столдихь ацукьнавай. Кушкушдал
рахазвай абур. Дидедин ван зурзазвайди аялди гьасятда
кьатIана – ада гагь-гагь вилер яйлухдив михьзавай. “Яраб
дедиз вуч хьанватIа?” – кьалабулух акатна аялдик. Бубани
гзаф пашман тир. Адан и гьалди таьсирна Мурадаз. Вучиз
ятIани вич алай чка чириз кIан хьанач. Чинеба абурун ихти-
латдихь яб акална.

– Риадан рикI операция тавуртIа, аял чи гьилияй акьатда, –
лагьана шехьна диде.

Буба адаз рикI-дуркIун гуз алахьна:

– Духтурди диагноз дуьз эцигнава лугьузвани вуна? Гьеле
тади кьачумир кван.

Касдин ван, на лугъуди, дерин къуйдай акъатзавай. Мурадаз им тахъана вичин буба икъван ажуз яз акурди тучир.

– Им шумуд лагъай гъилер я... – дидедин ван зурзуна. Сад лагъай сефер тир Мурадаз вичин диде икъван зарулдиз шехъиз акваз.

Са азим члавуз абурай садайна ван акъатнач. Йифен аязди вичихъ фул кутур Мурад акъвазнавай чкадал къах хъанвай. Вучдатлани тийижиз амай ам. Са герендилай бубади дериндай агъ члугуна:

– Вад агъзур манат гъинай жагъурда? Виш манат туш, вад виш манат туш. Бурж вугудай са касни авач. Вири гъа чун хъиз са гуж-баладалди къил хуъзвай инсанар я.

– Лап бурж къуна къван, ам вахканани кландачни? – Вацран экуъник дидедин чин акъван яхун аквазвай хъи, Мурадаз язух атана адан. Шехъдалди вилер къенез хъфенвай дидедив агатна адаз чан-рикI ийиз клан хъана. Анжах члехибурун гафарихъ чинеба яб акалзавайди риклел хтана, кIвач алтадна.

– Я, Къадир, пул жагъур тавуртIа, аял рекъида эхир. – Дидедин и гафар ван хъайила Мурадавай эхиз хъанач. Ам чукурна вичин месел ярх хъхъана. Къил хъуъцуъгандал туна шехъиз эгечIна. “Операция тавуртIа, Риад са шумуд вацралай рекъин мумкин я,” – лагъана рикIе ада.

Къиникъ вуч затI ятIа адаз хъсандиз чизвай. Къунши Мегъамед халу къейила ам кучукай саягъ гададин рикIелай къедалди алатнавачир. А члавуз магъледин аялрихъ галаз санал чинеба сурарал фенай абур. Ксари перерив цийиз эгъуъннавай суруз авуднавай мейитдин винел накъвар гъикI вегъенайтIа вилералди акунай. Гила Мурадан вилерикай карагзавайди лагъайтIа, мусибатдин кар тир. Мегъамед халудин чкадал Риад кучукзавай инсанри. Адан винелни накъвар вегъизвай перерив.

Мурад кьудгъунна меселай кьарагъна. Ам вилер миxъна гъвечли стхадив агатна. Дуйнъядикай хабарсуздаказ ксанвай Риадан гъвечли, лацу гъил кьуна вичин плузаррив агудна. Датлана вичи ам инжиклу ийизвайди, фад-фад ширзавайди, гагъ-гагъни гатазвайди рикел хтана гададин. Югъ гудачир ада Ридаз. Иллаки дидедини бубади аялдиз чан-рикл ийиз акурла гъад къадай Мурада адаз. Алаз-алачиз хатурдихъ хклурдай, адан кьверигар къакъуддай. Гзаф члавуз Ридахъ галаз ваъ, маса аялрихъ галаз кьугъвадай ам. Рида гьикъван минетайтлани, ам кваз къадачир. Гагъ-гагъ аялдин виридалайни рикл алай кьверигдал кьуъл гьалчна хадай. Риад шехъайла адаз лугъуз тежедай кьван хвеша жедай.

Мурад къапарай акъудзавай са карни авай: ам шехъайла дидедини бубади са акъван байихдачир. Анжах Риадан вилелай са стлал нагъв авахъун кумазни, гьасятда Мурадаз телегъбилегъ ийидай:

– Я хва, кьамир тлун аялдик, адан рикл тлазва я эхир!

И гафари иллаки хъел кутадай Мурадахъ. “Бес чахъ авайди рикл тушни?” – лугъуз инжиклу жедай ам. Гагъ-гагъ Риад цяй акъуднавай гъед хъиз ван алачиз, бамиш жедай саягъда шехъайла адаз акл жедай хъи, аялди къасухдай, члехибуруз вичин язух атурай лугъуз икл ийизва. Гъавиляй мадни пара эцяйдай ада Ридак.

Сив ахъаз, плузаррал хъвер алаз ксанвай гъвечли стхадиз килигиз, хъайи кьван крар сад-сад рикел хквезвай Мурадан...

“Риадан рикл операция тавуртла, чи гъиляй акъатда ам”, – къетне дидеди шехъиз-шехъиз лагъай и гафар саклани фикирдай акъудиз жезвачир адавай.

“Риад тахъайтла, за вучда?” – И фикирди аялдин амай-амачир къарайни атлана. “Дедивайни бадивай Риад авачиз эхиз жеч! Са кьузни эхиз жеч! Абуруз ам эцигна-къахчудай чка авач. Риад тахъайтла рикл пад жеди абурун. Зунни етим яз

амукьда”. – Сад лагъай гъилер тир Мурада вичин гъвечли стхадикай хъел квачиз, хцѳувилелди фикириз. Сад лагъай гъилер тир ада чпин квилел атанвай мусибатдин заланвал кьатлѳуз.

“Вад агъзур манат хъайитла, Риад кѳвачел ахкьалдариз жеда”. Бубадин и гафар риклел хтана аялдин. “Бес вад агъзур манат гъинай жагъурда?”.

Мурада тавда вил къекъурна. Абурун кѳвал вири гъа са тавда гъатнавай. Инаг абурун цѳун кѳвални тир, ксудай, ял ягъидай чкани. Къве йис инлай вилик хуъруьн чѳехида чара авур чилел абуру гужа-гуж и са гъвадин кѳвал хкажнай. Дидедени бубади чпи къазанмишай пуларин чѳехи пай Риадан дарманриз харжзавай, гъавиляй абурувай кѳвал саклани ге-гъеншариз жезвачир.

Ахвар атланвай аялдин. Къуъзуь касди хъиз веревирдер ийизвай ада. Бубадинни дидедин дерт чѳугвадалди яхун хъана гъалдай фенвай акунар вилерикай карагзавай адан. “Риадаз са затѳ хъайитла, эхиз жеч абурувай”. И фикирди фул кутуна адак.

“Гъилер хуъчѳуьк кутуна ацукъна кландач!” Икѳ лагъана кѳвачел къарагъна ам. Телефонрин нумраяр кхъенвай ктаб жагъурна вичин вилик туна. Анай са чарчел мукъва-къилийрин нумраяр куъчарна. Чѳехи бубайрин, халуйрин, имийрин, халайрин, эмейрин нумраяр са къиликай чарчел кхъена сятдиз килигна: гъеле йифен сятдин пуд тир. Дидени буба гъелени сала амай. Дакардай абур галайнихъ килигна, чар хуъ-цуьгандин кланик кутуна, месел ярх хъана аял.

Экуънахъ Мурад ахварай аватайла дидени буба Риадни галаз духтурдиз фенвай. Маса чѳав тиртла, хъелдай ада, анжах къе и кардикай рикляй хвеша жезвай гададиз. Ада фад телефон къуна чѳехи бубадиз зенг авуна.

Экуьн яралай вичин хтулдин ван хъайила Абдул халудик къалабулук акатна:

– Чан хтул, хийир яни, де, ба гынва? Риад хъсан яни? – Са ялце суалар марф хъиз къурурна къуъзуьда.

– Вири хъсан я, ба. Вун пака чи квализ къвервал яни?

– Гъун бес? Зунни, бадени, имини, имисвасни къвервал я, пака вун дидедиз хъайи югъ я эхир.

– Чан ба, вуна заз са затіни къачумир ман, хъурайни?

– Вучиз, чан хтул? Са заті къачун тавуна женни? Акур сада вуч лугъуй?

– ЯтІа пул гъваш ман! – И гафар Мурада явашдиз, регъуь-ла лагъана. Ахпа алава хъувуна. – Жуваз кІани заті за жува къачуда.

Экуьн яралай хтулдивай и гафар ван хъайи Абдул халу хияллу хъана.

– Хъурай ман, чан хтул, ваз кІанивал ийида, – лагъана, ахпа вич-вичик рахана ам: “Гилан аялриз чида къван вуч я!”

Мурада гила вичин халадин нумра кІватІна:

– Саяд хала, зун я, Мурад я. Экуьн хийирар.

– Экуьн хийирар, Мурад. ГъикІ я вун? Риад гъикІ я? Са кар хъанва тахъуй? – кичІез-кичІез хабар къуна дишегълиди.

– Вири хъсан я, Саяд хала. Вун пака чи квализ къведа ман, гъакІ тушни?

– Татана жедани? Чун вири къвервал я.

– Куьне заз савкъватдин чкадал пул гъайитІа жедани? – Мурад чилерай-чилииз фена и гафар лугъудайла. Адан пеляй гъекъ авахъзавай.

– Ваз пул герекзавани, чан хва? – лагъана ван алаз хъуь-рена Саяд хала.

– Эхъ. Саяд хала, дедизни бадиз за ваз зенг авур чІал лугъумир ман.

– Лугъудач, лугъудач, архайин хъухъ вун.

Мукъва-къилийриз виридаз гъа и саягъда зенгер авуна Мурада. Ахпа вичин муаллимдин нумра кІватІна гадади. Вучиз ятІани Гъамият муаллимдихъ галаз телефондай рахаз

рикІнач. Пекер алукина, кІваляй акъатна хуьруьн агъа кыл галайнихъ фена. Райондин меркездай абурун хуьруьз муаллимвал ийиз атанвай, коллеж цийиз кубтягнавай и иер руша, Гъамията сад лагъай йис тир тарс гуз. Сад лагъай синифдин аялрин гзаф рикІ алай адал.

Кевсер халадин кІвале кирида яшамиш жезвай Гъамият муаллим раklar гатай ванцел къецик экъечІайла адаз Мурад акуна. Къе кишдин югъ тир, мектебда тарсар авачир. Бес и аял адан раklarихъ вучиз атанвайтІа?

– Ша кІвализ, Мурад. Ваз лугъудай гаф авани?

– Ваъ, зун къведач. Заз квез пака чи кІвализ ша лугъуз кланзавай. Зун дидедиз хъайи югъ тирвилай. Куьн къведани?

– Къведа, вучиз къведач къван?

Мурада кІвач алтадиз акур Гъамият муаллимди жузуна:

– Ваз вуч къачун за?

И суал Мурадан рикІяй хъана:

– Заз кландай затІ квевай жагъуриз жедач. Мумкин ятІа, пул гъваш.

Муаллим пагъ атІана амай. Мягътелвилелди сад лагъай синифда клелзавай и иер, чІулав вилер авай аялдиз килигзавай ада.

– Хъурай ман, пул гъида за, – лагъана Гъамият муаллимди.

Инай экъечІна хуьруьн чІехидан, мектебдин директордин, хуьруьн агрономдин кылив фена Мурад. Туьквенрал кыл чІугунни рикІелей ракурнач. Туьквенчийризни эверна кІвализ хтайла югъ нисинлай алатнавай.

Ам акурла дидедини бубади Мурадаз ахмурар авуна:

– Я Мурад, къугъуникай тух хъаначни вун? Руфуна са клус фу авачиз гъикъван чуьллера гъатда?

Ада жаваб ганач. Чайникдай стакандиз чай цана нисини фу нез эгечІна. Дивандал ацукънавай Риадан рангар атІанваз, дидединни бубадин вилер шехьдалди даклуннаваз акурла

садлагъана иштагъ квахъна гададин. Фу столдал эхцигна ада дидедиз лагъана:

– Пака зун дидедиз хъайи югъ я.

– Чизва, чан хва, – жаваб гана дидеди.

– Чаз мугъманар жервал я, – члехидан саягъда хълагъна гадади, дидедай ван акъат тийиз акурла алава хъувуна, – вири жуванбур я.

Я диде, яни буба рахазвачир. И карди къалабулук кутуна гададик.

– За Гъамият муаллимдизни эвернава, чахъ маса мугъманарни хъунухъ мумкин я. – Мурадан рахунин тегъерди дидени буба мягътеларна.

– Чан бала, чна гвай-гвачир пулар къе Риадан дарманриз гана... – диде шерзум хъанвай.

– Къве верч туклуна чраз, – икI лагъана Мурад къецеел экъечIна. Адаз вичин вилин накъвар кIвалевайбуруз акуна кIанзавачир.

Муькуь юкьуз няниз абурун кIвал мугъманрив ацIана. Мурадан къве члехи буба, къве баде, имияр, халуяр, мумаяр, халаяр, къуншияр, яргъал мукъвабур мехъерик къведай хъиз атанвай абурун кIвализ. Икъван инсанар абурун гъенел са шумуд йис инлай вилик, абуру кIвал эцигдай чIавуз мел авурла кIватI хъайиди тир.

Дидеди тутун тарцин хъендик квай столдал суфра ахъайна. Суфрадал хърак цийиз чранвай фар, ниси, салай атIай помидорар, афнияр алай. КIане верч туна чранвай ашдин ниди кIватI хъанвайбурун иштагъ ахъайзавай.

Кат-галтугдик къил какахънавай кIвалинвийри, мугъманар сад-сад кIвале ацукънавай Мурадав агатиз, ам тебрикиз, гъанвай пул адав вугуз, гъенел экъечIзавайди байихзавачир. Ахпа мугъманрин тIалабуналди столдин къилихъ Мурад, адан къвалавни Риад ацукъарна. Вири нез эгечIна. Суфрадал Саяд

халади чранвай, ирид шем аклурнавай торт гъайила вирида капар яна.

Са герендилай Абдул буба квачел къарагъна. Ада хтул галайнихъ вил вегъена лагъана:

– Чан хтул, къе ви ирид йис тамам жезва. Аллагъди вун бахтлу авурай. Вунни, ви стха Риадни сагълам яз члехи хъурай. Дидени буба куъ къилелай кими тахъурай. Вуна мектеб куъ-тягъна институтдик экечдай югъ алукуърай. Гила жуван вири-далайни члехи мурад вуч ятла, чаз лагъ, ахпа шамариз уф це.

Мурад квачел къарагъна. Ада ацукънавайбуруз килигна лагъана:

– Захъ тек са мурад ава – амни Риад хъсан хъун я. Адан рикл операция авуна кланзава. Анжах вад агъзур манат пул клватлиз тахъайтла... – Мурадавай гафарин гуъгъ давамариз хъанач. Ам къагъарди бамишарна. Шемериз уф гунни рикле-лай алудна вичин чкадал ацукъна аял. Икл яз акурла Риادا хвешила шемериз уф гана абур туъхуърна.

Межлисдал, на лугъуди, яд иличнавай. Атанвайбурувай сад садан чиниз килигиз жезвачир. Вири вилерал акъалтна-вай накъвар чуънуъхариз алахънавай.

Дидедивай эхиз хъанач. Ам шехъиз-шехъиз вичин чкади-лай къарагъна, клвализ гъахъна. Адан гуъгъуънаваз Саяд хала къарагъна.

Столдихъ ацукънавайбур чпин чкайрал къах хъанвай. Накъ Мурада абурувай савкъват ваъ, пул гъун тлалаб авунин сеbeb гила аян хъанвай вирибуруз. Эхирни Гъамият муаллим клвачел къарагъна:

– Мурад, вун пара акъуллу гада я. Чна фагъумзавайдалай-ни акъуллу. Ви рикликайни чаз хабар я. За ваз гаф гузва, чна вун тек тадач. Эл-мелна ви стха операция авун патал пул клватлда чна. Къенин йикъалай фонд туъклуърда. Зун жув вирибурун ракларихъ фида. Хуъре пуд виш клвал ава.

И късадин суракъ са къил райондиз акъатна. Вакъиади “ОКИ” клиникадин къил Малик духтурдиз иллаки гзаф эсер авуна. Аялдин бахтунай хъиз Германиядай Кцлариз духтуррин бригада атанвай. Абурун къил, къуъзуъ профессор Марго Рихтера духтур Маликан гъамлу гъалар гъасятда къатлана.

– Ваз вуч хъанва, доктор? Вун къе гзаф хияллу я хьи! – лагъана ада.

Духтур Малика мугъманриз Кцларин яргъал са хуъре яшамиш жезвай Мурадани Риадан къиса ахъайна. Акъван эсерлудиз ихтилатна хьи, мугъманрин вилер ацлана.

Късади виридалайни гзаф эсер авур Марго Рихтера Германиядиз хъфейла и късадикай газетра кхъена. Банкда гададин тварциз гъисаб ахъайна. Уълкведин гъар патай и гъисабдиз пулар атана.

Къве вацралай “ОКИ” клиникадин “Тади куъмек” машинди Риадни адан диде Бакудин аэропортдиз, анайни Германиядиз рекъе туна. Са вацран къене аял операциядиз гъазурна. Операция лагъайтла, пара хъсандиз алатна. Тамам сагъ хъайила дидедихъ галаз Кцлариз хтана Риад.

Ван хъайибур вири муштулух гуз Мурадан къилив физвай. Вичин гъвечли стха къиникъикай куътягъай и гададиз гила тек хуъруънбуру ваъ, гъакъни вири кцларвийри икрамзавай.

Са шумуд югъ алатайла Германиядай Мурадал са телеграмма атана. Ана Германиядин аялрин мергъяматлувилин фондуни Мурадаз савкъватар ракъурнава лагъана кхъенвай. Муъкуъ юкъуз хуъруъз Германиядин Азербайжанда авай посольстводин кваллахдарар авай автомобил, гуъгъуънавазни члехи са машин гъахъна. Ам Мурадаз ракъурнавай къверигрив ацанвай. Фондунын рамкада тунвай са кагъазди виридан дикъет желб авуна. Адал кхъенвай: “Дуъньядин виридалайни мергъяматлу стхадиз – Мурадаз”.

ЧАРЛИ

Тзаф йисар тир Германияда яшамиш жезвай чи ярар-дустари чаз и уьлкведиз эвериз. Иллаки Байбута гьил къачузвачир:

– Садра хьайитлани чаз илифайтла вуч жеда? Гьикьван кваллахда куьне? Кваляй экъечла, аку са дуйньяда вуч ава, вуч авач. Яргъара авай дустарикай, абурун кар-кеспидикай хабар яхъ, – лугъуз шел-хвалзавай ада. Аквар гьаларай, ватан, ватанэгълияр рикелай алудиз жезвачир адавай.

Вичин яшайиш гьикьван къулай ятлани, рикле са цигелвал авайдаз ухар тир кас. Паб немка тир, аялар хизанда немс члалал рахазвай Байбутан дидед члалахъ плузарар акъатзавайди аквазвай. Германиядиз гьим атайтлани, абурувай гьасятда “Самур” газетдин эхиримжи тилитар хабар къун адан адет тир. Царни тутуна клелдай ада чи газет, ахпа телефондай зенг авуна газетдикай веревирдер чав агакъардай. И кар чизвайвилай чна мукьвал-мукьвал ярар-дустарив вугана адаз лезги газетарни журналар, ктабарни лезги манийрин дискар ракъурдай. Анжах вичи лугъузвайвал, чин-чинал ацукьна лезги члалалди ихтилатдив илигунив агакъдай затлни авачир.

Байбута дуьз лугъузвай: кар-кеспидикай саклани вил ахъайиз жезвачир чавай. Са квалах гуьнгуьна хутун кумазни масад акъатзавай. Са кар бегьем къилиз акъуд тавунмаз цийидакай галклун жезвай. Байбутани адан лезги дустари чун паталди ракъурнавай визадин вахт куьтягъ жезвай, чавай

лагъайтла, саклани крар кьил-кьилел гъана документрин гуьгъуьна гъатиз жезвачир. Са шумудра икI хъанвай. Каркардилай фейила регъуьла Байбутаз вуч жаваб гун лугъуз фикирди тухудай чун.

Гъа икI, Германияда яшамиш жезвай чи лезги дустар йиса садра Бакуда чаз илифзавай, чавай лагъайтла, саклани абуруз мугъманвиле физ алакъзавачир.

Йикъарилай са къуз Байбута чаз зенг авуна, вичин атлай гаф лагъана:

– Килиг, и гъилерани Германиядиз татайтла, за куьн галайнихъ килиг хъийидач, куьн дустарин сиягдай акъудда. Пака зи стха Жабара квеv виза агакъарда. Са вацран къене я куьн иниз къведа, яни за куьн атлуда!

ИкI лагъана ада вичин гаф тамамарна. Агакъна чав адан гафарин мана. КичI акатна чи чандихъ. Байбут хътин рикI ахъа, къени къуьл хътин дуст квадарун вуч лагъай члал ятла гъавурда акъун са акъванни четин кар тушир. Им тахъана чаз лезгивилихъ икъван ялдай маса жегъил акуначир. Къецепатан уьлкведа яшамиш хъана, ватанэгълийрихъ икъван агъван вуч лагъай члал ятла хъсандиз чизвай чаз.

И гъилера виза агакъун кумазни гъасятда Германиядиз фин патал герек тир документар гъилик авуна чна. Цлуд йикъалай рекъе гъатна чун. Аэропортдиз, чи вилик экъечлай Байбутан, адан дустар тир Герейяни Сабиран хвешивилин и кьил-а кьил авачир. Байбутан вилерал накъвар акъалтнавай. “Чан жуванбур! Куьн атурай, Рагъ атурай! Куьн акурла заз Ватан акур хъиз хъана”, – лагъана вичин саягда зазни зи уьмуьрдин юлдашдиз чан-рикI авуна ада.

Аэропортдай акъатна, чун къапкъацу тамаринни багъларин юкъвай тунвай асфальтдин рекъерай са шумуд сятда фена эхирни Цайс шегъердив агакъна. Байбутан хизан Кеферпатан Германиядин вичин къетлен архитектурадалди тафаватлу тир сур шегъеррикай тир Цайсдин мукъув гвай са

гъвечли хуьре яшамиш жезвай. Хуьр тушир, женнетдин са пипи тир инаг. Им тахъана заз зи уьмуьрда икъван абад чка акуначир. Санлай яхцлур хизан яшамиш жезвай инин са гъвадин квалерин иервал вуч тир! Европадин архитектурадин вири къулайвилерикай менфят къачуна эцигнавай, гъармад са сенятдин эсердиз ухшар тир и квалерилай вил алудун четин тир.

– И уьлкведа садазни акатайвал квал эцигдай ихтияр авач. Квалин проектдиз шегъердин, яни хуьруьн талукъ комиссияди килигна, тестикъ авурдалай къулухъ ам хкаждай ихтияр гуда. Проектар вири сад-садалай тафаватлу хуьн чарасуз я, – малумарна чаз Байбута.

Чун ина виридалайни гзаф мягтеларайди квалерин вилик кутунвай бахчяр хъана. Лугъуз тежедай хътин иер цуьквер, безегдин валарни тарар авай ина. Абур акатайвал ваъ, иер формаяр гана цанвай. Асклан чапарар лагъайтла, къуьд-гад къацуз амукъдай набататрикай арадиз гъанвайбур тир. Квалерин даklarарни айванар къиляй-къилди сад-садалай иер цуькверивди диганвай. Гъи патахъ килигайтлани, михъивили рекъв гузвай.

Хуьруьн рекъер тирвал чуьхверрин, ичерин, пинийрин тарар цанвай. Хилер бегъердикай хана физвай и тарари инин чилерин мублагъвиликай хабар гузвай. Хуьруьн са къил къуьлуьн никлер тир. Никлиз къван асфальтдин рехъ цлугунвай.

Ина зун гъар са куьни мягтеларзавай. Ингъе виридалайни члехи мягтелвал ина гъар камуна дуьшуьш жезвай къайгъударвал тир. Тебиат гъа чи патарин тебиат, чилер гъа чи чилер хътинбур тиртлани, инсанрин гъилери чка-чкадал лугъуз тежедай хътин иервилер туьклуьрнавай.

Байбутан квал хуьруьн вини къиле авай. Адан са пад там, муькуь пад ичин багъ тир. Квалин вилик лагъайтла, члехи са вир галай. Ам элкъвез-элкъвез юкъва тунвай къакъан тарарин хилер цихъ галуькьиз, рикъ ахъайдай хътин вишришдин

ванер акъудзавай. Вирен кърехда са ни ятлани кланчларикай ацукъдай регъят тлаплар раснавай. Са шумуд лацу кьугъди вирин циз, на лугъуди, утуь члугвазвай. Кьуьзуь са касди вирин кърехдал акъвазна кьушариз фу гузвай.

Чаз чун иер са махуна авай хьиз жезвай. Гьиниз вил вегъейтлани, гьар са затл чиниз хьуьрезвай. Байбутан немс папа Жасмина лезги хуьрекар чрана вижевай суфра ахъайнавай. Абурун руш Мадленни гада Аслан чи кьуллугъдал акъвазнавай. Хвешизвай абуруз, чун лагъайтла, гьелени акур къван иервилерин таьсирдикай хкатнавачир.

Фу тлурдалай кьулухъ Байбута чун хуьруьн агъа кыле авай вичин фирмадиз тухвана. Къапкъацу члур акъатнавай, зур гектардиз мукъва чил авай и чкадин юкьни-юкьва са гьавадин риклиз чими дараматар хкажнавай. Варар ахъайна кьенез гьахъайла са кърехда кутлуннавай зурба кицлин ампдин ванци чун акъвазарна.

– Чарли, секин хуьхъ, – лагъана Байбута чун вилик ахъайна. Куьгъне машинар къачуна, ремонтна, маса гунив машгъл жезвай вичин фирмадин клвалахрив галай-галайвал танишарна ада чун. Ина чаяр хъвана рагъданихъ клвализ хъфена.

Са гьафтедин кьене чун мягътеларай гзаф крар хъана ина. Ингъе са карди заз лап клевелай таьсирна. Тамун юкьва екля хъанвай векьин чкадин са пипл сеткадалди клевирнавай. Ана хиперин суьруь авай. Кьуд пад цийиз ханвай клелерив ацланвай.

– И сетка квен паталди я? – хабар кьуна за.

– Инаг балаяр хаз гьазур хъанвай хиперин чка я, – лагъана хьуьрена Байбут. Ахпа давамна: – Клелер яргъариз акъатуникай, садни жанавурар агатуникай хуьда абур сеткади. Немсери гьар са куьниз мадарда. Сеткадин кьене авай векъ михьиз тлурдалай кьулухъ чка дегишарда абуру. Икл хъайила лапагри алаз-алачиз уьруьшдиз тлуш гудач.

Са шумуд хипен руфунин кланикай парчадин чантаяр куър-сарнавай. Чна вил илисна килигиз акурла Байбутан плузаррихъ хъвер акатна:

– Цийиз хайи клелер чилел аватна гъуьргъуь тахъун патал немсери ихътин чантайрикай менфят къачуда. Икл хвейи клелер фад члехи жада.

Гъа икл, ина гъар камуна чун мягтеларзавай акъван крар дуьшуьш жезвай хъи, цлуд югъ гъикл атана алатнатлани чир хъанач чаз. Тебиатдин захавилерини инсанрин къайгъудар-вили арадиз гъанвай гзаф затлар акваз, бес вучиз чавай ватанда икл ийиз жезвач лугъуз жува-жуваз суал гуз, пехилвал какахъай гъамлу гъиссералди ина авай вири къулайвилер вилериз къучариз алахъзавай чун. Шумудни са шегъерда хъана, музейрани паркара къекъвейдалай, инин инсанрин зегъметдал рикл хъун, чпин ватандал дамахун акурдалай къулухъ и уълкве вилик финин, ада Европада вичин къетлен чка къунин халисан себебар аян жезвай чаз.

Гъа икл, чи сефер къилиз акъатзавай. Пака чун ватандихъ элкъвена кланзавай. Гъурбат женнет хъайитлани, ватандив агакъдач. Квал, хизан риклел хквез, рикли чалухзавай чи.

Гъяддин югъ тирвиляй Байбута чун ялгъуздиз тунвай. Чаз “Рекъиз экъечлдайдалай вилик секинвал хъсан я”, – лагъана вичин кар-кеспидив машгул хъун паталди гъиниз ятлани фенвай ам.

Гъиле хъсан са ктаб гъатнавай зи уьмуьрдин юлдаш дивандал ярх хъанваз акурла зун квалаяй экъечлна вирин къерехдиз фена. Цвелин тарцин хъендик квай къакъундал ацукъна лацу замбагърин арадай аквазвай лацу къугърин секиндиз цин винелай финиз тамашзавай за. Гъамишан чкадал къени къуьзуь немс алай. Гъиле авай куранай ада циз фан гъвелар вегъизвай, къугърин балайрини чпин клуфарив абур къаз са легъзеда хъуьткъуьнзавай. Гъар къуз гъа са береда къвезвай и къуьзуьд иниз: на лугъуди, квалалахал экъечлдавай. Къушари

фан кIусар тIуьна куьтягьдалди вил абурулай алуддачир. Къушар тух хьайила, вичелай рази яз хьфидай ам.

Байбутан фирма зун ацукьнавай чкадила хьсандиз аквазвай. Садлагьана зи япарихъ таниш ванер галукуьна. Мадленанни Асланан хьенни акур хьиз хьана заз. “Гьяддин юкьуз яраб абуру фирмада вучзаватIа?”- лагьана фикирна за. Ялгъузвиликай галатай зун хвешила вирин са патай тIуз гуьне галайнихъ хкаж хьана. Там галай патай Байбута инихъ игьтият раклар кутунвай. Им акурла хвешила раклар ахьайна, гуьнедай экъечIна фирмадин гьаятдиз гьахьна зун. Ингье ина касни авачир. “Яраб зун ягьалмиш хьана жал? Абур Мадленни Аслан туширни?” – суал гана за жува-жувазди.

Секин камаралди фирмадин дарамат галайнихъ рекье гьатна зун. Накьан марфадила кьулухъ чандал атанвай махпур хьтин къацу векьер кIвачерик галукуьунивай чандиз регьят жезвай зи. Ракьини вилерик тихтихар кутаза, абур бегьем ахьайдай мумкинвал гузвачир. Гьавада иер гуьм авай: марф галукуьнавай къуру векьерин ни тир им. Нянин шагьварди зи нерик галукуьарзавай ам. Гьа икI, къайгьусуздаказ фирма галайнихъ физвай зун.

Садлагьана... дуьнья вилериз мичIи хьана зи. Садлагьана вахт акьвазна. Тебиатдин вири иервилер квахьна. Цав чилел аватайд хьиз хьана заз. Зи кIвачер, на лугьуди, чиле акланвай. Зун къах хьанвай. Зи рикIи ягьизмачир. Заз акI хьана зи кьве вил чинай акьатна цава акьвазна.

Багьдин а кьилляй са зурба куьни лув гузвай. На лугьуди, махара авай луварар квай аждагьан тир ам. Заз адан вилик квай кьве кIвач аквазвай: гьавада сирнавзавай абуру. Садни хьилляй яру хьанвай, чIарчIи кьунвай чин аквазвай заз. Им Чарли тир – Байбутан кицI. ЧIехи дана къван авай и кицIи адет яз кутIуннавазни инсандихъ кичI кутадай. Авайвал лагьайтIа, ам гьамиша кутIунна жадай. Бес кье гьикI хьана ам ахьаз тунвайтIа?

Хуьре Байбутан кицикай вирибуруз кичледай. Адан пехъивиликай, сагъиб хуьн патал вич цлузни-вуцуз вегъидай-дакай ихтилатдай хуьруьнбуру. Иниз атай сад лагъай юкьуз ван хъанай заз ихътин гафар. За тек садра адан вилик са яклун клус вегъенай: гъамани кичлез-кичлез, яргъалай.

Им тахъана заз икъван члехи кици акуначир. Им тахъана са кицини захъ ихътин кичи кутуначир. Лув гузвай гъайван акъван фад мукъвал жезвай хъи, адакай чан куьтягъун мумкин туширди экв алай югъ хъиз малум хъанвай заз. За жува-жув акI квадарнавай хъи, я гъарайиз, яни шехъиз жезвачир. Метеордин йигинвилелди зи винел къвезвай мусибат акваз кичлевиляй мез лал, япар биши хъанвай зи. На лугъуди, зи тан къванциз элкъвенвай – клеви, къайи къванциз. Завай са затIни фагъум хъжезмачир. Са кар и рагъ алай югъ хъиз аян тир заз: кици зун пад-падда, зи тефте цавуз акъудда. КIусни регъим ийидач ада заз.

“Я Аллагъ! И усал къиникъ вуна заз вучиз ракъурна? Зи гунагъ вуч я хъи, икъван ажужарна зи чан къачузва вуна? Жуван ватанда маса къиникъ акъулдиз атаначни ви? Дуьньядилай цар илитIна зун къариблухдиз акъатун тирни ваз кланзавайди?” – лугъуз ажуждаказ веревирдер ийизвай за. РикIе Байбутазни са сив сеперар ракъурна за: “Залумд хва залум, ваз кар-чIал амачирни? Вучдай вуна чакай иниз гъана? Ви гъи кар дуьз хъана идалди? Жуван кициз иесивал жедачтIа, хуьн вучиз ийида?”

Ахпа шел киткана захъ: “Им пис ажал хъана!”

Чарлидинни зи арада вад камун рехъ амай. Завай мад фагъумизни хъжезмачир. “Эгъ, къисметдилай яргъал физ жедач. Им зи къисмет я. Вуч кландатIани хъурай”, – лагъана за. Япюру вилер къекъерай акъатиз гъазур хъанвай Чарли атана зи патав агакъайла за бегъем акIай ванцелди лагъана:

– Чарли, чан Чарли! Вуч жеда, секин хъухь ман! Зун масад туш хьи! Вун хъсан гада я эхир. За ваз са писвални авунвач. Зун мугъман я эхир.

Алататдин кар акуна заз. Зун пад-падиз гъазур хъанвай, зал хкадриз тек са кам амай кици тапацар чилел туна зи вилерин къенез килигзавай. Ада захъ яб акализ акурла зи мецик звер акатна. Ван хкаж тавуна, секиндиз давамарна за:

– Чарли, ваз зун чир хъаначни? Зун шумудра Байбутахъ галаз иниз атайди акуначни ваз? Чилел ацукъ, са герен ял ягъ. Мугъмандин хатурдихъ хуклурдай зат! яни?

Ништа, мадни за вучар лугъузвайтла. Мез са геренда акъ-вазнавачир зи. Жувазни течиз къвердавай хъуьтуьл жезвай зи ван.

Чарли акваз-акваз дегиш хъана. Адан вилера авай хъел квахъна. Сивяй гъер авахъиз, мукъуфдалди заз килигзавай ада. Ахпа мукъув агатна, зи квачин къапарикай ни члугуна. Кицин и гъал акваз зи кичлевал яваш-яваш квахъзавай. Чидач, адаз вичин иесидин мугъман чир хъанвайни, зи ванци таъсирнавайни, я тахъайтла са шумуд югъ вилик за адан вилик гадарай яклун клус риклел хтанвайни? Им сир тир.

Къетне багъдин вини кыле заз акурбур рикливайни Мадленни Аслан тир къван. На лугъумир, хъел кваз зи винел лув гузвай Чарли акуна дараматдин къене авай бубадиз хабар гун патал фенвай абур.

Садлагъана Байбутан гъарайдин ванци багъдин агъа кыле гугрумна:

– Чарли! Чарли!

Ингъе Чарли чларни юзур тавуна зи квачерихъ ярх хъанвай. Ада зун хуъзвай. Зи кичлевал циф хъиз са легъзеда чкланвай. Гила за кицин члар алай кылелай кап аладариз, адаз чан-рикл ийизвай:

– Ви акьуллу къван вуч я! Гъайван жен, хъсанвал риклел хуьн? Ви вилик вегъей са клараб риклелай алуднач вуна...

Байбут, адан гуьгъуьна аваз Мадленни Аслан зверна чи патав атана акъатна. Абурун пудан рангарни атланвай. Байбута гъиле къунвай гьалкъа кицӀин туьтуьна туна. Идалай къулухъ ам чилел ацукъна: гададин пӀузаррихъ ивидин стӀал кумачир. Шерзум хъанвай ада акланвай ванцелди лагъана:

– Чаз мусибат хъанай хьи! Са легъзени алатнайтӀа...

Адавай гафунин гуьгъ хълагъиз хъанач.

Ингъе зи секинвални кицӀин динжвал акуна мягътелвилелди килигна ада заз:

– Я Аллагъ, ваз гъамд хуьрай! И югъни акуна чаз. Чарлидиз вуч хъанватӀа? Адан хъел вуч фад элекъна? Вуна адаз вучна? Ви чкадал са масад тиртӀа, ада ам пад-паднай.

– Бес вуна кицӀ гьалкъа алачиз вучиз ахъайнавай? – ахмурдив жузуна за.

– Чна варар кӀевирнавай. Вун инихъай къведайди нин акъулдиз къведай къван?

Чи гъарай-вургъайдин ванерал атай Жабар, адан паб, са шумуд къунши пагъ атлана амай. Пехъи Чарлидин секин акунри абур мягътеларнавай. За лагъайтӀа кицӀин вафалувеликай веревирдер ийизвай. Вичиз авур са куьлуь хъсанвал рикӀелай алуд тавур и мез авачир гъайванди захъ шел кутунвай.

Нисинихъ аэропортдиз рекъе гъатдайла сад-сад хайибурал къил чӀугуна чна. Машинда акъахдайдалай вилик зун Чарлидин къилив фена. Накъ туьквендай къачур сосискаяр адан вилик туна кицӀин къилелай кап аладарна за.

Вичин акъуллу вилералди заз килигзавай кицӀи. Эхъ, Чарлидин къиса хъаначитӀа, чи Германиядиз сефер икъван ацӀайди жечир.

ЯРГУ

М укьва-кылийрин, ярар-дустарин ихтилатрай ара-ара ихътин гафар ван къведа заз: “Флан кас гъайван хътинди я, адахъ рикI авайди туш”.

Хуш къведач заз и гафарикай, къабул жедач завай абур. Гъайванрин вафалувилел шак гъизвайбурун, сад къвалалай, сад къавалай рахазвайбурун гафар я ибур. Гъахътин ксарихъ яб акалайла “квел тахсир алач, куь дуьньякъатлунар гъа ихътинди я”, – лугъуда за. Дуьз лагъайтIа, гагъ-гагъ кваз къадач за и гафар, цавуз къван гузвай хъиз жеда заз а ксари. Гъайванрин къадир чидайдаз чир хъуй, чир тахъайда чил чухуй, лугъуда за.

Заз са гъайванни балкIан къван пара кIандач. Ам къван акьуллу, викIегъ, четинвилериз таб гудай, иеси кIандай, вичихъ лугъуз тежедай къван иервални такабур авай, вич кIанардай гъайван акунач заз. Иллаки Яргу хътин. И ихтилатни гъадакай я.

Зун ругуд йиса авай аял тир. Зи бубади Яргунрин хуьре майваяр тадарак ийизвай карханада кIвалахзавай, чи хизанни гъанин гъаятда авай кIвале яшамиш жезвай. Карханадин къерехра жуьреба-жуьре эцигунар авай. Юкьва асфалт туна гегъенш майдан туькIуьрнавай. На лугъуди, инаг Яргу фикирда къуна раснавайди тир.

Яргу са шумуд варз инлай вилик бубади Дербентдай къачуна гъанай. Им чулав, кIвачерал къакъан, гзаф тIарам, иер, яргъи фири авай хвар тир. Акъван акьуллу вилер авай

хъи, адахъ. Сад лагъай гъилера буба ам гваз гъаятдиз гъа-хъайла заз акъван хвеша хъанай хъи, на лугъуди, вири дуйнъа заз ганай. Гзаф хару, гзаф къару балклан тир ам. Адахъ са кар авай хъи, бубадила гъейри садни вичив агуддачир.

Са гъафтеда зун вичив патаривни туначир ада. Вилик яд эцигайла, алафар туна къуллугъ авурла хъел кваз фурфур ийиз, зун галайнихъни килигдачир гъайванди.

Яргу атай йикъалай зи къарай атланай, ара датлана цурин ракларихъ жедай зун. Гъиле недай затI гъатун кумазни балкландин патав звердай, адаз чан-рикл ийиз алахъдай, гъайван рам ийиз тахъайла, хъелна кIвализ хъфидай.

– Ам цийи чкадиз гъеле вердиш хъанвач, са тIмил бередилай авагъдайди я, – лугъуз бубади заз рикI-дурклун гудай.

Са гъафте са йис хъиз алатна. Балкландин мурк цранач хъи, цранач. Эхирни са юкъуз эхиз тахъана адан пурар алачир далудал акъахна зун. Хъел акатай Яргуди къулухъ кIвачерал хкаж хъана зун чилел акI гъалчна хъи, заз мад са къуникайни хабар хъхъанач. Вилер ахъаяйла бубади балклан чIулунив гатазвай.

– Гецягъмир, ягъамир зи балклан! – цIугънай за. Зверна бубадин гъилевай чIул вахчунай.

Бубади зун кIвализ хутахнай. Балкланди зун вижеваз чилел гъалчнавай къван. Къил, кIвачер, гъилер, вири тан тIазвай зи.

Къуд югъ алатайла зун меселай къарагъна мадни цурин ракларихъ фенай. Яргу гъамишанди тушир: иер вилералди заз акъван гъамлудаказ килигзавай хъи.

– Чан, Яргу, гъикI я вун? – лагъана жузунай за.

КIвачер чиле акIурна къил галтаднай ада.

Хвешила цурин рак ахъайна къенез гъахънай, балкландиз туъмер авунай за. Ада къутI тавуна вилер мичIайла, махпур хътин хъуьтуьл фиридлай кап аладарнай. Къил къуна чиниз темен ганай.

Са герендилай зун балкџандал акъахна гъаятдиз акъатнай. Яргуди зун гъаят тирвал экъуързавай.

Айвандай зун акурла дидеди гъасятда рикџик къалабулук кваз бубадиз эвернай:

– Аял аватда, фад авуда ам.

Бубади секинвилелди жаваб ганай:

– Гила кичџе жедай кџвалах амач.

Гъа йикъалай зунни Яргу дустар хъанай. И дуьньяда ам къван пара кџандай затџни авачир захъ. Цур михъун, балкџандиз алафарни яд гун зи рикџ алай кеспидал элкъвенвай. Гзаф михъи гъайван тир “Яргу”. Циз уф тагана хъвадацир. И чџехи, зурба жендек авай гъайван заз акъван муьтџуьгъ тир хъи, гъвечџи-чџехид, вири пагъ атџана амай. Зи тџалабуналди къулукъ кџвачерал хкаж хъана ахътин ванер акъуддай хъи, ада.

Хуьре, магъледа а чџавуз балкџан авачирди тџимил авай. Ибур пар ялдай, фургъундик кутадайбур тир. Чи балкџандин лагъайтџа, кџвачера вижевай звер авай. Ам акъван иер тир хъи, фургъундик кутаза, яни винел шеле эцигиз гъайиф къведай инсандиз. Буба яргъал рекъиз экъечџайла адал акъахна фидай. Къарай къведачир заз а чџавуз.

Гатфар алукуьайла зини Яргудин девран жедай. Фад-фад Яргунрин кџамайгъуз Къулан вацџуз, балкџан эхъуьриз фидай зун. Зи гуьгъуьна магъледин аяларни гъатдай. Вацџув агакуьайла садбур нубатдалди балкџандал акъахдай, садбуру ам чуьхуьдай. Чи шад ванер, гъарай-вургъай вацџун лепейрихъ какахъна яргъариз чкџидай.

Куьцџена пџертџвех хъайила пекер куьурурдай, чими къванерал ярх жедай чун. Яргуни чахъ галаз жедай. Жуван куьцџенвай чџарар эвягъун рикџелни къведачир зи, ингъе балкџандин фири къурадалди эвягъдай за. Хурушум хъана дагъларай серин шагъвар къарагъайла галатнаваз, гъалдай фенваз къулукъ элкъведай чун...

Зун гъвечли чавалай гада хъиз вердиш хъанвай. Зи тандал гъамиша шалвар, юкъва бубади дяведай хкай яцлу чул жедай. Дидеди зав гъамиша гададиз талукъ крар ийиз тадай. Арада бубади сивик хъвер кваз лугъудай:

– Им гада хъана кланзавайди тир.

Саниз фидайла магъледин гада аялри чпихъ галаз рушар тухудачир. Зун лагъайтла, абуру вирида фадлай гададай къазвай. Куъз лагъайтла, заз Яргу авай – виридан рикл алай балклан.

Гагъ-гагъ дидеди заз ахмурардай:

– Я бала, валай гъейри са рушни балкландал акъахзавач эхир. Руш аялдихъ вичин машгъулат хъун герек я. Жуваз маса клвалах жагъура. Къе-пака мектебдиз фирвал я вун. Гида хъайитлани акъуллу хъухъ, чаз жемьтди вуч лугъурай?

Галатна вилер мичл жезвай, галклизвай клаклар саклани сад-садавай къакъуд тежезвай за “пакамлай зун акъуллу руш жеда”,- лагъана дидедиз гаф гудай. Экуънахъ лагъайтла, а гафар риклелай алатдай зи.

Яргу заз акъван пара кландай хьи, бубади ара-ара балкландал пурар эцигна ам зи ихтиярда вугудай.

– Къалура кван жуван гъунар! – лугъудай ада. А члавуз захъ луварар акатдай. Залпанд ялун кумазни, Яргу гар хъиз чкадлай юзадай. Хуърелай са шумудра цлар ягъадай чна. Дуъньяда залайни зи балкландилай виклгъбур авачирд хъиз жедай заз. Цавариз хкаж жедай зун хвешивилъй.

– Ваз аялдин язукъ къезвач гъа, даха. Аватна гъил-клавач хада, пашманвал жеда, – лугъуз зи гъвечли ими бубадал гъавалат жедай. Вичин дуъньякъатлунар авай зи бубади адаз секиндиз жаваб гудай:

– Балкландиз вичин иеси течиз туш.

– Я даха, Яргу муъкуъ балкланар хъиз туш, ам гуълле хъиз физва эхир.

– Хъсан шивдин гуьгъуьна руг жеда, – лугъуз вичин стха секинардай бубади.

Ихътин гафар ван хъайила, генани пара клан жедай заз буба, генани пара чан-рикІдай за балкІандиз. Адан гардандикай куьрс жедай, иер вилериз темен гудай, хамуниз туьмер ийидай, адав рахадай зун. Яргудини чІарни юзур тавуна яб акалдай. Ахпа кІвачерив, вилерив вич гъавурда акъурди къалурдай.

* * *

Зулун чиг какахъай, циф галай, рикІ зегъемардай йикъар атанвай. КІвалевайбуру вучиз ятІани са къадар вахтуналди заз балкІандив агатмир лагъанвай. Эхиз жедай кІвалах тирни им? РикІ хъиткъинзавай зи. Къарай атІана, вучдатІани тийижиз амай зун.

Эхирни са гъафтедилай чинеба балкІан цурай акъудна за.
– Но балкІан! – лугъун кумазни, Яргу чкадилай юза хъана. Анжах вучиз ятІани, ам галатзавай, ял къазвай адан. Хуьрелай къуд-вадра элкъвена кІвализ хтана чун.

Гъа икІ, пуд йифиз цурай акъудна за ам. Къуд лагъай йифиз гъалсуз хъана сивяй каф чкІизвай балкІан цура кутадайла бубадиз акуна зун. Адан рангар чІупчІулав хъанвай. Им тахъана ада заз икъван вилерал кІвенкІвер алаз килигайди тушир. Муькуь юкъуз адаз хъел атунин себеб чир хъана заз: Яргу парце авай къван...

Сад лагъай жив къвайи йифиз бубани диде цуриз фад-фад гъахъзавай. Бубади цІуру чепкендик кутунвай биціи тай кІвализ хкайла, чаз хвешила вучдатІа чизвачир. Им цІапцІару тайлункІ тир. Бубади къулан патав адаз чка туькІуьрна. ТайлункІдиз кІвачел къарагъиз кІанзавайтІани гъуьргъуь, шуькІуь кІвачеривай ам хуьз жезвачир. Чна адан махпур хътин хъуьтуьл, цІалцІам хамунлай кап аладарзавай.

– Чан, царуд, – лугъуз чан-рикIзавай чна адаз. Гъа икI, адахъ Цару лакIаб гилигна чна.

Гатфарихъ адакай акъван иер, акъван шандакъ тай хъанвай хъи, килигуналди тух жедачир. Ам жагъай Яргуди зун рикIелай ракъурнавай. Адан вичин баладал акъван рикI алай хъи, гагъ-гагъ инжиклуни жезвай зун балкIандикай.

Садра абурукай хъелна ялгъуздаказ тамуз фенай зун. Эхиз жезвачир завай Яргудин крар. Тама рехъ алатна мегъуьн тарцин хъалхъамда гъахънай зун. Са патахъай кичIевили, муькуь патахъай мекъивили фул кутунвай зи чанда. Садлагъана... гъиргъирдин ван атана заз. Хъалхъамдин вилик акъвазнавай Яргуни Цару акурла зун жуван вилерин чIалахъ хъанач. Хвешила гъарайна за. МичIи тама къекъвена зун жагъурнавай вафалу балкIандин гардан къуна за. Ахпа Яргудал акъахна тамай акъатна.

Гъикъван бахтавар чIавар тир! Ингъе и бахтавар йикъар яргъалди фенач. Садра магъледин аялрихъ галаз санал зун хуьруьн винидихъ галай гуьнедиз акъатнай. Яргуни Цару чахъ галаз авай. Цава Рагъ хуьрезвай, чил гъвергъверрив ацIанвай. Аялар Царудик калтугиз авай. Ада чамарар авурла хвешила хуьрезвай чун. Гагъ-гагъ Царуди хъиз чилел къатадиз, ахпа катиз-галтугиз, са-садалай алатиз къугъвазвай чун.

Гуьнедин хурув агакъайла Яргудин ванци чил-цав юзурна. Садлагъана дили хъанвай балкIан акурла чи пагъ атIана. Цару гуьнедайгъуз дерин кIамуз аватнавайди чир хъайила, чун вучдатIа тийижиз амукъна. Яргудин гъалар акваз виридан рикIин гъал атIузвай.

Гъинай ятIани балкIандин ван хъана атай зи буба са ялце дередиз эвичIнай. Гужуналди тайлункI анай акъуднай.

Садни агудзавачир балкIанди вичин баладиз. Мез гузвай адаз. Вилерай курум-курум накъвар авахъзавай гъайвандин. Чунни шехъзавай – аялар, зи буба, хуьруьн ксар.

Цару гъа гуънедал кучукна чна. Йиф хъайила зунни, бубани Яргу кьулухъ элкъвена.

Экуьнахъ ахварай аватай кумазни, цуриз фена зун: Яргу авачир. Ам заз гъа гуънедал жагъана: акъван зарул, акъван гъариб, акъван язух гъалда авай хъи! За адан кьил кьуна шехъиз--шехъиз балкандиз чан-рикна. Балканны шехъзавай – инсандин саягъда, рикл атлудайвал. Вичиз къван дерт авачир девдедни авач, – лугъуда. Яргудин дерт ибурукай тушир.

Гъа йикъалай Яргу дегиш хъана. Хире хер хада лагъай гафар дуъз я къван. Акваз-акваз църазвай ам, незмачир, хъвазмачир. Ада залай гъейри садни патав агудзамачир. За вичиз туьмер авурла, фиридлай кап аладарайла вилер мичъзавай. Сед хъанвай адаз. Эхиз жезвачир балкандивай баладин дерт. Гъалсуз хъана гъилерай фенвай балканди гила фад-фад квахъзавай. Гъар гъилерани гъа гуънедай жагъизвай чаз ам.

Садра бубади дидедиз лугъузвай гафар ван хъана заз:

– Яргудин эхир нефес я.

А йифиз зи ахвар квахъна. “Балкандар гуънедиз акъудначиртла, ихътин кваллахни жечир,” – лугъуз жуважуваз телегъ-билегъ ийизвай за.

Яран экв аватун кумазни, месикай къарагъна зун: Яргу мадни авачир. Гуънедал акъахайла рикликай са залан къван кватна зи. Адав агатайла зун жуван вилерин чалахъ хъанач: баладин сурал кьил эцигна ярх хъанвай ам. Зи гъарайдин ванци хуър ахварай авуднай.

...Са вацралай чи хизан Яргунай Кцариз куъч хъанай. Шегъерда цийи квалли, цийи мектебди чи рекъер хуъзвай.

Куъч авай члехи машин гуънедин кланикай фидайла бубади машин хвена заз килигнай. Зун са легъзеда гуънедиз акъатнай, Царудинни Яргудин суралай кап аладарнай. Рикле лугъуз тежедай хътин гъам авай зи...

“ЛЕЗГИНКА”

*М*аса жуьредин, лугьуз тежедай хьтин куклун тир им. Абурун арада им тахьана вад йисан кьене ихьтин кьал садрани хьайиди тушир. Сад-садаз риклик хуклурдай ахьтин гафар лагъанай хьи абуру! Авур кьван ахмурар вуч тир! Авай кьван хьилер вуч тир абурухь! На лугьуди, и кьведан кьенер хьилеривди ргазвай. И шумуд йисан кьене абуру эхиз алахьай вири инжиклувилерни наразивилер гила винел акъатзавай. Сад-садан кьилел кьел регъвез, кларабар жакъваз гьазур тир абур. Кар-кардилай алатнавай мад: муьгь чклана гьармад вацлун са пата амай. Муьгь рас хьувуникай садани веревирдер ийизвачир.

Куклунар абурун квалле дуьшуьшдин кар тушир – багънадилай акъатдай кьал. Гьар кьве кьалай абурун куьлуь целхемар цаяризни ялавриз элкьведай. Ахпа хьел хьана, ял акатна йикъаралди, гагь-гагь гьафтейралди рахадачир абур. Дуст хьхьайла хьайи кьван крар фад риклелай ракьурдай. Кьвед-пуд гьафтеда, гагь-гагь са-кьве вацра кьветер хьиз рекье фидай абур. Ахпа мад кьал-кьул давам хьжедай. Кьвердавай абурун куклунар кьати жезвай.

Кьвердавай сад-садакай генани рикл хазвай абурун. На лугьуди, вад йисуз сад-садаз клан хьана квал-югь авурбур тушир абур. На лугьуди, гьар нянихь Бакудин куьчейра гьил-гьиле, кьуьн-кьуьне, ширин хиялар ийиз кьекъвей, верци ихтилатар авур, идални тух тахьана телефондай сятралди рахай, сад-садаз чан-рикл авурбур тушир абур. Бес сад-садан

дердинай дили хъайибур, са йикъан чаравал эхиз тахъайбур вужар тир? И крар, и кланивилер, и члехи муъгъуббат хъайиди тир жал? Ибур риклелай алуд жеда къван крар тирни? И алаатдин вуж члалахъ хъурай? Члалахъ жедай крар туширтлани, гъа икл тир.

Вад йис инлай вилик, гъеле мехъерар тавунмаз Таватанни Алпанан сад-садал гзафни-гзаф рикл алай. Вахтар алатунивай кланибурун арада ихътин татугайвилер хъун гъич акъулдиз къведай кар тушир. Ингъе, гъар бередин вичин гъукум ава лугъуда бубайри.

Гилан къал гъикл акъатнайтла я Таватан риклел аламачир, яни Алпанан. Адак ни гугу кутунатлани чизмачир абуруз, гъич адакай фикирни хъйизмачир. Гъар гъилера рикл тлардай гафаралди акъатдай и гъулгъула. Гафарни лагъайтла, гъарма сад са къвал уьцурдай зурба къванер хътинбур тир.

– Илисай иблис я вун! – лагъана ван хкажзавай Алпана.

– Вун гъуълягъ я, терсе ядай гъуълягъ, – гъарайзавай Тавата.

– Агъудин пардах вун хъайила, гъуълягъдин твар зал эцигзава ман! Шуткъунайтла, са капаш агъу хкатда вакай. – Экъи хъел акатнавай Алпанахъ.

– Гъуълягъдилаини пис я вун, гъуълягъ гъич тахъайтла вилералди аквада, вун акъраб я, чуънуьх хъана акъваздай, ахпа сад лагъана класдай, – Тават къапарай акъатна.

– Вун ирид къат чилерин кланикай физвайди я къван. Къецикай цалцлам акваз, къенер ктланва къван ви. Ичли хъалхъам я вун, гъил галукъайла пуфна чклидай. Рикл къилияй-къилиз мархула я ви.

– Зун мархула я ман? Бес вун вуч я? Паркъул! Ламран япар хътин члехи, садазни герек тушир пешер авай паркъул! – Тавата вичин гъуълуъз рикле риб сухдай хътин гафар лугъузвай.

– Малкамут!

– Кускафтар!

– Чун сад-садал гьалтай юкьуз вал къван аватна кӀандай. – Алпан сакӀани секин жезвачир. – Са ферлу инсандал, са гьалал нек хъванвайдал гьалтнайтӀа, зун динж жез тир хьи! Ви никъникъри зи чан туьтуьниз гъанва. За вун чина хъвер, кӀвачера звер авай кӀвалин паб хъурай лагъана къачурди тир. Мад кӀекре хъиз захъ галаз къал акъуда лагъайди тушир хьи!

– “Къачуз” зун базарда маса гузвай затӀ я ман! Килига садра, вичелай гъикъван рази ятӀа?

– Рази жедачни бес? Хуьре заз “ваъ” лугъудай руш авайни? Амма вуч ийин, зун буьркъуь хъана, зи вили вун къуна. Гъайиф! Заз вун пел дзи-дзи, къам дуьдуьбурукай тирди чир хъанач.

– АкӀ туш, тама виридалайни тӀям авай чуьхвер севрез къисмет жеда.

– АтӀутӀ тӀун жуван ван! – Алпана гъиле авай ктаб столдал гьалчна. Адан винел алай къапар чилел аватна руг-руг хъана. Им акурла, Таватак мадни гзаф хъел акатна:

– Вуна заз жуван гуж къалурзавайди я ман! – ИкӀ лагъана ада столдал алай муькуь къапарни чилел вегъена.

КӀаник квай къуншидин кӀваляй цин батареядин турба гатадай ванер атана. Гъуьлуьни папа и ванер кваз къунач. Гилани шкафда кӀватӀнавай къапар къаз, сад-садан хъиляй цларал гьалчзавай абуру.

Садлагъана къецикай кӀвалин ракӀар гатана. Я Тавата, яни Алпана ам ахъайнач, регъуь хъана абуруз. РакӀарихъ кӀватӀ хъайи къуншийрин хъел квай ванер атӀудалди абуру витӀни акъуднач.

И къалдилаь къулухъ абуру къведани чара хъун къетӀна. Мад инихъ-анихъдай, фикир хъийидай, маса рекъер жагъурдайвал тушир. Вад йис тир и кӀвале гъар къве ийкъалай къал акъатиз. Садлагъана къарагъай гар хъиз,

гатун марф хъиз кIвалин гъава серинардай, ахпа рикI тIардай гелер туна хабарсуз хъфидай и къаларал гъуьлни паб вердиш хъанвай. Хъуьтуьл гъиссерин, чими гафарин, къени къилихрин, рикI шадардай крарин чка югъ-къандивай туькъуьл гафари, фагъумсуз крари, пашманвилерини хажалатри къазвай. Абурукай мукъва-къилиярни, ярар-дустарни инжиклу тир. Жегъилар са кIвалин къене кицIни кац хъиз авай. Къве мидя хъиз тир абур, сакIани ислягъ жезвачир. Чебни чандикай куьцIенвай, къилихри къазмачир абурун.

Какур тар дуьзар тежедайвал, абурни са рекъиз гъун четин кар тир. КIан хъунни рекъе фин чара-чара крар тирдан гъавурда гила акъунвай къеведни. Чара хъунни акъван къезил кар тушир къван. Гъакимди сад лагъай гъилера абуруз веревирдер хъийин патал са варз къван муьгълет ганай. Ахпа адакай пуд варз хъанай. “И пуд вацран къене куь хъел элекъ тавуртIа, чна куьн чара ийида” – лагъанай гъакимди. “Пуд вацракай цIуд варз хъайитIани, им чи атIай гаф я”, – малумарнай абуру. ЯтIани, къалурнавай вахт къилиз акъудна кIанзавай.

КIвале абур фадлай чара хъанвай. Гъарада вичиз са тав къунвай, яргъи юкъуз гъанай акъатзавачир. Сад гъамамда хъайила, муькуьд цIун кIвализ физвай, сада телевизордиз килигдайла, муькуьда ктаб кIелзавай. Ибур тIимил тир хъиз Тавата чпи санал ягъанвай шикиларни мукIратIдив юкъвалай атIанвай. Алпанан шикилар гъадав вахканвай, амайбурни вичив хвенвай.

Чара хъунин фикирдал атай йикъалай абур ислягъвилини икърар кутIуннавай ксар хъиз гзаф секин хъанвай. КикIин тийиз, къал тийиз, рахан тийиз, гъарада вичин къил текдиз хуьзвай. Пуьн-хъун, пек-лекни чара авунвай абуру. Меслят ихътинди хъанвай хъи, чара хъайидалай гуьгъуьниз Алпан кIвалаяй акъатда, ина Таватни Жават амуькда. Вичин къуд йис

хъанвай Жават абуру гатун пуд вацра Алпанан диде-бубадин кылиив, хуьруьз рахкурнавай.

Къайивили къай гъида – гъуьлуьнни папан арада лугъуз тежедай хътин къай къекъвезвай. Винелай чеб секиндив къалурайтлани, сад-садан крар эхиз жезмачир абурувай. Сада муькуьдан ванер, рахунар, кылихарни кваз негъзавай. Садаз муькуьдан гъар са кваллах, вегъезвай гъар са кам члурудиз аквазвай. Гагъ-гагъ дерин хиялризни физвай абур. Амма мадни сада муькуьдан рикI шадаруникай фагъум-завачир.

Къведни бахтсуз тир, къведанни рикI тларзавай, чаравили абуруз регъятвал гъанвачир. Гила абурухъ са мурад авай: и азабдикай фад хкатун. Гъуьлуьнни папан бахтунай хъиз йикъарни акъван заланз алатзавай хьи, абур чандикай куьцлуьзвай. Къведазни и кваллах фад кылиз акъатна кланзавай.

Суддив пуд югъ амаз Алпанан бубади зенг авуна: “Жавата куьн кланз къал къачунва, хтана аял Бакудив хутах,” – лагъана.

Хуьруьнбуруз са куьникайни хабар авачир. Са береда абурун арада хъйи гъвечи къални кваз гъасятда виридаз чир жедай. И гъилера абуру хъйи крар садазни чир тийин къетIна, “са къуз виридаз чир жервал я,” – лугъуз фикирзавай. Садани байих тавурай лугъуз Жават хкун патал хуьруьз къведни санал рекъе гъатнай.

И шумуд вацран къене сад лагъай гъилер тир Тават гъуьлуьн машинда ацукъиз. Гъавилляй вич цацарал алайди хъиз гъисс ийизвай ада. Вуч кар ятлани, датлана къацлана-куьцлена, руквади къуна жедай “Жигулиди” къе цларцлар гузвай. “Килиг, машин гъикI хуьзватIа! Низ чида вуж

акъадарзаватла машинда,” – лагъана фагъумай адан иви генани члулав хъана. Фаддаказ вичиз тескинвални гана: “Адакай заз вуч ава? Вуч кландатлани авурай тун вичиз!”

Тават ава-авач талгъана, ам галайнихъ килиг тавуна машин гъалзавай гъульуъз килигна кьулухъай дишегълиди. Алуклна-дамагнавай гъульуън иер суй акуна кланзни-такланз фикирна: “Касдин акунриз гаф авач ман. Адаз иер рушар вичихъ ялун четин яни?” Ихътин хиялар авунихъди адан гьалар мадни члур жезвай.

Алпана магнитофондихъ яб акалзавай, арада Таватаз чир тежедайвал гуъзгуъдай ам хуъзвай. “Ништа, зун нихъ галаз дегишарнаватла. Залай хъсанди, пул авайди жагъурнава жеди. Ихътин иер дишегълидивай клвале текдиз ацукьиз женни?” Чичегди хъиз кана ам и хиялри. Гафни авачиз, Тават иер тир. Са члавуз адаз авай къван илчияр вуч тир! Алпанан таяр-туъшер Таватан дердинай дили тир. Къакъан, тларам къамат, лацу мармар хътин тан, члулав кифер, яргьи клаклар, гъвечли нер, марвардин пешер хътин плузарар авай адахъ. И рушан ширин рахунрални хуътуъл хуъруьнрал вири гъейран тир. Мили, къени кьилихар авай адахъ. Гъвечлидахъ галаз гъвечлид тир, члехидахъ галаз члехид. Вичин чка, ацукьун-къарагъун, лугъудай гаф чидай руш тир.

“Бес ахпа вуч хъана?” – вичи-вичивай жузуна Алпана. “Ахпа вири айибар винел акъатна,” – жаваб гана ада вичин суалдиз. Гъа икл адан фикирар са шумуд йис инлай вилик кыле фейи вакъайрихъ гелкъвена.

Тават абурун хуъре мединститутдик акатнавай сад лагъай руш тир. Идалди хуъре мадни багъа хъанвай. Адалай вад йис члехи тир Алпана инженервилини институт акьалтларна Бакуда клвалахзавай. Мехъердай вахтар фадлай агакъна-вайтлани, адахъ тади квачир, вучиз лагъайтла гададин вили кьунвай сад авачир.

Таватаз лагъайтла, Алпанакай хуш къведай. Гатун варцара хуьруьз хъфейла ам жегъилрин арада тек Алпанахъ гелкъведай. Рушав рикI вугуз кIандай гадаяр гзаф авайтIани, ада Алпанан рекъер вилив хуьдай. Вучтин сир ятIани Алпан адахъ агатдачир, ам ава-авач лугъудачир, руш къеняй куз-хъукъуз жедай.

Тават пуд лагъай курс акъалтIарна хуьруьз хтай гатуз адан имид хва Девлетханан мехъерар къиле физвай. Демина хуьруьн вири гадаярни рушар авай. Им пара гурлу дем тир, къуьлериз кIанзавайбурун сан-гъисаб авачир. Алпана яргъал акъвазна векъи къуьлуьналди деминавайбур вири галудзавай Таваталай вил алудзавачир. На лугъуди, адаз и руш сад лагъай гъилер тир акваз. Деминилай са масакIа цIар ягъазвай Тавата. Адаз вил алуд тавуна килигзавай хуьруьнбуру. Жегъилрин ивиди звал къачузвай, яшлу папарини къарийри тамарзудаказ, къуьзуь ксари агъ аладариз килигзавай адаз.

Жемятрин и гъалар хъсандиз къатIузвай Алпана. “Вил акъада ва, я иерди! Бес я къуьл авурди!” – лугъуз фикирзавай ада. Махара, ктабра кхъенвай хъиз, ашукъ хъанай ам и рушал. АкI ашукъ хъанай хъи, алакънайтIа деминай гваз катдай руш, тухдалди килигдай, темен-тавал ийидай адаз.

Азим чIавуз яргъал акъвазна къуьлдайбуруз килигай Алпанавай эхиз хъанач. Деминик къуьлзавайбур хкатайла, ада вичин саягъда деминин юкъвал хкадарна далдамчийриз гъарайна:

– “Лезгинка”!

Кларнет ягъизвайда чемодандай зуьрне акъудайла, межлисдал чан акъалтна:

– Баркалла, Алпан, баркалла!

Зуьрнедин хци, верци ван япарихъ галукайла деминавайбур капар ягъаз эгечIна. Зуьрнечиди “Лезгинкадал” акI илигнавай хъи, виридан кIвачера звер гъатна.

Алпана вичин саягда кьуълзавай: гъилер лекърен луварар хъиз ахъайна, кьил вине кьуна. Гадади акI хкадарзавай хъи, на лугъуди, ибур кIвачер ваъ, далдамдин кIларар тир.

– Хцидиз ягъ! Хцидиз! – гъарайна Алпана. Ягъизвайбуру макъам мадни йигинарна.

И хци, йигин макъамдал кьуълун патал рикIна рушар садни акъатнач. Алпаназ кIанзавайдини гъа им тир. Ада са къадар кьуълна Тават галайнихъ килигна. Демина кушкуш гъатна. Гада вичин вилик акъвазайла, рушавай эхиз хъанач. Адаз и кар фадлай хъана кIанзавай къван. Маса рушар вилик акатуникай кичIела, фад демин юкъвал акъатна. Лекъери цава сирнавдай саягда кьуълзавай абуру. И къвед сад-садаз хупI кутугзавай. Вирида гъейранвилелди жегъилриз килигзавай. Абур Аллагъди сад-садан паталди халкънава, – фагъумзавай садбуру.

Гъа йифиз деминай хъфидайла кIаниди рекъе туна Алпана. Гъа йифиз ада рикI ахъайна рушаз. Ам жаваб тагана, хъуьрез-хъуьрез кIвализ гъахъна. Са йисуз адай я “ун” акъатнач, яни “ваъ”. Са йисуз инадна руша гададиз, ахпа яваш-яваш, гатфарин жив хъиз цIрана ам.

Гъа икI, хъайи крар рикIел хквезвай Алпанан. Гила вучиз ятIани ихътин рикI хъуьтуьлардай гъиссерихъ ваъ, къал-къулрихъ, кукIунрихъ, гъарай-эверрихъ ялзавай ам фикирри. Таватан иервал, адан алакьунарни рикI шадардай крар кваз къазмачир ада. Ингъе къе сад лагъай гъилер тир адакай масакIа хиялар ийиз.

Таватни гъа ихътин гъавада авай, Алпанакай са маса жуьреда фикирзавай ада. Накъ гъуьлуь вичин перемар чуьхуьдайла “уфни” лагъаначир, и кардикай адаз хажалатни хъаначир. Гила рехъ фидайла накъанан кIвалах рикIел хкиз, и шумуд вацран къене сад лагъай гъилера адак рикI кузвай,

алакъзавачтлани хуьрекар чразвай, пекер чухуьзвай гъуь-
луьн язух члугвазвай.

Вучтин кар ятлани и шумуд вацра Алпан квалалахай
гуьгуьниз санизни тefена кваллиз хквезвай. Вичихъ гзаф
дустарни танишар авай, шад межлисрал рикl алай Алпана и
шумуд варз квалеле акъуднай. Мягьтел жедай кар тир. Эгъ,
вучиз мягьтел жедай къван? Тавата вичи экуьнлай няналди
югъ квалеле алудзавачирни? И шумуд вацран къене гъи
юлдашдал, гъи мукъва-къилидал къил члугунай ада?

Алпана кассета дегишарна: “Лезгинкадин” чара-чара
хилерикай туьклуьрнавай и кассетади акваз-акваз хилер
хуьтуьларзавай абурун. Кларабра звал твадай, рикl
юзурдай, шадвиллин гъиссерив ацлурдай макъамри къверда-
вай къведан пелни ачухарзавай. Зуьнедин, члагъандин,
гъакlни далдамдин ванер сад-садахъ какахъиз акъван иер
макъамдал элкъвезвай хъи, кланз-такланз кlвачерихъ звер
акатзавай. “Лезгинка” икъван сарасдиз ягъизвай устlаррал
абур фадлай дуьшуьш хъанвачир. Макъамди тек кларабра
звал твазвачир, мефтlедиз эсерзавай, гъиссер чlалал
гъизвай. Абурун рикlера фадлай туьхвенвай гъиссерал
цlвереклар акъалтзавай.

Са герендилай Алпана машиндин рулунал далдамар
ягъизвай. Им акl лагъай чlал тир хъи, адан кефияр къумбар я.

Таватан чина мили хъвер къугъвазвай. Рехъ тирвал адан
секинвал вахчунвай гъамлу хиялар гатфарин цифер хъиз
чкlизвай. Макъамдиз дигайвал галтад жез, кlвач чилел
гъалчиз вичи-вичиз “Лезгинкадин” макъам тикрарзавай ада.

Садлагъана Алпанахъ а саягъда дарихмиш хъана хъи, рикl
юзана Таватан! Вегъена къулухъай гардан къаз клан хъана
адаз гададин. Рикlел гуьгуьул тlардай затlни аламачир. На
лугъуди, къал-макъаларни, гъарай-эверарни, сеперарни
хъайиди тушир.

Абур гуьзгуьдай сад-садаз килигна. Алпанан чанда ялав гьатна. Фадлай рикликай кватнавай муркунцлар црай хьиз хьана адаз. Таватан иер, члехи вилера кьугьвазвай бахтлувилин экверикай адални пай гьалтна. “Зи тавар! Зи суна! Садахь галазни гекъигиз тежерди!” – лугъуз фикирна ада. Уьмуьрдин бахтавар йикъар, са дертни тийижиз Таватахь галаз санал кьиле фейи йисар риклел хтана адан. Гьа йикъарихь цигел тир ам, рикл акъатзавай адан.

Абур Кцларин пелев агакьайла йиф тир. Куьлуьдиз кьваз-вай марф садлагъана йигин хьана. Кьасухдай хьиз, машиндин чархни пад хьана. Алпана магнитофондин ван мадни хкажна, раklar ахъаз туна чарх дегишзавай. Куьцлена плертвех хьанвай Алпан акваз хуьруьн хуьз жезвачир Таватавай. Алпана чарх дегишарна, зерятар чкадал эхцигна. Гада а саягда куьценвай хьи, машинда ацукьдани, ацукьдачни лугъуз, вучдатлани тийижиз амай. Магнитофондай векъи, дамарра звал твадай, кларабар юзурдай макьам ягъизвай.

Алпана садлагъана асфалтдин юкьвал, вичин саягда лезги кьуьл ийиз эгечлна. Тават адаз килигиз хуьрезвай. Ада вичелай аслу тушиз капар ягъизвай. Эхирни эхиз тахьана машиндай эвичлна, гьуьлуьхь галаз кьуьлуьнив эгечлна. Абуру дуюньядикай хабарсуздаказ, шаддаказ кьуьлзавай. Алпана гагь-гагь сусан вилик мет ягъаз, “Асса!” лугъуз гьарайиз, ахпа клвачел кьарагъиз йигиндаказ хкадарзавай. Таватни “Гьейя!” лугъуз фарфалаг хьиз адалай элкьезвай.

Им са масакла кьуьлун тир, алапатдин кар тир. Абуру чпивай мецел гъана лугъуз тежезвай вири гафар гьа кьуьлуналди сад садав агакьарзавай. Им муьгьуьббатдин, кланивилин кьуьлун тир. Абурун вилера бахтлувилин эквер куьклевенвай. Куьцлена плертвех хьанвай и жегилриз чпелай гьейри садни аквазвачир. Рехъди физвай машинрин

сагъибри къуланфериз, шуршур ацалтна къвазвай марфадин кланик “Лезгинкадал” илигнавай “къве дилидиз” килигзавай. “Къилиз сер янавайбур я жеди,” – лугъуз пагъ атланвай абурун. Садбур сивел хъвер алаз риклин сидкъидай килигзавай абуруз. Садбур эхиз тахъана, машиндай эвична абурун мукъув агатнавай. И ксариз садрани ихътин къуълун акурди тушир. Им лугъуз тежедай хътин иер, инсандик руьгъ кутадай, дуьнья кланардай къуълун тир.

Чпин дуьньяда авай, “Лезгинкади” бахтлу авунвай абуру, рекъел кватI хъанвайбурукай хабар авачиз къуълун давамарзавай.

Макъам къилиз акъатайла садбур капаралди, машинрин сигналралди абуруз алхишна. Таватани Алпана рекъин къерех тирвал машинар цѳиргъина гъатнавайди, жемятри абуруз килигзавайди гила къатлана. Къведни зверна фена машинда ахцукъна. Алпана квач педалдал илисна. Физвай машиндай “Лезгинкадин” ванер чклизвай...

ХТАНАЧ

Туьнедайгъуз Зал халудин ківал галайнихъ зверзавай, са вуч ятлани лугъузвай аялдин ял къунвайди акваз-вай. Им къунши Муъслуъман хтул Аюб тир.

– Зал халу, я Зал халу!

– Вуч хъанва, я хтул? – хабар къуна Зал халуди адавай.

– Куь палидин тарариз гадаяр акъахнава.

– Вуч? Вуна вуч лугъузвайди я? Бес Умуют ківале авачни?

– Ваъ, куь ракларал куьлег ала.

Зал халудихъ хъел акатна:

– Я хук хкатайбур, куь масадан сала вуч мерг авайди я? Жуван харапладиз ахлада ман. Чун аялар хъайиди тушни? Чун садрани масадан салаз гъахъайди туш эхир.

Варар ахъайна салаз гъахъайла пинидин тарар ара датлана юзазвай. Ништа, гъар тара ирид-муъжуьд гада аял авай жеди. Чижер куьнуьдал алтлуш жедайвал абурни тарарал гъавалат хъанвай. Авахънавай пиниярни ханвай хилер акурла адан рикі тлар хъана. Багъда ахътин гъарай-вургъай гъатнавай хьи! Аялар къушар хъиз и хилелай а хилел хкадариз къугъазвай. Гагъ-гагъ пинияр шупіна сад-садал гадарзавай абуру.

Зал халу са геренда хъел къенез гана аялар галайнихъ килигна. Эхирни эхиз тахъана вич авай чка чирна:

– Гъегена, черпелар!

Зал халу акурла аялрин пагъ атлана. Къегъненан тешервилерни шадвилер чиле аклай хъиз квахъна: я пинияр незвач абуру, яни тарай эвичзавач, кичлела вири сад хъиз тарарин куьлушриз хкаж хъанва.

– Ламран хва аялар, аку за квез вучтин инад ийидатла! – лагъана Зал халуди са члехи лаш къуна. Аялар къакъанра авай цуърцерал къван хкаж хъана. Зал халудин хъел амайдалайни экъи хъана.

– За квез эвичла лугъузвачни, гурцџулар! – гъарайна ада.

– Гъикі эвичин, я Зал халу, вуна чун гатада эхир. – Хенде-да Эслидин хтул Кебира кичлез-кичлез ван акъудна.

– Гъикі кландатлани эвичла, супадин хва супа. Бес гатун та-вуна квелай кап аладардани? За куь чан акъудда. Акъваза садра, куьн зи гъиле гъатрай...

Зал халудин лаш акунивай таравай аялрин ял къазвай, кичлела садавайни финдикъ акъудиз жезвачир.

Ванцел къецик акъатай къунши Раисат халади гъасятда Зал халудиз ахмурарна:

– Вахъ инсаф авачни, я къунши? Къве пали тџуьна лугъуз аялриз икъван гъад къадайди яни? Къуьзуь тарар я, хилер легъ-легъдал алай. Аллагъди яргъазна, садан гъил-кџвач хайитла, вучда вуна? Абурун сагъибрихъ галаз уьмуьрлух мидя-яр жедани?

– Къве пали яни? Тарарин кланик килиг садра, вири майва-яр чиливди сад авунва и чапхунчийри.

– Хъурай ман! Гъар йисуз а палияр керекулрини пехъери авадарна куьтягъзавачни? Недай касни авачиз терг жезвачни куь абу р?

Раисат халади чпин пад хвейила аялриз гзаф хвеши хъана, риклиз са къадар регъят хъана абурун. Эхирни абурукай сада, Гъейбатан хва Агъмеда кичлез-кичлез лагъана:

– Зал халу, вун яргъал акъваза ман, чун тарай эвичла хъфин. Валлагъ, чна мад садрани куь тарарик къягъдач.

Бацл лаклаб алай, аялрин арада виридалайни гъвечли Бачаравайни эхиз хъанач:

– Ун, ун, чаз ихътин палияр кландач, ибур пара ширин я. Минажат халадин палияр идалай хъсан я. Ада вичи чаз эвер-на неь лугъузвайди я.

И гафар ван хъайила вири хъуьрена. Зал халудин плузар-рикни хъвер акатна. Ада са клус хъуьтуьлдаказ:

– Деклени, ваклан шарагар, мад сеферда заз куьн ина акуртла, килига за квез гьихьтин инад ийидатла!

– Зал халу, и гьилера чна гьалатл авуна, мад ихьтин крар хьийидач! – Агьмеда виридан паталай гаф гана.

– Аялрин рикл акъудмир тлун, я Зал, – Раисат халади адаз ахмурарна.

Дишегьлиди Зал халу члалал гъана, кас гъилевай лаш гадарна салан агъа пиплиз фена. Аялар гьасятда шуьтенкьилдай акъатай къванер хьиз, тарарай чилел хкадар хъана. Абур ахъа ракларай ваь, чеб атай чапардилай хкадарна хъфена.

Зал халу пинидин тарарив агатайла Раисат халади лагъана:

– Я къунши, и ви палидин тарари чун вири зардиз гъанва. Зулуз абур атлутл, къуьд акъатдалди кудаи кларасар жеда ваз. Тахъайтлани абурукай хийир авач.

Ништа, им шумуд лагъай гьилер тир Раисат халади вичин цлан къуншияр тир Залазни Умуятаз шел-хвал ийиз. Чан туьтуьниз атанвай адан. Себебни и къуьзуь пинидин тарар тир. Къуьзуь лагъайла, лап гьилерай фенвайбурни тушир, къакъан, яцлу хилер авай тарар тир. Абурун хилерин са паяри Раисатан багъдиз гвадарнавай. Гагъ-гагъ къуру хилер чеб-чпелай хана къуншидин багъдиз аватайла адан тарар куклардай.

Гьар гатуз и тарари азим бегьер гьидай. Анжах цлуд йис къван тир и бегьер садани атлун тийиз. Члупчулав пинийри “чун неь” лугъудай вяде атайла, атлудай касни авачиз абур гьакл амукъдай. Дуьньяда ава къван члуж, тветл, ветл, пепе – вири ина жедай, абурун ванери япар биши ийидай. Тарарин хилер къушаривди ацлудай. Абуру гьарай-вургъай тваз, вирт хьтин пинийриз клуф гудай.

– Я Зал, я Умуят, и палияр вучиз атлузвач куьне? – лагъана хабар къадай гьар гьилера Раисат халади. Им акл

лагъай члал тушир хьи, адан вил галай и бегъердик. Ваъ, вичин багда гъар жуъредин пинияр авай адан. Дишегълидиз тарарал къуразвай, авахъна терг жезвай пинийрин гъайиф къведай.

– Чи гадаяр хквервал я, гъабур паталди хвенвайди я, – датлана къуншийривай и гафар ван къведай Раисат халадиз. Шумуд йисар тир и къве къуъзудан вилер рекъе аваз. Вучиз ятлани абуруз чпин аялар пинийриз цвер ягъайла хкведай хъиз жедай.

– Квез вуч чида абур мус хкведатла? – Раисат халади силсдай къуншияр.

– Мукъвара хтана кланзавайди я.

– Алатай йисузни абуру къун муд кваз тунай.

– Ци са гафни авачиз хкведа абур, – къетлидаказ лугъудай къаридини къуъзека.

– Икъван палияр тарарал къурурун инсаф яни? Магъледин аялри хъайитлани тлуърай тлун!

Садра Зал халуди къагъардив лагъанай:

– Раисат, ви веледар ви патав гва, зибуру хъиз яргъариз акъатнавач хьи. Заз аялар хтайла абуру тараз акъахна тухдалди и няметрикай тлуъна кланда эхир.

– Базарда жагъизвачир затл яни пали? Абур хтайла базардай къачуда ман. И тарарал тимилди къве виш-пуд виш кило пали ала. Ви аялриз кланзавайди цлуд кило майва я. Гъавиляй за лугъузвайди я хьи, майваяр терг тахъурай, магъледин аялри тлуърай, жувакни суваб акатрай.

Къве къуншидин арада ихътин ихтилатар гъар йисуз къиле фидай, гъарма садазни вич гъахълуз аквадай.

Пуд хва авай Зал халудихъни Умуят халадихъ. Пудни къурабаяр хъиз яргъариз акъатнавай. Пудани урусрин рушар къачуна Туьменда чпиз клвал-югъ авунвай. Диде-бубадин тла-лабунар, гъарай-эвер кваз такъуна патанви хъанвай абурукай. Галаз-галаз ваъ, яргъал йисарилай, чебни паб-аял галачиз

хкведай абур Ватандиз. Къуъуъбур цигел хъайила, чпин чандикай куьцлейла, дердерини хажалатри къурла къериз-царуз хабар къадай бубадикайни дидедикай. Бахтунай хъиз чебни хъуьтлуъз хкведай. Азим пай-уьлуъш хкана, къуъуъбуруз йисан харжи туна къулухъ элкъведай абур Ватандай къариблухар галайнихъ.

Вучтин кар ятлани фадлай гадайрикай садни хтанвачир. Арада къуъуъбуруз пул ракъурзавай, телефондай абурун гьалар хабар къазвай. Чпихъ гадаяр, сусар, хтулар аваз магъримар хъиз ялгъуз уьмуър гьалзавай, начагъвилери чуюкъуъз, чпин чандикай куьцленвай Умюятанни Залан риклин къилел, на лугъуди, къве члун къунвай хер алай. Ибур веледрилай амай дердияр тир. Вилелай тефидай, хиялдай акъат тийидай, гагъ-гагъ ажалдихъ ялиз чан хкизвай и тлал иливар жезвачир къуъуъбурувай.

Пуд хцикай садахъни лезги свас авачир. Пуд хцикай садани лезги члал, лезги адетар хвенвачир. Ругуд хтулдин дидардихъ тамарзу тир къуъуъбур. И шумуд йисара къведра акунай абуруз чпин хтулар. Тухдалди рахазни хъаначир хтулрихъни сусарихъ галаз абурувай. Сад-садан гъавурда акъан тийиз вуч рахадай къван?

Эгъ, цай галачиз кузвай къарини къуъзек. Кваллин цлар аялрин шикилрив ацлурнавай абуру. Хтулар метлерал ацукъарна чан-рикI ийиз кланз рикI физвай и къведан. Яргъи йисара абуруз акI жедай хъи, гадаяр эхирни Ватандиз, дидебубадин къвалав хкведа. Цийи къилелай хайи чилел, хайи дигеда муг хъийидайди я лагъана фагъумдай абуру веледрикай. Ингъе йисар алатна чеб гьалдай фейила, абур чпин къул къайи хъанвайдан гъавурда акъунай.

Са патахъай веледрал тахсирни алачир. Кар-кеспи авачир, кваллахдай чкаяр амачир Ватанда кесибвилив, четинвилев къил хуъз кланзавачир абуруз. Туьменда хъсан квалеркъяр авунвай чпиз. Гъавилияй къуъуъбуру гагъ-гагъ аялар

хтунал шак гъизвай. Ятлани абурухъ са мурад авай: са мус ятлани гадаяр вири санал, чпин паб-аялни галаз, гатун береда, пинияр хъайила хкведа. Чехи квалер, салар аялрин ванерив ацуда, гъенелай шишин ни алахъда. Им тир абурун мурад, им тир абурун риклин хиял. Мукъва-къилияр, къуни-къуншиярни шад жедай и мурад къилиз акъатнайтла, ахпа къвед-пуд йисуз абурувай и чаравилиз эхиз жедай. Ингъе, кандай крар вири къилиз акъатнайтла, им уьмуьр жедайни? Къисметар дигайбур хъанайтла, вуч дерт авай къван?

Зал халуди къил хкажна пинидин тарариз килигна: абурун къакъанвили, иервили гъейран авуна къуьзек. Къвалкъвала, къуьн-къуьне акъвазнавай и пуд тар пуд пагъливандиз ухшар тир. Шумуд йисар тир гъа икI, гатфар, гад, зул, къуьд санал рекъе твазвай абуру. Шумуд йисар тир рекъер вилив хуьз и тарари.

И пинидин тарар къанни цуд йис инлай вилик цайиди тир Зала. “Гъар хциз са тар хъурай”, – лагъана фагъумнай ада. А члавуз Мегъамедхан, Рзахан, Асланхан аялар тир. Са шумуд йис алатайла тарари буй вегъенай, бегъер гъанай. Аялризни гъа члавуз чпин тарар чир хъанай. А члавуз абурун гъарай-вургъайдин ванер вири магъледиз кIлидай. Абуру къушари хъиз хилерилай хилерал хкадариз, агъзур жуьредин къуьруьгар акъуддайла, кичIела Умуятанни Залан къарай атIудай. Июндин варз акъатдалди аялар маймунар хъиз тарарин хилерикай куьрс жедай. Экуьнлай няналди Умуята : “Я аялар, аватда куьн! Секин хъухъ, къал мийир,” – лугъуз гъарай-эвердай. Анжах Залахъ галаз тек амукъайла лугъудай: “Ваз суваб хъана, я кас, аялри тухдалди майвар незва. Тахъайтла, ибур базардай къачур майвадалди тухариз жедайни?”

Аялри чулав, ширин пинияр нез акурла регъят жедай абуруз. Пуд тарциз пуд аялдиз хъиз къуллугъ ийиз, чан-рикI ийиз, яд гуз, пер ягъаз, абурун тандилай кап аладардай къуьзуьбуру. Гагъ-гагъ раханни ийидай абурухъ галаз. Тарар

члехи хъана цавуз хкаж хъайидалай, яцлу хилери члехи чка, гъаклни къуншидин салан пипл къурдалай къулухъ абуруз къуллугъ кланзамачир. Гила тарар чеб-чпиз тир – члехи хъайила квалаяй, хуьряй катна яргъариз фейи, гъанра бине ку-тур рухваяр хъиз.

Гъар йисуз гад алатна зул атайла Раисат халади вичин къуншидиз секинвал гудачир:

– Я Зал, Аллагъдин хатурдай и тарар атлутл вуна. Абуру зи тарарив рагъ агудзавач. Килиг садра, шумуд тар абурун хъендик акатнаватла... Куьне абурун бегъердикай менфят къачунайтла, за куьтлдачир. Гъакл чка къаз и тарарикай хвена вучзавайди я? Чи къведан саларни гъашемрив ацлурунлай гъейри абурукай са хийир авани?

Зал халудин гъил тарарал физвачир хъи, физвачир. Гъикл фидай къван, и тарар адаз чан алай инсанар хъиз, вичин хайи веледар хъиз клани тир. И тлимил рахадай, зегъметдал рикл алай, йифиз-юкъуз вичин квал-югъ рестеда твадай касдиз Раисат халади вири гафар хъуьтуьлдаказ, хатурдик хуклур тавуна лугъудай. Къеняй кузватлани, къецикай вич секиндиз къалуриз Зал гъавурда тваз алахъдай. Гъар гъилерани Зал халу яб телягъиз фидай. Гъа икл, йикъар гъафтейрихъ, вар-цар йисарихъ акал жезвай. Гъа икл, уьмуьр физвай.

Чпин къуншийрал пехил тир Зални Умуят. Девлетар, тлуьнар-хъунар, алуькдай пекер, гъалдай машинара ава лугъуз ваь, ихътин затлари абур чпихъ ялдачир, тек са куьнал пехил тир абур: виридан рухваяр чпин патав гвай. Лезги адетралди мехъерар авуна лезги квалер туьклуьрнавай вирибуру. Абурун хтулар каруяр хъиз лезгидалди рахазвай. Умуятанни Залан таяр-туьшер гъар нянихъ гъенел акъатдай, ацукъна ихтилатрал илигдай. Анжах и къвед садаври агатдачир. Къеняй кузхъукъуз, эхиз жедачир абурувай веледрин дерт. Пуд хва аваз залан квалыхарни четинвилер хиве гъатнавай куьзуьбурун. Дердер винел акъуд тийиз уьмуьр гъалзавай абуру.

* * *

Къуьд пара клевиди хъана. Живери, къаяри инсанрив вил ахъайиз ганач. Къаяр атайдалай гагъ Зал халу, гагъни Умуят хала месе гъатна. Садра къведни са варз къван начагъ хъана. Къайи квале, къула цай ийидай такъат авачиз, фена аптекадай дарман къачудай касни жагъин тийиз, хци тлалар эхиз яргъи йиферни йикъар рекъе туна абуру. И начагъвилер гаталди давам хъана.

Гатуз Зал халу квачел къарагъна. Умуят хала лагъайтла, шем хъиз цразвай, адан танди члалаз килигзамачир. Куьмек галачиз са хупл ядни хъваз жезмачир къаридивай.

Пинидин тарарал мадни азим пинияр алай. Чепелукъар, цицлер, члигъичлигъар, члижер тарарилай элкъвезвай. Зал халуди ара датлана и иервилериз килигзавай. Тух жезвачир кас абурукай. Нуьклери багъда ахътин ванер кутунвай хъи, кужумнавай гъиссерикай хцу хъанвай Умуят хала меселай къарагъна, са гужалди даклардив агатна. Вичин къари квачел акурла Зал халудиз рикливай хвеша хъана.

Умуят халади даклар ахъайна. Гатун экуьнин ми хъи шагъвар чина акъурла, ада дериндай агъ аладарна. Тарарал алай пинийриз килигайла, вилер ацлана къаридин:

– Зи рухваяр хтанач, – явашдиз лагъана ада. – Мадни хтанач, – хълагъна.

И гафар Зал халудиз ван атайла, адаз вичин рикляй тлвек акъатайди хъиз хъана. Риклиз са вуч ятлани аян хъана къекъифна ам.

Садлагъана гъава дегиш хъана, Ракъинин чин чулав цифери къуна. Пинид тарцин къилелай гъинай ятлани атай са пехъ элкъвезвай. Ада ван ацалтна гъарайзавай, акл гъарайзавай хъи, къаридинни къуьзекан чанда кичл гъатна. Вуч ятлани, и ванцикай хуш атанач абуруз. Риклик къалабулух акатай къариди са герендилай вич фаддаказ месив агакъарна. Зал халу агакъдалди ада вилер мичнавай...

...Къуншидин салай нажахдин ванер атайла Раисат хала гъасятда багъдиз фена. Зал халуди кье пинидин тар атлана чилел ярхарнавай, гила пуд лагъайдал гъавалат хъанвай.

– Я къунши, вун вучзава? Икъван бегъер алай тарар атлун гунагъ тушни? Зулалди эхиз хъаначни? – лагъана Раисат халади. Хилерал бегъер алай члехи тар чилел ярх хъайила, адан риклин гъал атлана. Гъамиша “а тарар атлут!” лугъуз къуншидал гъалтзавайди риклел хтана, вичин гафарикай регъуъ хъана папаз. Кье чапардин ара акъван къариб, акъван ичи, акъван кесиб аквазвай хи...

Пуд лагъай тарни ярхарна нажах санихъ гадарна, квализ гъахъай Залан къекъуън са масакла акуна Раисат халадиз. Итимдин къариб гъалди рикл юзурна адан. Са герендила ам раklar ахъайна кичлел-кичлел къуншидин квализ гъахъна. Зала чилел ацукъна метлер гилерив къунвай, кил кудна вилер мичнавай. Чин жум хъиз хъипи хъанвай Умуятан гъил меселай кватнавай. Дишегълидин галатнавай руьгъ фадлай адавай къакъатнавай.

Са герендила къуншидин ачух даklarдай Раисат халадин лагъ-лугъунрин ван куьчедиз чклизвай:

– Пуд хва аваз дуьньядила бахтсуз феи Умуят вахан! Мурад рикле амукъай Умуят вахан! Веледрикай хийир такур Умуят вахан!..

ХЪЕЛ

Верчериз твар вегын патал кланик эвичлай Некъиди мух авай чатлун кыл ахъайна муда ацлурна. Твар вегыдайла лацу рангадин керкил, гъвечли са вуч ятлани векъерал аватна. Цуквал акъвазна ам чилелай къахчур Некъидин пелез къайи гъекъ акъатна. Им... гъулягъдин кака тир. Са шакни авачиз, гъакI тир. Чехи туплун кек къван авай и керкил затлуни вичин капашдиз цлай акъудай хъиз хъана дишегълидиз. Такланвилинни кичлевилин гиссер какахъай адан рикли гъалаб къачуна. Ийир-тийир квадарна ада. Некъидивай кака я чилел эцигиз жезвачир, яни ам къунвай вичин гъилиз килигиз. Кушкушдалди Аллагъдиз минетзавай ада: “Я Аллагъ, ваз гъамд хъурай! Гена и гъилера за твар гъамишанда хъиз гъенел ваъ, салан векъерал вегъейди. Къванерал аватнайтIа, кака хана терг жез тир”.

Некъидиз хъсандиз чизвай хъи, гъулягъдин какадал дуьшуьш хъун хъсан кар туш. Им са гъихътин ятлани хатадал гъалтун я. “Кака ханайтIа, за вуч мала ийидай?” И фикирди адан риклик кичI кутуна. Гъвечли какади гатун чими юкъуз адан тандик фул кутунвай. Гъайвандин вич хъиз адан какани икъван риклиз къайи тирди ништай. Какада гъулягъдин шараг авайди фагъум авурла, адан кIвачерик зурзун акатзавай. “Гъулягъдин какадай епин тум галай гъвечли давла акъат тавуна цициб акъатдач хъи мад”, – лугъуз жув-жувакди рахана ам.

Гъа ихътин фикирри вичин чанда мадни гзаф кичІ твазвай Некъи вучдатІа тийижиз амай. Фикирри адаз басрух гузвай: “Гъулягъди садрани тек кака хазвайди туш. ГатІун къене мадни какаяр тахъана жеч!”

Эхирни вич гъилиз къачур Некъиди кака мудада эцигна, гатІун къил ахъайна, мукъуфдалди адан къенез килигна. Мухан винел мад пуд кака алай. Некъиди зурзахвай гъилерив гъабурни мудадиз кІватІна. Ахпа кичІез-кичІез мухан къене гъил къекъуърна: адаз анай мадни къве кака гъатна.

Гила Некъи мудада авай ругуд кака вутІдатІа тийижиз амай. “Абур гатІун къене эциг хъувуртІа, аялри нагагъдай какайрихъ зарар хукІурун мумкин я. Ахпа гъулягъдин хура акъвазиз женни? Гиликъайди и къил кІеви гатІуз гъикІ гъахънатІа?” Ада гатІун къил хъсандиз кІевирна.

Некъиди гъулягъдин какаяр кичІез-кичІез салан агъа къиле авай цІуру демекдиз тухвана, гъана сун пинедал эцигна. Ахпа тадидиз гатІун патав хтана. Фад-фад ягъазвай адан рикІиз хур падна акъатиз кІанзавай. Гъулягъ гъихътин гъайван ятІа адаз хъсандиз чизвай. ГъакІни чизвай хъи, ада вичин муг чукІурайбурулай къисас къахчуда. Аллагъди яргъазна, адан какайрикай сад юхдиз акъатайтІа, ништа гъайванди гъихътин къал твадатІа. Некъидиз гъулягъди вичин аялрихъ зарар хукІуруникай гзафни-гзаф кичІезвай.

Галатна кІвачер хкатзавай дишегъли тутун тарцин кІаник квай чІехи кІанчІал ацукъна. Инлай гатІ хъсандиз аквазвай. Ада рикІик къалабулук кваз гъулягъдин рехъ хуъз, гъайвандиз сеперар ийизвай: “Я куьк хкатайди, вун гъинай атана чал дуьшуьш хъайиди тир? И чІехи дуьньяда ваз маса чка жагъаначни фидай? Пегъуьн атурай ваз! Ирид чкадал кІар хъурай вун! Эхир пуч хъурай ви! Гъахълудиз лагъанвайди я къван: “Гъулягъдин лацудазни лянет хъуй, цІулавдазни”.

Гъуэлягъдин кичевилэй ван алаз ваъ, рикляй сеперар ийизвай гъайвандиз. Гагъ-гагъ са члавуз бубади лагъай гафарни япарихъ галукъзавай Некъидин: “Гъуэлягъдин хъел алатдайди туш гъа! Ада эхирда къван къисас къахчузвайди я. Вичин душман класна саран кланик квай агъу авадар тавунмаз секин жезвайди туш. Гъуэлягъди хам дегишарда, хесет ваъ”. Бубадин гафар риклел хтай Некъиди са кар-кеспини тийиз, риклик къалабулук кваз гъуэлягъдин рехъ хуэзвай. Муг квадарай гъайван вичин аялрал гъавалат хъуникай кичезвай адаз.

Гъа икI азим вахт алатна. Некъидин япарихъ фусдай ванер галукъайла ам ацукънавай кланчIалай хкадар хъана. Са шумуд кам анихъай мичIи рухъведедин рангунин яцIу, яргъи са гуэрзе галчIур жез гатI галайнихъ физвай.

КичIела Некъидин ял къунвай. Ам гъуэлягъдиз килигиз къах хъанвай. Гъайвандин хамуни ракъинин нулар акъаз экв гузвай, адан тан тирвал элкъвей гъяркъуь цIар иер нехишралди диганвай. ГатIун патав агакъайла ада вичин пуд пипIен къил хкажна клакIар авачир, чанда кичI твадай вилералди инихъ-анихъ килигна, яргъи жез, куьруь хъжезвай мез са шумудра сивяй акъудиз хутуна. Ахпа гатIун къилел хкаж хъана, адан къенез гъахъна. Ана гъуэлягъди чалухдай ванер гъатнавай. Некъидин кIвачера аман, чанда такъат амачир. Ада ара датIана Аллагъдиз дадзавай: “Я Аллагъ, вун жув заз куьмек хъухъ, и къада-бала залай алуд!” Идалай гъейри адан гъиляй вуч къведай къван?

Садлагъана са вуч ятIани къван хъиз чилел гъалч хъана: им гатIай экъечIай гъуэлягъ тир. Ам кIвенкIве гъа вич алай чкадал кIватI жез ахъа хъана, азим члавуз вичи-вич чилел гъалчна ада. Ахпа къил хкажна хъел квай вилералди инихъ-анихъ килигиз, фус ацалтна гатIалай элкъвена. Са герендилай ам шутхун хъана къур галайнихъ фена, тумунив яна тIакIал алай

вири къапар чилел гадарна. Ахпа къене мукаш авай бекъедив эгечіна. Къил хкажна бекъедиз азим зегъер экъягъна. Вичин кар къилиз акъудна ам чилел ярх хъана.

Некъи къах хъана амай, адаз вучдатіани чизмачир. Рикіяй чулава фикирар физ, “гъулягъдиз вичин муг жагъун тавуртла вучда, ада хизандихъ зарар хукіурда гъа!” – лугъуз, фад-фад салан раклар галайнихъ килигзавай дишегълиди. Некъидиз аялар гъафилдай гъаятдиз гъахъуникай кичіезвай. “Аллагъди яргъазна, исятда иниз сад атайтла, гъулягъди вичин вири хъел гъадалай аладарда”.

Са геренда чилел ярх хъана секиндив акъвазай гъулягъ садлагъана мадни аси хъхъана. Адан и гъал акурла Некъидиз сифте пер къуна гъайвандин къил шупіиз клан хъана. И чіавуз какаяр рикіел хтана пер гадарна, са чіехи лаш къуна гъайвандин мукув агатна. Гъулягъдиз ам аквазвачир, гъавиляй Некъиди чан сара къуна лашунив гъулягъдихъ галукуарна. Гъулягъ вичин къил чилелай хкажна адал хкадариз гъазур хъана. Ам акурла Некъи сал галайнихъ фена. Къулухъ вил вегъей адаз, гъулягъ вичин геле аваз къвез акуна. Чклай демекдилай вад-ругуд кам анихъ фена гъайванди вучдатла килигна. “Гъулягъдиз муг жагъидатла?” – фикирзавай ада. Эхъ, жагъана, гъасятда жагъана. Регъят хъана дишегълидиз.

Какайрилай, ништа шумудра цлар ягъанатла гъайванди. Къетне хъел кумачир хътин тир адахъ. Садлагъана язухни атана Некъидиз гъулягъдин. Вични диде тирди рикіел хтана дишегълидин. Къуьнедай залан пар алатна къезил хъайи хъиз хъана адаз вичин тан. “Дидеяр вири сад-садаз ухшар я, чпин балайрин патахъай чанни гуз гъазур я абур, клантла инсан хъурай, клантла гъайван”.

Кваллиз хъфиз кланзавай Некъидиз гъулягъ мукай элячіна къур галайнихъ физ акуна. Дишегъли кичіез-кичіез адан

геле гьатна. Вичин зегьер экъягъай бекъедив агакъай кумаз-
ни, гъулягъди тумунив ягъана ам чилел ярхарна. Мукаш чи-
лел чклайла, адан къене къатадна гуързеди. Фад-фад вич
накъвадай къацѳуриз, ахпа мукашда гъахъ хъийизвай гъайван.
Адай къур акъудай гуързе вичин муг галайнихъ хъфена.

Некъи пагъ атлана амай. Гъулягъдиз вичи экъягъай агъу-
дикай хизандихъ зарар хуклуна кланзавачир...

Пьеса

Къайи разъ
(4 пердедин пьеса)

ИШТИРАКЗАВАЙБУР

ЯРГУНАТ – цѐмуъжуъд йиса авай руш

ЯРМЕТ – къанни пуд йиса авай гада

ЭМИНАТ – Яргунатан диде

МЕГЪАМЕД – Яргунатан буба

ЦАВАР – Ярметан вах

СУВАР } – жегъил рушар
ГАТФАР }

УСМАН – къанни вад йиса авай гада

САЛИГЪАТ – Усмнан диде

ГЪАМДУЛЛАГЪ – Яргунатан стха

СУНА – юкъван яшарин хендеда паб

ЕНГЕ

ДУХТУР

I – ДИШЕГЪЛИ

II – ДИШЕГЪЛИ

I – ИЛЧИ

II – ИЛЧИ

ЛЕЗГИЯ

САДИР

МЕДИНА

БИНЕТУЛЛАГЪ

САДУЛ

I ПЕРДЕ

(Вакъиа 1941-йисуз КцIар райондин Яргунрин хуьре кьиле физва)

I акунар

(Яргунат, Цавар, Сувар, Гатфар рахаз-хуьрез кьвезва)

СУВАР – Синевер свасвилин пекер алаз иер аквазвай кьван вуч тир? Халисан тават я. Адан шумал буй, яргъи кифер, наздивди кьекъуьнар акурла акьул кьилияй акъатда. *(Вични наздивди кьекъвезва)* Валлагъ рушар, зи гафарал хуьремир, Синевер ичин тарцин цуьк хьиз аквазвай.

ГАТФАР – Вири пекинин аламат я. Иер пек алуьклайтIа, кIарасдални абур кьведа. Пудкъад йис хьанвай зи эмедиз килиг! Мехъерик ахьтин дамахар гваз атанвай хьи, вири фарфалаг хьиз адалай элкъвезвай: “Айсар анал ацукьмир, инал ацукь, Айсар ам немир, им неь.” Гъавилияй бубайри лагъанвайди я хьи, пек инсандин, пеш таран абур я.

ЦАВАР – Акъваз кван я вах, ви эме гьинай, Синевер гьинай? Инсандихъ вичихъни са къадар иервал хъана кIандачни? Паркъул Сунади багъалу пекер алуькIрай кван, иер аквадатIа, адал абур кьведатIа.

(Суна кьвезва)

СУНА – *Рушар, рушар, цингил кьушар,*

Гьарма сад жейрандиз ухшар.

(Рушар хьуьрезва)

СУНА – Лагь кван куьне закай вуч гафзавайтла. Закай рахун тавуртла, квехь ийидай маса ихтилат авач ман?

ГАТФАР – Гаф лагьайданди я, лаш ягьайдан. Вун авачиз чи кьарай квахьнавай. Гена вун атайди. Ацукь, са гаф ая кван. Кьейидакай, хайидакай, свас гьайидакай, паб рахкайдакай.

СУНА – ИкI хьайила лугьуда: вири чпин кьайгьуда, регьухьбан цин кьайгьуда.

СУВАР – Вилик атана ихтилата, я паб!

СУНА – Вилик экьечIай япар кьулухь, гуьгьуьнай экьечIай крчар вилик хьана.

(Вири хьуьрезва)

ГАТФАР – Ви ихтилатрихь цигел хьанвай хьи чун!

СУНА – Куьн садрани тух жедайбур туш. Гишин вечрез ахварай цуькIуьн тварар аквадайвал, квезни зи гафар ван кьвезва жеди.

СУВАР – Мез хьаначиртIа, вун пехьери фадлай тарашнай.

СУНА – Пехьер генани квейлай инсафлу я.

(Вири хьуьрезва)

ГАТФАР – Паб туш валлагь, акьулдин кIетI я.

СУНА – Я ман. Дагьдин кукIвлал алай кьиб деве хьиз аквада.

СУВАР – Са геренда ацукьа, чи рикI ахьа хьурай.

СУНА – Ацукьнавайди кьарагьдалди, кьарагьнавай яцра рипе цада.

(Вири хьуьрезва)

ГАТФАР – РикI акъудмир тIун, ацукъна ихтилат ая.

СУНА – Регъухъбан бандуникай, фургъунчи дапурдикай рахада. Зун Синеверан сандухдин паяр нез экъечIайди я. ИситIадикни шурайрик, чар авай факни таза верчерик фадлай вил гала.

ГАТФАР – АкI ятIа геж мийир, тахъайтIа папари сусан паяр тIуьна куьтягда.

СУВАР – Шишинин нидал фейиди ламраз тIагъ гузвай чкадал гьалт тавурай гьа!

(Абурукай яргъал хъайила, Сунади хъел галаз килигзава)

СУНА – Къизмишбур аку садра. Чин ферчин хъиз хъана, вилер ргазва. Гьа валарганар я хьи, валарганар.

(Физва)

ЯРГУНАТ – Чамран итимри Синевеppин кIвалаяй азим затIар тухвана лугъузва хьи.

ГАТФАР – Чна, я вах, кIвалин къеневай затIариз иесивал ийизвай. КIвалин къецикай низ хабар авайди я? Свас рекъе гьатайла сада шурва ацIай къажгъан, муькуьда самовар, са чарада квар къуна тухузвай. Чун юза жедалди, абур арадай акъатна.

ЯРГУНАТ – Эгъ, мехъерин кIвалаяй затI тухванач хьи, мад гьич.

СУВАР – Лумунатан мехъерик жегъилри цуравай балкIан тухвайди тир.

ГАТФАР – БалкIан чуьнуьхун абуруз булагдай яд хъван хъиз регъят я. Юкъва мукIватI авай кузунвияр тушни?

(Рушар хъуьрезва)

ЯРГУНАТ – ЗатIар тухун вичин чкадал, куьне лагъ кван, къал хъанани, къал? Лезгийрин мехъерар къал квачиз женни?

СУВАР – Эгъ, а берейр алатна. Гила лезгийрин мехъерар секинвилелди кыле физвайди я. Къал акъуд жедайбурни амайди туш. Са къвед аматла, абурузни эрекъ гайила секин жезва.

ЦАВАР – Яц квахъайди квахъна, члал чидайдал хъайитлани гьалтрай. Алатна феи крарихъ гелкъвена вучзава? Лагъ кван, куьн деминиз фирвал яни?

СУВАР – Чун тефейтлани жада, анжах сад шаксуз фена кланзава. (*Яргунат къалурзава*)

ЯРГУНАТ – Иниз килиг, захъ галазди кар жемир, тахъайтла, за ви пехирар винел акъудда гъа!

ЦАВАР – Агъан, вавди гаф гвай хътинди я хьи!

ЯРГУНАТ – (*Сувараз*) Лугъудани?

СУВАР – Лугъудатла лагъ ман, за вучин.

ЯРГУНАТ – Я рушар, накъ чи дана квахънавай. Зунни адан суракъда винидихъ фенвай. Тамув агакъайла заз вуч акуртла хъсан я? Суварни Шагъмир мет-метле, чин-чинал дуьнья рикледай алудна ацукънавай. Шагъмира са гыхътин ятлани хуьтуьл гафар лугъузвай, Суварани сушт хъана адахъ яб акалзавай. Азим члавуз абуруз килигна, эхирни “Сувар!” лагъана эверна за. Гъасятда къведни къудгъунна къарагъна. (*Рушар хуьрезва*) Сувара вичи-вич квадарна мез галклиз: “За дана жагъурзавайди тир,” – лагъана. “Аквазва заз, вуна дана гъикл жагъурзаватла,” – хълагъна за адаз. (*Рушар хуьрезва*)

ГАТФАР – Муьгъуьббатдин цлал цламар хъивегъмир. Вуна лагъ кван, дана гъикл хъана? Жагъанани?

ЯРГУНАТ – На лугъумир, абурун дана Шагъмира югъ ала-маз чуьнуьхарнавай къван. (*Рушар хуьрезва*) Эгъ,

Шагьмиран гафар ван хъанайтӀа, куьн цӀрадай. Дуьз лагъанвайди я кван “Рагъ акурла жив цӀрада, яр акурла рикӀ. Руш гададин гъава я, гада рушан дава”.

СУВАР – Я ман, садбуруз гуда, садбур куда. Ваз ахьтин гафар лугъузвайди авач кван? Чи тарифар къуру гафаралди ийизватӀа, ваз манияр тукӀуьрзава хьи. Гзаф кӀани жемир, фад хада.

ГАТФАР – Рушар, зарафатрихъ гелкъвейди бес я. Деминиз геж жеда гъа! Къе-пака къуьд я, гатфаралди са акъван мехъерар амайди туш. Тухдалди къуьлна кӀанда. Ярметан манийрихъни къарих хъанва. Залумд хчин ванцин хъсанда кван вуч я!

СУВАР – Бес вичин суй?

ЦАВАР – Чан къейибур, куьне зи стхада вил акъурда гъа!

СУВАР – (*Яргунат къалурна*) Ихьтин вилин хад авай къегъалда вил акъадани? (*Рушар хъуьрезва*)

ЯРГУНАТ – Сувар, ви мециз тӀагъ гана кӀанда.

СУВАР – Къенин йифиз аквада квез, дем куьтягъ жедалди Ярмета Яргунаталай вил алуддач, рикӀи рикӀ неда кесибдин.

ЦАВАР – Иер рушаз килигдайди я ман. Зун гада тиртӀа, зани Яргунатаз килигдай. Къведни шаир, къведни маничи, ша абурун хурук акъваза кван, жедатӀа.

СУВАР – Яран вахаз килиг садра, сусан пад гьикӀ хуьзватӀа.

ГАТФАР – Эгъ, мехъералди яран вах вирт я лугъуда, мехъерилай гуьгъуьниз истивут. Исятда Цавара адан пад хуьниз килигмир, ахпа къилел къел регъвединд я.

Ирен вах, я ирен вах,

Къашкъа лацу, куьрен вах,

*Палари ви туьд кьурай,
Мез кланелай атлурай.*

(Рушар хьуьрезва)

ЦАВАР – Залпанд алачир мез галтIам алачир балкIандиз ухшар я. Ибур гъа вун хьтинбуру туькIуьрнавай гафар я.

ГАТФАР – Анжах Усманани Яргунаталай вил алудзавач гъа!

ГАТФАР – Адаз вилик-кьулук авайди туш. Акур-акурдал ашукъ жезвайди я.

ЦАВАР – Акур-акур рушал ашукъ хьайиди паб авачиз амуькда.

ГАТФАР – Язух хьана Яргунатан, а кIвализ аватайтIа. Салигъат халади ада тIуьр фан клусарни гьисабдайди я. Адан гьил гьикъван кIевиди ятIа акурди яни квез? Садра чи дедиз адавай некIедин беъе клан хьанай. Салигъата: “Я кьунши, чи беъе саф хьиз тIвек-тIвек хьанва, ада нек хуьзвач,” – лагъанай. *(Рушар хьуьрезва)* Садрани цIуд кака бурж клан хьайила, “валлагъ, чи верчер азарлубур я, какаярни куьлуй-куьлуйбур хазва,” – лагъанай. *(Рушар хьуьрезва)* И мукъвара Салигъат хала чи кIвализ какаяр кланз атанвай. Диде авачиз акуна за адан тарс гана: “Я Салигъат хала, чи верчери хьире алачир какаяр хазва”. *(Рушар хьуьрезва)*

ГАТФАР – Секин хьухь, Усман кьвезва, ван атайтIа айиб я.

ГАТФАР – Чан сагъ хьурай Салигъат халадин. Кьуьн-кьуьне авай кьунши гъа ихьтинди жедайди я. РикI михьи, гьил ахъа.

*(Усмана пел чIурна, абур галайнихъ килигна физва.
Рушар хьуьрезва.)*

II акунар

(Лезги кIвал. Цлал чIехи гам ала, адан винелай ружани хенжел куднава. Чилел алай рухунал Мегъамед ярх хъанва. Эмината сун гуьлуьт хразва. Къецикай дакIардихъ Ярмета лугъузвай манидин ван къвезва.)

*Экуьн яру яралай,
“Яр булахдал” яр алай,
Заз Яргуна са иер,
Яр акуна яралай.*

*Ярдин тIвар Яргунат,
Ярдин кIвал Яргуна,
Яр авай Яргунай,
Гьиниз фин яр туна?*

МЕГЪАМЕД – *(Чкадилаь къудгъунна къарагъзава, ахпа хъел кваз) Ваз ван къвезвани?*

(Эмината кас галайнихъ килигна жаваб гузвач).

МЕГЪАМЕД – Вун вучиз сиве сав аваз ацукънава? Къари, зун ягъалмиш жезва жал? Ада мад Яргунатан тIвар къазвани?

ЭМИНАТ – ТIвар къуналди вуч жезва къван? Фургъунчи Садиран гада я ман. Ярмет гъа рагъметлу Садираз ухшар я. ВакIан нерай вак аватда лугъуда. Я Айсайрикай туш, я Мусайрикай. Я цанал яц хъанач, я нехирдик – жунгав.

МЕГЪАМЕД – Жунгавдин месела туш къари. Ажал агакъай кици авда лугъуда. Решидан хтулдин зи дакIардихъ вуч мерг авайди я? Чна адан илчийр элкъуьрайди туширни? Мад абуруз гьи чIалал лугъудайди я? Захъ Ярметаз гудай руш авач. Вич цавуз акъатайтIани, за гаф кyuлухъ къахчудайди

туш. Рушан т1вар кьамир лагь адаз. Тахьайт1а...(*Гамун винелай куднавай хенжел галайнихь физва.*)

ЭМИНАТ – Кваз кьамир я кас. Ада вири хуър ч1алал гьанва. Манияр лугьуникай хийир авач. Гьикьван к1андат1ани лугьурай. Дакардихь ацукьуникай ваз вуч ава кьван? Ви к1вализ гьахьнавай чка авач хьи.

МЕГЪАМЕД – Яргьиярмир. Зи гафар адав агакьара. Мецивди гьавурда акьун тавурт1а, вич за гьутунивди гьавурда твада лагь.

ЭМИНАТ – Ак1 лугьумир, айиб я, чун са хуьруьнвиар я. Рушан ракар вишда гатада, садаз кьисмет жеда.

МЕГЪАМЕД – На вуч лугьузват1а фагьумзавани? Йифиз-юкьуз кфил ягьизвай, манияр лугьузвай сада инал-анал рушан т1вар кьаз чун сиве-сара твазва, вунани кваз кьамир лугьузва. Ваь, ибур кьиле фидай крар туш.

ЭМИНАТ – Ят1ани эхна к1анда. Са кар ава хьи, галачирвални авуна виже кьведач. Тахьайт1а, Ярмета Яргунат рекьяй акьудда. Чи рушни т1имил фан кьафун туш. Шиирар тукь1урзавайди я лугьуз межлисрин юкьва ава. Са шаир тир чаз кимиди.

МЕГЪАМЕД – Килиг, паб, эллер чал хьуьредайвал тахьуй, гьа!

ЭМИНАТ (*Чкадилай кьарагьзава*) – Я кас, жувалай ч1ехи кьванцелни меслят гьваш, лугьуда бубайри. Зи кьилиз ихьтин са фикир атанва эхир. Ша чна руш Усманаз гун. Гьикьван ч1ав я Салигьатаз чи к1вализ илчийар ракуьриз к1анз.

МЕГЪАМЕД – Вуч? Санкь Вилибеган гададиз? Буба вуж я хьи, гадани гьам хьурай?

ЭМИНАТ – Санкь ят1ани хуьруьн бармак алайбурукай я.

МЕГЪАМЕД – Акьул бармакда ваь, кьиле жеда. Садни, гьар инсандин вичин бахт ахьа жедай ч1ав авайди я.

ЭМИНАТ – Бахт гуьзлемеиш авур кесибдин уьмуьр куьтягь хьана. Бахтунихъ гьилерни вилер хьанайтла, чаз кланивал жедай.

МЕГЪАМЕД – Элди и члехи хуьре квез руш гудай чка жагъаначни лугъуда эхир.

ЭМИНАТ – На элдикай вучзавайди я, крар туьклубрай, кефияр къумбар хьурай лагь. Ампейда вичиз ампрай ман.

МЕГЪАМЕД (*Садлагъана дегиш жезва*) – Яргунат аял тушни? Акьул балугь тахьанмаз мехъерар мийир лугъуда эхир.

ЭМИНАТ – Цлемуьжуьд яш авайди аял яни? Зун ваз атайла зи цлувад яшар тир.

МЕГЪАМЕД – (*Спелриз звер гузва, ахпа хъвер галаз*) – Ятла вун заз атанвайди я ман?

ЭМИНАТ (*Агь члугвазва*) – Вун са етим, кесиб гада тир. Зун атайла куь клвале чилиз вегъедай са цлуру рух къванни авачир.

МЕГЪАМЕД – Вун гъайи пакагъан къуз на шурва чранай гъа! Зи сиве гилани адан дад ама. Зи стхайри гъармада къведпуд бади тлуьнай. Диде рагъметдиз фейидалай гуьгъуьниз чна сад лагъай сефер тир дишегълиди чрай къафун нез. А йикъар зи вилерикай исятдани карагзава.

ЭМИНАТ – Лугъумир мад. Чи вилериз такур вуч ама къван? Кесибвилер, дарвилер. Са кап яван фу къванни жагъидачир йикъар. Гъа икл яхцлур йис я пар ялиз. Генани эвел ви стхайриз клвал-югъ авуна, ахпа чи рухвайриз сусар гъайиди. Уьмуьрда чахъ са ял ягъадай, динжвал ийидай югъ хьанач.

МЕГЪАМЕД – Акл лугъумир, къари. Веледар чка-чкадал динжарун вични са бахт я. Регъятвал тахьуникай къайгъу авач. (*Хъвер галаз*) Кар алачиз ван мийир, чан къари, Ваз регъятвал клан жемир, чан къари. Гъайиф хьи, зун шаир туш.

ЭМИНАТ – Са патахъай на дуъз лугъузва. Мад вучда къван, чи къисметарни ихътинбур хъана. Аллагъди рехъ гайитла, Яргунат гана чун къведни Бакудиз, мукъва-къилидан къилив фида, рикл аладарда. Анжах ирид гададин гуъгъуъна дидедиз хъанвай руш ахътин квализ гана кланда хъи, за члугур къван азиятар адаз такурай. Усман лагъайтла, пис гада туш. Вичихъ Ярметан суй авачтлани, хъуътуъл къилихрин, мез-гъвел ийиз алакьдай, пул къазанмишдай гада я. Туъквенчивал гърма садалай алакьдай кар туш. Салигъата йикъа са пек алукулзава. Ахътин хва авай дидедиз мад вуч кланда къван? Ша чна руш Усманаз гана алудин. Авайдалай элкъвемир, авачирдахъ гелкъвемир лугъуда бубайри. Вуна вуч лугъузва, я итим?

МЕГЪАМЕД – Вун диде я, ваз хъсан чир жеди, анжах рушан фикирни чира кван. Белки гада адаз таклан я. Таклан ярдиз яр лагъайла, эхир къил пашман жеда.

ЭМИНАТ – Руш вичин ихтиярда хъайитла, пара крар жеда. Адан рикляй Ярмет физвайди я. Ахътиндаз руш гьикл лагъана гуда? Артистдикай квалин-къан итим жеч гъа. Адалай паб хуъз алакьдани?

МЕГЪАМЕД (*Зарафатдив*) – Гъакл я къари, итимди герек вичин паб какадин къеневай къиб хъиз хуън. За вун хуъзвайвал. Шур немир, вирт неъ. Цуру немир, душаб неъ. Валчагъ алуклмир, булушка алукл. Фите къачумир, пекдин шал къачу. Мекъи ийимир, чими хуъх. Къумбар хуъх, клубан хуъх, жуван чан хуъх.

ЭМИНАТ (*Наздив адав агатна, къуънел гьил тазва*) – Вуна кенефдин къил квадармир, пака Усманаз илчияр къвервал я гъа!

МЕГЪАМЕД – Мад вучда къван, атайтла къведа ман. Вуна зи кандурагъ чуънуъхна, къари.

III акунар

(Яргунатани Ярмета чуьлда, цуькверин юкъва мани лугъзва.)

ЯРМЕТ:

Члалал къвезва вири уба,
Муьгъуьббат гьикI ийин туба?
Хуьр ксайла вун чинеба
Ша иерди, Чар булахдал.

ЯРГУНАТ:

Къамир вуна зи тIвар пара,
Йис алатрай, я зун кIура.
Твамир на зун сиве-сара,
Зун къведайд туш гьар булахдал.

ЯРМЕТ:

Ша ви гьиссер ширин жеди,
Михьи жеди, дерин жеди,
Ви рикI секин, серин жеди,
Ала шагъвар, гар булахдал.

ЯРГУНАТ:

Зун назлуд туш наз ийидай,
Захъ гаф авач ваз ийидай,
Кар амачни заз ийидай,
Акъудиз икI къар булахдал?

ЯРМЕТ:

*Буна зи вил рекъе тамир,
Элдин гафар риклик къамир,
“Аквада чун” лугъуз жемир,
Жеда закай тар булахдал.*

ЯРГУНАТ:

*Макъамрикай суза жеда,
Сувун цуьквер юза жеда,
Зи хъуьтуьл рикI таза жеда,
ЯгъайтIа на тар булахдал.*

КЪВЕДА САНАЛ:

*Варз атайла акъатда зун,
Ви гелера мад гъатда зун,
Къе ашкъидив агатда зун,
Ша зи кIани яр, булахдал.*

ЯРМЕТ (*Яргунатаз са кIунчI цуьквер гузва*) – Ибур за Силибирдай кIватIнавайбур я.

ЯРГУНАТ (*КIунчI къачуна ни чIугвазва*) – Ибур иерда къван вуч я? Буна яйлахра цуьк тунвани, я тахъайта, вири кIватIна заз гъанвани?

ЯРМЕТ – Эгъ, алакънайтIа за дуьньядин вири цуьквер ваз бахшдачирни? Гъайиф хьи, алакъзавач. Заз жув икъван ажуж тирди чидачир. Завай ваз муьгъуьббатдила гъейри затIни гуз жезвач.

ЯРГУНАТ – Заз вавай затіни кландач. Ви муьгьуббат заз бес я. Вун хьаначиртІа за вучдай? Минет хьуй ваз, мад санизни фимир. Вун авачир цІуд югъ заз цІуд йис хьана. Вун хкведалди рикІ акъатдай хьи, зи!

ЯРМЕТ – Зун тефиниз чара авачир. СтІуррин Штатра (*Хьуьрезва*), стІурвийри дуьз лугъузвайди я, эсиллагъ штатар я, чна къуд мехьер кьилиз акъудна. Буба авачир етимди вучда къван? Жуван мехьерин пул жува кІватІна кланзава эхир. Аллагъди рехъ гайитІа, мукъвара за мехьерин тадаракар авуна куьтягда.

ЯРГУНАТ:

Ваъ лугъумир кесибдиз,

Гумир вуна икІ наз, руш.

Тадаракар гъазур я,

Къведан гила вун заз, руш?

(Къведни хьуьрезва)

Завай хьанайтІа, зун къе атана ви кІвале ацукъдай, вавай затіни кландачир.

ЯРМЕТ – Заз чизвач къван? Эгъ, къе Камаланни Синеверан мехьерар я. Чалай гъейри вири кланибур чпин мурадлив агакъзава. Къе чи мехьерарни тиртІа вуч хьсан тир! Вун тухдалди аквадай. Яраб чаз гъа югъ къисмет жедатІа?

ЯРГУНАТ – Угъ аладармир, гьар инсандихъ вичин къисметдин югъ авайди я. Чи чинизни бахт хьуьреди.

ЯРМЕТ – Чидач ман. Бахтни бахтсузвал вахни стха я лугьуда. Чал гьалтайла бахтунин вилер буьркьюь тахьайтла хьсан я. Гила хьайитлани, ви диде-буба члалал кьведатла?

ЯРГУНАТ – Ништа. Ви илчийр чибуру кьулухь элкьуьрайди аквазвачни?

(Цавар кьвезва)

ЦАВАР – Яргунат, Эминат хала вахь кьекьвезва. Фад квализ хьвач.

ЯРГУНАТ – Деди зун рекьидинд я. Зун хьфин, Ярмет.

ЯРМЕТ – Са тухдалди рахазни тадач. Заз вун мус ахквада?

ЯРГУНАТ – За Цаварав гана хабар агакьарда. *(Хьфизва)*

ЦАВАР – Дах, ша вуна Яргунаталай гьил кьачу. Ам ваз гудайди туш. Адан стхаяр акурди яни ваз? Гьамдуллагь, Амруллагь, Садуллагь, Кьейбуллагь гьармад са патахьай вал гьавалат жеда, ахпа вучда? Яргунат кландай чкаяр пара ава. Абуру руш девлетлу квализ гудай хьгинди я, чун хьтин кесибар абуру квазни кьадач.

ЯРМЕТ – Кесибвал айиб я кьван?

ЦАВАР – Кесибдин гаф садазни ван кьведач.

ЯРМЕТ – Кесибдин рикI дагь я, девлетлудан рикI дар.

ЦАВАР – Кесибвили шейтлани клева твада.

ЯРМЕТ – Акьваз кван, пехьре хьиз вуч лугьузва вуна?
(Хьел галаз физва)

IV акунар

(Яргунат кIвализ гъахъзава. Къене Эминат ава.)

ЯРГУНАТ – Вун захъ къекъвезвайни?

ЭМИНАТ – Исятда зун бадихъ галаз вакай рахазвай.

ЯРГУНАТ – Закай?

ЭМИНАТ – Эхъ, вакай, мад валай гъейри чахъ вуж ава къван, чан руш. Чи ацукъун-къарагъун, чи фикир-зикир вун я.

ЯРГУНАТ – Закай куъне вуч фикир ийизва къван?

ЭМИНАТ – Гила вун агакънавай руш я, чан дидедин. Вуна са бязи крарикай веревирдна кIанзавай бере я.

ЯРГУНАТ – Гъихътин крарикай, я диде?

ЭМИНАТ – Жувахъ ялуникай.

ЯРГУНАТ – *(Дидедив агатна къил адан хурал тазва)* – Жувахъ ялун вуч я, чан диде?

ЭМИНАТ – *(Яргунатан къилелай кап аладарзава)* – Я бала, бубайриз ихътин са мисал авайди я: Перци вахъ, керкиди жувахъ, мишерди захъ-вахъ ялда. Им акI лагъай чIал я хьи, гъар инсанди вичикай фикирна кIанда. Гъикъван гагъди вун икI амукъда?

ЯРГУНАТ – Им вуч лагъай чIал я?

(Элкъвена къалабулук кваз дидедиз килигзава)

ЭМИНАТ – *(Чина хъвер аваз)* – Им акI лагъай чIал я хьи, агакънавай руш бубадин кIвале амукъун хъсан кар туш. Ам вахтундамаз гъуьлуьз фена кIанзавайди я. ТахъайтIа гъарада са гаф лугъуда.

ЯРГУНАТ *(Шелерзава)* – Квез зун къилелай алудиз кIанзава ман? На лугъумир, квез гафарикай кичIезва къван.

ЭМИНАТ – Акьуллудаз гафуникай, ахмакьдаз лашуникай кичеда, чан руш. Бахт ахъа хъайила гъилер хъуьчуьк кутадайди туш.

ЯРГУНАТ (*Рахшанддалди*) – Бахтуни хъуьрез, бахтсузвили шехъиз чирда.

ЭМИНАТ – Эхъ, эхъ, бахтлудан рак дустуни, бахтсуздан рак буржуни гатада.

ЯРГУНАТ (*Са къадар хъел кваз*) – Вуж я а рак гатазвай дуст?

ЭМИНАТ – Вилибеган хизанар. Чаз вун Усманаз гуз кланзава, чан бала.

ЯРГУНАТ – Вуч? Дамбулдин вилер авай, дам кими Усманаз? На вуч лугъузва, я диде?

ЭМИНАТ – Я ман, къил агъузна вичиз са кап фу къазанмишзавай, гъилихъ пулни берекат авай, квалин-къан гада гила дам кимиди хъанва.

ЯРГУНАТ – Пулдихъ берекат авайтла, ам гъиляй-гъилиз фидачир. Масадбурун гьалал кепекрикай вичиз гьарам манатар кватлазавайди мусалай акьуллуди хъана? Ваз минет хъурай, заз Усманаз твар къамир. И хуьре зи риклиз ам къван такандай къвед лагъай гада авач. Гьар бармак алайдаз итим лагъанайтла...

ЭМИНАТ – Атлут! Кламбурдал акьалтай шапладиз къуьр ахквадач лугъуда. Ваз вуч чизва бармак вуч я, итим вуч я? Ахътин крар чирун патал вун гъеле аял я.

ЯРГУНАТ – Акл ятла бес вучиз квез зун икъван фад къилелай алудиз кланзава?

ЭМИНАТ (*Гила хъуьтуьлвилелди*) – Я бала, диде-бубадин мурад веледрин бахтлувал я. Чун къе ава, пака авач. Куьн динжарна кланда хъи, дуьньядилай архайиндиз фин. Вун чи багъа руш я, гъавиляй чаз вун багъа чкадиз, са девлетлу гададиз гуз кланзава.

ЯРГУНАТ – Девлет итимвал лагъай члал туш.

ЭМИНАТ – Девлетди инсан акьуллу яз къалурда.

ЯРГУНАТ – Гару гъайи девлет хару хутахда. За девлетлудакай вучда, зун са акьуллудаз це.

ЭМИНАТ – Вуж я акьуллуди?

ЯРГУНАТ – Ярмет.

ЭМИНАТ – Ярмет? Заз а куълягъдиз гудай руш авани? Межнун хъиз чуъллера гъатнавай, халкъар вичел хъуьруьрзавай а кесибдин дехмедиз вун гъикI лагъана фида?

ЯРГУНАТ – Гъамиша кесиб яз амукъич.

ЭМИНАТ – Икъван гагъди тахъайдаз гила амаратар жагъирвал яни?

ЯРГУНАТ – Чан диде, минет хъуй ваз, Усманаз гудалди, зун Ярметац це. ТахъайтIа за нафт илична жуваз цай ягъада.

ЭМИНАТ – Заз аквазвайвал, ви залпанд буш хъанвай хътинди я. Ам тIарамарна кIанда. Ваз мад гъвечли-чIехид чизмач. Чна вун гана куътягънавайди я. Ван хъанани? Вач, жуван кар-кеспи ая, анжах бубадинни стхайрин къил агъуздайвал мийир. Икъван гагъди чи эсил-несилдал пис тIвар гъайиди хъайиди туш. Мад заз вун межлисрин юкъва гъатна манийрал илигиз такурай. Гъил хвена кIвал неъ, мез хвена хуър. (*Хъел галаз физва*)

ЯРГУНАТ (*Шехъзава*) – Я сад Аллагъ, вуна заз рехъ къалура. За вуч ийин, за гъикI ийин?

V акунар

(Яргунат кьубне квар аваз булахдал физва. НуькIре ванциз ухшар тир уьфтуьнин ван кьвезва. Яргунат гьа патаз физва. Ярмета адан гьиликай кьуна ялзава.)

ЯРМЕТ – Зун чандивай хьана хьи! Пуд югъ я за ви рехъ вилив хуьз. Вучиз вун икъван геж атана? *(Яргуната жаваб гузвач)* Вун шехьнава тахьуй? *(Яргуната мадни жаваб гузвач)* Зи рикI акъудмир тIун!

ЯРГУНАТ *(Шиир лугьузва)*

*Гецягъ мийир зи циферик,
Ягъмур гала зи кеферик.
Ахвар квахъай зи йиферик
ГъарикI са гъам какахъзава.*

*Агатмир зав, рахамир зав,
Зи йикъарик галамач нав,
ТIили кьвезва, чкIизва къав,
Зи вилерин шел квахъзава.*

*(Ярмет чилел ацукъна кьве гьиливди кьил къазва.
Яргунатни адан патав ацукъзава.)*

ЯРМЕТ – Заз ви гьаларикай гьич хуш кьвезвач.

ЯРГУНАТ – Хуш кьведай затI ава къван?

ЯРМЕТ – Яргунат, заз килиг, лагъ кван ваз вуч хьанватIа.

ЯРГУНАТ – Чибуруз зун Усманаз гуз кIанзава.

ЯРМЕТ – Низ? Усманаз? Жеч гъа! Зун кьенвани зи кланиди зи гъиляй акъудна масадаз гудайвал?

ЯРГУНАТ – Эгъ, ви гъиляй вуч къведа къван? Зи дидединни бубадин гафунал гаф эцигиз жезвайд яни?

ЯРМЕТ – Акл ятӀа за вун гваз катда.

ЯРГУНАТ – Гъиниз?

ЯРМЕТ – Дуйнъя чӀехи, фидай чкаярни гзаф. Вуна разивал це, хизандивай къакъатна пакамахъ яралай рекъе гъатин чун.

ЯРГУНАТ – Вуна вуч лугъузвайди я? Хизандивай къакъатдайди гару яда, хуъруйкай къакъатдайди хару. Элди зун негъдачни? Залай садрани ихътин кар алакьдач. Зун ирид стхадин вах я, завай абурун кьил хура тваз жедач.

ЯРМЕТ (*Хъел акатзава*) – Бес вучда? Жуван мехъер туна къуншидин мелез фидани?

ЯРГУНАТ – Вунани зи хирерал къел алахмир кван. Зав жуван дерт чӀугваз тур.

ЯРМЕТ (*Рушан гъиликай къазва*) – Яргунат, закай хъелмир. Вуна чи кьилел вучтин бала къвезватӀа фагъумзавани? (*Ам кӀвачел къарагъзава, Яргунатни гуьгъуьна аваз.*) За исятда фена куьбуруз минетда, абурун кӀвачерихъ ярх жеда.

ЯРГУНАТ – Фимир, Ярмет, геж я.

ЯРМЕТ – (*Яргунатан къуьнер къуна юзурзава*) Завай вун авачиз эхиз жедани? Зи рикӀ пад жеде вун масадаз фейитӀа. Вун идан гъавурда акъазвани?

ЯРГУНАТ – Бес завай? (*Шехъзава*) Чун санал хъун къьисметда авач жеде. (*Шиир лугъузва*)

*Заз акі хъанай зун чѐмеда гъатнава,
На лугъумир, кѐвач желеда гъатнава.
Акъат тежер са чиледа гъатнава,
Низ гъарайин, низ эверин, низ лугъун?*

*Чѐугваз тежер са тѐл ава рикѐе чи,
Чѐалахъ тежер са гъал ава рикѐе зи,
Пара тешер са къал ава рикѐе зи,
Гъикѐ алудин, гъикѐ иливрин, гъикѐ чѐугван?*

ЯРМЕТ – Яргунат, гъеле геж туш, уьмуър инсандиз садра гузвайди я. Рикѐиз такѐан инсандихъ галаз ам гъикѐ гъалда? Ша вуна зи гафарихъ яб це. Акъатна фин яргъариз, са секин муг расна бахтлу жен.

ЯРГУНАТ – Геж я, Ярмет, геж. (*Шехъзава*) Чаз чун ахквадатѐа низ чида? Рикѐел хуьх, Ярмет, заз дуьньяда вун къван садни кѐан хъайиди туш. Уьмуърдин эхирдалди мадни кѐан жервал туш.

ЯРМЕТ – Гъакѐ хъайила зун туна Усманаз физва ман, вун?

ЯРГУНАТ – Закай Усманаз свас жедач. За месик къеме твада, за ам агуддач. Йифди-югъди за ви рехъ хуьда. Муьгъуьббатдин муг рикѐ я. Ам садавайни къакъудиз жедач.

ЯРМЕТ (*Къултухдай тупѐал акъудзава*) – И тупѐал залай ваз аманат хъурай. (*Тупѐал Яргунатан тупѐук кутазва.*) Заз жуван киферикай атѐана це. (*Ада чукѐул акъудзава. Яргуната цѐвелерин кѐуфукай къве тѐуб къван атѐана адав вугузва. Ярмета абуруз темен гана къултухда твазва. Абуру гарданар къазва. Са къадар бередалди икѐ акъваззава.*)

VI акунар

(Зуърнечийри мили макъам ягъизва. Лацу пекер алай
свасни енге ацукънава. Рушари абур юкъва тунa
“Перизадаяр” лугъузва.)

Заз авайди ви дидар я,
Перизада, Перизада.
На хана яр, зи гъаваяр,
Перизада, Перизада.
Къехуърмир заз ява яр,
Перизада, Перизада.
Бун зи риклин дава я яр,
Перизада, Перизада.

Яр ви кваллиз квач вегъейла,
Перизада, Перизада.
Сумавурар зурзазава,
Перизада, Перизада.
Я свас аваз авач хъай яр,
Перизада, Перизада.
Дердерикди къуразава,
Перизада, Перизада.

Чаз Къурагъдай гъайи бафта,
Перизада, Перизада.
Иер ярдин бармакда тур,
Перизада, Перизада.
Чан иер яр, чиг къвазава,
Перизада, Перизада.
Лацу бармак ягълухда тур,
Перизада, Перизада.

Мад даклардай гар атана,
Перизада, Перизада.
Лампадаллай шуьше хана,
Перизада, Перизада.
Ша фин, лугъуз яр атайла,
Перизада, Перизада,
Чи шад риклин гъава хана,
Перизада, Перизада.

Чепер суван дигай яйлах,
Перизада, Перизада.
Чими клама къайи булах,
Перизада, Перизада.
Вуч ви чанда ава дамах,
Перизада, Перизада.
Шумал тарцин буй авай вах,
Перизада, Перизада.

(Мани куьтягъ хъайила Сувар вилик акъатзава).

СУВАР – Гила нубат хъуьруьнарунди я. Хкечла кван Паркъул Суна.

СУНА – Усманазни мехъерар мубаракна кланда. Ин стхазизни жеза са хва, тварни вичин йей Микьдад. Ин ван хъизва кесиб стхаз хва Микьдадаз. Инда алукла вичин бубаз пекер, къацаза андан тур ва аткуза рекъе. *(Вири хъуьрезва)* Гила за сусаз бязи меслятар гун. Сифте къалай гъуьл муьтлуьгъарна адан вилин экв къахчуна кланзава. И кардин патахъай сусахъ амалдарвал кланда. Чамрахъ галаз санал ацукъайла, квенкве адан метел гъил тур. Куьт тавуртла, къуьнел гъил эциг. Акуртла ван акъатзавач, адан къамал акъах. Ахпа регъят я: гъамиша къамал къадайди я. *(Вири хъуьрезва)* Аку, чан свас, жуван итимдин тлуьн-хъун садрани

геж мийир. Неда-недач килигмир. Гъихътинди хъайитлани, къафун гъамиша аваз хъурай. Пъун тавуна адавай вуч жеда къван? Деведин клуф хъуьтуьлди я, амма цацар неда. Жувазни фикир це, хукуниз каш, чандиз жафа гумир. Жуваз клани шей неъ, масадбуруз кландайди алуки. Недайла – члехи тур, кваллахдайла – серин къур. *(Вири хъуьрезва)* Зуьрнеди зи кларабра звал туна. Къуьл тавуртла и звал алатдач. “Къавумар” ягъ кван, гадаяр.

(“Къавумар” ягъизва. Сунади къуьлзава, муькуьбуру капар ягъизва. Ахпа са иер руша “Суваллай ярдал” къуьлзава. Хуьруьн къуьзуь дишегълияр къвезва. Рушарни сусар квачел къарагъна абуруз икрамзава, ахпа къецик экъечлзава. Дишегълийри сусаз хийир-дуьа гузва.)

I **ДИШЕГЪЛИ** – Фейи чкада къадими хъурай. Кваллин-къан, члехи хизандин иеси хъурай.

II **ДИШЕГЪЛИ** – Аллагъди цийи сусаз бахтлувал, чандин сагъвални риклин шадвал гурай.

I **ДИШЕГЪЛИ** – Аллагъди чаз тагай бахтарни и сусаз гурай. Адакай ирид, иридакай цлерид хъурай. Къула цай, квалле экв хъурай. Вичин хизандив агатрай.

(Дишегълийри хийир-дуьа авурдалай къулухъ сусав са гъвечли гада аял вугузва. Ахпа вирида санал сусан тахт мубаракна лугъузва:)

А тахт, тахт хъуй,
Тахт барка хъуй,
Ирид хва хъуй,
Къвед хътин са руш хъуй.

А тахт, тахт хъуй,
Тахт барка хъуй,
Къул ацлай рухваяр хъуй,
Рак ацлай шаламар хъуй.
Хадайбур гадаяр хъуй,
Храдайбур гамар хъуй.

А тахт, тахт хъуй,
Тахт барка хъуй,
Хуз хъиз гъуьлуьк куклуй,
Чиж хъиз квалик куклуй.
Ваз квал мубарак хъуй,
Чан цийи свас.

**(Ахпа “Шагьселем” макъам ягъизва. Къарияр къуьлиз-
къуьлиз квалаяй экъечизава. Цавар сусан къилив атана адаз
темен гузва.)**

ЦАВАР – Вун гьелени шехъзавани? За квез вуч ийин? Дах ана зарул я, вун ина. Аллагъди вучиз ихътин кардиз рехъ гузва? **(Шехъзава)**

ЯРГУНАТ (Кичедаказ) – Вун гаф гвайдаз ухшар я гъа! Ярметаз вуч хъанва?

ЦАВАР – Дах экуьнлай чинихъди месел ярх хъанвайди тир. Садавни рахазвачир. Исятда вичин пекерни кватна квалаяй фена. Вич садни хуьр галайнихъ элкьведач лагъана. Сед хъанвайди я, им эхиз жедай дерт яни?

(Яргунат къил-къилелай фена чилел ярх жезва.)

VII акунар

(Эминатан квал. Раклар гатазва. Енге кьенез гьахъзава.)

ЭМИНАТ (*Кичлела*) – Им гьин члав я? Вуч хьанва? Вун гьихьтин хабар гваз атанва?

ЕНГЕ – Я Эминат, вучин? Кьве гьафте я зун квал-югъ гадарна масдан квале аваз. Ви руш гьалдай физва эхир. Адан вилерин накъвар атлузвач. ИкI фейитIа, ам терг жеда. Усманни язух я, фагьирдиз тахт жагъана, бахт ваъ. Яргуната месин юквал тунвай кьеме акваз ам шам хьиз цIразва.

ЭМИНАТ – Захъ мад хуьруьз акъатдай чин амач. Гьарда са гаф лугъзува. Садан кьилелни татай квалах хьана. Вучин, гьикIин, вуч чара акъудин?

ЕНГЕ – Гафуни тIатIайди якIуни атIуч. Вуна чиз-чиз пуд жаван бахтсузарна, кьей вах. Ярмет кваливай-къавай авуна, Усманаз дуван кьуна, Яргунат цIуз вегьена.

ЭМИНАТ – Икьван крар жедайди нин акьулдиз кьведай?

ЕНГЕ – Мад хьайиди хьана, гила са чара авуна кIанда. Кьве гьафте я ви рушан туьтуьнай са хупI яд кьванни тefена. Фагьирдивай кIвачел акъвазиз жезвач. Вун диде я, жуван руш чIалал гьиз жедатIа гьваш, гьавурда тваз жедатIа тур, халкьариз икьван азиятар гумир.

ЭМИНАТ – Вавай хьайитIа ам чIалал кьведани? ТатайтIа, элдиз вуч лугъуда?

ЕНГЕ – На элдикай вучзава? Гьарада вичикай фикиррай, масадакай ваъ. Рагьметлу Эмина лагъайвал: Кьежей мез я – кIани патахъ рахада, гьарда вичин кар я – вичиз аквада.

ЭМИНАТ – За вучин, я Аллагъ? Руш жагъай бубадизни стхайриз вуч жаваб гун? Вичин дерт гьикI эхин? Пака кьилел са кар атайтIа, завай эхиз женни? Я кьей зун, им вуч кар тир кьурди? Бахтсуз бала дидедин! (*Шехъзава, енгедиз*) Салигъата вуч лугъзува?

ЕНГЕ – Вуч лугъуда къван? Гъилер хъуьчлукъ кваз ама, на лугъуди квалерилай яд иличнава. Са гафуналди, нагъахъан крар хъана. Заз гададилаини гзаф адан диде-бубадин язух къвезва.

ЭМИНАТ – Къвед-пуд къузни эхин, акван къилел вуч къведатла.

ЕНГЕ – Ви рикл къванцикай яни, я паб? Акбул къилиз кватла. Жув виниз, масад агъуз къамир. Кар-кардилай тефенмаз са рехъ жагъура.

ЭМИНАТ – Вун гъахъ я. Ярар-дустарни агатзамач. Абурал хъайитлани меслят ийидайди тир.

ЕНГЕ – Вучда дустарикай дабан атлудай, мез клуьгъуь, рикли серки хъиз кудаи.

ЭМИНАТ – Бес нихъ галаз меслят ийин?

ЕНГЕ – Садахъ галазни я паб, жувахъ галаз. Руш види я, дустаринди туш. Дуст къван душманни ава. Жуван тлвар беабур мийир, вахтундамаз руш бубадин кваллиз хкваш.

ЭМИНАТ – Заз кичле я.

ЕНГЕ – Квекай? Агъам кам, виним сув. Жува члехи авурди, жуван гъилеривди гайиди жувавай хкиз жезвачни?

ЭМИНАТ – Жува члехи авур бармак жуван вилера гъатда икл хъайила лугъузвайди я къван.

ЕНГЕ – Я къей вах, жуван вацл жува члехи авуна кланда, лугъудай гафарни ава. Жуван рушаз иесивал ая, адаз куьмек це, язух я адан.

ЭМИНАТ – Исятда завай адаз вучтин куьмек гуз жеда къван? Са къадарни эхдай, ахпа...

ЕНГЕ – Ахпа геж я. Виридалайни хъсан куьмек вахтунда агакъайди я. Ахпа жедай меслятдилай гила жедай дяве хъсан я, лугъуда. Марвар хътин руш я, клурарихъ кутамир. Хкваш бубадин кваллиз. (*Физва*)

ЭМИНАТ (*Вичи-вичиз*) – Бубад кваллиз гъикл лагъана хкин? Идалай фейи чкада къейитла хъсан тир.

VIII акунар

(Яргуната чилел ацукъна гъилеривди метер къунва.
Ада гъамлу мани лугъузва.)

Бегъем тушиз уьмуьрд киле,
Зи дердияр хъанва силе,
Са ни ятла риклин кьиле
Юзурда зи чуьнгуьрдин сим,
Лугъуда са гъамлу сисим.

Хъелна закай яр катайла,
Чаравилин гар атайла,
Рикляй нагагъ свар атайла,
Шерзумарда цифери зун,
Йикъари зун, йифери зун.

Какахъайла хъипи пешер,
Зи хиялар жеда тешер,
Шел акатда секин тежер,
Зулун юргъ хъиз авахъда зун,
Къвана – къвана алахъда зун.

Къариб я зун бинедилай,
Клам тежез икI гуьнедилай.
Фад фейитла дуьнедилай
Элкъведа яр, къавахдиз зун,
Вахтсуз къурай булахдиз зун.

УСМАН (Къвализ гъахъзава) – Яргунат, хъайи крар хъана алатна, Ярмет риклелай алуд. Им ви квал-югъ я. Кстахвал

авурди бес я, заз вун Ярметалай тїмил кїанзавач. За вун гваз катнавай чка авач хьи. Элдин адетдалди мехьерна, дуьньядин харжар чїугуна гьана. Ша вунни чи адетдалди и кївалин свас хьухь.

ЯРГУНАТ – Адетар хьаначиртїа, зунни и кьа гьатдацир. За элдин адет чїурнач. Тахьайтїа...

УСМАН – Тахьайтїа Ярметахь галаз катдай, яни?

ЯРГУНАТ – Зи рехь кьазвайди вуж тир?

УСМАН – Ярметахь вун гваз катдай итимвал авани?

ЯРГУНАТ – Ярметакай рахшандмир. Ам валай усалди туш. За катдай разивал ганач, бубадинни стхайрин тїварцїиз леке гьанач. Ярмет зи гьавурда акьуна. Амма вун зи гьавурда акьунач. За ваз шумудра хабар рахьурнай хьи, зи тївар кьамир, зун ваз кьведач. Ятїани вуна рипинал гьуд гьалчна, жуваз чидайди гьилий ахьайнач.

УСМАН – За вун чїехибурун разивилелди гьайиди я эхир. За фикирнай хьи, мехьерилай гуьгьуьниз вун хьуьтуьл жеди, чна чаз кївал-югь тукїуьрди.

ЯРГУНАТ – Зулумдалди абад хьайи кївал агьдалди барбатї жеда. Заз килигна Ярмет хуьряй катна. Вуна чун сад – садавай авуна.

УСМАН (*Хьуьтуьлвилелди*) – Гьар вуч ятїани гила вун зи кївалин свас я. Гьиле авайди ахьайна, цава авайдахь калтугмир.

ЯРГУНАТ – Рикїе сад, меце масад? Нин далдам нин хьуьчїе аватїа аку! Закай ваз паб жедач, Усман! Жуваз тай жагьура.

УСМАН – Заз валай иерди жагьидани?

ЯРГУНАТ – Кукраз багьа кїарас кїан жеда.

УСМАН – Буьркьуьдан мурад экв акван я. Зун мураддив агакьнава. Заз масади герек авач.

ЯРГУНАТ – Чумал тарцелай жумар атїуз жеч.

УСМАН – Ша вуна Аллагъдиз килиг, динждаказ ацукъ жуван чкадал. Чими кьул къайи ийимир.

ЯРГУНАТ – Динж кац кьулавай къарагъдач.

УСМАН – Вун кърмаждай акъуд тавуртла секин жедай хътинди туш. (*Хъел акатзава*) Руш, ша вуна Аллагъдиз килиг. Хъайи крарихъ гелкъвемир. Кланивал тахъуй, жеривал хъуй. Гилад вун зи паб я, ви ихтияр зав гва.

ЯРГУНАТ – Зи ихтияр вав гвачни? (*Адав хенжел вугузва*) Ма, ягъана йикъ, за витни акъуддач. Зи чанни куътягъ жеди, ви чанни. Ви паб хъунилай рекъин хъсан я.

УСМАН – Вун гъихътин жинс я? Ваз гъи члалал лугъун? Вучиз вуна зун клурарик кутазва? Вучиз зи бармак чиле твазва? (*Яргунатак гелягъна чилел ярхарзава. Салигъат къвезва.*)

САЛИГЪАТ (Яргунатаз) – Низ чида вуна ява Ярметахъ галаз вуч гъалатлар авунватла? Илисай иблис! Рикле Ярмет авайтла, вун гъин мергиниз зи кваллиз къвезвай? Хуьре руш амачирни? Билбилдин муказ цицре шараг гъинай аватайди тир?

УСМАН (Яргунатаз) – Вун шехъдачни? Шехъа тлун! (*Ам ягъазва. Яргунат мад шехъзавач*) Жуван шиле-киле кватна квахъ жегъеннемдиз. Ина ви гелни такурай заз. (*Ам рак гъалчна физва*)

САЛИГЪАТ (Яргунатаз) – Вун гъич динж тахъурай, гъуьлягъдин къеней акъатайди. Пегъуьн атуь ваз, я Аллагъ!

(*Енге къенез гъахъзава, ада Яргунатан гъиликай къуна тухузва. Яргъай хъиз са ван къвезва: “Я жемятар! Дяве башламишнава. Немсери Советдиз басрух ганва. Бала къейи Гитлера халкъарин квалер члурна...”*)

IX акунар

(Яргунат месел ярх хъанва. Духтурди адаз чара ийизва. Муькуь пата Эминат, Мегъамед, Гъамдуллагъ ацукънава.)

ДУХТУР – Вичел хтана.

ЭМИНАТ – *(Яргунатав агатзава)* – Я Аллагъ, ваз гъамд хьурай.

ЯРГУНАТ – *(Къил хкажзава)* – Зун гынава?

ЭМИНАТ *(Шехъзава)* – Секин хъухъ, бала, вун чи кӀвале ава.

ЯРГУНАТ – Де, зи хур кузва.

ЭМИНАТ – Хъсан жеди, бала.

ЯРГУНАТ – Хъсан жеда? *(Шехъзава)*

ДУХТУР – Эминат хала, Яргунатаз секинвал герек я. Ам жезмай къван текдиз амуькрай, инжиклу мийир.

ЯРГУНАТ – Бубади зун кӀвале тадани?

ЭМИНАТ – Эхъ, эхъ, я бала, ибур вуч гафар я? Им ви кӀвал туш къван?

ЯРГУНАТ – Бес Гъамдуллагъ дахди?

ЭМИНАТ – Я чан бала, чна вун а дуьнедай хканвайди я. Аллагъди вун чаз къвед лагъай гӀилера вахкана. Ваз са шей хъанайтӀа, дидедин вайни гӀал тир.

(Яргунат къил-къилелай фена кис жезва. Мегъамедни Гъамдуллагъ кӀвачел къарагъзава.)

МЕГЪАМЕД *(Эминатаз)* – Вуна зун къилий акъудначиртӀа икӀ жечир.

ЭМИНАТ – Бес я, я кас, исятда и гафарин чка туш. Яц рекьидай чӀал чир хъанайтӀа, къве киле мухак гудай.

ГЪАМДУЛЛАГЪ – А кицӀин хва Усманан къил за ктӀай ич хъиз шупӀда. Килиг садра зи вах гӀин къа тунватӀа.

ЭМИНАТ – Къал акъудун герек туш, чан хва. Усманал тах-сир алач.

ГЪАМДУЛЛАГЪ – Ибур кыле фидай крар туш. Чи кылел алайди фите яни?

ЭМИНАТ – Итимвилин сад лагъай шартI сабурлувал я, чан дидедин.

МЕГЪАМЕД – Абур гыляй фейидалай кьулухъ сабурдикай вучда?

ЭМИНАТ – Гъар са кIвалах акьулдив ийин герек я.

МЕГЪАМЕД – Бес вуна вучиз авунач? (*Эминат шехъзава*)

ГЪАМДУЛЛАГЪ – Я буба, вуна диде кIевера твамир. За а вакIан хцин кьил цицибдин кьил хъиз атIана гадарда.

ЭМИНАТ – Чан хва, Усманаз хъайиди хъанва. Мад вуна хъийидай затI авач.

(Яргунат чкадлай юзана вич-вичиз рахазва.)

ЯРГУНАТ – Ярмет, вун гынава? Вуна гынал кIвач эцигайтIа, за гъанал кьил эцигда лагъайди тир. За ви гафуниз вучиз килигнач? Зун бахтсуз хъана, Ярмет. Зал гьалтайла бахтунин вилер буьркьубъ хъана. Зун цIаядай акьуда, Ярмет, зун кузва.

ЭМИНАТ (*КичIез-кичIез адав агатзава*) – Ина Ярмет авач, чан руш.

ЯРГУНАТ – Ада гатуз хкведа лагъанай эхир.

ЭМИНАТ – Гаталди пара ама, бала. Гила зул я.

ЯРГУНАТ – Зул?

ЭМИНАТ – Эхъ, къецел зул атанва.

ЯРГУНАТ – Зул атанва. (*Секиндаказ баяд лугъузва*)

*Мад атана бахтавар зул,
Хъипи пешер авадариз.
Рахкура яр, заз ви шикил,
Сефил рикIер аладариз...*

(Перде кIев жезва)

II ПЕРДЕ

(Цувад йис алатайдалай кьулухъ)

I акунар

(Яргуната са бухчадик пекер кутазва. Эминат кьвезва.)

ЭМИНАТ – Хийир хьуй, чан руш, вун гьиниз гьазур хьанва?

ЯРГУНАТ – Зун куьч жезва.

ЭМИНАТ – ГьикI куьч жезва? Гьиниз?

ЯРГУНАТ – Ярметан кIвализ.

ЭМИНАТ – Ярмет дяведа кьена жеди. ТахьайтIа, хкведай.
Буна гила адан кIваликай вучзава?

ЯРГУНАТ – Зи рикIиз аян хьанва, зун Ярметан кIвализ
куьч хьун кумазни ам хкведа, гьинватIани хкведа.

ЭМИНАТ – Ярметан касни авачир, чкIай дехмеда ви вуч
ава, я бала?

ЯРГУНАТ – Цавар гьуьлуьз фейидалай, Авсият хала
кьейидалай кьулухъ а кIвалин рак са касдини ахьайнавач.
Шумуд йисар я Ярметан кIвале экв, кьула цIай авачиз. Залай
гьейри ана ни экв куькIурда? Адан тавундай ни гум акьудда?

ЭМИНАТ – Я бала, вуна вуч лугьузва? Эллер чал
хьуьредачни? Абуру вуч фикирда?

ЯРГУНАТ – Хьуьреч я диде, инсанрин рикIер кьванцикай
туш хьи!

ЭМИНАТ – Бубадин квал туна ви чарадан квале вуч авайди я?

ЯРГУНАТ – Чарадан? Ярметан квал мусалай заз чаради хъанва? Са береда бубадини вуна чун чара авуна, чаз санал бахтлу жедай мумкинвал ганач. Ятлани квевай чи риклер сад-садавай чара ийиз хъанач.

ЭМИНАТ – Хъайи крар хъана алатна, Яргунат, абур риклелай алуд. Анжах вун жуван квалер-кърар туна ялгъуз дигеда амукуайла, ви михьи тварциз леке къведачни?

ЯРГУНАТ – Заз жуван квал ава къван? Куьне зун гъуд кылеллаз Усманаз гайи къалай заз жуван квал амайди туш. Чан диде, а члавуз тлагъ илисайди тлимилди хъиз, гилани вуна зав жуван дерт секинвилелди члугваз тазвач. Йикъа садан твар къаз, зун чандилай алудиз кланзава. Завай вун саклани гъавурда тваз жезвач хьи, заз садазни пар жез кланзавач.

ЭМИНАТ – Ваз жуван чими мукувай вучиз къакъатиз кланзава эхир?

ЯРГУНАТ - Инсандихъ вичин квал-югъ жедайди тушни?

ЭМИНАТ – Ялгъуз дишегълидин твар залан я. Гъармада са гаф лугъуда, чан бала.

ЯРГУНАТ – Вуч твар, я диде? Зал анжах Ярметан твар ала. *(Хурай са ягълух акъудна адакай туплал хкудзава)* И туплалдивди ада захъ лишан кутунва. *(Туплал чкадал эхцигзава)*

ЭМИНАТ *(Къагъардив)* – Дяве куьтягъ хъана цлуд йис я. Хтанвайбур хтанва, гъелек хъайибурун хабарар атанва. Тагъан пагъливан хътин ви стха Гъамдуллагъ гъелек хъана. Амруллагъ са квал галачиз хтана. Язух Мегъамед и дердер эхиз тахъана дуьньядила фена. Ярметни сагъ тиртла, икъван гагъди адакай са хабар акъатдай. Вучиз вуна жув ал-цуларзава?

ЯРГУНАТ – Ам зи дердинай ківаливай, хуърүүвай хъайиди я. Завай адан рехъ хуъз жедачни? Ваз и карни залан къвезвани?

ЭМИНАТ – На ялгъздаказ а чклай дехмеда вучда? Жуван къил гъикл хуьда? Ихътин четин девирда, вирида са кап фу зулумдивди къазанмишзавай члавуз ваз четин жеда. Чахъни дуст-душман ава эхир.

ЯРГУНАТ – Дустар зи гъавурда авазва.

ЭМИНАТ – Бес душманар? Виш дуст тлимил я, са душман гзаф, лугъуда бубайри. Вун ана гъикл жеда?

ЯРГУНАТ – Вири гъикл аватла, зунни гъакл. Мухан фу неда, члатл неда, маждин хапла неда, анжах жуван квалеле. Заз стхадин пурчук къуъзуъ жез кланзавач. Адан аялар гъвечлизма къван зи куьмек пара тир, гила лагъайтла, абуруз сусар гъидай вахт я. За вучиз абурун чка дар ийин? (*Агъ члугвазва*) Руш садра бубадин квалейя акъатна фейила рекъин, анжах къулухъ элкъвен тийин герек.

ЭМИНАТ (*Агъ члугвазва*) – Усмнан квалеле вавай эхиз хъанач, эхнайтла динж хъанвайди тир. Акунани Усмана дяведикай гъикл къил къакъуднатла? Им виклегъбурун замана я. Чи хуърйя шумуд къегъалди дяведа чан эцигна, гила дуьньяда абурун гелни амач. Анжах Усмана вичиз тупунив ягъайтла, чуклур тежедай квал-югъ туьклубрна. Халисадини адаз къуд аял хана регъатвилелди ацукънава.

ЯРГУНАТ – Элкъвез-хквез гъа са гафар гъикъван лугъуда вуна? И дуьньяда зунни Усман текдиз амукъайтлани, за адаз итим я лагъана килигдач. Ярметалай гъейри зи рикле садни авач. Адаз къисмет тахъайтла, зун анжах мичли суруз фида. Минет хуьй ваз, мад садрани заз и гафар хълагъмир.

(Хъелна физва. Эминат къил къуна ацукъзава.)

II акунар

(Яргунат Ярметан ківализ гъахъзава. Цлалай гададин шикил алудна темен гузва, ахпа хурал эцигзава.)

ЯРГУНАТ – Ярмет, яраб ваз хабар ятла? Риклин сузайралди шехъиз-шехъиз ви яр ви ківализ атанва. Цувад йисалай свас яз атанва, анжах чам авач. За тавдин ківале ви рекьер вилив хуъзва. За ваз лагъанай эхир, чарадакай заз яр жедач! Зун гъа ваз чидай Яргунат я, садан гъилни галукънавачир, риклин раklar масадаз ахъайнавачир Яргунат. Садбуру зун къайи къван я лугъузва. Анжах абуруз зи хуравай цлукай хабар авач. Ам за вун паталди хвенвай муъгъуьббатдин цай я. Заз чизва, вун сагъ я. Тахъайтла, заз гъар йифиз вун ахварай аквадацир. Бес сагъ ятла, вучиз гъай гузвач? Вучиз вун и патахъ элкъвезвач? Вучиз закай хабар къазвач? Вавай зун такуна са къузни эхиз жедачир. Кифер къуна “Зи кукуп!” лугъуз туьмер гудай. Вуна заз “зи иерди” лугъудай. “Иерди бахтсуз жеди,” – хълагъдай за. Вуна “иервални бахт я” лугъуз зун секинардай. Гила зи риклиз ни рехъ акъудрай? Лагъ кван вуна цувад йисуз зун такуна гъикI эхзава? Яраб ви риклел зун аламатла? Яраб вунни зун хъиз кузватла? *(Даклардин вилик акъвазна гъамлу мани лугъузва.)*

*Гъинава вун, зи масанди, жуванди?
Зи бахтунин хуш бередин, чIаванди.
Гатфарин нуькI, зи тамунди, суванди,
Ша акъатин чун чуьллериз гъил-гъиле.*

Хару кард хъиз ша зи патав лув гана,
Таза тар хъиз пеш ахъая, шив гана,
Икъван гагъди вуна ви рикI нив гана?
Чир жедатIа заз чин-чина, вил-виле?

Эвеланд хъиз гафара заз, гафара,
Ви ван гъатрай вахъ вил галай чIафара,
Агата зав, рикIин къене гатфара,
Гар акъатрай, акъурла чун пел-пеле.

Цуькверикай заз цIвел ая, киф ая,
Зи лацу лиф, заз са дадлу миф ая,
Цавун юкъва ша захъ галаз йиф ая,
Экуьналди ацукъин чун къил-къиле.

Вацран кIаник туькIуьрда ваз тавдин кIвал,
Пехил хъана вал, гъетери твада къал.
Зи ашкъидин, муьгъуьббатдин къакъан къвал,
Ша ая зи хвешивилин сел-силе.

(Чилел ацукъна шехъзава.)

III акунар

(Яргунатан квал. Къве паб ацукънава. Яргуната абуруз чай гъизва.)

ЯРГУНАТ – Куън атуй, рагъ атуй. Агата, чай хъухъ кван. Куън чи патарихъ гъикI хъана акъатнавайди я? Рехъ алатнавайди я тахъуй?

I ИЛЧИ – За ваз вуч лугъун, чан руш, чун Хъилерин хуърйя я.

ЯРГУНАТ – Хъиливияр зегъметдал рикI алай жемятар я. Абуру устларвилихъни манийрихъ пара ялда. Ина гъарма сада вичин квал вичи эцигда лугъуда.

I ИЛЧИ – Чибур гъакIни гъвечIи-чIехид чидайбур я, чан руш.

ЯРГУНАТ – ГъвечIи-чIехид авай чкада берекатни жеда.

II ИЛЧИ – На дуъз лугъузва, чан халадин.

ЯРГУНАТ – Бес куън гъикI хъана атанвайди я?

I ИЛЧИ – Тамуз феи ебни кIамуз феи квар ичIиз хкведач лугъуда бубайри. Чун кIвалах аваз атанвайбур я. Заз са хъсан хен ава. Акъуллу, камаллу инсан я, мектебда муаллимвиле кIвалахзава. Пуд йис я адан паб рагъметдиз фена. Фагъир пуд аял гваз ялгъуздаказ ама. На лугъур, кIвачик галкIидай хътин аяларни туш. Вирида мектебда кIелзава. Хине икъван гагъди цIийи паб къачун хевзавачир. Анжах куъ хуъре мехъерик вун акур йикъалай адахъ секинвал амач. Вакай акъван хуш атанва хъи... Чун ада ракъанвайди я. *(Муъкуъ илчи къалурзава)* Имани зи яран вах я.

II ИЛЧИ – Чна нивай жузунатIа, вакай анжах хъсандиз рахана. Жеч лагъана ахътин дишегъли. Акъуллу, камаллуди я.

Гъайиф хьи, ялгъздаказ ама. Мад вучда къван, чан руш, къисметар ихътинбур я. Аквар гъаларай, Аллагъди ви пеле маса къисметар кхъенва. ТахъайтӀа, чунни иниз къвечир. Вуна чаз са гаф це, гада ракъун ви патав, гафар ая, белки вазни адакай хуш къведи жал.

ЯРГУНАТ – Куън яргъал рекъяй атанвай мугъманар я, зи кӀвал квез къурбанд я. Анжах куън ягъалмиш хъанва. Зун жуван кӀвале ацукънава, зун Ярметан свас я.

I ИЛЧИ – Чан халадин, чаз ви къилел атай крар хъсандиз чизва. Дяве куътягъ хъана гзаф йисар алатнава. Ярмет сагъ тиртӀа, икъван гагъди хтана акъатдай. Ша жув алцурармир, вун иер, акьуллу дишегъли я, жуван жаван чан къуд цлан арада пуч мийир. Итим авачир дишегълидин югъни югъ туш эхир.

ЯРГУНАТ – Квез за лагъана эхир, за Ярметан рехъ хуъзва.

II ИЛЧИ – Ярдивай къакъатайди ирид йисуз шехъда лугъуда бубайри. Рехъ гъикъван хуъдайди я, чан руш?

ЯРГУНАТ (КӀвачел къарагъзава) – Рекъидалди! Я вахар, я дидеяр, за куън гъикӀ гъавурда тван? За Ярметан рекъер хуъзва. Зи рикӀиз аян я, ам сагъ я. Заз им рагъ алай югъ хъиз чизва. Квез минет хъурай, маса тӀалабунар авачтӀа, идалай гуьгъуьниз зи раклар ахъай мийир.

(Илчияр къарагъна хъфизва. Эминат къвезва.)

ЯРГУНАТ – Де, ваз минет хъурай, бес я зи ракларал илчияр ракъурайди. Жаван чӀавуз гъуьлуьз гуз тахъай руш гила кӀваливай-къавай ийиз кланзавани, я рикӀ диде, я чан диде?

ЭМИНАТ – На лагъайвал хъурай, мад вучда къван? Анжах вазни зи язух атурай. Зи рикӀи рикӀ тӀуьна куътягъзава, бала

дидедин. Вун икI туна завай сурузни физ жезвач.
(Шехъзава)

ЯРГУНАТ – (Адан гардан къазва) – Шехъмир, са рагъ алай къуз Ярмет гина аватIани хтана акъатда. КIвалин рак ахъайна зун акурла адаз гыкъван хвеша жедатIа? (Агъ чIугъазва) Адан къилел кар алаз тахъурай, сагъ тирди зи рикIиз аян я.

ЭМИНАТ – Ви сивяй Аллагъдиз ван хъурай, чан бала. Зи рагъметлу бадеди лагъайвал, муъгъуьббат рикIин чирагъ я къван. Ви чирагъ туъхуьн тавурай.

ЯРГУНАТ – Туъхуьндач, зи рикIи Аллагъдикай муд атIумир лугъузва. Ярмет гинаватIани хквервал я. (Дидедихъ элкъвезва) Вахъ галаз са меслят ийиз кIанзава заз. Цавараз накъ мадни са гада аял хъанва. Кесибдивай вад аялдиз килигиз жезвач. Акъван иер бицIек я хьи! Заз ам къачуна хуьз кIанзава.

ЭМИНАТ – Суваб жеди, чан бала. Аял авачир кIвал яд атIай регъв я. Ваз гъам къарай жеди, гъамни хва. Пака гъей лагъайла гъай гудай сад кIанзавайди я. Цавар рази жедатIа?

ЯРГУНАТ – Чна адахъ галаз фадлай меслят авунвайди я. За аялдал эцигдай тIварни фикирнава: Садир.

ЭМИНАТ – Мад вучда къван. Ваз кIандатIа виртни фу, къачу гъиле пер-къусу. Бес буба вуж кхъида, я къей тавур бала.

ЯРГУНАТ – ГыкI вуж кхъида? Ярмет! Ярметан хва Садир.

ЭМИНАТ – Жеда жал?

ЯРГУНАТ – Авурла тежедай вуч ава къван.

ЭМИНАТ – Аллагъди вун ви мураддив агакъаррай, бала. Садиракай ваз жуваз кӀандай хътин къегъал хва хъурай. За фена аялдиз мес-къуьжни къеб гъазурин. (*Физва*)

ЯРГУНАТ (*Хвешила*) – Гила захъни жуван хизан жеда, азни хва жеда – Ярметан хва. Яраб ам гила хъайитӀани хкведатӀа? (*Мани лугъузва*)

*Гатфарин рагъ, гатфарин рагъ,
Къурура зи вилерин нагъв,
ЦӀурура зи хура авай
Гъамарин дагъ, тӀаларин дагъ.*

*Гатфарин рагъ, гатфарин рагъ,
Заз аямди гана хъи, тӀагъ.
И дуьньяда мад аватӀа
Зун хътинбур, жагъурдай гъахъ?*

*Гатфарин рагъ, гатфарин рагъ,
Ван яни ваз зи рикӀин цӀвагъ?
Са хабар це Ярметакай,
Гъич тахъайтӀа лагъ, яни сагъ?*

III ПЕРДЕ

I акунар

(Къанни цлуд йис алатнава. Истанбул. Ресторан. Садира са столдихъ ацукъна кофе хъвазва. Сегънедиз конферансье акъатзава.)

КОНФЕРАНСЪЕ – Истекли конуклар! Бу гуьнкуь муьсафиримиз генч шаир-бестечи Лезгийе гъанымдыр. Шимди о сизлере йини шаркысыны суйлейежек.

(Лезгияди мани лугъузва)

*Эсир йине гам куьлейи,
Кесир йине гам келейи,
Не елейир гам елейи,
Яьш дейил, чискин дейил.*

*Тутуб йине нем куьлейи,
Бу саргъош, бу дем куьлейи,
Диллендирир бем куьлейи,
Алар дейил, куьскуьн дейил.*

*Йуьзуьр, йуьзуьр гам куьлейи,
Йок уьмиди, йок дилейи,
Недир сирри, не келейи,
Бен тек бедбин, уьзгуьн дейил.*

(Капар ягъызва)

ЛЕЗГИЯ – Эфендилер! Шимди бен сизе бабамын чок севдийи бир шаркыйы окуяжаам. Шаркы лезгигедир. Бу, ашк гъаккында гуьзел бир гыкайетдир. *(Мани лугъузва)*

Экуьн яру яралай,
“Яр булах” дал яр алай.
Заз Яргуна са иер,
Яр акуна яралай.

Ярдин тIвар Яргунат,
Ярдин кIвал Яргуна,
Яр авай Яргунай,
Гьиниз фин яр туна?

(Официантди Садираз кофе гана физва)

САДИР (*Вичи-вичиз*) – Я Аллагь, Туьркия гьинай,
“Яргунат” гьинай? Зун ягьалмиш жезва тахуй? Ваь, ваь,
мани лезгидалди лугьузва эхир.

(Лезгияди манидин гуьгь лугьузва)

Цавар, чилер, заха хьухь,
Гьвери-гьверер, ахьа хьухь,
Я Яргунин иерди,
Ша зи вахаз баха хьухь.

*(Мани куьтягь жезва. Капар ягьизва. Садира чарчел са
вуч ятIани кхьена официантдив вугана рушал ракъурзава.
Лезгия чар кIелна Садиран патав къвезва.)*

ЛЕЗГИЯ – Эфендим, мектубунузу алдым. Тешеккуьрлер.

САДИР – Сизин сон шаркыныз бени гьайран етди.
Сизинле конушмадан гиде билмедим. Сиз беним уьчуьн
гуьзел бир сирр олдуруз. Адыныз Лезгийе, шаркыныз
лезгиже, демек ки, лезги дилинде конуша билирсиниз.

ЛЕЗГИЯ – Сиздеми лезгисиниз?

САДИР – Эвет.

ЛЕЗГИЯ – АкI ятIа зун пара кван шад я.

САДИР (*Хвешила*) – Кьенин югь вуч хьсан югь я. Зун пара
бахтлу я. Са маса маниди заз икI таьсир авурди зи риклел
хквезвач. Дуьз лагьайтIа, заз икьван иер рушни акунач.

ЛЕЗГИЯ (*Милидаказ хьуьрезва*) – Куьне иер рушаз ацукь лугьудайди тушни?

САДИР – Эхь, эхь. (*Хьуьрезва*) Ихьтин тават акуна за жув михьидиз квадарна. Куьн ацукьнайтла, зун гзаф шад жедай. (*Адаз ацукьиз куьмекзава*)

ЛЕЗГИЯ – Зун акI гьавурда акьазва хьи, квез захь галаз мукьувай таниш жез кланзава.

САДИР – Эхь, эхь. Амма зун гафар фараш, крар явашбурукай я.

ЛЕЗГИЯ – Им вуч лагьай чIал я?

САДИР – Яни рушарихь галаз таниш жедай алакьунар авачир гадайрикай я. ЯтIани кье зун викIегь хьанва. Квехь галаз таниш жез кланзава.

ЛЕЗГИЯ – АкI ятIа зи тIвар Лезгия я. Зи буба лезги я, диде туьрк.

САДИР – Лезги чIал бубадивай чирнавани?

ЛЕЗГИЯ – Эхь. Бес куьн вуж я? Гьинай атана гьиниз физвайди я?

САДИР – Зи тIвар Садир я. Жувни Азербайжандай я. Бакуда яшамиш жезва.

ЛЕЗГИЯ – Куьн иниз савдагарвал авун патал атанвайди я тахуй?

САДИР – Ваь. Зун Франкфуртдай хтанвайди я. Физикрин конференциядай. Са гьафте Истанбулдин университетда жеда зун, ахпа хьфида.

ЛЕЗГИЯ – ЯтIа куьн алим я ман!

САДИР (*Хьуьрезва*) – Я жеди.

ЛЕЗГИЯ – Алимдин са югь авамдин вири уьмуьрдилай багьа я лугьуда зи бубади.

САДИР – ХупI хьсан мисал я. Мадни вуч лугьуда бубади?

ЛЕЗГИЯ – Мадни лугьуда хьи, илим гвай итимдивай четин уламдайни акьатиз жеда.

САДИР – Гьа и кар залай алакьдач.

ЛЕЗГИЯ – Вучиз?

САДИР – Вучиз лагъайтла захъ илимдилай гъейри маса девлет авач.

ЛЕЗГИЯ – Илимдилай члехи девлет авани? Гъар са куьникай чирвилер авайдаз девлет клан жедани?

САДИР – Чирвал мугъман я, акъул – иеси, лугъуда лезгийри.

ЛЕЗГИЯ – Мадни лезгийри лугъуда хьи, акъул гъарма садахъ жедач. Акъул жагъайтла, кимидазни клан жеда.

САДИР – Эхъ, акъулдикай зарар, диливиликай хийир жедач. (*Къведни хъуьрезва*) Вун гафаралди тухуз жедач.

ЛЕЗГИЯ – Вунни тлимил фан къафун туш.

САДИР (*Хъуьрезва*) – Лагъ кван, “Яргунат” мани ваз гъинай чир хъанвайди ятла. Заз акI жедай хьи, ам зи дидедилай гъейри садазни чидач.

ЛЕЗГИЯ – РикIивайни?

САДИР – Валлагъ, за ваз авайвал лугъузва. Зи дидедин тIвар Яргунат я. Им яргунви руш лагъай чIал я. Азербайжандин КцIар районда Яргун хуър ава, чун гъа хуърйя я.

ЛЕЗГИЯ – Аллагъ, Аллагъ, дуьньядин крар гъихътинбур ятла аку тIун. Зи бубани гъанай я.

САДИР – Жеч гъа, вуна вуч лугъузва? Адан тIвар вуч я?

ЛЕЗГИЯ – Ярмет.

САДИР – (*Чкадилай къудгъунна къарагъзава*) Садиран хва Ярмет?

ЛЕЗГИЯ – Эхъ.

САДИР – Я Аллагъ, ваз гъамд хуьрай! Зун Ярметан хва Садир я, ам Садиран хва Ярмет. Им вучтин кар я? Ам зи буба Ярмет я тахъуй? Дяведай тахтай яргунви Ярмет. Им гъихътин дуьшуьш я?

ЛЕЗГИЯ (*Пагъ атIана амукъзава*) – Акъваз, акъваз, ятла вун зи стха жезвани?

САДИР – Исятда за ваз авайвал вири ихтилатда.

II акунар

(Садирни Лезгия багда ацукьнава)

ЛЕЗГИЯ – Ви ихтилатди зи кьарай атлана. Аквар гьаларай ви диде лугьуз тежер кьван члехи рикI авай дишегъли я. Гъайиф хьи, ихтибарлувилининни вафалувилининни лишан яз инсанриз гуьмбетар эцигзавач. Заз сад лагъай гьилер я ихътин вакъиа ван кьвез. Фагъирди вичин уьмуьрда гьикьван гьамни дерт члугунатла? Кланиди галачирди уьмуьр туш. Бес вуна и крар гьикI кьатлана?

САДИР – Дидеди вичин гьамар садазни чирдачир. Анжах гагъ-гагъ гзаф гьамлудаказ “Яргунат” мани лугьудай. Гъвечли члавуз зун и кардин гьавурда акьадачир. Ахпа садрахъ бадеди заз ихтилат авуна. Заз жуван диде мукьувай чир хьана.

ЛЕЗГИЯ – Дуьшуьшдиз килиг. Зунни “Яргунат” манидин ванцелди члехи хьанвайди я. Бубади ам фад-фад кфилдай ягъидай. Гагъ-гагъ рикле акьурла вичин ванцелди зарулдиз лугьудай. Гъвечли члавуз и мани ван атайла вучиз ятлани захъ шел акатдай. Члехи хьунивай заз и мани пара клан хьана. Авайвал лагъайтла, за мани кхьидай илгьамни и макьамдивай кьачурди я.

САДИР – За вуна туьклуьрнавай туьрк манидихъни яб гана. Ви члалар вучиз икьван гьамлубур я?

ЛЕЗГИЯ – Чидач.

САДИР (Зарафатдив) – Вунни зун хьиз рехи хьанвач хьи, дуьньядикай бейкеф жедайвал. Жегъил тават гьинай, гьам гьинай?

ЛЕЗГИЯ – Туьрездиз вуч чизва куьтенди вуч ялзаватла. Зун акьванни жегъил туш. И мукьвара кьанни вад яш хьанва.

САДИР – Къари я лагъ ман. (*Къведни хьуьреза*) Кьанни цлуд гьинай, кьанни вад гьинай?

ЛЕЗГИЯ – Итимар геж кьуьзуь жеда лугьуда. Иллаки алимар. Илимдихъ агатнавайдахъ кьуьзуь жедай вахт гьинвайди я?

САДИР – И гафар зи дидедиз лугъудайди кӀанда. Гъар гъилера зун хуъруз хъфейла, ам шерзум жезвайди я. “Я чан бала, ви таяриз къе-пака хтулар жеда, анжах вуна мехъерин тӀварни къазвач.” Зани адаз хълагъзава: “Я де, абур къуъзуъ жезва, анжах заз вирида жегъил гада лугъузва”. (*Къведни хуърезва*)

ЛЕЗГИЯ – Заз акӀ жезва хъи, вун зи аялвилин дуст я, яргъи йисарилай гуьгъуьниз зи патав хтанвай дуст. Захъ ваз лугъудай акъван гафар ава хъи...

САДИР – Зазни вун фадлай чизвайди хъиз жезва. Ни лугъуда хъи, чун пуд-къуд сят виликдамаз таниш хъанвай инсанар я.

ЛЕЗГИЯ – Несиб-къисмет ихътин кар я ман.

САДИР – Я жеди.

ЛЕЗГИЯ – Вун гъалтначиртӀа заз ихътин тарсар ни гудай?

САДИР – На авай гаф лугъузвани?

ЛЕЗГИЯ – Авачир гаф лугъуз женни?

САДИР – Жеди.

ЛЕЗГИЯ – ГъикӀ?

САДИР – ИкӀ! (*Кисна акъваззава. Къведни хуърезва*)

ЛЕЗГИЯ – Лугъуда эхир, алимриз крар пара чида.

САДИР – Са гаф лагъайтӀа, вун инжиклу жедач хъи?

ЛЕЗГИЯ – Лагъ кван.

САДИР – Вуч хъсан я хъи, чун хайи стхани вах туш. Гъа идалди зун пара къван шад я. (*Садира Лезгиядин гъилиз темен гузва*)

ЛЕЗГИЯ (*Сятдиз килигзава*) – Чибуру зи рехъ хуърезва жеди. Зенг къванни ийиз хъанач. Тадидаказ хъфена кӀанда. Амма вуч кар ятӀа завай хъфиз жезвач. Пака нянихъ вун чи мугъман я. Аллагъдиз чида, бубадиз вун акурла гъикъван хвеша жедатӀа. Адан къилел атайбур ваз ван хъайитӀа...

САДИР – Завай пака няналди вун такуна эхиз жеда жал?

(*Къведни хуърез-хуърез физва*)

III акунар

(Ярметан квал. Садир винел лацу суфра эклинавай столдихь ацукьнава. Лезгия Медина галаз кьвезва.)

ЛЕЗГИЯ – Садир, таниш хьухь, им зи диде я. *(Мединади Садиран гардан кьазва)*

МЕДИНА – *(Туьрк члалал рахазва)* Чан бала, вун атуй, рагъ атуй. Вун чи играми мугьман я. Ярмет квалеле авайтла вуч хьсан тир. Накъ ам Измирдиз, чи члехи гададин патав фенва. Чаз сад лагъай хтул хьанва, начагъ яз завай физ хьанач. Ярмета вич са гьафтедалди хкведа лагъайди я. Пенсияда авай итим я, фена гьава дегишарин лагъана. Шумуд йис я адаз вичин Ватандиз физ кланз. Гьикл ятлани риклна рекъиз экъечлиз жезвач. Аллагъди душмандизни кьарибвал кьисмет тавурай. Чугваз тежедай тлал я.

САДИР – Бес Ярметан рекьер хуьзвайбурун дердер, тлалар хци тушни? *(Агъ члугвазва)* Медина хала, куьне заз куь итимдикай ихтилатдани? Ам гьихьтин кас я? Ада вичин Ватандикай гьихьтин веревирдер ийизва? Заз гьар са кваллах авайвал чириз кланзава. Вучиз ада икьван гагъди хайи хуьруьз са хабар кьванни ракъанач? Яраб ам вичин Ватандихь цигел хьанач жал? Ватан адан риклелай алатна жал?

МЕДИНА – Эгъ, я бала, кьурабадин гьалар гьикл жеда кьван? Ярмета вичи лагъайвал, Ватан авачирди кьейилани кьураба я. Садни, ада лугьуда хьи, Ватан хайи диде, гьурбат тахай диде я. Кьурабадин сив хьуьрейтлани, рикл ишезвайди я. Кьилел татанмаз садни гьавурда акьадач. Чан халадин, вун рехь атанвайди я. Эвел чун суфрадихь ацукьин, ахпа секинвилелди, архайиндаказ ихтилатин.

ЛЕЗГИЯ – Вуна вуч лугъузва, Садиравай акъван чӀавалди эхиз женни? Адан гьалар аквазвачни ваз? Вуна ихтилатдив адан кьил какадара, зани суфрадин тадаракар акван.

МЕДИНА (Ацукъзава) – Эгъ, я бала, Ярметан кьилел атайбур маса къазаяр, маса мусибатар я. За ваз авайвал са кьиликай вири ихтилатда. (*Эквер зайиф жезва*) Чиди са гъвечи хуър тир. Къвед лагъай жагъандин дяве алатна шумуд йисар хъанвай. Къарикай са къуз чи хуьруьз хабар чкӀана хьи, са къариб итимдиз ина бине кутаз кӀанзава. Жемятди рахазвай хьи, ам немсерин есирдай катнавай советдин солдат я. А чӀавуз есирда хъанвайбур чпин Ватандиз элкъвейла къазаматда твадай лугъуз гафардай къуьзубуру. Гъавиляй парабур Ватан галайнихъ хъфидачир, къецепатан уьлквейра чпиз муг ийидай. И къураба Европадин шумуд чкада хъана, эхирни Ватандиз мукъвал я лугъуз Туъркиядиз атанвай. Ам гъинай тир, адан чӀал гъихътинди тиртӀа садазни чидачир, вучиз лагъайтӀа адаз вичикай, вичин кьилел атай вакъиайрикай ихтилат ийиз кӀандачир. Вилера даим гъам авай хътин и къакъан буйдин, акунар авай итимдин рикӀе са гъихътин ятӀа дерт авай. Ада есирда гзаф азиятар чӀугунвайди гъасятда чир жезвай. КӀвал эцигдайла хуьруьнвийри адаз куьмек ганай. На лугъумир, и кас вич гъарма са кар алакьдай чӀехи устӀар тир къван. Са тӀимил бередилай ам хуьруьн гъуьрметлу ксарикай хъана.

Са кар авай хьи, и къариб мукъувай садаври агатдачир. Жемятдихъ галазни акъван акахъун-какахъун авачир. Туърк чӀалалди четинвилелди рахазвай и касди гъар нянихъ вичин кӀвалин вилик квай тутун тарцин кӀаник ацукъна кфил ягъидай. Ништа, чун шумуд йисара адан рикӀ атӀудай хътин макъамрик яб гуз-гуз ахвариз фена, ахварай аватнатӀа. Чаз виридаз хъсандиз чизвай хьи, ибур Ватандин манияр я, ада вичин гъамлу рикӀин къарихвал кфилдин зарул ванералди секинарзава.

Хуьруьн гзаф рушар хьиз зунни Ярметал ашукъ хьанвай. Адазни закай хуш къвезвай. Зи члехибуруз эвел зун адаз гуз кланзавачир, вучиз лагъайтла яшарал атайла чи арада гзаф тафават авай. Анжах эхирда абуру разивал гана.

Ярмет секин, хуьтуьл къилихрин, кваллин-къан инсан я, икъван гагъди ада зи са гаф къвед авурди туш. Са кар авай хьи, ада вичин дерт зазни ахъайдачир. Гъа ик! шумуд йисар алатна, чаз къве хва хъана: Мурадханни Зиядхан. Ярметаз вичин веледар акъван кландай хьи! Гзаф члавуз вахтар абурухъ галаз санал акъуддай. Анжах и кардини адан гъам цурурдацир.

Хуьтлуьн яц ханвай бере тир. Гъаваяр чими жез, нуьклер рахаз, малари чамарар ийизвай. Садра йифиз зун гъуьлягъди ягъайди хьиз ахварай аватна. Ярмет месик галачир. Яраб гъавадал экъечнаватла, фикирна за. Азим члав алатна, итим хтанач. Эхиз тахъана къецел экъечна зун. Цурай адан секин ван къвез акурла, аниз фена. Квенкве зун жуван вилерин члалахъ хъанач. Ярмет вичин балкландин гардан къуна адахъ галаз рахазвай. Им икъван гагъди заз ван тахъай хьтин са чара члал тир. Гагъ-гагъ зи япарихъ “Яргунат” лугъудай ван галукъзавай. Балкландини гъавурда акъвазвайда хьиз, адахъ яб акалзавай. Адан гафарин гъамлувал гъасятда къатлуз жедай. Яраб и касдихъ гьихьтин дердер аватла, фагъумнай за. Им тахъана заз Ярмет икъван зарул яз, икъван чандикай куьцленваз акурди тушир. На лугъумир, Ярмет ара-ара чинеба вичин балкландихъ галаз дидед члалалди рахазва къван. “Яргунат” мани Ярмета кушкушдалди гъамиша лугъудайди тир. Ингъе, заз а гафунин мана чидачир. Гъа йифиз зун гъар са куьнин гъавурда акъуна. Ятлани, итимдиз са гафни лагъанач. Вичи гаф кудайла хуьй, фагъумна за. Гъа ик! мадни са къадар вахтар алатна.

Чаз руш хъайила, Ярмета адаз Лезгия твар гана. Итимди хизан санал кватла баянарна: “Виридаз чир хъурай хьи, ам

лезги я, лезгидин руш я.” За мягтелвилелди килигиз акурла ада давамна: “Лянет хъайи дяведи зун Ватандивай, дидедин чалавай авуна. Зи Ватан Азербайжандин Кцлар райондин Яргун хуър я, зун лезги я.” ИкI лагъана ам шехъна. Ахпа вичин кылел атай къван крар вири са-сад ахъайна. Им ахътин бере тир хъи, немсерин есирда хъайибуруз чпин ватандиз физ-хкведай ихтияр ганвай. Са берета Ярметни кIвачин хъана. Ахпа гьикI ятIани фикир дегишарна: “Эгъ, захъ хуъре вуж ама къван? Диде гъеле дяве амаз рагъметдиз фенвайди тир. Са вах я, амни вичин кIвалихъ кылл какахънавай инсан я,” - лагъана ада. “Бес Яргунат?” – жузуна за. “Адазни вичин кIвал-югъ авайди я,” – жаваб гана итимди. ЯтIани, фад-фад адаз ахварай вичин хайи хуър аквадай. Измирдиз фидайдалай са югъ виликни ахвар ақунай.

САДИР (Вилер михъзава) – Эхиз тежер крар я.

(Лезгияди чай гъана хъфизва.)

МЕДИНА – Ярметан ацукъун-къарагъун йифиз-юкъуз Лезгия я. Адалди дамахзавайди я. Ярмета фад-фад тикрарда: “Лезгия зи руъгъ я”. Чи гадайриз лезги чIал чидач, анжах руша гъвечIи чIавадай вичин бубадин чIал чирна. Абур сятралди лезгидал рахада. Къве дуст хъиз сад-садан гъавурда акъада. Лезгиядихъ иер ван аваз акурла, Ярмета чи гъенеллай къантIа маса гана пианино къачуна. Шумуд йисара бубани руш пианинодал машгъул хъана. Лезгияди мектеб куътягъайдалай гуъгъуъниз чун хуъревай кIвал маса гана Истанбулдиз куъч хъана.

Са берета итимдиз лезгияр авай хуъруъз куъч жез кIан хъанай. Истанбулда, Измир вилайтда, Балыкесир районда ихътин хуърер гзаф ава. Чна Кирнедиз фин къетIнай. Им лезгийрин чIехи хуърерикай я. Садра чун ина са лезги хизандиз мугъман хъанай. Ярметаз вичин лезгияр акурла акъван хвеша хъанай хъи.

Хуьруьнбуру адахъ галаз рикI алаз ихтилатар авунай. Ина Сафинат тIвар алай виклегъ са руш авай. За адахъ галаз ацукъна гамни хранай. Гзаф иер гамар храда лезгийри. Заз ван хъайивал, куь патара генани иер гамар хразва.

САДИР – Эхъ, гьакI я. Чи дишегълийри гзаф иер чешнийрин гамар храда: “Ярар”, “Фурар”, “Яргунар”, “Кеклер”, “Иридар”, “Лезги гъед”... (*Чай хъвазва*) Заз Туьркияда икъван лезги хуьрер авайди чидачир. Бес куьн Кирнедиз вучиз куьч хъанач?

МЕДИНА – Гуьгъуьнлай итимдин фикир дегиш хъана. Лезгияди институтда кIелна кIанда, – лагъана. Рушаз къулайвал хъун паталди чун Истанбулдиз куьч хъана. Лезгия консерваториядиз гъахъайла, Ярметаз хвеша хъайи къван ақунайтIа. Гила Лезгиядин гзаф манияр маничийрин сивера гъатнава. Ада лезги чIалални манияр туькIуьрзава. Анжах абур гъеле винел акъуднавач.

САДИР – Вучиз?

МЕДИНА – Чидач.

(Лезгия къвезва)

ЛЕЗГИЯ – Куьне бубадикай ихтилат къ依лиз акъудна гила зун юкъвал вегъенвани?

МЕДИНА – Эхъ, я бала, зи ихтилатди Садираз чIехидаказ таъсирна. Гъавилайй зани гаф дегишарна.

ЛЕЗГИЯ – АкI ятIа чун Садирахъ галаз шегъердиз экъечIда, адан рикI алахъда. Чи играми мугъман рази яни?

САДИР – Эхъ, вун хътин бикедихъ галаз зун дуьньядин а къ依лизни фични?

ЛЕЗГИЯ – Гъеле а къил герекзавач, кIвенкIве чун и къ依лиз фин. (*Вири хуьрезва*)

IV акунар

(Садирни Лезгия шегърда ава. Лезгия са тарцик къуьн гана акъвазнава. Садир адан патав, чилел ацукънава.)

ЛЕЗГИЯ – Зун чѐхи хъанвай хуър Туъркиядин женнет хътин пиплерикай сад я. Чун дагъларин синерал, вацлун къерехда, чуъллера чѐхи хъанвайди я. Къалин тамара рехъ алатиз-алатиз, къваларилай хкадриз-хкадриз лигим хъайиди я. Анжах зи рикѐ гъамиша са мурад авай. Мус ятлани бубадин ватандиз фин. Захъ жуван хиялда туькӀурнавай са Яргун хуър авай. РикӀиз ам акӀ акваз кӀанзавай хьи... Заз адакай са тӀимил ихтилат ая ман.

САДИР – Чи хуьруьн юкъвал са дагъ ала. Адаз КӀеледхуьр лугъуда. Инай килигайла Яргун гъапавайди хъиз аквада. Чи хуьруьхъ чѐхи тарихар ава. Къве агъзур йис инлай вилик и чилел Яргу лугъудай шегър хъанай. Хуьруьн тӀварни а чӀавалай амайди я. Хазарри и шегър чукӀурна. Гуьгъуьнлай арабар атана. Абуру чпихъ галаз женг чӀугур лезгийриз гъад къуна. Вишералди хкъагъай лезги гадаярни рушар Сириядиз тухвана. Шумудни са хуьрер чукӀурна.

Иниз къизилбашрин къушунарни атана. Самур вацлун къере къиле фѐйи женгина лезгияр абуруз уфтан хъана. Абурун чѐхиди тир шейх Жуйнейд Яргундал къена лезгийри. Адан сур исятдани чи хуьре ава. Гуьгъуьнлай фарсари яргунвийриз чѐхидаказ дуван къуна. Лезгийри вичин къушунар кукӀварна лугъуз Надир шагъди са шумуд хуьр, гъакӀни Яргун къилияй-къилиз чукӀурна. Жемятдин са паяр тарагъаждай кудна. Сагъ амайбуру маса чкада цӀийи хуьр кутуна, адаз къвед лагъай Яргун тӀвар гана. Вахтар алатайла абур чпин эвелан хуьруьз хтана.

Са береда лезгийри урус пачагъдин акси яз чѣхи бунт къарагъарнай. Бунт къаткурун патал урус къушунди лезгийрин азим хуърер чуклурнай. Яргундални гзаф квалер чиливди сад авунай. Гуьгъуьнлай хуър мад вичин чкадиз хтана. Гъа икI яргунвийри тарихда чпин хуър са шумудра цийи кылелай эхцигна. Са гафуналди, чи хуър иер тир къванни четин къисметдин хуър я.

ЛЕЗГИЯ – Чѣхи тарихар я. Гила заз къенин Яргундикай ихтилата.

САДИР – Тамарин къужахда гъахънавай Яргунрин кыл Шагъ дагъдин хурал алатIа, квачер Самурдин вацIа ава. Самурдин а пад Дагъустандин лезги хуърер я. Чи хуърера хъсан адетар ава. Мелер, мехъерар, сифте ргалар, Яран суварар. Сада квал эцигдайла, бегъерар кватIдайла хуър санал кватI хъана мелер ийида. Чи демерихъ хуъруьн вири рушарни гадаяр кватI жеда. И демерихъ гадайри чпиз сусар хкъагда. (*Лезгиядиз килигна хуърезва*) За вучиз икъван гафар лугъузвайди я? Жув ша, жуван вилералди аку.

ЛЕЗГИЯ – Буба хтурай, са меслят ийин. Сенфиз Мурадхана зенг авунвай. Буба начагъ хъанва лугъузвай. Ам хъсан хъурай, чун къведа.

САДИР – Атун герек я, Ватандикай хабар къун герек я. (*Сятдиз килигзава*) Лезгия, гъайиф хьи, зун хъфидай вахт хъанва.

ЛЕЗГИЯ – Вун рикливайни хъфизвани?

САДИР – Залди хъанайтIа, хъфидачир. Вун туна хъфин зулум я.

ЛЕЗГИЯ – Вун хъфейла за гъикI эхда?

САДИР – Бес зун вучиз лугъузвач? Вуна зи къарай, зи ихтияр вири завай къакъуднава.

ЛЕЗГИЯ – Вун яргъариз рекъе гъатдайди фикирдайла зи рикI пад жезва.

САДИР – Икъван гагъди заз са рушакайни хуш атайди туш лагъайтIа, вун чIалахъ жеч. Гила зи вилериз валай гъейри касни аквазвач.

ЛЕЗГИЯ (Зарафатдив) – Алимриз чпин ктабрилай гъейри маса затI аквазва къван?

САДИР – Зал уьмуърда вун хътин сад гьалтнач.

ЛЕЗГИЯ (Явашдиз) – Зални.

САДИР – Вун халисан лезги я. РикIевайди чуьнуьх тавуна, авайвал чинал лугъудай. Заз ви къилихрикай гзаф хуш атанва. Иервал, акбул, гъиле къелем авай дишегълидин хура акъвазиз жеч. Вун гъа ихътин руш я. Са гафуналди, эсиллагъ бике я.

ЛЕЗГИЯ – “Бике”вуч лагъай чIал я?

САДИР – Дишегълидихъ акбуллувални камаллувал, гъакIни викIегъвал хъайила лезгийри адаз бике лугъуда. Лезгийрихъ гзаф бикейар хъайиди я. Куьре ханлухдин гъаким хъайи Аслан хан къейила, ханлух адан паб Гуьлсуьма идара ийизвай. Ада арабрин уьлквейрихъ галазни алакъаяр хуьзвай. Юсуф хандин папа – Бигимагъа бикеди вичин харжидалди шумудни са лезги хуьре муьгъ эцигнай, рекъер раснай, медресаяр кардик кутунай. Муьшкуьрви Серфината Ирандин къушунрихъ галаз женг чIугунай. Къурагъви Тамчуди Надир шагъдал хер авунай. Ихътин бикейар чахъ пара хъана. Къурагъ Шамия бике, КIварчагъ Шевле. Гъа ихътин рушар хъайивилай чахъ вири дуьньяда машгъур тир “Лезги руш” макъам авачни? Лезгийрихъ вун хътин мулдин цуькверни пара ава.

ЛЕЗГИЯ – Мулдин цуьк вуч я?

САДИР – Дагъларин къакъан синера кѳвач галукъ тийидай гъвечи дуьзенлухар ава. Абуруз мул лугъуда. Ина къаяризни гарариз таб гудай, лугъуз тежедай къван иер куьлуь цуьквер жеда. Абуру инсан бейгъушарда. И къару цуькверикай Ириг, Миг, Цир, Сейли, Мулейли генани иер я. Мулейли и цуькверин таж я. Чи патара Мулейлидикай ихътин са риваятни ава. Лезги хуьрерикай сада Лейли лугъудай са руш хъана къван. Адан иервилини суракъ виринриз чкъанвай. И ван агакъай ханди хуьруьз вичин илчияр ракъурна. Амма рушахъ къаниди авай, ам машгъур устлар тир. Илчияр рушан разивал къачуз тахъана къулухъ элкъвейла, хъел акатай ханди гада къуйдиз вегъена. Руш рам ийиз тахъайла чара атлай ханди гададиз лагъана: “Вуна заз садазни авачир хътин къакъан къеле эцигайта, за вун ахъайда”. Гада рази хъана. Къеле эцигна куьтыгъайла ханди адаз: “Ша чна адан кукъвай дагълариз килигин”, – лагъана. Синел акъвазайла ханди гададиз хуртл гана, ам къамуз вегъена. И кар чир хъайила, руш дагълариз катна, вичин къанид жагъурун патал са къакъан къвалал рекъериз килигиз акъвазна. Ханди руш къаз къанз дагълариз гъилибанар ракъурна. Вич къаз акурди руша “закай са цуьк ая” лагъана, Аллагъдиз минетна. Гъасятда адакай цуьк хъана. Гъа къалай адаз “Мулейли” лагъана, халкъдини адакай мани туйкъурна.

ЛЕЗГИЯ – А мани лагъ ман.

САДИР – Захъ ван авач эхир.

ЛЕЗГИЯ – Жувалай алакъдайвал лагъ.

(Садира “Мулейли” мани лугъузва)

*Дуьз дугуниз акъатнавай Мулейли,
Къизилгуьлдин цуьк беневша, Мулейли.
Вахъ вил галаз эрзиман я, Мулейли,
Са геренда чи къвализ ша, Мулейли.*

*Клани кълем вун паталди, Мулейли,
За зи уьмуьр пуч ийида, Мулейли.
Цинин мехьер кьвер гаталди, Мулейли,
Туртла, бес за вуч ийида, Мулейли?*

*Лацу читдин арадавай, Мулейли,
Михьи зулар зардинбур я, Мулейли.
Зи чандавай вири дердер, Мулейли,
Несиб тахьай ярдинбур я, Мулейли.*

*Сад Аллагьдиз минет авур Мулейли,
Минет авур я мулдин цуьк Мулейли.
Несиб тахьай яр акурла, Мулейли,
Цай акатна кана зи рикI, Мулейли.*

ЛЕЗГИЯ – Вуч хъсан мани я!

САДИР – Манидин гафар гзаф я. За жуван риклел аламайбур лагъана.

ЛЕЗГИЯ – Гьа йикъалай а цуьк садавайни атлуз жезвач ман?

САДИР – Эхь, атлуз жезвач. Вучиз лагъайтIа, ам дагъдин рагал экъечIнава. Ихьтин цуьк атлун четин я, вучиз лагъайтIа агъа пад квал я. Анжах тIатIана жедани?

ЛЕЗГИЯ – Лезгийрихь ихьтин халкъдин манияр пара авани?

САДИР – Эхирни маничи тушни? Амма вун хьтин маничидиз абурукай ихтилат тавуна жедач. Чахь лугъуз тежедай хьтин мили макъамарни манияр ава. Чи халкъдин манияр виридалайни хъсандиз лугъудай Рагъимат Гъажиевадиз лезгийрин вишдалай гзаф халкъдин манийрин гафарни авазар чидай.

ЛЕЗГИЯ – За а манияр чирдай, ахпа вири халкъдив агакъардай. Манияр халкъдин дамахни я, даяхни.

САДИР – Лезги манияр гыкъван риклиз чимибур я! “Варз алай йиф”, “Суваллай яр”, “Чан къакъан дагълар”, “Хъсан я”, “Билдир беневша”, “Магъузар”, “Ша Эмирбег”, “Загъазур-загъа”, “Магъи дилбер”, “Къарид руш”, “Йифен мани”... Мад за вуч лугъун? Гъисабна куътягъ жеда къван туш. Къарви композитор Фетуллагъ Регъимханова хуър-хуър къекъвена чи халкъдин виш мани къватна абур нотдал элкъурнай. (*Сятдиз килигзава*) Лезгид руш, ихтилатри зун рекъивай ийида гъа! Анжах зун риклик къалабулук кваз хъфизва. Вун ахкван тавуртла за вучда?

ЛЕЗГИЯ – Вуна вуч лугъузва? Ам жедай кар яни?

САДИР – Ваз дуьньядин крар аквазвани гыхътинбур ятла? Нин акъулдиз къведай хъи, уьмуърда сад-садаз такунвайбур сад лагъана икъван мукъва жеда?

ЛЕЗГИЯ – Къисмет идаз лугъузвайди я ман. Зун гъамиша къисметдин чалахъ хъайиди я.

САДИР – Ихътин къисметдин чалахъ тахъун гунагъ я. (*Лезгия къалурна милидиз хуьурезва, ахпа сятдиз килигзава*) Зун геж жезва. Вуна Азербайжандиз рекъе гъатдайла хабар це, зун куъ вилик акъатда. Гъайиф хъи, буба акваз хъанач. Ам галаз ша гъа!

ЛЕЗГИЯ – Гъелбетда. Анжах вуна дидедиз гъеле са гафни лугъумир. Адаз чна муштулук гун.

САДИР – Кичлемжир. Аквазвачни зи сурлумпI гыхътин кхатнавайди ятла. Анай гаф акъатдани? (*Къведни хуьурезва, санал физва*).

IV ПЕРДЕ

(Вакъиа Яргуна кьиле физва)

I акунар

(Къуъзъ Яргунат кIвале, чилел ацукънава. ДакIардихъ акъвазнавай Ярмета “Яргунат” мани лугъузва.)

*Экуьн яру яралай,
“Яр” булахдал яр алай.
Заз Яргуна са иер
Яр акуна яралай.*

(Рак ахъа хъайила са къуъзек гъахъзава. Абуру азим чIавуз сад-садаз килигзава.)

ЯРМЕТ *(Къагъардив)* – Яргунат!

Яргунат *(Ван зурзаз)* – Аман Аллагъ! Ярмет, им вун яни?

(Аман авачиз чилел ацукъзава)

ЯРМЕТ *(Патав фена ам къарагъарзава)* – Им зун я, Яргунат, Ярмет я.

(Абуру гарданар къазва, къведни шехъзава, са гъамлу макъамдин ван чкIизва.)

ЯРГУНАТ – Эхир хьи, вун хтана. За вун хкведайди я лагъайла, садни зи чIалахъ жедачир. Заз чизвай хьи, вун

саламат я. Анжах вучиз хквезвачтла чизвачир. Ваз аквазвани, за ви квалин экв туьхуьниз тунач.

ЯРМЕТ – Аквазва, Яргунат, аквазва. (*Адан гылериз темен гузва, и члавуз туплал аквазва*) Вуна зи туплал хвенвани?

ЯРГУНАТ – Бес вуна захъ лишан кутуначирни?

ЯРМЕТ (*Къагъардив*) – Вун залай вафалу хъана. За ваз анжах риклин тлалар гана.

ЯРГУНАТ – Вуна вучиз икI лугъузва? Ваз тIимил дерт акулани? Вун Шагъ дагъ хъиз рехи хъанва. За вилерай ви рикI клелзава. Артухан гафар куьз герек я?

ЯРМЕТ – Хажалат такурди къуьзуь жедач лугъуда бубайри.

ЯРГУНАТ – ГьакI я, Ярмет. Аквазвачни, зун валайни фейи къуьзуь хъанва. Уьмуьр гьална къуьзуь хъунни са къисмет я.

ЯРМЕТ – Зи мег рехиди, зи кланиди! Захъ гунагъар пара ава.

ЯРГУНАТ – Пеле вуч кхъенватIа, гьакIни жеда лугъуда. Аллагъдин гьукумни дуьньяд крар рикIиз кландайвал туькIуьдач. Мад вучда къван, чаз хъайиди хъана. Санал уьмуьр гьалун чи къисметда авачир къван.

ЯРМЕТ – Шумуд йисар тир заз ахварай вун зи кIвале акваз. Анжах за, хиялдай физвайбур ахвариз илифзава жеди, лугъуз фагъумзавай. На лугъумир, зи рикIиз аян хъанвай къван.

ЯРГУНАТ (*Садлагъана къарагъзава*) – Вун кIвачел куьз алайди я? Ша, ацукъа, вун рехъ атанва, ял ягъ. (*Абур чилел ацукъзава*) Ихтилат ая, за ваз тухдалди яб гун. Вун икъван береда гина авай? Вучиз хуьруьз чар къванни кхъенач? Хайи Ватандикай хъелдайди яни?

ЯРМЕТ – За Ватандикай хъелнавачир, хквез жезвачир завай.

ЯРГУНАТ – Вавай са чар къванни кхъиз жезвачирни? Гъикъван клеве гъатайтлани, къегъалди Ватандин таъсиб хвена кланда эхир.

ЯРМЕТ – ГъакӀ я, Яргунат, анжах Аллагъди заз Ватанни пара акуна. Зун гъурбатдиз акъатна, закай къураба хъана. Йифиз-юкъуз заз гъурбатда рекъиникай кичӀезвай.

ЯРГУНАТ – Гъурбатда къейиди сурани Ватандихъ шехъда лугъуда.

ЯРМЕТ – ГъакӀ я. Зун Ватандин къванеризни жуван чан къурбандиз гъазур я. Ватан авачирди имансуз жеда лугъуда. Анжах зун имансуз туш. За са герендани Ватан рикӀелей алудайди туш.

ЯРГУНАТ – Бес...

ЯРМЕТ – Минет хъуй ваз, зун клевера твамир. За ваз вири авайвал ихтилатда. Заз са цӀиб яд це – “Чар булах”дин цикай. Зи рикӀ кузва, Яргунат. (*Яргуната яд гъизва, Ярмета хъвазва.*) Агъ, дуьньядин вири булахрин ятар хъвайитлани зи рикӀ серин жеч.

(Садирни Лезгия къенез гъахъзава. Лезгияди Яргунатан гардан къазва. Яргуната мягътелвилелди гагъ Лезгиядиз, гагъни Садираз килигзава.)

ЯРГУНАТ (Садираз) – Чан хва, им ви буба я.

САДИР (Хъуьрезва) – Чизва, чан де. (*Лезгия къалурзава*) Имни Лезгия я.

ЯРМЕТ – Зи руш я.

ЯРГУНАТ – Ви руш? (*Вилер ацӀузва, Лезгиядин гардан къазва*) Аллагъди бахтлу авурай.

ЛЕЗГИЯ – Садира заз гзаф ихтилатар авунва. Заз куь хажалатрикайни хабар ава. Куьн тек Садиран ваъ, зидини я.

ЯРГУНАТ – Чан бала, заз “диде” лагъ, “куьн” лугъумир. Вун халкъайдаз кый зун.

(Са шумуд пабни итим къенез гъахъзава. Абуру Ярметал кьил члугвазва. Къуьзуь Цавар шехъиз-шехъиз къвезва.)

ЦАВАР – Чан дах, ви гелериз кый...

ЯРМЕТ – Цавар? Им вун яни? *(Вахан гардан къазва, ахпа адан пелез темен гузва)* Вун къуьзуь хъана гъилерай фенва хьи. Чан зи гъвечли вах!

ЦАВАР – Я дах, вун бегъем рехи хъанва хьи... *(Стхадин кьилелай кап аладарзава, ахпа шехъзава)* Чун туна вун гъиниз фенай? Диде туна, вах туна фидай зат! яни? Ви дердинай дидедин рик! акъвазна. Яргунат ви дердинай штлум хъана. Ада лугъузвай вун хкведа, гъинаватлани хкведа. Чна гъар юкъуз ви рехъ хуьзвай. *(Шехъзава)*

ЯРМЕТ – Секин хъухъ, чан вах, вун шехъиз акуна зи риклин кьил атлана.

ЯРГУНАТ – Цавар, жуваз икъван азаб гумир, секин хъухъ. Аллагъдиз вишра шукур хъурай, Ярмет саламатдиз хтанва. Гъайиф хьи, дедиз ам акунач.

ЯРМЕТ – Эминат хала рагъметдиз фена, тахъуй?

ЯРГУНАТ – Эхъ, и мукъвара.

ЯРМЕТ – Аллагъди рагъмет авурай.

ЯРГУНАТ – Захъ галаз санал адани ви рехъ вилив хуьзвай. Садир чна къведа санал члехи авурди я. Дидеди веси ийидайла вун риклеллаз лагъанай: “За жувазни течиз куьн сад-садавай авуна. И дуьньяда лугъуз тежедай хътин гъахъсузвилиз рехъ гана. Гила зун а дуьньядиз физва, гъахъ дуьньядиз. Ярмет хтайтла, зи гунагърилай гъил къачурай.”

ЯРМЕТ – Мад вучда къван, чи къисметар гъа ихътинбур хъана. Аллагъди чи пелел ик! кхъена жеди.

(Бинетуллагъни Садул Ярметав агатзава)

БИНЕТУЛЛАГЪ – Вун атурай, Рагъ атурай.

ЯРМЕТ – Бинетуллагъ, им вун яни?

БИНЕТУЛЛАГЪ – Эхъ.

ЯРМЕТ – Яда, вун лап чѣхи хъанва хьи.

САДУЛ – Бес ваз ам гъамиша гъвечѣи яз амукъдайди хъиз хъанайни?

ЯРМЕТ – Садул, ягъ, вун немсерин хурукай гъикѣ хкатна?

САДУЛ (*Ярметан гардан къазва*) – Куъ гуъгъуъна аваз концлагердай чунни катна. Катдайла зи кѣваче немсерин гуълле акъуна. Гъавиляй гилани къецѣивалзава. Хуъруънбуру зал лакѣбни эцигнава: Къецѣи Садул.

ЯРМЕТ – Ам лезгийрин адет я.

*(Паркъул Суна къвезва, ада къуълиз-къуълиз камар
вегъезва.)*

СУНА – *Атана, атана,
Ярмет атана,
Ярметан къушун
Тимил атана.*

ЯРМЕТ – Пагъ, вун дегиш хъанвач хьи! Гъа эвелан зарафатарни хуъруънар гвай Пархъул я хьи!

СУНА – Эй, “Паркъул” ваъ, “Малаик”. За икъван гагъди садазни писвал авурди туш. Ша гила ваха ваз са темен гурай.

*(Гъилер ахъайна Ярмет галайнихъ физва, адаз темен
гузва.)*

ЯРМЕТ – Вуч хъсан хъана куън атана. Куън акваз кѣанз зи рикѣ акъатдай хьи!

ЯРГУНАТ – Вири ахлад айвандиз. Бинетуллагъ, къурук галай чѣулав гъер тукѣван ви хиве.

БИНЕТУЛЛАГЪ – Исятда!

II акунар

(Са варз алатнава. Яргунатани Ярмета ківале ацукьна ихтилатзава.)

ЯРМЕТ – Яргунат, зун садрани икьван бахтсузди, икьван ажужди хъайиди туш. Зи рикі пад жезва, завай эхиз жезвач.

ЯРГУНАТ – Секин хъухъ.

ЯРМЕТ – Заз гьелени зун ахвара авайди хъиз жезва. Вун зи патав гватлани, вилерин члалахъ жезвач. Анжах бес вучиз санал хъуни чаз бахтлувал гъизвач?

ЯРГУНАТ – Вуна хтана, зи кузвай рикіиз секинвал гъидай хъиз жезвай заз. Анжах за жува-жув алцурарзавай кьван. Икьван члавалди захъ умуд авай. Гила рикле са мурадни амач. Зи рикі ичли я. Инжиклу жемир, яргъара авайла вун генани заз мукьва тир.

ЯРМЕТ – Заз зи рикликай са залан кьван кватнавай хъиз жезва. Хажалатди заз тлагъ гузва.

ЯРГУНАТ – Жуван ківале, жуван хизанда, жуван папан патав ви фикирар риклелай алатда.

ЯРМЕТ – Акі лугьумир, Яргунат. Ваз минет хъурай, риклик хуклурдай гафар лугьумир. За члугвазвайди ваз хабар я эхир...

ЯРГУНАТ – Шумуд йисара гъар пакамахъ ахварай аватна вил ахъайла зи сад лагъай гаф “Ярмет” жедай. “Экуьн хийир, Ярмет” – лугьудай за. Зун азарлу хъана месе гъатайла за духтурдиз ваъ, ваз эвердай. Вун хиялда аваз тлалари залай гъил къахчудай. Заз хвеши хъайила вун зи риклел къведай. “Яраб Ярметан гьалар гьикі ятла?” – лугьуз фагьумдай за. Са

дадлу къафун тлуърла фикирда вун жадай. Гъар йифиз зун вахъ галаз ахвариз фидай, зи чанда ви гъилерин чими гъуьм гъатдай. За сала тарар ви тварцелди цадай. Сумаг храдайла вилерикай вун карагдай. Эгъ, за ибур вучиз рахазва? Зун и йисара анжах вун паталди яшамиш жезвайди тир. За ваз Рагъ лугъудай, зи туьхуьн тийидай чими Рагъ. На лугъумир, вун къайи Рагъ я къван. Зи уьмуьрдиз илиф тавур, заз бахтлувал бахш тавур къайи Рагъ.

ЯРМЕТ – (Мани лугъузва)

*Я хъуьтлуьн Рагъ, я къайи Рагъ,
Вазни заз хъиз меъьи яни?
Алуда циф вилераллай,
Ви дердерни векъи яни?*

*Риклевайбур лугъуз тежез,
Вунни зун хъиз сузадаван?
Парад фена, тлимилд амаз,
Ви уьмуьрни къузадаван?*

*Вили къурдаз, рикли къурдаз
Гуз хъанач хъи, завай са гъай.
Вунни зун хъиз бейкеф яни,
Тлимил хъана къисметдин пай?*

*Я хъуьтлуьн Рагъ, я къайи Рагъ,
Ви чандани фул авани?
Вазни заз хъиз къариблухда
Ялгъузвили зул амани?*

ЯРГУНАТ – Вуна ихътин гъамлу манияр лугъудайди тушир.
(Агъ ч/угвазва)

ЯРМЕТ – Вун тек тирди, зи рекьер хуъзвайди садрани зи акъулдиз атайди туш. Заз вун Усманан хизан тирди, квез са кlapлал аялар авайди чизвай. Заз зи патахъай вуна жув икI гъелекдайди чидачир. Хабарни авачиз са уьмуър алатна къван. (*Яргунатан гъиликай къазва*) Заз гагъ-гагъ акI жезва хъи, Садир чи къведан хва я. Адакай заз жуван ухшарар къвезва.

ЯРГУНАТ – И гаф заз гзафбуру лугъузва.

(*Къецикай Садирани Лезгияди лугъузвай манидин ван къвезва.*)

САДИР

*Чалал къвезва вири уба,
Муьгъуьббат гъикI ийин туба?
Хуър ксайла, вун чинеба
Ша иерди, Чар булахдал.*

ЛЕЗГИЯ

*Къамир вуна зи тIвар пара,
Йис алатрай, я зун кIура.
Твамир на зун сиве-сара,
Зун къведайд туш гъар булахдал.*

(*Мани яваш жезва*).

ЯРГУНАТ – Ваз ван къвезвани, чи мани я.

ЯРМЕТ – Эхъ. Зун Аллагъдин са кардилай рази я хъи, чи веледар са-садал гъалтна. Лезгия за ваз аманат яз гузва, Яргунат.

ЯРГУНАТ – Лезгия зи риклин кыл я. И дуьньяда ви тIвар алай вуч аватIа, заз багъа я. Лезгия тек види ваъ, зи веледни я. Адан вилер види, кылихар види я. Ам кIан тахъун мумкин туш. Аквазвачни, са вацран къене лезги чIал генани хъсандиз чирнава. А къуз деминик “Лезгинкадал” гыкъван иер къуълнай. Виридан пагъ атIанай. Лезгияни Садир Аллагъди сад-садан паталди халкънава. Абурун бахтлувал акурла жуван дердер рикIелай алатда.

ЯРМЕТ (*Агъ чIугвазва*) – Яргунат, дуьньядиз къвед лагъай гъилера хквез хъанайтIа вуч хъсан тир!

ЯРГУНАТ – Икъван дердер цIийи кылелай чIугван паталди?

ЯРМЕТ – Ваъ, авунва къван гъалатIар арадай акъудун, вакай къакъат тавун паталди.

(Лезгия къенез гъахъзава.)

ЛЕЗГИЯ – Куьн мичIи чкада гыкъван ацукъдайди я? Суфра гъазур я.

ЯРГУНАТ – Къвезва, чан бала, къвезва. Ша, Ярмет, и къазни гъамд хъурай.

III акунар

(Ярметни Яргунат ракларин сиве ава)

ЯРМЕТ – Лезгиядини Садира зун машинда гуъзлемишзава. Аллагъди рехъ гайитла, цлуд къалай абур за Туъркиядай рекъе хутада.

ЯРГУНАТ – Вач, геж мийир. Ваз хъсан рехъ. Чи салам-дуъаяр твах.

ЯРМЕТ – Яраб чаз чун мад ахквадатла?

ЯРГУНАТ – Низ чида?

ЯРМЕТ – Накъ зунни Садир сурарал фенвай. Бубадинни дидедин патав за жуваз чка хвенва. За веси авунва, зун къейила абурун патавай кучукрай.

ЯРГУНАТ (*Къагъардив*) – Аквазвани вун гъихътинди ятла? Мадни зун риклелай алуднава. Бес зун нин патав кучукда?
(Ярмета ам вичив агудна шехъзава)

ЯРМЕТ – Зи ківачер физвач, саклани физвач.

ЯРГУНАТ – Ахлад, ахлад, жуван маканда, жуван цавара бахтлу хъухъ. Къайи Рагъ хъиз зи цавара куьклуьнна къвед лагъай сеферда заз къуьд бахш мийир. Ни лагъанай муьгъуьббат чими Рагъ я? Зун адан члалахъ туш. Ада заз гарни хар, къайни фул гъана. Яргъал йисара муьгъуьббатдин цлу алугарай зун садлагъана умудсузвилини гъуьлуьз аватна. Амма заз рекъиз кланзавач. Уьмуьр паталди женг члугваз кланзава. Гъавилияй за Аллагъдиз минетзава: Гехце зи эвелан сабур, зи эвелан муьгъуьббат.

(Абур сад-садал аруш жезва. Ярмет физва. Яргуната адан гуьгъуьна яд иличзава. Ахпа гъалсуздаказ цлав агатзава. Яргъарай “Яргунат” манидин ван къвезва.)

Ярдин тлвар Яргунат,

Ярдин квал Яргуна,

Яр авай Яргунай

Гъиниз фин яр туна?

(Перде клев жезва. Эхир.)

2001-йис

Kac

ИШТИРАКЗАВАЙБУР:

КАС

ЧИГ

ДИДЕ

БУБА

БАДЕ

КЪЕНИ

МУБЛАГЪ

СУВАБ

ВИКІЕГЪ

БАРКА

МАСАН

ИНЖИ

НЕКЪИ

СЕЛЕЙ

КИМИН ЧІЕХИДИ

ЛУКЪМАН

АРАЧИ

АРДАВУЛ

КЕВСЕР

САЯД

ПЕХЪРЕХЪАН

ПЕХЪ

I ДИШЕГЪЛИ

II ДИШЕГЪЛИ

І ПЕРДЕ

І ақунар

*(Гамар эклянавай, гзаф лагъличаяр авай члехи квал.
Са пипле члехи са сандух ава. Кылел шткбу, квачерал сун
гульуьтар алай, юкьва шал кутлуннавай, какванвай баде са
гыл далудал алаз, муькуьди галтад жез-жез яваш-яваш
сегьнедиз гъахъзава. Юкь са гужуналди дуьзарзава.
Адан ван зурзазва.)*

БАДЕ – Аман, чан диде! Галатна рекьида хьи! Ял къада хьи! Я чан Гъуцар, им вуч кар я, са куьнихъни рябет кумач хьи! Я тлурда дад гузмач, я ихтилатдай сад амач. Зи таяр фадлай чпин гъахъ дуьньяда ава. Са зун я ктлай кланчл хьиз инал аламайди.

(Сандухдив агатзава)

И сандух хьиз цуру хъанва зун. Чи яшар сад я. Чан алачтлани, адаз генани чир жеди зи дердер.

(Адалай кап аладарзава)

Эгъ, са береда чубарукдин муг хьиз чими тир зи квал. Лув гана гъармад санихъ фена зи чубарукар. Сифте фад-фад хабар къадай абуру закай. Ингье шумуд йисар я зун галай пад риклелай ракурнава зи веледри. Са кьуьзуь къари я ман инал аламай, гылерик гуж, квачерик звер кумачир. Вилерин эквни зайиф хъанва. Гида низ герек я зун?

Риклни тан хьиз кьуьзуь жезвайтла вуч хъсан тир. Акл хъанайтла, риклелай алатдай хьи хъайи крар. Азаб гудачир

фикирри. Гъайиф хьи, икI туш. Хъайи къван крар фад-фад вилерикай карагда. Зи рикIелай затIни алатнавач. Веледар, хтулар рикIелай алатдайди яни? Захъ гъеле шулни ава. *(Хвешила)* Яллагъ адаз кый зун! Кас я адан тIвар. Вад йисуз жуван къилив хвенай за ам. *(Мадни гъамлуз)* Ахпа хайибуру хутахна ам дагъларай. Гъа фейибур хъана. Гила Касакай зурба са къегъал хъанва лугъуда. Инай-анай япарихъ галукъда зи ихътин гафар. Адакай пагъливан хъанва лугъуда, къакъан буйдин, гъяркъуь къуьнерин, зурба гуж квай пагъливан. Чидач ман, адан чанда рикI аватIа? Руьгъ кватIа адахъ, руьгъ?

(Фена сандухдив далу агудна чилел алай ястухрал ярх жезва. Са герендилаи кIвачел къарагъзава.)

БАДЕ – Им ахвар тир жал? И акур къванбур заз ахварай ақунай жал? АкI ятIа вучиз зи рикIе заланвал гъатнава? Агъ, са кве ятIани чуькъуьзва зи хур. Са вуч ятIани аян хъанва рикIиз. Касан къилел кар ала. Я чан Гъуцар! Зи шулдиз куьмек хъухъ!

(МетIерал акъвазна гъилер цавуззава.)

II акунар

*(Макъам. Секиндиз “Лезгинка” ягъизва.
Сегънедин къулухъай текст кIелзава.)*

Дегъ чIавара Касан лугъудай са эл авай. Къакъан дагълар, къацу тamar, генг яйлахар, и къил а къил таквар никлерни багълар авай Касандихъ. Зегъметдал рикI алай, хайи чил кIани, ислягъ ксар тир касанвияр. ЯтIани ягъийри фад-фад абурун чилерал вегъедай. Гъавилай дидейри чпин рухваяр ватан хуьз алакъдай къегъалар хъиз чIехи ийидай. И элдин къиле авай Кас пагъливандин къегъалвилери Касан вириниз сейли авунвай.

Хайи ватан хуьн патал чапхунчийрин аксина женгер чIугур жегъилар и гъилера дяведай къве йисалай хтана.

(Пердедин къулухъай ксарин хордин, гъакни балкIанрин кIвачерин ванер къевезва. Кас, Суваб, Къени, Барка, ВикIегъ ва Мублагъ женгинин пекер алаз сегънедиз экъечIзава.)

СУВАБ – Са геренди ял ядани чна?

КЪЕНИ – Эхъ.

МУБЛАГЪ – Пагъ!!! Гатфарин векъерин ниди къил эл-къуьрзава хьи...

(Вири чилел ярх жезва)

КАС – Баркаллагъ къевезва квез, гадаяр, халисан къегъалар я куьн.

МУБЛАГЪ – Вун къиле авайвилай викIегъ я чун.

КАС – Акі туш, Мублагъ, чи виклегъвал чун санал хьунухъ я. Риклел хухъ, сад-садавай къакъатайтла, чавай душмандин хура акъвазиз жеч.

КЪЕНИ – Къегъал ксар женгиниз тухуз алакьдай вун хьтин хвани кланда эхир.

БАРКА – Куьне зун айиб мийир гадаяр, и женгина уфтан жедайдан члалахъ тушир зун.

ВИКІЕГЪ – Уфтан тахъана квализ гьикл кхведай? Деди заз лагъайди я, аку, чан хва, бармак душмандив вугана хтайтла ваз диде амач.

СУВАБ – Рикливайни гьакл лагъайди яни?

ВИКІЕГЪ – Таб ятла, Рагъ къалум хьурай. За дедивай зун квализ тахтайтла, вун захъ шехъдачни лагъана жузунай. Деди вуч лагъайтла хъсан я: са веледдихъ хьиз шехъда, анжах са касанвидихъ хьиз ваъ.

МУБЛАГЪ – Зазни Некъиди лагъайди я, аку, зи туплухъ туплал кутаз клан ятла, уфтан хъана хъша.

КАС – Гадаяр, душмандин хура акъвазиз хъначиртла, чилин винел къекъвез жечир чавай.

МУБЛАГЪ – Къве йис я чаз чими мес такваз. Къулав агат-на чими месик акл ксудай хьи зун!

ВИКІЕГЪ – Яда, Мублагъ, авайвал лагъ кван, ви рикле виридалайни пара вуж акъунва?

МУБЛАГЪ – Дени ба.

ВИКІЕГЪ – Ахпа?

МУБЛАГЪ – Бадени буба.

ВИКІЕГЪ – Мад?

МУБЛАГЪ – Стхаярни вахар.

ВИКИЕГЪ – Тек гъабур? Табмир яда, гъар йифиз ахварай низ эверзавайтла, лагъ чаз. *(Вири хъуьрезва)*

МУБЛАГЪ – За?

БАРКА – Ваъ, за! *(Вири хъуьрезва)* Яда, ахварай “Масан, Масан” лугъуз эверзавайди вуж тир?

МУБЛАГЪ – Гъей, Виклегъ, къве плузни сарар мез хуьн патал я гъа!

ВИКИЕГЪ – Туш, стха, мез рахан патал, сарарни регъвен патал я. ГъакӀ тушни, Къени?

КЪЕНИ – ГъакӀ я, гъакӀ я. Куьн чидач, анжах зи сарари исятда деди чрай хъран фуни целцин ниси акӀ регъведай хъи!

БАРКА – Акъваз кван, яда. Гила садаз хъчарин афарар клан жервал я.

КЪЕНИ – Цкленни пис жечир. *(Вири хъуьрезва)*

КАС – Куьне бармак элкьурдалди Касандив агакъда чун. Хайи чилин къванерихъни цӀигел хъанва зун.

КЪЕНИ – Жуван хванахаяр рикле акъунва зи: МитӀ, РутӀ, ХитӀ, ФитӀ *(Вири хъуьрезва)*

МУБЛАГЪ – Бес ШитӀ, АлитӀ, ХалитӀ ви рикле акъунвачни? *(Вири хъуьрезва)*

КАС – Касанда лаклаб алачир кас бажагъат жеди.

МУБЛАГЪ – Лаклаб алачир инсан къел квачир къафун хъиз я. *(Гадаяр физва. Абур фейидилай гуьгъуьниз хордин ванер къвезва.)*

III акунар

(Чиг, Инжи, Некъи, Селей къвезва. Абуру хъчар кватізава. Чига гъамлу мани лугъузва.)

*Агакъдач вав зи гъил, вун яргъарава,
Цава рагъ, зи рикле маргъал ава.
Зи рекъел шумудни са даркал ала,
Гъинва вун, гъинва вун, вил гала вахъ.*

*Гъарад вичин квалеле, вичин краара,
Зи чими мурадар къайи гарара,
Завай кваті хъжезмач вилер варарай,
Гъинва вун, гъинва вун, вил гала вахъ.*

*Гъинва вун, кланиди, агакъя зав,
Вун лугъуз хиялри гатазва лав.
Атана ахъая зи риклин дав,
Вил гала, вил гала, вил гала вахъ.*

ИНЖИ – Я Чиг, ви маниди риклин гъалар атлуда хъи! Са шад мани лагъ кван.

ЧИГ – Риклиз гъамар илифайдавай шад манияр лугъуз женни, я Инжи?

НЕКЪИ – Чалахъ хъухъ, рушар, гъич вилериз дуйня акваз кламач зи.

ЧИГ – Къве йис я чи къегъалар яргъара аваз. Яраб абур меъшила аватла, гишила аватла?

СЕЛЕЙ – Гъина ксузватла, вуч незватла?...

НЕКЪИ – Абурун риклел чун аламатла? (Вири хъуьрезва)

ИНЖИ – Къве йисуз чун абурун риклел четин аламукъди. Дуйня вири рушар тушни? Абур чахъ вучиз цигел хъурай?

НЕКЪИ – Рикливай лугъузвайди яни куъне? (*Вири хъуьрезва*) Я тахъайтла закай ягъанатзавани?

ИНЖИ – Марфари кжежирайтла, ракъини кзуурда лугъуда бубайри. Сабур ая, йиф алатна югъ алукуда, чаравилихъни са акъван уьмуьр авач. Фейибур хтунни герек я. (*Агъ аладарзава*)

СЕЛЕЙ – Вув, ам гъихътин агъ тир, я руш? Чи риклин кыл атлана хъи, вуна!

НЕКЪИ – Я кесиб, квале са кlapлал етим амайдан агъ аладарна хъи, вуна!

ИНЖИ – Бахтаварар, куьн вири адахлияр авайбур я, зун лагъайтла Битлан етим хъиз садан рикелни алач.

ЧИГ – Касанда тлимил авани кьегъалар? Исятда бахади ваз вижевай са адахли жагъурда. Тимирали гъикI я ваз?

ИНЖИ – Вуж? ТимитI? ЦерцI хътин адакай вучда за? (*Вири хъуьрезва*)

ЧИГ – Ятла Физеммед яхъ.

ИНЖИ – Серкин япар квай ФизетI? Гъуьргъуь хъуй ам. (*Вири хъуьрезва*)

ЧИГ – Бес Эмруллагъаз вуч гаф ава?

ИНЖИ – Я руш, вуна а нер битлиш, вич чклай пиплиш Эмитлан тIвар кун тавуртла жечни? Яд чулгвадай лит хътин адакай гъуьл женни? (*Вири хъуьрезва*)

СЕЛЕЙ – Дуьз лугузва ман, Инжиди, тIунутI хътин руш сив япухъ физвай са небгетдиз фич хъи. (*Вири хъуьрезва*)

ЧИГ – Агъан, заз чида ваз никай хуш къвезватла. Тихтих Сувабакай. (*Вири хъуьрезва*)

ИНЖИ – Вув, чан текъей Чиг, къени къуьл хътин Сувабал вучиз лаклаб илитIзава вуна? (*Вири хъуьрезва*)

ЧИГ – Къегъненлай вири негъзавайди вун туширни? Гила гъикI хъана? (*Вири хъуьрезва*)

ИНЖИ – Квекай чуьнахардач, Сувабаз клан хъайитла, фида зун адаз. Гъайиф тушни адан Рагъ хътин хъвер авай чин.

Ківале недай заті тахъайла адан чиниз килигиз тух жеди зун.
(*Вири хъурезва*)

(*Масан зверна къвезва. Ам рушарив агакъайла гаф лугуз тежез амукъзава. Вири адал алтлуш жезва.*)

ЧИГ – Вуч хъанва, Масан, вахъ киці галтугнава тахъуй?

МАСАН – Муштулух це, лугъун.

НЕКЪИ – Чи рикі акъудмир кван. Фад лагъ вуч хъанватла.

МАСАН – Ахътин зарафатар авайди туш. Гъарада са пиш-кеш хиве къун тавуртла зай гафни акъатдач.

ЧИГ – За ваз са бишме гуда.

НЕКЪИ – За булушкадин чка.

ИНЖИ – За гульуьтар гуда ваз.

МАСАН – Аку, гаф къилиз акъудна кланзавайди я гъа!

СЕЛЕЙ – Я руш, на лагъайвал ийиди чна, анжах лагъ кван вуч хъанватла.

МАСАН – Са герен сабур ая тлун. Ял ягъин, ахпа галай-галайвал ихтилатда.

ИНЖИ – Акъваз вун садра, вергедин дад чир хъун кумазни вай члал акъатдани, акъатдачни аквада чаз.

(*Агъуз хъана чилелай верг атлузва. Ам акурла Масанай цлугъ акъатзава*)

МАСАН – Гила лугъузва мад за, эха. Къене фарфалаг авай ибур чидач гъихътинбур я, са клус сабур жечни инсандихъ.

(*Инжи верг гваз цлийи къилелай адав агатайла Масана хвешила лугъузва*) Чи гадаяр хтанва. Чи къегъалар хтанва. Чи лекьер дагъларилай лув гана хайи чилел эвичнава! (*Рушарай гъарай акъатзава*)

Рушари хордалди: Ваз жуван вилералди акунани?

МАСАН – Эхъ, исятда абур вири санал гъахъна хуьруьз.

ЧИГ – Масан, и муштулухдай ваз къве бишме къвезва.

(*Вири чукурна физва*)

IV акунар

(Ким. Кавалар галчукнавай, кьилел бармакар алай кьуз-зубур жерг яна ацукьнава. Кас кьвезва.)

КАС – Квез нянин хийирар, бубаяр!

КИМИН ЧІЕХИДИ – Нянин хийирар!

КАС – Гаф лугьудай рухсат кІандай заз квевай.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Гаф види я.

КАС – Кьве йис инлай вилик кимел квез гайи гаф кьилиз акьудна чна.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Бармак хуьз хьанани квевай?

КАС – Эхь, хвена чна бармак.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Касандин тІвар хвена ман куьне?

КАС – Хвена чна Касандин тІвар, рагъ хьиз чими, жив хьиз миxьи тІвар.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Чи чилер миxьна ман куьне душман-рикай?

КАС - Чахъ ахьтин гуж авай хьи, дуьнья рам ийиз гьазур тир чун.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Акьваз, велед! Дуьньядихъ вичин иесияр авайди я. Куьне жуван ватан хуьх, чарабура вил твамир. Чаз масадан са чІиб чилни герек туш. Анжах жуван чилерикайни са чІиб масадаз гудач. РикІел хуьх!

КАС – Хуьда, буба.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Жегьилар вири хтанани?

КАС – Эхъ, и гъилера чун вири хтана.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Ятла баркаллагъ хъурай квез! Куън атуй, рагъ атуй!

(Кимин чіехиди, адахъ галаз санал къуъзуьбур вири кІвачел къарагъзава, гарданар къазва.)

КИМИН ЧІЕХИДИ– Алад, чан хва, ял ягъ, хайибуру куъ рекъер хуъзва.

(Кас физвач)

КИМИН ЧІЕХИДИ – Ваз лугъудай гаф ава тахъуй?

КАС – Са тІалабун ава захъ.

КИМИН ЧІЕХИДИ – Лагъ кван.

КАС – Жегъилриз квевай рухсат кІанзава.

(Кимин чіехида спелриз звер гузва.)

КИМИН ЧІЕХИДИ– Касанвияр къве йис я мехъеррихъ цІигел яз. Рухсат хъурай квез!

V акунар

(Яргъай манидин ван къвезва)

Вуч иердиз дамахнава
Цуькверивди яйлахри.
Мад гатфарин манийрал
Илигнава булахри.

Ялзава къе чуьллери,
Чи жегъилар ялзава.
Абрун хура звал къачуз,
Гур гъиссери къалзава.

Гъар руш цуьк я яйлахрин,
Гъар гада са кару я.
Муьгъуьббатдин цикай хъванвай
Жегъилар хупІ хару я.

(Касни Чиг къвал-къвала ацукънава)

КАС – Вучиз рахазвач вун, Чиг?

(Чиг кисна ацукънава)

КАС – Кисмир тӀун.

ЧИГ – Вуч лугъун?

КАС – Ви ванцихъ цӀигел тир зун. Къве йис я заз ви ван текъвез.

ЧИГ – Гафаривай рикӀевайбур авайвал лугъуз жеда къван?

КАС – Зун авачиз гъикӀ тир вун?

ЧИГ – Гьикі жедай кван? Яд атлай регъв хьиз, чим авачир кьул хьиз.

КАС – Зунни гьакі тир, Чиг. Рагъ вун авачиз акъатзавай. Яйлахри вун авачиз цуькзавай. Булахар вун авачиз ргазвай. Зи уьмуьрдин дад квахънавай. Дуйнья вун ава лугъуз иерди тир кван.

ЧИГ – Ви рекъер хуьдалди вилерин экв квахънавай зи.

КАС – Пакад юкъуз за диде куь ківализ ракъурда. Мехъердай вахтар алуькнава. Заз жуван тават жуван тавдин ківале акваз клан я.

ЧИГ – Зи рикле са кичлевал гьатнава. (*Шехъзава*)

КАС – Вуч хъанва, Чиг?

ЧИГ – Гьикъван члав я заз какахъай ахварар акваз. Вужар ятлани ви геле гьатнава, ваз писвал ийиз алахъзава.

КАС – Абур чи душманар тир, чна абур тлам-тласна хтана. Гила вун архайин хьухъ.

ЧИГ – Ништа вун чими кьулав гьикъван ацуькдатла.

КАС – Ам садавайни лугъуз жедач.

ЧИГ – Гъавиляй чаравиликай кичле я заз.

КАС – Ша чун чаравиликай рахан тийин, Чиг. Минет хьурай, заз чина хъвер аваз килиг, цифер жувакай яргъала.

(Чига вилер михъзава. Ам хьуьрезва.)

КАС – Икі ман. Лагъ кван зун авачир йисара вуна вуч авунатла.

ЧИГ – Мехъерин тадаракар авуна за. Са гамни са сумаг храна. Идалай гьейри са гьебе ацлай сун гуьлуьтарни ава захъ.

КАС – Бес къегъненлай вуна закай чуйнуьхарзавай заті вуч я?

ЧИГ – Им за хранвай перем я. Алукі кван. Анжах куь ківалевайбуруз ам за хранвай члал чир тахъуй.

КАС -Зи муькуь адахлиди хранвайди я лугъудани?

ЧИГ – Килиг, мад ихътин зарафатар хъийимир, тахъайтла зун вахъ галаз хъел жеда.

(Каса перем алукизава)

КАС – Пагъ, зи чандиз регъят хъая хъи! Им хранвай гъилериз темен гун герек я.

ЧИГ – Адан гъар са кваг зи гъилери ваъ, рикли сад-сад вегъенвайди я. Риклиз гъикI темен гуда вуна?

КАС : Рикливайни, риклиз гъикI темен гуда?

(Къведни хъуьрезва, ахпа абуру санал мани лугъузва.)

VI акунар

(Мехъер. Хунчаяр гвай дишегълияр къвезва. Са герендилай рушари къилел яру дуйгуър алай свас гъизва. Муькуь патаз чамни галаз гадаяр къвезва. “Сусан мани “ лугъузва.)

*Свас тухузва иер тавар,
Шадвилева чилер, цавар.
Тахтунава къе чамвилин,
Элдин къегъгал хва Шарвили.*

*Цийи хизан туькӀуързавай,
Цийи эквер куькӀуързавай,
ЭкъечӀ кӀвалаяй, экъечӀ чи свас,
Бахтар гуй ваз чамрахъ галаз.*

*Куь тавдин кӀвал къени хъурай,
Куьн гъуцариз кӀани хъурай.
Уьмуьр гъала бахтавар яз,
Хуьх чи лезги эл рикӀ алаз.*

(Арачи тӀвал гваз юкъвал экъечӀзава.)

АРАЧИ - Гъа, касанвияр, дем кутадани чна? Къуьл жедай-бур вилик, тежедайбур къулухъ.

(Чилел тӀвал гъалчзава. Дем. Арачиди гагъ-гагъ къуьл тежезвайбурун кӀвачер ягъазва, садбур деминай акъудзава.)

АРАЧИ - Гила нубат чамранни сусанди я. Ягъ кван гадаяр, абурун макъам.

(Къведа къуьлзава. Куьтягъайла Касан диде абурув агатзава. Сусан къилелай дуйгуь, къуьл алахзава. Адаз алхишар ийизва.)

ДИДЕ – Чан свас, вун атуй, рагъ атуй! Ви эхир хъсан атуй!
Вун гъайи рекъериз кый! Ви бахтар къениди хъуй! Ви къула
гъамиша цай хъурай! Ваз ирид хвани са руш хъурай! Вун
Алпандин лувуник хъурай! Ви кѳвачерик берекат хъурай!
Гъуцари вун цѳукайни вацѳукай хуьй! Ви пагъливан гъуьл
Гъуцари хуьй! Ви гелери цуьк акъудрай!

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

*Варз хъиз цийи хъуй,
Цицѳ хъиз цицѳи хъуй,
Цай хъиз хци хъуй.*

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

*Гъуцари хуьрай,
Пара гурай,
Хара гурай.*

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

*Инсан хъурай,
Кѳубан хъурай,
Хизан хъурай.*

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

*Къил винид хъуй,
Кѳвал къенид хъуй,
Чал хвейид хъуй.*

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

*Вахт гурай,
Бахт гурай,
Тахт гурай.*

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Пел ахъа хъуй,
Гъил заха хъуй.
Бахт юза хъуй

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Ирид къул хъуй,
Виш хтул хъуй,

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Рехи хъурай,
Къари хъурай.

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Къени хъурай,
Клани хъурай.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Пал такурай,
Звал такурай.

САД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Вун кланидаз бахт гурай,
Вун такланди цѳу курай.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ДИШЕГЪЛИ:

Багъ ацѳай къелемар хъуй,
Кѳвал ацѳай шаламар хъуй.

(Пехърехъан къвезва)

ПЕХЪРЕХЪАН - Акъваз куьн садра! Куь шадвилер куь вилерай хкин за! Куь ашдикай хапIа ийин за! РикI ала къван аку садра ибурун сад-садал! КIанида къван аку чеб-чпиз! Гъан рикIе цаз акъурай куь! Цайлапанди ягъуй куьн! Акъадна-астад хъуй куьн! Пати-патар, кIари-кIарар, звали-звалар, гъвели-гъвелер хъурай куьн!

(Пехъ къвезва)

ПЕХЪ – Вуч хъанва, Пехърехъан, мадни хъилери къунва хъи, вун.

ПЕХЪРЕХЪАН - Вучда бес, ибур акваз гъикI эхда? Акъазвачни ваз касанвийрив гвай аламатар.

ПЕХЪ – Мад вуч авунва ваз абуру?

ПЕХЪРЕХЪАН - РикIин гъалар атIанва. Эхиз жезвач завай абурун крар. Къен кузва зи. Жедай кар туш эхир: мублагъ чилер абурухъ, гъилерани кIвачера звер авай къегъал рухъаяр абурухъ, иер рушар абурухъ. Бахтар-тахтарни абурухъ? Вири хъсан затIар са гъабуруз къван яни? Бес чаз? Чал затI гъалтдайди тушни?

ПЕХЪ – Дуьз лагъ, вахъ ни хъел кутунва?

ПЕХЪРЕХЪАН - А Кас ава гъа, ам и чилел къекъвезмай къван зи рикIиз рехъ жеч. Касанвийрин вири алакъунар гъадан жундай я. И элдик руьгъ кутазвайди гъам я. Къабул жезвач завай абурун крар. Эхиз жезвач завай абурун шадвилерни бахтлувилер. Къел регъведа за абурун къилел, къел.

ПЕХЪ – Вучда на?

ПЕХЪРЕХЪАН - Акъад ваз за вучдатIа. Шадвилер абурун вилерай хкин зи хиве. Аку за абурун кайи лекъерал гъикI яд иличдатIа. Аку за абурун чими къулар гъикI къайи ийидатIа.

(Пехърехъанди метIер чилиз яна, гъилер цавуззава)

ПЕХЪРЕХЪАН - Я чан Гъуцар, икъван гъахъсузвилер гъикI къабулзава вуна? Вучиз садаз гузва, муькуьди кузва вуна? Чи мурадар вучиз къилиз акъудзавач? Я чIехи Ардавул, вучиз вун икъван ажуз хъанва? Вучиз вахъ гъунар кумач?

(Цаварай ван къвезва.)

АРДАВУЛ – Ваз вуч кIанзава, Пехърехъан? Кас рекъин яни ви мурад?

ПЕХЪРЕХЪАН - Ваъ, касанвийрихъ Кас хътинбур пара ава. Ам къейитIа, маса жегъилди адан чка къада. Заз вуна Кас ваъ, адан руьгъ къена кIан я. Адакай члаф тар хъунухъ я зи мурад. Хажалатрив агуд вуна а эл.

АРДАВУЛ – Гъа вуна лагъайвални жеда.

(Садлагъана цIайлапандин ван къвезва. Кас тар хъиз чилел ярх жезва. Вири къах хъана амукъзава. Чига цIугъзава.)

ДИДЕ – Я бала, ваз вуч хъана? Вак нин цIай галукъна? Вун вили ягъанани? Чан лацу лекъ цаварин, гъи пехърен къарай атIанвай вуна? Я чан гъуцар, им вучтин сед я? Чна низ писвал авурди я, нин фу къакъудайди я, нин чиле вил турди я? Чахъ вуч тахсир ава? Им вучтин гужар я?

(Дишегълияр шехъзава)

VII акунар

(Пуд варз я Кас месе аваз. Касанвийрин кьегьал хва члаф тар хьиз кIвалин са пипле ярх хьанва. Адан кьилив Чиг ацукьнава. Ада зарул ванцелди ишелар ийизва.)

ЧИГ -

*Гурмагъдин гум атлай,
Никлерай тум хкатай
Чам сусан.*

*Ацукьайла зар хьтин,
Къарагъайла тар хьтин
Чам сусан.*

*Къилихар хас авай,
Вичихъ члехи мас авай
Чам сусан!*

(Касан диде кьенез гьахьзава)

ДИДЕ -Чан свас тахьай руш дидедин, ви вилерал вучиз накъвар хьана? Виридаз гайи бахтарикай ваз вучиз тагай Гъуцари? *(Кас галайнихъ килигзава)* Чан хва дидедин, къарагъ кIвачел.

*Къарамукьда тилер авай,
Чухвада хуьлер авай,
Япунжидал чиг аламай,
Дегъне кьенердал гьекъ аламай
Хва дидедин!
Къекъведайла чил зурзадай,
Акьахайла шив кьугъвадай,
Хунчада тике амай,
Жергеда чка амай
Хва дидедин!*

II ПЕРДЕ

I акунар

(Даќлардихъ са шумуд дишегълини итим гала. Абур пашмандиз акъвазнава. Раќлар ахъа жезва, Саяд къецел экъечIзава. Вири адан къилив физва.)

КЕВСЕР - Кас гъикI я?

ГЪИЛАЛ – Адан гъалар хъсанвилихъ дегиш жезвани?

САЯД – За вуч лугъун, я стхаяр, я вахар? Гъа квез акурвал я. Дагъ хътин пагъливандин зурни амач. Къуру нефес я къвез-хъфизвайди.

ГЪИЛАЛ – Им вучтин бала тир чи къилел атайди? Им вучтин дерт я чна чIугвазвайди?

(Лукъман къвезва)

ЛУКЪМАН – Квез и чIаван хийирар хъуй, веледар.

ВИРИБУРУ – Абатхийир хъуй, халу.

ЛУКЪМАН – Зун Касан суракъда аваз атанвайди я.

САЯД – Вун вуж кас я, гъинай атана гъиниз физвайди я, чан халу?

ЛУКЪМАН – Зун Уънуьгъай атанвай лукъман я.

САЯД – Уънуьгъа вуч хабарар ава, я халу? КIвалер-къар, хизанар хъсанзавани?

ЛУКЪМАН – Хъсанзава. Чи патара саламатвал я. Зун Касакай хабар къан паталди атанвайди я.

САЯД – ЯтIа за фена адан дидедиз хабар гун.

(КIвализ гъахъзава. Са герендилаи ам Касан диде галаз къецел экъечIзава.)

ДИДЕ – Кас лагъана атай ви кѳвачер сагъ хъурай, стха.

ЛУКЪМАН – Сагърай, вах. Куь кѳилел атанвай мусибатди-кай чазни хабар я. Уьунуьгърин дерени ясда гъатнава.

ДИДЕ – Авай чкайра саламат хъурай, риклин мурадлив агакърай куьн!

ЛУКЪМАН – Вуна рухсат гайитла, за жуван гѳилералди гъазурнавай жевгъер гудай Касаз. Белки себеб жеди жал адаз.

ДИДЕ – Эгъ, я кѳвал къени хъайиди, и ругуд вацран къене адан кѳилив татай лукъман амани? Стѳурай, Хъилляй, Четкуьнай шумудни са ксар атана. Тагъай дарман, тавур чара хъанач абуру. Анжах садавайни зи хва кѳвачел ахкъалдариз хъанач. Гила вавай жеда лугъузвани вуна?

ЛУКЪМАН – Зи дарманар адетдин набататрикай гъазурнавайди туш. Ам гъазурун патал зун са кѳил Маркъудиз акъахайди я.

САЯД – Маркъу гъинаг я, я халу?

ЛУКЪМАН – Кузундинни Четкуьнин арада са дагъ ава. Адаз Маркъу лугъуда. Адал Марфадин дагъ тѳварни ала. Маркъудин кѳил цифеда авайла марф къвада. Маркъу дагъдин синел, чарчардин къерехда, гѳил агакъ тийидай къакъанрал къериз-цѳаруз акъатда маркъу цуьквер. Са жафадалди кѳватна, миже хкудна, виртѳедихъ какадарна цѳуд юкъуз мичи чкада хвенвайди я за ам. Пуд йикъан къене гъар ругуд сятдилай са ацѳай тѳур це куьне адакай Касаз. И жевгъерди адаз куьмек тавун мумкин туш.

ДИДЕ – Дарман гъазурай гѳилер сагъ хъурай ви, чан стха. Гъа вуна лагъайвал ийида чна.

ЛУКЪМАН – Де сагърай куьн. Гъуцар куьмек хъурай чи къегъалдиз!

II акунар

(Сегънедин са пата цилер кутлуннавай са тар ава. Чиг атана иридра таралай элкъвезва. Гъамлу мани лугъузва.)

*Агъ, вун акъван мукъвалла,
Лагъ, вун кард ян мукваллай?
Вав гъил агакъ тийиз,
Зи риклин къил тлал я.*

*Гъиссер къатанва зи,
Къарай атланва зи,
Вун лугъур, вун лугъур
Гатфар атанва зи.*

*Агъ, вун дагъ ян къакъан тир?
Гъинва рехъ ви патав фир?
Мус зав вугуда на сир?
Зун ийир-тийир я.*

*Агъ, зун гъамлу, вун шад я,
Агъ, вун такван заз гъад я,
Захъ авай и дуъньядал
Текд я вун, сад я.*

ЧИГ – Ирид пирел фена ирид юкъуз Гъуцариз минетда лагъана гаф ганай за жуваз. Вун ирид лагъай пир я, чан Мурад пир. Зи жегъил чан ваз къурбанд хъурай. Зи рикл алай кланидаз, пагъливандин буй авай, къекъведайла чил зурзур-

дай, рахадайла рикі юзурдай Касаз куьмек це. Адан тлалар-квалар алуда. Адан гилериз гуж, кlvачериз такьат вахце. Адан чинал нур, вилерал экв, мецел члал, плузаррал хъвер ахкьалтрай. Ам вичин ярар-дустарив ахгуда. Чан Мурад пlир, зи мурадар рикле тамир. Зи кланиди завай кьакьуд мийир. Адан рикле кланивилин экв куьхкlуьра.

(Чига тарцин хилел цил кутlунзава)

ЧИГ – Вирибур хьиз зунни жуван мураддив агакьара. Кас авачир дуьнья кландач заз. Ам зи элдин дамах я. Ам сагъар жезвачтlа зи чанни кьахчу. Чан Мурад пlир! Ви кьилив атай шумудни са начагъдиз чара авунва вуна, шумуд кас дуьз рекьив ахгудна вуна. Гила зи дердинизни чара ая. Зи мурад кьилиз акъатайтlа, ви кьилив хтана жуван шадвал вахъ галаз пайда за.

III акунар

(Саядни Кевсер къвезва)

САЯД – Я Кевсер, Касдик жинерар акатнавайди я. А жинерар акъудна кланда адан тандай.

КЕВСЕР – ГъикI акъудин, я Саяд?

САЯД – Пуд йис инлай вилик зи хтулни гъа и саягъда месе гъатнай. Зи къариди садахъни яб акал тавуна вичиз чидайвал жинер акъуднай адан чандай.

КЕВСЕР – Тиянар гатана тахъуй?

САЯД – Эхъ, тиянрин алапат масади я. Жинериз кичледа тиянрин ванерикай.

КЕВСЕР – ЯтIа ша гежел вегъин тийин, фена тиянар гъин.

(Абур фена тиянар гваз хквезва. Мадни къве паб атана ацукъзава, кларасдив тиянрин кланер катаз кьуълзава.)

САЯД - Алад жин, алад.
 Алад, жин вач!
 Ви туьтуьна цуру тIач,
 Алад, жин вач!

КЕВСЕР – Касан тандай акъата,
 Акъата, акъата!
 Ифей къула фад гъата,
 Фад гъата, фад гъата!

САЯД - Ви тан кьуру пеш хъурай,
 Кат, кат, кат, жин!
 Вакай ктIай гъеш хъурай,
 Кат, кат, кат, жин!

IV акунар

(Жегьилар къвезва. Вири пашман я.)

СУВАБ – Гадаяр, Гъуцари чун клевера тунва. Кас месе гъатай йикъалай цавай са стлал марфни къванвач. Чи никлер цлай къуна кузва. ИкI фейитIа, цIи чун ризкъидихъни тамарзу амукъда.

МУБЛАГЪ - Яраб марф къвайитIа, Кас чандал хкведатIа?

ВИКIЕГЪ – Гъуцариз чакай хъел ава, чи гатфарни, гадни къурагъди авунва.

СУВАБ – Гунидиз эверна кланда.

МУБЛАГЪ - Дуъз лугъузва Суваба. Хуъре Гуни къекъуърна ксанвай цавар ахварай авудна, цифер чун галайнихъ ялна кланзава.

ВИКIЕГЪ – ЯтIа за фена са гада аял жагъурин.

СУВАБ– Фадлай Гунияр къекъуърдайбур ахквасмач!

V акунар

(Са гададал серкѿвер алчударна, юкѿва канаб еб кутѿунна адакай “Гуни” раснава. Ам жегѿилри юкѿва туна кѿекѿуързава. Абуру са раклар гатазва. Кѿецел экѿечѿай хизандиз хордалди мани лугѿузва)

СУВАБ - *А Гуни-Гуни хѿун герек,
Гунидиз рагѿ гун герек!
Цава авай чѿулав пехѿ
Ракѿин нурди кун герек!*

ВИКѿЕГѿ – Чими ракѿар низ кланда?

ВИРИДА – Кѿуълер клватѿдай ратѿлариз!

ВИКѿЕГѿ – Чимел ѿикѿар низ кланда?

ВИРИДА – Цихѿ кѿаних тир салариз!

ВИКѿЕГѿ – - Куълуь кѿуълер низ кланда?

ВИРИДА – Цѿинин шараг нуьклѿериз!

СУВАБ – *Йиф марфадин,
Югѿ ракѿинин,
Рагѿ цуькведеин,
Чѿур клѿекѿведеин.
Клатѿаз хтуй ири кѿуъл,
Нуьклѿериз хѿуй куълуь кѿуъл!
Емиш авай салариз,
Тарар авай тамариз!*

ВИКѿЕГѿ – *Кѿвалди чуьхуьѿ афнияр,
Ракѿар кѿван хѿуй халияр!*

*Чилер хьурай пехъериз,
Векъер хьурай калериз!*

ВИРИДА – *Гунидизни саламат
Чка ая аманат!*

*(Мани лагъана куътягъайла кIвалин иесиди “Гунидин”
къилел яд иличзава. Цавари ванзава, гугрумрин ван къвез-
ва. Жегилри хвешила гъарайзава: “Марф къвазва,
Гъуцариз чи ван хъана!”)*

VI акунар

(Халичайрал инсанар ацукънава. Вини кыле чилел Кас кьаткурнава.)

КИМИН ЧЕХИДИ - Риклиз сабур гана кланда, веледар. Им Гъуцарин имтигъан я. Мад вучда кван, са юкъуз дуъньядиз атайди са юкъузни хъфида. Касан кысметни гъа ихътинди хъана. Мад чна тавур чара хъанач. Куъмек хъанач адаз сада-вайни.

ДИДЕ – Акъатзава чи гъиляй халкъдин абур, элдин дамах. Уьмуър женгера фейиди, элдин тIвар вине кьурди.

(Шехъзава. Инай-анай шехъдай ванер квезва.)

БУБА – Гъиргъирдал ала Кас. Хабар це, эл атурай.

ДИДЕ – Чи кылин таж аватна, лагъ, вахар-дидеяр. Веледин дерт садазни къалурмир, я чан Гъуцар. Дидеярни бубаяр веледрин кьуьнераллаз фидайвал ая.

(Касан бубадив агатзава)

ДИДЕ – Сенфиз заз ахварай ви баде акуна. Ада вич шулдихъ цигел я лугъузвай. Тадиз баде иниз гъана клан я.

БУБА – Виш йиса авай къари иниз гъикI атурай?

ДИДЕ – Ви буржи адаз хабар гун я. Хабар тагайтIа, чавай адан туьнбуьгъдикай хкатиз жеч. Вад йисуз Кас хвена, чIехи авуначни ада? Гъикъван чIав я чна къаридикай хабар къан тийиз. Ништа, гъикъван бейкеф ятIа ам чакай.

БУБА – Дуьз лугъузва вуна, негъда чун бадеди.

ДИДЕ – ЯтIа фад хабар ракъура. Гадайрикай сада балкландал ацукъарна гъурай ам иниз.

VII акунар

*(Къве къат хъанвай баде гъиле лаш аваз яваш-яваш къе-
нез гъахъзава.)*

БАДЕ – Чан бадедин курум хътин хва! Чан яйлахрин цуьк-
верал ксудайди! Чан дагъларин лекъерик калтугдайди. Чан
чарчаррик чухъуьнардайди. Чан гатфарин виртледин дад
квайди! Чан зи вилерин экв шул! Ваз атайди заз атуй!

(Ам Касан къилив ацукъна адалай кап аладарзава.)

*Вацларин фири ятарал каф акъалтнава.
Чуьллерин къветери манийрал илигнава.
Рагарин свелер ви гелерихъ къекъвезва.
Сувалрин яйлахра цуьквер ахъа хъанва.
Чи атир кужумдай къегъал гъинва лугъузва.
Лекъери Гъуцар дагъдилай цлар ягъазва,
Чаз ухшарди, чи къилихар авайди гъинва лугъузва.
Ви балканди зи иеси гъинва лугъузва.
Ви адахлидин вилерал накъвар акъалтнава.*

(Бадеди мани лугъузва.)

*Касан пелел чиг ацукъна,
Чиг ацукъай къванериз къий.
Къеневай рикI акъудзавай,
Ярдин верци ванериз къий.*

*Гъуцар дагъдал яр акъалтна,
Циф алатрай синерилай.
Мехъерардай бере хъанва,
Эл алахъиз гъенерилай.*

(Каса ярх хъанвай чкадила кьил хкажна бадедиз килиг-зава. Вирида агъ аладарзава.)

САЯД – Я чан Гъуцар, им вучтин аламат я! Кас чандал хтана хьи!

КЕВСЕР - Чун Гъуцариз клани луклар я кван!

САЯД – Мад Касан чилиз ихътин сед тахкурай.

КАС – Баде, лагъ кван гуьгъ гъикI ятIа ви манидин.

БАДЕ – Гуьгъ чна санал лугъуда. Ваз хъсандиз чизвайди я и мани.

КАС – Эхъ, баде. Зун и манидалди кусурдай вуна. А ван къедалди зи япара ама.

(Къведа санал манидин гуьгъ лугъузва)

Касар пелен вини патар

Тамар авай дереяр я.

Бахтавар гад алукънава,

Муьгъуьббатдин береяр я.

Шагънабатдал алай фири,

Хъанвайди я селлерикай.

Чун гъуцари халкънавайд я,

Касар лугъур эллерикай.

Кас гъуьлелай къарагъай гар,

Дагъларихъ фин аламат я.

Душманрикай хвейи и чил.

Касарилай аманат я.

БАДЕ – Ви ванциз кьий баде. Ваз вуч хъанвай?

КАС – Чидач, чан баде. Зун мичIи са чкада авай. Хурални залан са къвал алай, ада зи ял атIузвай. Ам ни ятIани зи хуралай алудна, гъасятда регъят хъана заз.

*(Кас кӀвачел кӀарагъзава. Диде, буба, дустар адав агат-
зава. Са герендилай Каса пата-кӀерехда вил кӀекъуързава.
Диде адан гӀавурда акъазва.)*

ДИДЕ – Я рушар, гӀинва зи свас, гӀинва зи кӀвалин дамах?

*(Чиг кӀвезва. Анжах агатиз тахъана кӀах хъанва. Касани
Чига сад-садаз килигзава.)*

КИМИН ЧЕХИДИ – Гила куь мехъер вири элди ийида, веледар. Адан ван атана пехъерин рикӀ пад хъуй. ГӀинва дал-дамчияр, ягъ лагъ абуруз са лезги макъам. Чи хажалатар алатдайвал.

(Яргъалай чӀулав пекер алай Пехърехъан аквазва.)

ПЕХЪРЕХЪАН – Завай и крар эхиз жезвач. Вучин, гӀикӀин? ГӀи саягъда таб гун? Зи рикӀ пад жезва хь!

*(Пехърехъан гугрумна чилел ярх жезва. Вирида санал
“Мехъер” мани лугъузва.)*

*Мехъер я, дустар, кӀе мехъер,
Лув гана ша фад лекъер.
Цуькведи кӀурай куь рекъер,
Ахъа хӀурай куь рикӀер.*

*“Чан” лугъуз, “чан” лугъуз,
Чан чи свас, чи чам лугъуз.
Агатрай вири рушар,
Цавун гӀетериз ухшар.*

*Гурлудаказ ягъан капар,
Демина вегӀин лабар,
Аватна хурай кӀапар,
Ава мадни шад хабар.*

*Лезгидиз мехъер мел я, мел,
Хвешизвайди эл я, эл.
Цийиз туькӀуьрай гъар хизан
Чилин винел гел я, гел.*

***(Вирида капар ягъаз-ягъаз Касни Чиг юкъва твазва.
Абуру санал къуьлзава. Ахпа вирида санал хор лугъузва.
Баде сегънедиз экъечӀзава. Касдив агатзава.)***

БАДЕ – Чан бадедин лацу кард! Чан бадедин рикӀин къарай! Вун бахтлу хъурай. Ви хизан къалин, чи ватан кӀубан хъурай. Касан чилин къадир чидай, ам вилин нини хъиз хуьдай къегъал яз амуькрай вун! Цанар цадай, веледар хадай, михъи тӀвар хуьдай эл хъурай вахъ! Къилихар умун, крар къени хъурай ви! Садни, закай ваз веси хъурай: КӀвал чкӀайтӀа, цийиди эхцигиз жеда, чил тарашайтӀа, женг чӀугуна къахчуз жеда, руьгъ квадарайтӀа, ам къажгъидач. Жуван руьгъ кӀевиз хуьх, ам Алапехърев вугумир! Гила завай регъятвилелди вилер мичӀиз жеда. Гила зун архайин я. РикӀ секин яз фида зун и дуьньядилаь. Ам ваз аманат туна фида. Ингъе зи руьгъ за жувахъ галаз тухудач. Ада вун иза-къазайрикай хуьда. Садра чилел атайди садра хъфена кӀанзавайди я. Чун вири чилинвияр са береда цавара сад-садахъ ахгатда. Чил хуьх, чӀал хуьх, руьгъ хуьх!

(Эхир)

2008-йис

ЖУВАКАЙ

Зун 1953-йисан 30-мартдиз Азербайжан Республикадин КцIар райондин Къележугъ хуьре дидедиз хъана. Им гзаф авадан хуьр я. Зегъметдал рикI алай, къени къилихрин инсанар я къележугъвияр. Зи буба Къайинбега са шумуд йисуз и хуьре колхоздин седривиле Квалахна.

Зун къилел йиф-югъ алай аял тир. Зи рикIел хъсандиз алама, садра сала къугъвадайла цин къуйдиз аватнай зун. Бахтунай хъиз ведредин къенез аватнай, тахъайтIа, нишита, зи эхир гъикI жедайтIа. Зи ванцел къежел акъатай дидеди зун къуйдай акъуднай. Зун затIни тахъайди хъиз, хуьуренай, диде лагъайтIа, вучдатIа тийижиз амай. Садра пIинидин тариъй аватнай зун. Перем тарицин хилекай галIана куьрс хъаначиртIа, четин сагъ амукъдай зун. Ава къван дуитар вуч тир захъ! Экуьн яралай рагъданалди чуьллерани тамара къекъведай чун. Къушарихъ калтугдай, цуькверикай КIунчIар къадай.

Зи къуд йис адукъайла чун зи хайибурун ватан тир Яргун хуьруьз куьч хъанай. Яргун – зи бахтавар аял чIаварин шагид, зи хиялрикни мурадрик лувар кутур, заз дуьнья КIанарай хайи диге. Дагъларини тамари элкъуьрна юкъва тунвай, Самур вацIу вичиз югъди-йифди лайла ягъизвай женнетдин пIинI. Бубадин юргъа балКандал акъахна чамарар авур, КIеледхуьруьн къакъан синел къугъвай, анай сятралди Самур вацIун а пата авай Дагъустандин лезги хуьрериз киригай чIавар рикIел хкун гъикъван хуи я заз. Яргунвийри санал мелер, суварар, мехъерар гъикI къиле тухудайтIа зи рикIел хъсандиз алама. А ЧIавуз инсанрин зегъметдал генани гзаф рикI алай, абуру чирвилерихъ ялдай, абур рикI ахъабур, гъил захабур, пехилвал тийижирбур тир. Яргунвийри зи хиялра гъа икI гел тунва. Къве йисалай чун хуьрйай куьч хъайила за жувахъ галаз акъван къисаяр тухванай хьи! Чун

– аялар хвешила авай – Кѳара бубади эцигнавай чѳехи кѳвали чи рехъ хуъзвай. А чѳавуз Яргун хъиз, Кѳарни пара кѳан жседайди гъич зи хиялдизни къведачир. Са береда дуъньядин гзаф уълквейра къекъвена, гзаф иер чкаяр акурдалай къулухъни Кѳар зун патал тай авачир макан яз амукъдайдини байхдачир за.

Зи чѳехи бубаяр багъманчияр тир. Керим бубади арадиз гъайи ичин, чуъхверрин, пѳинийрин багъларин тарифар яргъариз чѳанай. Адан тѳебиатдал акъван рикѳ алай хъи, тамара авай чѳуру тарарални къелемар илигдай. Инсанри вичиз рагъмет гъиз и тарарин бегъер кѳватѳдай. Адалай лукъманвални алакъдай – векъер-къалар кѳватѳна дарманар гъазурдай, азарлуяр сагъардай. Кериман хва Аюбни багъманчи тир. Ада къанницѳуд йиса аваз, вад гъвечѳи хва туна вичин дуънья дегшиарайла етимар зи баде Гъуъруъятан хиве гъатнай. Кѳвалин чѳехи аял тир Къайинбега (зи бубади) лагъайтѳа, хизан хвена, вири стхайрив кѳелиз тунай. Абуру кѳелна куътягъайдалай къулухъ вични Къубадин Хуъруън Майишатдин Техникумдик экечѳнай, гъуъгъунлай хъсан агроном хъиз сейли хъанай.

Ватандин Чѳехи дяве къарагъайла Керимоврин хизандай пуд стха – Къайинбег, Абдулрегъим, Гъажирегъим аскервилиз фена. Зи Абдулрегъим ими дяведай хтанач, Гъажирегъим ими дяведилай къулухъ Украинада вичиз хизан туъкѳурна гъана амукъна.

Зи буба Къайинбег дяведай хайи хуъруъз хтай юкъуз, ам вичин диде Гъуъруъят кучукна сурарай хкъезвай хуъруънбурул дуъшуъи хъанай. И карди адан рикѳел хер авунай. Вичин уъмуърдин эхирдалди дидедин тѳвар къурла гъа югъ рикѳел хкъез вилерал накъвар акъалтдай адан. Вичин виридалайни гъвечѳи рушаз Гъуъруъят тѳвар ганай, амма и тѳвар мецел гъиз тежес, веледдиз “бабу” лагъана эвердай ада. Дяведай гзаф орденарни медалар гваз хтай ада садрани абур алаз-алачиз хурал алкѳурдачир. Йиса садра – 9-майдиз параддин форма алукѳна кѳвалай акъатдай ам. А юкъуз буба са маса гъавада жседай – вилер аѳѳуз-алахъиз, дяведа гъелек хъайи вичин дустарни мукъвабур рикѳел хкидай ада.

Зи буба Кџара сифте яз џийи багълар кутур ксарикай тир. Ада галатун тийиџиз кџвалахиз чи џудралди дегъ чџаварин майвайрин сортар арадиз хканай. Кџарвийри, кџелеџугъвийри, яргунвийри, гъакъни маса хуърерин џемятри исятдани зи бубадин тџвар чџехи гъуърметдалди къада. Алатай виши йисан 90-йисарин сифте кылера абасбиги, синаб, шафран, џыган, ранет, розмарин, бельфлор, телеб ичер џанвай багълар кџаняй акъудна абурун чкадал палметдин багълар кутадайла зи бубади чџугур рикџин тџалар къедалди зи рикџел хъсандиз алама. Райондин алакъунар авачир регъберри багъманчийри яргъал йисара чџехи зегъмет чџугуна арадиз гъайи багълар тергнай. Са шумуд йисар алатайла гъа ксари палметдин багълар џийи кылелай салариз элкъурнай. Жемятдин зегъметар гарув вугузвай ксарин крар эхиз џедайвал тушир.

Зи диде Куъбра - муаллим тир. Ада юкъван мектебда лезги ва азербайџан чџаларин тарсар гузвай. А чџавуз лезги чџалан тарсар арадай акъудиз кџанзавай ксарни авай. Ингъе зи дидединни маса муаллимрин алахъунар себеб яз районда лезги чџалан тарсар арадай акъудиз хъанач. Лезги халкъдин манияр хъсандиз чџидай, ара-ара абур иер ванџелди лугъудай дидеди. Ада азни халкъдин манияр кџанарнай.

Рагъ яни вун, Варз яни вун,
Вун вуч ятџа лагъ.
Йисан икъван иер џедан,
Аман сад Аллагъ!

Дидеди рикџ алаз лугъудай манияр. Дуъньядилай куъч џедайлани адан меџел мани алай:

Пекдин кафандик кутуна,
Зун суариз твах џегъилар.
Зи дуъньядик вил галама,
Сурук пенџер тур кџани яр.

А чџавуз за и гафарин манадин деринвал хъсандиз къатџузвачир. Йисар алатна Дагъустандин Гъукуматдин Университетдин Бакудин филиалдин лезги филологиядин

факультетда кЈелзавай студентриз лезги фольклордай тарсар гудай вахтунда за абуруз и кьуд цЈарарин философия ачухарнай, са чЈавуз зи дидеди авурвал, халкьдин манияр кЈанарнай.

Зи дидедин диде Гьуланбиги вичин гьвечЈи хјин хизандихъ галаз санал яшамии жезвай. Чна хьуьтуьлдаказ “де” лугьуз эвердай адаз. Цуькверинни майвадин тарарин юкьва авай дедин кЈвал адан хтулар паталди дуьньядин виридалайни кЈани пЈинЈ тир. Хтулар пара кЈандай дедиз, тамуз, чуьлдиз лагьайтЈа, захъ галаз фидай. Ина гьар са жигьир адаз вичин капал алай шуеткьверар хьиз хъсандиз чидай. Пебиатдал рикЈ алай зи бадеди дармандин набататрай хъсандиз кьил акьуддай. Гамарин устЈар тир ада заз гам хразни чирнай. Динэгъли тир, дедин тЈалабуналди за Кьурьандай са шумуд суьре хуралай чирнай. Зи рикЈин дуст тир и шумал буйдин, лацу, иер дишегъли рагьметдиз фейила адан кьиникъ завай эхиз жезвачир.

Зи хайибур зегьметдал рикЈ алай, кьул гзафни-гзаф кЈандай инсанар тир. ЧЈижери хьиз, галатун тийижиз кЈвалахдай абуру чаз – ругуд аялдиз зегьметдин тарсар ганай. Шегьерда яшамии хьуниз килиг тавуна чахъ кал авай, чна сал кутунвай. Са машин ханвай кЈарасар санал са геренда кЈватЈдай, са чЈехи кЈунтЈ векьер са ялце ялдай, са машин гьажикЈаяр са юкьуз экьитЈдай чна. Гьар са затЈ сад хьиз пайдай чи арада хайибуру. Бубади лагьайтЈа, тутун таран хилерни пайнай: “Им Гьакьикъатан, им Седакъетан, ам Гуьлиадан, атЈад Гьуьруьятан, муькуьд Маликан, адан патав гвайди Аликан”. Бубадилаини дидедилаи вири крар гуьнгуьна хутаз алакьдай. Буба ди хизандиз аявалдай, дидеди чавай кутугай кЈелун тЈалабдай.

Зун мектебдиз жуван таярилай са иис фад фенай. ЧЈехи вах Гьакьикъат мектебдиз физ акурла, зунни мектебдиз физ кЈанз шехънай. Гьарфарни гьисабар чиз акурла Эрки муаллимди зун вичин синифдиз кьабулнай. Ам гьикъван хъсан педагог тиртЈа, зунни са гьакъван кьилиз ялдайди тир. Гагь-гагь Эрки муаллимди хуралай чира лагьай шиирдикай хуш татайла, ам туна масади чирдай за. ГьвечЈи чЈавалай шиирар хуралай чириз хуш

къведай заз. Гъавиляй мектебда суварар зун галачиз кыле фидачир. За шишрар келдайла залдал чан акъалтдай, вучиз лагъайтла са бязи цларар мярекатдив къадайвал дегшиардай, абурухъ юмор кутадай за.

Къхыз чир хъайи члавалай за гъар юкъуз кыле фейи крар йикъаргандиз кхьыдай ва ам чинеба чкада хуъдай. Университетда келдайлани и адетдилай гыл къачуначир за. Анжах и карди гагъ-гагъ кыл тлардай зи. Вучиз лагъайтла масадан къейдер келиз кландайбур виринра авайди я. Садра зи чуьнуьхарнавай дафтар гылик авуна ам чинеба келзавай мукъвадал дуьшуьш хъанай зун. Хъел акатна 15 йисуз кхъей блокнотар цлуз вегъенай за. Гъар гылера и кар рикел хтайла шел акатда захъ...

За шишрар кхъыз 5-синифдилай гатлуннай. А члавуз шишрдин дафтар квахъначиртла, и зи алакьун садазни чир жечир. Зун шехъиз акурла, чи синифдин регъберди аялривай дафтар чкадал эхцигун тлалабнай, анжах квахъайди жагъаначир. 6-синифда келдайла къвед лагъай гылера зи дафтар квахънай, анжах за и кар винел акъудначир, гъакл ятлани дидедиз чир хъанай. Пакагъан юкъуз ада зун чи районта акъатзавай “Къизил Къусар” газетдин редакциядиз тухванай. Са шумуд йикъалай газетдиз зи сад лагъай шишр акъатайла виридалайни гзаф дидедиз хвеши хъанай.

10-синифда келдайла за “Азербайжан генжлери” (“Азербайжандин жегъилар”) газетдин ватандиз талукъарнавай сочиненийрин конкурсдиз публицистикадикайни поэзиядикай менфят къачуна кхъенвай жуван къейдер ракъурнай. Гъа конкурсда за сад лагъай чка къунай. Идалай къулухъ республикадин газетрин чинриз фад-фад зи макъалаяр акъатиз гатлуннай.

1969-йисуз зун Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультетдик экечлна. Сад лагъай юкъуз тарсунилай къулухъ зун “Азербайжан генжлери” газетдин редакциядиз фенай. “Институтда келзавай сад лагъай юкъуз фуни туьтлуьна редакциядиз атанватла, вакай халисан журналист жедат”, - лагъанай заз редакциядин кваллахдарри.

Гъа юкъуз абуру зун макъала гъазурун патал объектдиз ракъурнай. Пакагъан юкъуз макъала редакциядиз тухвайла абурун пагъ атІанай. Гъа икІ, аз жуба къелемдиз къачурбур винел акъуддай майдан жагъанай.

Гъафни-гъаф рикІ алай зи кхьинрал. Газетрин чинриз акъудзавай зи макъалаяр кІелзавайбуру хъсанз къабулзавай. А йисара чи республикадин жегъил авторрикай виридалайни гъаф зи макъалаяр чап жезвай. Гъавиляй 5-курсуна кІелдайла санлай са иумуд редакцияди аз кІвалах теклифнай. За Азербайжандин КП-дин ЦК-дин “Совет кенди” (“Советрин хур”) хкъанай.

И газетдин редакторди чи факультетдин декандивай кІвалахун патал редакциядиз са студент ракъурун тІалабайла, ада зун меслят ақунай. Ингъе зун ақурла газетдин редактор Фазил Садыховак хъел акатнай: “Заз итим герек я!” Зани гъадан вичин саягъда хъел кваз лагъанай: “Къез журналист герек тирди фагъумнай за!” Зи жавабдикай экІяй хъанай кас. “Чи газетдин журналистар фад-фад яргъал районриз фена кІанзавайди я. Им вун хътин жегъил рушан кІвалах туи”, – лагъанай Фазил муаллимди. “Журналистикадин факультетдик экечІдайла за и крарикай фагъум тавуна туи”, – лагъана къежел экъечІнай зун.

Са гъафтедилай кІвалахал экъечІ лагъана хабар ракъурнай аз редакторди. Къве вацран къене ада зун гъаф четин месэляяр къелемдиз къачун патал виридалайни яргъал районриз ракъурнай. За малдарвиликай, эцигунрикай, спортдикай кхъена кІанзавай. Районриз фидайдалай вилик зун ктабханада жуван цІийи темадиз талукъ месэляяр хъсандиз чириз алахъдай. Эхирни редакторди кІвалахдилаи рази аз зун штатдиз къабулнай. За ина 17 йисуз ара датІана кІвалахнай, 30-далай виниз журналистри кІвалахзавай и коллективда сифтебурукай аз Азербайжандин Журналистрин Союздин “Къизил къелем” премия къачунай. Гуьгъуьнин йисара аз журналистикадин рекъяй Гъасанбег Зердабидин, Мегъсети Генжевидин, Натеванан тІварарихъ галай премияр къачун несиб хъана. 2006-йисуз аз

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиеван серен-жемдалди “Азербайжандин медениятдин лайихлу кIвалахдар” гьурметдин тIвар гана.

1991-йисуз аз республикадин парламентдин “Гъаят” (Гилан “Азербайжан”) газетдин редакцияда кIвалахун теклифна. Кьуд йисуз ина медениятдин отделдиз регьбервал гана, гьугьунлай “Гуьнай” газетдин редактордин заместителвиле кIвалахна.

1996-йисуз за Бакуда “Сувар” тIвар алаз лезги кьуьлерунинни манийрин ансамбль арадал гъана, 17 йисуз датIана адиз регьбервал гана. 2012-йисуз ансамблдиз “Азербайжандин Халкъдин коллектив” гьурметдин тIвар гана. 1997-йисалай за Бакуда пуд чIалал акъатзавай “Самур” газетдин кылин редакторвиле кIвалахзава. Гъа чIалай за жув кьуд веледдин – Фергъадан, Севдадин, “Суварин”, “Самурдин” диде яз гьисабзава.

Жуван уьмуьрда зи гъар са кIвалах четинвилелди арадал атайди я. Литературадин рекъени проблемайри тIимил басрух ганач аз. Садра за тIвар-ван авай са лезги кхьирагдив жуван эсерар вугана, адавай абуруз кьимет гун тIалабнай. Ингъе, зи дафтарар “квадарнай” ада. Сад лагъай гьилер тушир икI жез. Нишита, шумуд дафтар квадарнайтIа за редакцийра. А кардилай кьудухъ за жуван дафтарар садавни вуганачир. Кхьин тавунани акъваззавачир зун.

Са береда зун хътин арха авачир жегьил кхьирагрин эсерар анжах кIватIалриз акъуддай. Зини цIудралди иширарни гьикаяра чап хъанвай. Кьилди ктаб акъуддайла зи гзаф кьелемдин юлдашириз хъиз, азни манийвилер кьалтурайбуру пара хъанай. Гъавилай зи “Ван алачир гъарай” ктаб пландик кваз вад йис ала-тайла, 1985-йисуз чапдай акъуднай. Къвед лагъай ктаб кьве йисалай чап хъанай. КIелзавайбуру зи ктабар хъсанз кьабулнай. Абурукай газетринни журналрин чинриз цIудралди рецензияр акъуднай. Вишералди кIелдайбуру зал разивал кьалтурдай чарар ракурнай.

Редакцияда кIвалахдай вахтунда за аспирантурани акъалтIарна. Пуд йисан къене диссертация кхъена.

Философиядин илимрин кандидатвилин тIвар кьачун патал диссертация хуьз тIимил амаз са бязи татугайвилерал дуьшуьш хьана зун. РикI хана илимдилай гьил кьачуз мажбур хьана зун. Ихьтин кьулайсузвилер зал уьмуьрда гзаф дуьшуьш хьана. Къведра парламентдин сечкийра иштиракна гьалиб хьанатIани, заз депутатвал несиб хьанач. 1995-ийсуз зи мандат чIуру рекьералди маса касдив вугана. 2000-ийсузни зун гьалиб хьана. И сечкийра хьайи гьахьсузвилер Азербайжан Республикадин Конституциядин судди винел акъуднатIани, заз жуван мураддив агакьдай мумкинвал хьанач.

Жуван эсерар яргьал йисара азербайжан ва урус чIаларал кьелемдиз кьачунай за. А ЧIавуз жуван фикирар лезгидалди рикIиз кIандайвал кхьиз тежедай хьиз эжедай заз. 1984-ийсуз зи диде Куьбра 59-ийса аваз рагьметдиз фена. Им чи хизандин кьилел атай чIехи мусибат тир. Диде кучукай юкьуз, хайибуру лугьузвайвал, за лезгидалди хуралай баядар кIелнай – ибур хайи чIалалди зи сад лагьай шишар тир.

1992-ийсуз КIцIара лезгийрин чIехи шаир Лезги Няметан 60 йисан юбилейдин мярекатдал за хайи чIалал хуралай жуван сад лагьай шишар - “Лезгинкадал илига” кIелнай. За шишар кIелна кутьгьайла сифте залдай ван акъатнач, ахна садлагьана вири жемьятди кIвачел кьарагьна гурлуз капар ягьаз эгечIна. Гьа юкьуз зун хайи чIалал шишар тесниф тавуна акъвазиз тежедайдан гьавурда акьуна. Ни вуч кIантIани лугьурай, шаирдивай анжах хайи чIалал хьсандиз кхьиз эжеда.

Шаир, кхьираг хьун гзаф четин кар, чIехи жавабдарвал я. Вирида кIвалахдилай кьулухь кIвале ял ягьида, анжах кьелемдив кIвалахзавайбурун гьиссеризни фикирриз ял ягьидай вахт жагьидач. Чи заманада гафуниз кьимет гузвайбур са акъван авач, гзафбур пулунихь гелкьезва. Гьавиляй за фад-фад жуваз ихьтин суал гуда: “Яраб зи ктабар са ни ятIани кIелдатIа?” Гьа и суал рикIе аваз кхьизва за. Вучиз лагьайтIа, кхьин тавуна акъвазиз эжезвач завай.

Седакьет Керимова

КБИЛЕР

Келдаиди!3

Роман

Квахъай йикъарган11

Повестар

Куьнуь204

Бадедин ихтилат224

Азба.....252

Гъикаяяр

Итимдин гаф277

Негъ290

Мурадан мурад299

Чарли308

Яргу317

“Лезгинка”324

Хтанач335

Хъел.....344

Пьесаяр

Къайи рагъ351

Кас421

Жувакай455

SƏDAQƏT KƏRİMOVA
İTƏN GÜNDƏLİK

Redaktor
Sevda Azizrin

Rəssam:
Rəhimə Məmmədخانova

Operatorlar:
Səbinə Məmmədova
Əsmər Sərkərova

Kompüter dizaynı:
Eynulla Orucəliyev

Çapa imzalanmışdır